

a titkos
barbarossa
dosszié

L. BEZIMENSZKI

*A titkos
Barbarossa-dosszié*

KÁRPÁTI KIADÓ, UZSGOROD
KOSSUTH KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

1975

A mű eredeti címe:

Л. БЕЗЫМЕНСКИЙ

ОСОБАЯ ПАПКА «БАРБАРОССА»

ДОКУМЕНТАЛЬНАЯ ПОВЕСТЬ

ИЗДАТЕЛЬСТВО АГЕНТСТВА ПЕЧАТИ НОВОСТИ

МОСКВА 1972

Fordította:

ZALAI EDVIN

ISBN 963 09 0300 8

HUNGARIAN TRANSLATION

© ZALAI EDVIN, 1975

Előszó helyett

A Kyffhäuser-hegyre szorosan az országúthoz lapuló csinos kis türingiai falvakon át jutunk fel. Az út mentén szabályosan sorakozó gyümölcsfák ágai roskadoznak a gazdag termés alatt, mintegy hangsúlyozva a táj békességét, szelídségét. Az errefelé mindennapos enyhe köd befátyolozza a horizontot.

Erfurtból jövet hirtelen tornyosulnak elénk a hegyek. Elhagyjuk Bad Frankenhausent, amely azzal került be a történelembe, hogy a XVI. század elején itt zajlott le a nagy parasztháború utolsó csatája, amelyben foglyul ejtették a német nép szabadságharcosát, Thomas Münzert. Még néhány száz métert tesszünk Frankenhauseen utcáskáin, s egy útelágazáshoz érünk. Jobbra egy tábla a Kyffhäuser és a televíziós torony felé mutat, balra „Barbarossa Sírja” felé. Ha elállunk a televíziós torony megtekintésétől, a Kyffhäuser és a „Sír” között választhatunk...

Furcsa a pályafutása némely legendának. Ilyen furcsa pályát futott be a Barbarossa Frigyes nevéhez fűződő legenda is. Bárma a XII. században uralkodó Rótszakállú (Barbarossa) I. Frigyes császár igen keserű emlékeket ébreszt bennünk, a középkori néphit tőle remélte a német nemzet hajdani dicsőségének helyreállítását. Valamikor a régmúlt időkben lábra kapott az a szájhagyomány, hogy egy barát felfedezte Barbarossa unokájának, II. Frigyes császárnak a csodálatos titkát, aki él, csak valahol Salzburg körül a hegyek barlangjaiban rejtőzik. Egy szép

napon, amikor az elszáradt körtefa gyümölcsöt hoz, II. Frigyes császár kilép a föld alól, és újra összetoborozza hadait.

Idővel változnak a dalok, változnak a legendák. A XV. századi legenda már nem az unokákról szól, hanem magáról Barbarossa Frigyesről, aki ott alussza mély álmát a Harz-hegység közelében emelkedő Kyffhäuserben. Egy kerek asztal mellett álló padon alszik, s szakálla szétterül a földön. Elérkezik majd az idő, amikor megnyílnak a Kyffhäuser sziklái, az agg császár kilép a föld alól, és új életre kelti a hatalmas német birodalmat...

A XIX. században a Barbarossa-legenda újabb változáson ment át, s ez volt az az eset, amelyről Thomas Mann azt mondta, hogy a mítosz az obskurus reakciók kezében piszkos céljaik elérésének eszközéül szolgál. A porosz militarizmus, amely a XIX. század második felében a német birodalom megteremtése nevében tűzzel-vassal végiggrandalírozott Nyugat-Európán, felidézte Barbarossa Frigyes emlékét, mivel I. Vilmos császár a történelmi múltban keresett igazolást tetteire. Így aztán a XIX. század végén mind több szó esett Barbarossa Frigyesről és a Kyffhäuserről. 1890-ben megkezdtek a hegy tetején egy emlékmű építését, amelyet aztán 1896-ban ünnepélyes keretek között felavattak, és attól fogva afféle sovíniszta zarándokhely volt.

A kyffhäuseri emlékmű méreteiben és ízléstelenségében iszonyú létesítmény. Amikor az ember a hegy lábához ér, végtelennek tűnő lépcső nyílik meg előtte, s amint ezen egyre följebb és följebb emelkedik, szeme elé tárul egy hatalmas kőtorony, amelyet kőkorona zár le. A torony előtt I. Vilmos lovas bronzszobra áll, ennek lábánál pedig Barbarossa Frigyes figurája kőből, a földet söprő szakállal. A torony belsejében tágas terem található, amely ma üres. Valamikor itt őrizték a Franciaországot letipró ezredek zászlóit. Az idegenvezetők szeretik számokkal elkápráztatni a látogatókat. A monumentális emlékmű térfogata 25 000 köbméter, súlya 125 000 tonna, a lépcső hossza két és fél kilométer. S az egész 1 452 241 márkába és 37 pfennigbe került!

Én azonban tévedésből nem a Kyffhäuserst, hanem „Barbarossa Sírját”-t kerestem fel, abban a hiszemben, hogy ott kerülnék a legközelebbi kapcsolatba a legendával. Éppen jókor érkez-

tem: egy turistacsoporthoz csatlakozhattam. Lejtős folyosón át óriási föld alatti terembe jutottunk, amelyet reflektorok világítottak meg. Az idegenvezető elmondta, hogy itt a múlt század végén természetes barlangrendszert fedeztek fel, amelyet aztán kibővítettek, és azóta turisztikai célokra használnak. Egy fél órája jártuk már a furcsa föld alatti termeket, csodáltuk a kristálytisztá vizű tavacskákat, gyönyörködtünk a márványkristályok természetes effektusaiban, amikor egy újabb föld alatti terembe érve ezt halljuk kalauzunktól:

— Ezt a termet „Barbarossa-teremnek” hívjuk. Itt látható egy kőasztal és egy kőpad. Ezt Barbarossa asztalának és padjának hívják. Ám ennek semmi köze a valósághoz. A Barbarossa-legenda a középkorban keletkezett, amikor még senki sem tudott ennek a barlangnak a létezéséről. S különben is ez a XIX. század végén feltárt barlang elég messze esik Kyffhäusertől...

A turisták arcán némi csalódás tükröződött. Egyikük a hamis asztal miatti rosszallását kifejezendő még rá is ült, és meglóbálta a lábát. Kiderült, hogy Barbarossát korántsem „Barbarossa Sírja”-ban kell keresni. Még legendának is eléggé különös! Ha ehhez hozzávesszük, hogy 1971-ben a nyomára bukkantak Barbarossa valódi sírjának, aki ezek szerint a Fekete-tengeren hajótörést szenvedett az egyik keresztes hadjárat során, a legendából végképp igen kevés marad...

Amikor Adolf Hitler fedőnevet keresett a Szovjetunió elleni hadjárat előkészítéséhez, nem véletlenül jutott eszébe Barbarossa, s nem csupán félrevezetés céljából választotta. Szívesen tekintette magát a távoli középkorba visszanyúló hagyományok folytatójának. S ebben nem állt egyedül: Heinrich Himmler például, valamilyen ősképet keresve a náci államhoz, előásta a Német—Római Birodalom (Heiliges Römisches Reich Deutscher Nation — Német Nemzet Szent Római Birodalma) eszméjét. Ennek magyarázata nemcsak lélektani motívumokban keresendő: azok a társadalmi és gazdasági erők, amelyek a náciizmus mögött álltak és azt kalandokra sarkallták, a tegnapnak, egy modern középkorának az erői voltak. A Ruhr-vidék iparmágnásai, az IG Farben vegyipari birodalom urai, a porosz junkerek szerették volna Európát visszavinni azokba az időkbe, amikor nem voltak

még kommunista eszmék, amikor nem volt még olyan ország, amelyben győzött a szocializmus.

A Szovjetunió elleni hadjárat tervezése során több fedőnév is szóba került: „Aufbau Ost”, „Otto”, „Fried” (utalás II. Frigyesre?), míg végül Hitler a „Barbarossa-ügy” („Fall Barbarossa”) mellett döntött. A német vezérkarban már 1940-ben külön dossziékat nyitottak „Barbarossa” fedőnév alatt, s ebben összegyűjtötték a Szovjetunió elleni támadás megtervezésével kapcsolatos összes dokumentumokat. Lázás munka folyt a hadműveleti osztályon, a felderítő szolgálatnál, a hadtápszolgálatnál, a híradó csoportfőnökségnél és más osztályokon. S minden iratgyűjtőn ott állt a „Barbarossa” fedőnév és ott volt az átlós vörös csík, amely a német katonai ügyvitelben a titkosság legmagasabb fokát jelentette. Ám a „Barbarossa-ügy” nemcsak a vezérkarnak és a felsőbb hadvezetés más szerveinek a dokumentumaiból állt. Sok olyan iraton, amelynek közvetlen köze volt a Szovjetunió elleni bűnös támadás tervezéséhez — például a legnagyobb német cégeknek, az SS és a náci párt vezetőségének az iratain — nem szerepelt ez a fedőnév, mégis szervesen hozzátartoztak a „Barbarossa-terv” dokumentációjához.

Azokban az években és hónapokban a „Barbarossa” sifrével ellátott dokumentumok készítői nem is sejtették, hogy tulajdonképpen a majdan összeülő nemzetközi katonai törvényszéknek dolgoznak. A bűnözők mindig abban reménykednek, hogy elkerülik a büntetést, ám ez a remény még sohasem óvta meg őket a törvényes megtorlástól. A „Barbarossa” rejtjellel ellátott iratcsomók kérlelhetetlen törvényszerűséggel gyarapították a majdani per anyagát.

Lehetetlen volna teljes egészében ismertetni ezeknek a dossziéknak a tartalmát, s a szerző azt tűzte ki feladatául, hogy kiválogassa belőlük a leglényegesebbet, majd ezt egybevetve szemtanúk vallomásaival egy „különdossziében” gyűjtse össze, amely megvilágítja a hitlerista Harmadik Birodalom által a Szovjetunió ellen indított támadás előtörténetét. A szerző ennek során felhasználta a nürnbergi pernek, a Szovjetunió, az NDK, az NSZK különböző levéltárainak az anyagát, számos visszaemlékezést és történelmi publikációt, valamint a leírt események résztvevőivel folytatott magánbeszélgetések anyagát.

A forrásnál

MIKOR SZÜLETETT A „BARBAROSSA-TERV”?

Korunk történetírója számára semmi sem lehet fontosabb, mint felfedni a háború keletkezésének titkát. Amikor Lenin e titok feltárásának szükségességéről beszélt, kijelölt egy problémát azokból, amelyek megfejtése előfeltétele lehet az egész világ népei közötti békés egymás mellett élés biztosításának. Hiszen nincs még egy olyan titok, amelyet az imperialista világ urai annyi gonddal, és meg kell vallani, mesteri hozzáértéssel óvnának. S ebben nemcsak a titkos széfek ravasz zárait használják fel, hanem a politikai és ideológiai félrevezetés legkörmönfontabb módszereit is, amelyeket nemcsak a háború kitörése *előtt*, hanem befejezése *után* is alkalmaznak.

Éppen ezért, belefogva a hitlerista „Barbarossa-terv” genezisének taglalásába, előbb tisztáznunk kell a körülményeket, mégpedig — mint a klasszikus dramaturgiában mondani szokták — „az idő, a tér és a cselekmény” hármas egységében. Kezdjük az idővel.

Az ember azt hinné, a legegyszerűbb bepillantani a „21. sz. utasítás (»Barbarossa-terv«)” címet viselő dokumentumba. Keltezése: 1940. december 18.¹

Elővehetjük azt a dokumentumot is, amely az agressziónak afféle „enciklopédiája”: Franz Halder vezérezredesnek, a fasiszta német szárazföldi csapatok vezérkari főnökének a szolgálati naplóját. E fontos dokumentum keletkezésének körülményeire még visszatérünk, most csak annyit állapítanánk meg, hogy eb-

ben van egy bejegyzés a keleti hadjáratra vonatkozólag, 1940. június 30-i dátummal: „Tekintetünk a Kelet felé fordul.”²

Ám sem az előbbi, sem az utóbbi esetben nem kapnánk helyes választ. A keresett dátum körül ugyanis az utóbbi években egy érdekes história bontakozik ki: ez a dátum fokozatosan mind messzebbre nyúlik vissza. Kiderül, hogy „feltartóztató harcok” nemcsak csatatereken lehetségesek, hanem történelmi tanulmányok oldalain is.

A védelem első vonalát ezen a szokatlan frontszakaszon talán Göring, Keitel és Jodl tartotta. Amikor az 1945 júniusában folytatott előzetes vizsgálat során, amelyen e könyv szerzőjének is alkalma volt részt venni, kihallgatták őket, azt próbálták elhíttetni, hogy a Szovjetunió elleni támadás terve semmiképpen sem merült fel 1941 eleje előtt. Amikor eljutottunk a nürnbergi perig és már ismertekké váltak a német vezérkar titkos széfjeiből előkerült dokumentumok, a „védekezők” az 1940. őszi, majd nyári vonalakig húzódtak vissza. Halder feljegyzéseinek nyilvánosságra kerülése után aztán a védelmi vonal amolyan megerősített terepszakasszá alakult át. Általánosan elfogadottá vált az a megállapítás, hogy a „Barbarossa-terv” a Wehrmacht által a franciaországi harcmezőkön elért sikerek napjaiban született. Az első időkben ezt nehéz is lett volna vitatni, mivel a vörös sávós dossziék iratainak többségén 1940. nyári—őszi dátumok szerepeltek. Ebből a „megerősített terepszakaszból” csak Warlimont merészkedett ki, aki a fegyveres erők főparancsnokságában (OKW) a vezérkar hadműveleti osztályának helyettes vezetője volt. 1963-ban közzétett emlékirataiban szinte csak úgy mellékesen odavetette, hogy a Wehrmacht új hadjáratának megtervezésére a megbízatást „nem később mint 1940 tavaszán” kapták meg.³ Warlimontnak erre az elszólására nem is igen figyelt fel senki.

A „Barbarossa-tervvel” foglalkozó tanulmányok többségében a nyugatnémet történészek a Franciaország veresége után kialakult helyzet elemzésével kezdik. Így jár el A. Philipp és F. Heim „Hadjárat Szovjet-Oroszország ellen” című könyvében. Így jár el az NSZK egyik vezető hadtörténésze, dr. Hans Adolf Jacobsen „Az OKW hadinaplói”-hoz írt alapvető jelentőségű bevezetőjében. S így tettek sokan mások is. A „Spiegel” c.

folyóiratban Adolf Heusinger, a Bundeswehr nyugalmazott tábornoka, aki valamikor Halder vezérkarában a hadműveleti osztályt vezette, rendkívül egyszerűen ábrázolta a helyzetet:

„A lengyelországi és a franciaországi villámháború után a német politikai és katonai vezetés tanácstalan volt. Habozott és puhatolódzott, amikor Németországot mint kontinentális nagyhatalmat a tengeri nagyhatalom, Anglia elleni hadviselés problémája elé állította. Nem birkózott meg ezzel a nehézséggel, ahogy nem birkóztak meg vele más korokban, más hatalmak sem... 1939-ben nem volt átfogó terve [mármint Hitlernek — a szerző] nagyobb arányú háború folytatásához... Hitler az öntelt kérkedés és a belső kételyek, a realitás és az illúziók között vergődött. 1940 nyarától 1941 tavaszáig habozott, tétovázott, önbizalom nélkül és szilárd irányvonal nélkül.”

S utalva Hitler földközi-tengeri terveire, a Spanyolországgal, Franciaországgal, Törökországgal folytatott tárgyalások sikertelenségére, a közel-keleti kudarcokra, Japán ingadozásaira, sőt az Egyesült Államok hadba lépésének veszélyére (amelyről egyébként akkor, 1940 tavaszán még szó sem volt), Heusinger tábornok a következő konklúziót vonja le:

„Ily módon a keleti hadjárat végleges eldöntése kivezető út volt a tapogatódzásnak és útkeresésnek ebből az állapotából.”⁴

Szinte nem is Adolf Hitler ez, hanem Hamlet, a dán királyfi! Heusinger egy olyan habozó és mindenben kételkedő Hitlert rajzolt le nekünk, aki tekintetét Dover sziklás partjainak meresztve kész megragadni minden, véletlenül kínálkozó alkalmat — s ilyennek mutatkozott a Szovjetunió elleni háború...

Nem óhajtom Adolf Heusingertől elvitatni azt a jogot, hogy boncolgassa druszája lélektanát. Végül is erre nyilvánvaló indoka van. Mielőtt a Bundeswehr élére került, majd négy éven át magas posztot töltött be a NATO-ban. Heusinger hosszú éveket töltött Hitler kíséretében, szinte naponta látta és ugyanolyan tisztelettudóan terjesztette elő neki jelentéseit, mint később Norstad amerikai tábornoknak. Csakhogy Heusinger pszichológiai tanulmányában politikával foglalkozik: nyilvánvalóan azt a benyomást akarja kelteni, mintha a keleti hadjárat Hitlernek valamiféle improvizációja lett volna, ráadásul kényeszerű improvizációja. Lényegében véve nincs is semmi eredeti

abban a koncepcióban, amelyet Heusinger tábornok kifejt. Pontosabban, azt mondhatnánk, hogy a tábornok éppen csak megfogalmazza azt a gondolatot, amely lassan, de biztosan érlelődött a Nyugat bizonyos katonai és politikai köreibben.

Sok évvel ezelőtt Konstantin von Alvensleben porosz miniszter valami olyat mondott, hogy „porosz tábornok meghal, de nem hagy hátra emlékiratokat”. 1945 után Alvensleben mondását módosítani kellett: hiszen a Wehrmachtnak talán nem is volt olyan tábornoka, aki meghalt volna, nem hagyva hátra emlékiratokat. S az emlékiratok megírása után a tábornokok komolyabb munkába fogtak: elemző műveket, monográfiákat, szemléket kezdtek írni. Változtak a formák, s bizonyos értelemben változott a tartalom is. Míg a háború utáni első években a tábornoki emlékiratokat szerzőiknek az a primitív törekvése jellemezte, hogy minden vereségért Hitlert hibáztassák, most valamelyest módosult a tendencia. Az összeomlásért való felelősség egyszerű áthárítása helyett „objektívabb” kritériumokat keresnek. Például azzal az állítással hozakodnak elő, hogy az egész világháború, így a Szovjetunió elleni háború is, improvizáció műve volt. Igen szemléletesen fejezi ki ezt az álláspontot Herbert Michaelis nyugatnémet történész, aki „A második világháború” című könyvében megállapítja, hogy „ez a háború a történelem egyik legnagyobb szabású improvizációja”.⁵ S Michaelisszel ebben egyetértenek Walter Warlimont, Walter Hubatsch tábornok történészek és mások, akik azt a nézetet képviselik, hogy Hitlernek nem volt terve a második világháború kirobantására, hogy minden véletlenszerűen és meggondolatlanul történt

Honnan is származott ez a verzió? Azt szokták mondani, hogy minden hatás kivált bizonyos ellenhatást. Annak idején a nürnbergi nemzetközi katonai törvényszék szabatosan és dokumentumokkal alátámasztva úgy határozta meg a hitleri Németország agresszióját, mint „az emberiség elleni összeesküvést”. Megcáfолhatatlanul megállapították, hogy a „nagy összeesküvés”, amelyet Hitler szervezett a világ ellen, előre megfontolt szándékkal elkövetett bűncselekmény volt. Márpedig tudjuk, hogy az ilyen bűncselekményeket különösen szigorúan büntetik. A nürnbergi ítéletet cáfolni igen nehéz volna: Nürnbergben az

egész világ elé tárták a bizonyítékok jól felépített rendszerét, amely minden kétséget kizárva megerősítette, hogy Hitler hódító akciói egymásból következtek, hogy megvolt közöttük a folytonosság. Bebizonyították, hogy az összes agressziós cselekményeket és magát a második világháború kirobbantását is Hitler, a német monopóliumok és a katonai vezetés szinte a náciizmus hatalomra jutása utáni első naptól kezdve tudatosan és következetesen megtervezték. A Rajna tartomány 1936-os remilitarizálásától kezdve a Szovjetunió ellen 1941-ben megindított támadásáig minden egységes lánczá fonódott össze. Éppen ezzel az ítélettel szálltak harcba a reakciós történészek és politikusok, akik az abban felsorakoztatott érvek enyhítésére törekedve azt bizonygatják, hogy nem volt egységes vonal, nem volt egységes terv. Szerintük tehát a háborúnak nem volt egységes terve, és csak improvizációk voltak, amelyek egymást váltogatták...

Csakhogy, először is, az improvizációk sem mind egyformák. Másodszor pedig, ez a fogalom különben is eléggé nehezen alkalmazható politikusok viselkedésére. Nincs olyan ember, aki döntéseiben teljesen szabad volna, bármekkora hatalommal rendelkezik is. A fasiszta diktátor saját társadalmának, bizonyos politikai és szociális öröknek a szüleménye, s amikor úgy érzi, hogy saját akarata szerint cselekszik, csupán mások akaratát teljesíti. Csakis így válik érthetővé szerepe, bár ez nem mindig eléggé kézenfekvő; hiszen a politikai döntések „közvetítésének” a folyamata mindig rendkívül bonyolult és korántsem egyértelmű.

Hitler politikájában és döntéseiben sok volt a váratlan. Sok volt az olyan dolog, amelyre még azok sem számítottak, akiknek a bábja volt. Ám ha szintetizáljuk Hitler összes, olykor zavaros és ellentmondásos lépéseit, egy meghatározott vonalat kapunk, amelyet a fizikában eredőnek neveznek: egy világosan kirajzoló politikai eredőt kapunk, amely aztán meg is határozza a hitlerista birodalom terveit.

Ismétlem: ez az eredő nem a felszínen húzódik. Mély meggyőződése, hogy a Harmadik Birodalom akármilyen eddig fel nem tárt széfjeire bukkannánk is még, mégsem akadnánk olyan *egységes* tervre, amely kronológiai sorrendben vázolná a Harmadik Birodalom főkolomposai által szőtt „nagy összeesküvés”

egy-
es
szakasza-
it. Nem volt háborús terv mint egyetlen doku-
mentum, s ilyen lényegében egyszerűen nem is lehetett. Mert
bármennyire sablonos volt is a német politikusok és tábornokok
gondolkodása, mégis igyekeztek figyelembe venni a nemzetközi
helyzetben végbement változásokat, lavírozni, kihasználni a kí-
nálókozó lehetőségeket. Alfred Rosenberg kérkedve kijelenthet-
te, hogy „a diplomácia olyan művészet, amely a lehetetlenből
lehetségeset csinál”⁶, a hitleri diplomácia mégsem szalasztott el
egyetlen alkalmat sem, hogy kihasználja a kínálókozó lehetősé-
get. Mindamellet az *egységes dokumentum* hiánya még nem ok
az improvizációk elméletének elfogadására.

Hitler igen gyakran beszélt magáról és politikájáról. Különösen szenvedélyesen hódolt ennek a műfajnak a Birodalmi Kancellária bunkerjében töltött utolsó éjszakák lázában. 1945 telén és tavasszal csaknem minden éjjel megosztotta legtitkosabb gondolatait egy emberrel, akivel mindenről beszélgetett. Ez az ember Martin Bormann volt. Bormann tudott hallgatni. Emellett azonban gyorsírni is tudott, gyorsírásos jegyzeteit pedig sikerült eljuttatnia feleségéhez, hogy biztos helyen elrejtse őket. 1945. február 6-án például Hitler ezt mondta Bormann-nak:

Így beszélt Hitler 1945-ben. Ám ami a mi szempontunkból ebben az esetben még fontosabb, az az, hogy így beszélt húsz

évvel korábban is. Így beszélt és így írt. Például: „Véget vetünk a németek Európa déli és nyugati része felé való örökös mozgásának, s tekintetünket a Kelet területei felé fordítjuk.”⁸ A „Mein Kampf” hasonló kitételei már régóta, ha lehet ezt mondani, az „antikommunizmus klasszikus tételeivé” váltak. Emellett a „Kelet” Hitler számára korántsem volt földrajzi fogalom. A „Mein Kampf”-nak mint a náciizmus evangéliumának az egész értelme a harcok antikommunizmus deklarálásában csúcsosodott ki.

... Az ötvenes évek elején találkoztam egy érdekes emberrel, akinek a sorsa szimbolikusan tekinthető. Hermann Rauschning a náciizmus híveként kezdte politikai pályafutását, és a danzigi szenátus elnöki székébe kerülve Hitler bizalmát élvezte. Gyakran találkoztak, s a Führer beavatta Rauschningot legbizalmasabb terveibe: a világoralom meghódítására irányuló háború terveibe. Ezek a beszélgetések felnyitották Rauschning szemét: szakított a náciizmussal, elhagyta Németországot, és a harmincas években egy szenzációs könyvet írt „Beszélgetések Hitlerrel” címmel; ebben elmondta, miket mondott neki a barnainges vezér. Nyugaton némi szkepszissel fogadták a könyvet — annyira hihetetleneknek tűntek Hitler kitételei, amelyekben a gyilkolásnak, a nemzetközi jog felrúgásának, egész népek, elsősorban szlávok megsemmisítésének a programját hirdette meg.

Rauschning azt mondta nekem:

— A szomorú tapasztalatok azt mutatják, hogy mindaz, amiről könyvemben írtam, igaz. Hitler sokat megvalósított elgondolásaiból, s valóságos tragédiának tekinthető, hogy a Nyugat politikusai nem hallgattak a figyelmeztetésekre, amelyekben igazán nem volt hiány. Ha valaki figyelmesen elolvasta a „Mein Kampf”-ot, láthatta, mit akar a náciizmus...

Igen, már a „Mein Kampf” is a szovjetellenes agresszió legfélreérthetetlenebbül meghirdetett programja volt. „Amikor új európai területekről beszélünk — hangzott ez a program —, elsősorban Oroszországra és a vele szomszédos államokra gondolhatunk.” Vagy: „Maga a sors adta meg nekünk erre a jelt... A Kelet gigászi állama megérett a bukásra... A sors akaratából válhatunk egy olyan katasztrófa tanúivá, amely döntő igazolást szolgáltat a fajelmélet helyességére.” Éppen a Szovjetunió elleni háborúhoz kell hatalmas koalíciókat létrehozni. „Az olyan

koalíciónak, amelynek nem a háború a célja, nincs sem értéke, sem értelme.”⁹

Vajon ezek a fogalmazások hagytak-e bármiféle kételyt is a hitleri program szovjetellenes célzatossága felől? S mint beszélgetésünkben nagyon helyesen jegyezte meg a megöszült Rauschning, lehetséges, hogy éppen ez a körülmény készítette a Nyugatot sok politikusát arra, hogy olyan türelmesen viseltessen a hitlerista rezsim iránt. A harmincas évek eseményeinek elemzése azt mutatja, hogy ez a vélemény eléggé megalapozott. Ám egyelőre a nácizmus külpolitikai programjának egy másik aspektusa felé kell figyelmünket fordítanunk. Arról van szó, hogy ez a program korántsem volt eredeti már 1925-ben sem.

Hány olyan politikus akadt Nyugaton 1925-ben, aki ne sürgette volna a bolsevizmus megsemmisítését? Az ilyeneket bízást könnyen két kezünk ujjain is összeszámolhatnánk. Az ilyen embereket vagy különcöknek, vagy örülteknek, vagy „Moszkva ügynökeinek” tartották. Még akkor is, amikor a bolsevikok megsemmisítésének lehetőségét a burzsoá világ olyan tekintélyes személyiségei vonták kétségbe, mint Hans von Seeckt, senki sem hallgatott rájuk. Azoknak viszont se szeri, se száma, akik a bolsevikok megsemmisítésére törekedtek. Sokféle módszert ajánlottak a bolsevizmus megsemmisítésére, de a legegyszerűbb Max Hoffmann-nak, a császári hadsereg tábornokának a nevéhez fűződik.

Hoffmann terve ott porosodik a levéltárakban, az okmány lapjai rég megsárgultak, a benne szereplő személyek már nincsenek az élők sorában. Ám a dokumentum lapjait olvasva az ember mégis újra meg újra meglepődik: mennyire nincs semmi eredeti az antikommunizmus mai stratégiáiban! Milyen származékos plágiummal is kezdik azok, akik a XX. század második felében — a kommunizmus győzelme előretörésének korában — minden erejüket a legkülönbözőbb szovjetellenes koalíciók összetákolására és kiszélesítésére fecsérlik! Hiszen mindezt már annyiszor szervezték. S hányszor vélték már az efféle tervek szerzői elérkezettnek azt a napot, amely meghozza a sikert...

Ám a siker napja csak nem érkezett el — ezt nagyon jól tudjuk. De a húszas években, nem sokkal az Októberi Forradalom után a siker reménye annyira kézzelfoghatóan reálisnak lát-

szott, hogy ezen felbuzdulva abban az időben minden elképzelhető tétet rátettek a „bolsevizmus megsemmisítésének” kártyájára. Úgy látszik, ez a látszólagos realitás ösztönözte Max Hoffmann-t, aki a nyugati világban az elsők között vetette fel az antikommunista koalíció gondolatát a Szovjet-Országok széttűzését célzó nyílt katonai szövetség formájában. Ezzel bizvást még Churchill-t, a „14 ország hadjáratának” sugalmazóját is megelőzte, hiszen már a breszt-litovszki tárgyalások idején, vagyis 1918 őszén-telén készen állt arra, hogy „Moszkva ellen meneteljen”. Később, az általa Breszt-Litovszkban aláírt szerződésre visszaemlékezve, Hoffmann egy amerikai diplomatával folytatott beszélgetésében kijelentette:

— Sajnálom, hogy a breszt-litovszki tárgyalások idején nem szakítottam meg a tárgyalásokat és nem indultam Moszkva ellen, ezt akkor könnyen megtehettem volna!¹⁰

Henri Albert Niessel tábornok — az antant politikai megbízottja a Baltikumon — memoárjaiban megőrizte a történelem számára azt a formulát, amelyet 1920-ban Hoffmann tábornok ajánlott egy szovjetellenes koalíció létrehozása céljából. Az antant Legfelső Tanácsának küldött jelentésében Hoffmann arról próbálta meggyőzni a Legfelső Tanácsot, hogy „a jelenlegi szituációban csak a németek képesek Oroszországban katonai úton visszaállítani a korábbi helyzetet. A bizalom megnyerése céljából felajánlják egy szövetségszerű parancsnokság létrehozását és a legkülönbözőbb javaslatokat fogják előterjeszteni”.¹¹ Éppen az egyik ilyen javaslat volt egy közös francia—német expedíciós hadsereg létrehozása az oroszországi hadjáratához. Talán nem egy korai megsejtése ez a NATO eszméjének vagy az „európai hadsereg” létrehozására vonatkozó hírhedt tervnek? De ne ugorjunk át történelmi lépcsőfokokon: hiszen most a Szovjetunió elleni agresszió hitleri tervének geneziséét követjük nyomon.

Ez a terv pedig megismételte az antikommunista koalíció Hoffmann-féle gondolatát. Hoffmann egészen konkrét arculatot adott elgondolásának: Arnold Rechberggel, a kulisszák mögötti diplomácia nagy kedvelőjével (a német káiumkirály fivérével) együtt meglehetősen részletes tervet dolgozott ki három európai hatalom — Németország, Anglia és Franciaország — Szov-

jet-Oroszország elleni közös hadjáratához.* Viscount D'Abernonnak, az akkori idők egyik tekintélyes diplomatájának e tervről adott jellemzése szerint Hoffmann „nem tudott szabadulni attól a gondolattól, hogy a világon semmi sem rendezhető el, míg a Nyugat erői össze nem fognak a szovjet kormány ellen”.¹² Durva fogalmazás, de kifejezi, milyen elgondolásaik voltak a húszas évek antikommunistáinak, akik között Hoffmann jelentős figura volt.

Hogy milyen gondolatok ejtették rabul Max Hoffmant és Arnold Rechberget, erről azok a levelek adhatnak képet, amelyeket egymással és más elvbarátaikkal váltottak. 1919 májusában például Rechberg a következő „elméleti” kérdést tette fel Hoffmann-nak: vajon képes-e az antant egymaga megbirkózni Szovjet-Oroszországgal? A tábornok mélyértelműen így válaszolt:

„Katonai szempontból nem bizonyítható be, hogy az antant ne boldogulhatna nélkülünk is. Mindamellett az antant könnyebben és egyszerűbben tudná megoldani az orosz kérdést velünk együtt... Éppen ezért nem katonai, hanem politikai szempontból kell érvelni, amennyiben az angolok hajlandók velünk együtt harcolni a bolsevizmus ellen.

Persze, a keleti hadműveletekben szerzett tapasztalatok birtokában már régóta töprengtem azon, miképpen lehetne a leggyorsabban végrehajtani a bolsevikok elleni hadjáratot. Ám ahogy figyelem a tárgyalások [Versailles-ban — *a szerző*] menetét, attól tartok, hogy az antant, ha hozzájutna tervemhez, maga látna neki megvalósításának, nélkülünk. Éppen ezért a bolsevikok elleni hadjárat kérdését csak akkor vagyok hajlandó részletesebben kifejteni, ha erre felkérnek.”¹³

Hoffmanntól eltérően Bauer, a Reichswehr ezredese már nem volt olyan félénk: reális számokat közölt Rechberggel. Állításai szerint a Szovjet Köztársaság szétzúzásához mindössze 50—60 hadosztály szükséges, Németországnak pedig mintegy 200 000 katonából álló hadsereget kellene kiállítania, „feltéve,

* Részletesebbet erről lásd „Német tábornokok Hitlerrel és Hitler nélkül” című könyvemben. — *A szerző*. (Magyarul megjelent: Kossuth Könyvkiadó 1965.)

hogy a bolsevikok nem tanúsítanak túlságosan erős ellenállást”. Rechberg, aki szíven viselte a közös elgondolást, igen aktívan működött, és mint 1919 szeptemberében egyik barátjához intézett levelében maga írta, „már hónapok óta tárgyalásokat folytattam Franciaországgal és Angliával az európai politikának a fenti terv szellemében való orientálása végett”. Olykor aztán egy-egy könnyet is ejtett: „Ez, persze, nem olyan egyszerű feladat: összehozni három olyan államot, amely hosszú éveken át elkeseredett harcban állt egymással”. Mindamellett sikerült, saját bevallása szerint, megnyernie Franciaországban Briand, Clemenceau és Foch, Angliában Lord Cecil, Churchill és Lloyd George támogatását, valamint tájékoztatnia az elgondolásról a berlini amerikai katonai misszió vezetőjét, Parkert. Ez utóbbi Washington megkérdezése után közölte vele, hogy az Egyesült Államok kész „Oroszországban bizonyos különleges érdekeket” biztosítani magának.

Tudjuk, hogy Hoffmann tábornoknak nem sikerült valóra váltania tervét, s ez nem az antantországok urain múltott, akik igyekeztek a tábornoktól kicsikarni a bolsevizmussal való „gyors” leszámolás tervét, hanem éppen azokon a bolsevikokon, akiket Hoffmann tábornok és Bauer ezredes a maga katonai térképén már letiporva látott. Bauer számításai hamisaknak bizonyultak. Kudarcba fulladtak mindazok a kísérletek, amelyeknek az volt a céljuk, hogy — egymaguk vagy közösen — szétzúzzák a fiatal szocialista állam legyőzhetetlen hadseregét. De Hoffmann és Rechberg nem nyugodott, és egészen a harmincas évekig újabb és újabb terveket dolgozott ki: hol francia—német, hol angol—német koalíciót akartak létrehozni a Szovjetunió ellen. Ezúttal 300 000 főnyi hadseregről volt szó, amelynek sikere után Németország „egyenjogú partnerként” vett volna részt „a bolsevizmustól megszabadított Oroszország gazdasági helyreállításában” (A. Rechberg von Schleicherhez intézett 1927. február 24-i leveléből).

Nem maradt el Hoffmanntól Ludendorff tábornok sem, aki jó tucatnyi könyvet írt (a többi között a „Totális háború” című könyvet, amelynek címét dr. Joseph Goebbels szemrebbenés nélkül plagizálta propagandájában). A tábornokok nemcsak könyveket írtak, hanem a német iparmágnások szalonjaiban is

fejtegették eszméiket: Ludendorff a müncheni nagyiparosok körében, Hoffmann Arnold Rechbergnek meg Rosterg és Diehn mágnásoknak a szalonjaiban. Felvetődhet a kérdés: mi köze mindehhez Hitlernek? Milyen kapcsolata lehetett a müncheni sörözők ismeretlen okvetetlenkedőjének a Ruhr-vidék hatalmasságaival?

A „MÁSODIK KORMÁNY”

Az a kérdés, hogy milyen szociális erők juttatták hatalomra Hitlert, mindmáig izgatja a történészeket, s nem mondhatjuk, hogy ez tisztán akadémiai érdeklődés. A múlt végzetes eseményeinek megismétlődése végeredményben csak úgy hárítható el, ha sikerül felállítani az agresszió szociális diagnózisát. Éppen ezért a náciizmus szociális gyökereinek az elemzése rendkívül nagy elvi jelentőségre tesz szert.

Ehhez hozzájön még egy személyes ok is, amely a szerzőt arra készteti, hogy ezzel a kérdéssel részletesebben foglalkozzon. Ez pedig a következő. Nemrégiben könyvet írtam „Martin Bormann nyomában” címmel.* A könyv megjelent német nyelven is, s többen is reagáltak rá, köztük Nyugat-Németország egyik legtekintélyesebb polgári publicistája, az azóta elhunyt Paul Sethe. Recenziója igen jóindulatú ugyan, mégis több szemrehányást tesz a szerzőnek, mindenekelőtt a szemére veti, hogy szociális elemzése **elfogult**. Megállapítva, hogy a recenzált könyv megkísérli „Bormannt és a náci párt más vezéreit mint jelenséget az osztályharc történetével magyarázni”, Paul Sethe megjegyzi: „Az ökonómiai történetfelfogás nagy segítségére lehet a történésznek. A nyugati szerzők jól tennék, ha több figyelmet szentelnének ennek a módszernek. Ám az, aki Beziemenszkijhez és marxista barátaihoz hasonlóan ilyen egyoldalúságot árul el álláspontja védelmében, hibát követ el”. Sethe állítása szerint Hitler és a monopóliumok kapcsolataira nem lehet a nagy cégek által Hitlernek folyósított adományok

* Magyarul 1965-ben jelent meg, a Kossuth Könyvkiadó gondozásában.
— A szerk.

számadataiból következtetni, mivel ezek az adományok, Sethe véleménye szerint, csak Hitler hatalomra jutása után folytak be a náci kasszájába.¹⁴ Paul Sethe viszonylag „türelmes” volt fogalmazásaiban. Ezzel szemben egy olyan nyugatnémet történész, mint Wilhelm Treue, nyíltan „kiagyalásnak” minősíti a náciizmus és a monopóliumok kapcsolatait. A kölni német iparintézet még egy külön munkát is közzétett, amelyben tagadja, hogy a német ipari vállalkozóknak bárminemű része is lett volna Hitler hatalomra jutásában. Mivel magyarázható ez a buzgalom?

Kezdjük azzal a kérdéssel, hogy milyen forrásokból finanszírozták az egyik vagy másik pártot a weimari Németországban. Még ha abból a közismert tényből indulunk is ki, hogy a náci pártnak végeredményben sikerült 14 millió választónak a szavazatát megszerezni, mindenki előtt, aki ismeri a burzsoá parlamenti demokrácia mechanizmusát, felmerül a kérdés, vajon milyen forrásokból finanszírozták ezt a sikert. Továbbá, mindenki, akinek van némi fogalma arról, hogy mibe kerül állandó militarizált erőknél a fenntartása, felteszi a kérdést: vajon honnan szedte Hitler a pénzt a sokezres létszámú roham- és védőosztagok fenntartásához?

A finanszírozás kérdései nyilván Hitlert és az akkor még kis létszámú párt más vezetőit is izgatták, amikor megindították a harcot a hatalomért, hiszen ebbe a harcba a náci párt olyan viszonyok között kapcsolódott be, amikor a német cégek anyagi eszközeikkel főképpen a burzsoázia vezető parlamenti pártjait támogatták: a német nemzeti pártot és a katolikus centrumpártot. Mindez így is volt. Mindamellet — vagy éppen ezért — a náciizmus első lépéseitől kezdve vezérei a nagy „önkéntes adakozók” felé orientálódtak. Az „önkéntes adakozók” listái, akik adományokat fizettek be az NSDAP (a hitlerista Német Nemzetiszocialista Munkáspárt) alapjába, szinte megegyeztek az akkori Németország nagy cégeinek jegyzékeivel.

Mindamellet e cégek és a hitlerista párt kapcsolatainak megvoltak a maguk finomságai. Először is, ha a hitlerizmus történetében volt bármi is, amit a legnagyobb buzgalommal álcázni igyekeztek, ez éppen az ipari és finánciókéval való kapcsolat. Ez az álcázás nagyon régen kezdődött, s ennek első megnyilvánulása

nulása az volt, hogy Hitler nem parádés menetben, nem leterített szőnyegen át lépett be a politikai életbe. Ez, bármilyen különösnek tűnik is, éppen kapóra jött nekik. Hamarosan olyan legenda terjedt el róla, hogy „a nép legsóbabb rétegeiből”, szinte éjjeli menedékhelyek priccséről került fel. Erich Nolte, az ismert nyugatnémet szociológus például azt írta, hogy „zsiványtanyáról származó ember” lett Európa ura.¹⁵

Ám nincs olyan legenda, amelyre előbb-utóbb fény ne derülne. Így hamarosan összeomlott az a legenda is, amely szerint Hitler „a nép legsóbabb rétegeiből” származó ember. Az egyik legújabb csapást éppen Werner Maser nyugatnémet történész mérte erre a legendára 1965-ben megjelent „A nemzetiszocialista párt korai története” című könyvével.¹⁶ Maser elhatározta, hogy Adolf Hitler ifjúkori éveivel foglalkozik és a többi között felkutatja azokat a bécsi éjjeli menedékhelyeket, amelyek a Führer valamennyi életrajzában elmaradhatatlanul szerepelnek. Az egyik ezek közül a bécsi Meldemannstrasse 27. sz. alatt lenne. Ám kiderült, hogy ez korántsem holmi nyomortanya, hanem igen drága penzió. A másik tömegszállás a Meidlingben található. Csakhogy ide Hitler nem azért került, mert nem volt pénze, hanem, mert bujkált... a katonai szolgálat elől. A többi cím is mind penzió vagy a legkényesebb igényeknek is megfelelő bútorozott szoba.

Ezek után Maser kimutatta, hogy a fiatal bécsi művész anyagiilag eléggé jól állt, s így Hitlerről a „normális”, jómódú kispolgár képe rajzolódott ki. Egyébként Maser hangsúlyozza, hogy Hitler családja jól szituált polgári család volt. Nem ok nélkül írta Maser könyvének egyik recenzense: „Pályafutásában [Hitlerében — a szerző] korántsem volt olyan különös, mint ezt korábban feltételezték, hogy megnyíltak előtte a Reichswerh és a nagyiparosok kapui. Hiszen tiszteletre méltó burzsoá ifjú volt...”¹⁷ Persze, a „tiszteletre méltó burzsoá ifjútól” még messze az út Hugo Stinnes Ruhr-vidéki monopoltőkésig, mégis közelebb, mint a „lumpenproletártól”, aminek korábban próbálta egyik-másik burzsoá szerző Hitlert beállítani.

Nem kétséges, hogy ha Hitlernek már az első időkben nem sikerült volna jelentősebb pénzügyi támogatást szereznie, pártja aligha kerülhetett volna ki a füstös müncheni sörözőkből.

Éppen ez határozza meg annak az „első lökésnek” a szerepét, amelyet a német ipari és fináncióke a náci mozgalomnak adott.

Ez, persze, nem jelenti azt, hogy Hitlerrel kezdettől fogva nagy terveik voltak. Az üzleti világban mindig szeretik bebiztosítani magukat minden eshetőségre, kerülni a kockázatot. A „biztonság mindenek fölött” elvét a német burzsoázia (egyéb-ként nem is csak a német!) kiterjeszti politikai szimpátiáira is. Az adományok tömege azokban az években megoszlott, nagyobb és kisebb áramlatok között, mindamellett a politikai szimpátiák-ból is, az anyagi támogatásokból is a húszas években bővebben jutott a katolikus centrupártnak, a német nemzeti pártnak és a weimari köztársaság más „klasszikus pártjainak”. Ennek ellenére a történelmi igazság kedvéért le kell szögeznünk, hogy már a nácizmus keletkezésének ebben a kezdeti szakaszában sem fukarkodtak a gyakorlatilag jóformán ismeretlen Német Nemzeti-szocialista Munkáspárttal, az NSDAP-val.

A nácizmus és a német ipari és finánciókés világ közötti kapcsolatok történetének megvoltak a maga sajátosságai, a maga szakaszai. Az első szakasz a húszas évek elejét öleli fel, amikor az NSDAP még csak az egyike volt a német politikai élet szélső jobbszárnyán álló számos pártnak. A bajor iparosok csoportja ebben az értelemben a hitleri párt „első felfedezője” volt. Számos dokumentumokra támaszkodó kutatás megállapította, hogy 1920—1923-ban teljesen határozottan kirajzolódott már az „ön-kéntes adakozóknak” egy Hitler köré csoportosuló kis köre, amely főképpen a bajor ipar világából került ki. Am 1923-ban Hitlernek már hatalmasabb pártfogói is akadnak. Abban az idő-ben Hitler „hitelezői” között szerepel Fritz Thyssen, az acél-tröszt feje, Herbert Pietsch vegyipari gyáros, az IG Farbenin-dustrie megbízottja, Ernst von Borsig berlini nagyiparos, Mi-noux, a Stinnes-konzern vezérigazgatója.

A következő időszakban, amely körülbelül 1927-ben kezdő-dött, a Hitlert és pártját finanszírozó körökbe bekapcsolódtak a német üzleti világ „színe-virágát” alkotó nagyiparosok. Közülük különös figyelmet érdemel Emil Kirdorf, a rajna-vesztfáliai szénszindikátus feje, aki megszervezte, hogy minden tonna el-adott szén után 5 pfenniget fizessenek be Hitler javára.¹⁸ Meg kell jegyeznünk, hogy Kirdorfnak ez a döntése 1931 legelején

született (tehát a náciizmus hatalomra jutása előtt). Igaz, hogy a Ruhr-vidék akkor válsággal küszködött, de a széntermelés így sem esett évi 300 millió tonna alá. Így tehát a náci párt csak a széniparból évi 15 millió márkát kapott. Hadd idézzünk még egy adatot. Johann Steel amerikai publicista becslései szerint a rohamosztagok fenntartása évente mintegy 40 millió márkába került.¹⁹ A rohamosztagok fenntartásának költségeit tehát Hitler jelentős részben a szénipari vállalkozóktól kapott pénzből tudta fedezni.

Am Kirdorf ezzel a lépésével nem állt egyedül. Alfred Hugenberg, a Krupp-konzern igazgatója és az UFA, a legnagyobb filmkonzern tulajdonosa körülbelül évi 2 millió márkát adott Hitlernek.²⁰ Albert Vögler, az acéltröszt (Vereinigte Stahlwerke) vezérigazgatója olyan tetemes összegeket folyósított, hogy ez még a hitlerista párt vezetőinek bevallása szerint is 1932-ben segítette őket az úgynevezett „pártválság” leküzdésében. S a felsorolást még folytathatnánk. De vajon érdemes-e? Nyilván nem érdemes.

Egy olyan tájékozott személy vallomására hivatkoznánk, mint Walter Funk, a Harmadik Birodalom későbbi gazdaságügyi minisztere. Amikor a nürnbergi per előtt kihallgatták, Hitler pártfogói között olyan nagy iparmágnásokat nevezett meg, mint Knepper, Kellermann, Vögler, Tengelmann, Diehn, Rosterg, továbbá Fischer és Reinhardt bankárokat, Strauss és Hilgard biztosítótársasági igazgatókat, Duisberg, az IG Farben tröszt fejét és sok mást.

„Nagyiparos barátaim és jómagam — írta Funk a nürnbergi vádhatósághoz címzett feljegyzésében — abban az időben meg voltunk győződve róla, hogy a nemzetiszocialista párt hamarosan hatalomra jut...”²¹

S így is volt. Nem véletlen, hogy az 1933. január 30-i náci hatalomátvételre vonatkozó döntést gyakorlatilag egy olyan tanácskozáson hozták, amelyet január 4-én tartottak von Schröder báró, az egyik leggazdagabb pénzember és szénipari vállalkozó irodájában.

Persze, ezek a tények nem állnak elszigetelve Németország történetében. Senkinek sem jut eszébe vitatni azt, hogy a náciakat gyakran támogatták elkeseredett kispolgárok. Senki sem

óhajtja azt mondani, hogy a náci párt minden lépését összehangolta Krupp-pal és Duisberggel. Ám a náci politika fő irányát mégis a legnagyobb német iparvállalatok és pénzintézetek óhajai szabták meg. Az „általános áruházak elleni harc” demagóg pártosza addigra már rég kifulladt. Nem véletlen, hogy Hitler, amikor Otto Strasser megkérdezte tőle, vajon Németország gazdasága a nácik hatalomra jutása után változatlan marad-e, így felelt:

— Magától értetődik. Csak nem gondolja, hogy meg akarom semmisíteni a német nehézipart?²²

Persze, a húszas években, amikor Hitler és különösen Goebbels demagóg módon munkáscsalád sarjának a szerepében tetszelgett, kígyót-békát kiáltottak a „kölsönrabszolgaságra” és az „általános áruházak uralmára”. Ám ugyanaz a Goebbels, aki valamikor ilyen dühödt „antimonopolista” volt, 1926. február 3-án ezt jegyezte be naplójába:

„Hétfőn ebéd után találkozás von Bruck úrral. Ragyogó politikai és közgazdasági előadást tartott nekünk. Ilyen emberrel érdemes együttműködni. Teljes mértékben, az utolsó pontig megerősítette a bolsevizmusra vonatkozó nézeteinket. A helyes úton járunk.”²³

S ki az, aki Goebbelst a helyes útra vitte? Von Bruck úr, egy tekintélyes nagyiparos, a hatalmas Ruhr-vidéki Hoesch kohóipari konszern egyik vezetője. S hogy milyen út az, amelyre von Bruck és a vele hasonszőrűek a nácikat vitték, ezt maga Hitler magyarázta meg. Ugyancsak 1926-ban, február 15-én egyik beszédében meghirdette:

— Olaszország és Anglia természetes szövetségeseink! Feladtunk a bolsevizmus megsemmisítése. A bolsevizmus európai ügy. Oroszország uraivá kell válnunk!²⁴

Nem szándéksom leegyszerűsíteni a nácik hatalomra jutásának a folyamatát. Rendkívül bonyolult folyamat volt ez, korántsem vezethető vissza csupán egyik vagy másik párt finanszírozásának a problémájára. A weimari korszak politikai hangulatainak forratagában a náci párt és vezetősége a Ruhr-vidék mágnásainak véleményét nem kérdezte, de kitapogatta azokat a húrokat, amelyeken játszhatna: a „klasszikus” polgári pártoktól eltérően az NSDAP tömegtámogatásra talált az elkeseredett és megfélemlí-

tett, zavaros fejű nyárspolgárok millióiiban. Hogy Hitlernek olyan gyors ütemben sikerült növelnie hívei számát mind Bajorországban, mind egész Németországban, ebben persze nemcsak a nagy német cégek nyújtotta anyagi támogatás játszott közre. Hitler feltörését előmozdította a Reichswehr is, előmozdították a hagyományos polgári pártok politikusai is, angliai, franciaországi és egyesült államokbeli hódolói is. Mindez azonban nem jogosít fel bennünket arra, hogy mellőzzük azt a tekintélyes pénzügyi támogatást, amelyet a német ipar nyújtott Hitlernek.

S ha abban a kérdésben, hogy 1933 januárja előtt a monopóliumok álltak-e kapcsolatban Hitlerrel, kell is még vitatkoznunk dr. Sethével, az e végzetes dátum utáni időszakot illetően opponensünk előtt is világos, hogy Hitler Németország üzleti világának tényleges támogatását élvezte, annál is inkább, mert e támogatás frontja akkor már nem volt rejtett, hanem nyílt.

Ernst Nolte nyugatnémet történész és szociológus megállapítja: „Az a kérdés, hogy Hitler milyen pénzügyi és erkölcsi támogatást kapott a nagyipartól, a legbonyolultabb kérdések közé tartozik, mert sokféle érdek játszik közre ebben.”²⁵ Ez utóbbi következtetés helyes, mert azok, akik annak idején Hitlert finanszírozták, többségükben nem érdekeltek abban, hogy fény derüljön rá, milyen forrásokból is töltődött fel a hitleristák kasszája. De vajon csakugyan olyan „bonyolult” megállapítani, mekkora anyagi és erkölcsi támogatásban részesült Hitler?

Az ilyen támogatásra rengeteg a bizonyíték. Georg von Schnitzler, az IG Farben egyik igazgatója, amikor a nürnbergi törvényszék elé idézték, a következőképpen ecsetelte a dolgot: „Valamikor 1933. február végén az IG Farben négy igazgatósági tagja, köztük dr. Bosch, az igazgatóság elnöke, meghívást kapott a Reichstag elnökének [Göringnek — *a szerző*] az irodájától arra, hogy keressék fel Göringet otthonában. A tanácskozás célját nem jelölték meg... Én mentem el a találkozóra; körülbelül 20 ember gyűlt ott össze, gondolom a Ruhr-vidék legnagyobb iparmágnásai.

Emlékszem, dr. Schacht látta el a házigazda teendőit. Míg Göring érkezését vártuk, megjelent Hitler, mindenkivel kezét rázott, és az asztalfőhöz ült. Hosszú beszédet mondott, főképpen a kommunista veszélyről...

Krupp von Bohlen megköszönte Hitlernek előadását. Miután Hitler elhagyta a termet, dr. Schacht azt ajánlotta, hogy hozzunk létre választási alapot, ha jól emlékszem hárommillió márka összegben.”²⁶

Ez 1933. február 20-án történt. Február 28-án pedig az IG Farben konszern 400 000 márkát utalt át az NSDAP számlájára, a Ruhr-vidéki ipari vállalkozók pedig február 23-án és március 7-én 500 000 márkát. Ezek után Goebbels ezt jegyezte fel naplójában: „A választásokra óriási összeget gyűjtöttünk össze, s ez egycsapásra megszabadít bennünket minden gondtól.”²⁷ A náciak csakugyan úgy érezhették, hogy megszabadultak „minden gondtól”, főképpen az anyagiaktól: 1933. március 24-én Gustav Krupp von Bohlen a hatalmas Reichsverband der Deutschen Industrie (a német ipar birodalmi szövetsége) mindenható elnöke ezt írta Hitlernek:

„A német ipar, amely a nemzeti fejlődés fontos és elválaszthatatlan részének tekinti magát, kész segítséget nyújtani e feladat megoldásához, s a Reichsverband der Deutschen Industrie, éppúgy, mint gazdasági-politikai képviselője is, mindent elkövet, hogy segítse a birodalmi kormányt nehéz munkájában.”²⁸

Azt elemelve, hogy a weimari köztársaság urainak milyen szerepük volt Hitler hatalomra jutásában, Karl Jaspers, az ismert filozófus ezt írta: „Az ár nem szakította volna át a gátat, ha a döntő posztokon ülő emberek nem nyitották volna meg a zsilipeket.”²⁹ Azok között, akik megnyitották a zsilipeket, a német ipari és bankvilág mágnásainak a neve szerepel, akik nemcsak egyenként, hanem szervezett formában is céltudatosan hatalomra juttatták Hitlert.

Így például a német ipar egyik első, szervezeti formát öltő szerve, amely nyílt segítséget nyújtott a náci pártnak, az úgynevezett „Keppler-kör” volt. Hivatalos neve ez volt: „Kör közgazdasági kérdések tanulmányozására”, ám tagjainak aligha volt szükségük ilyen foglalatosságra — ők nem tanulmányozták Németország gazdaságát, hanem irányították. A „kör” tagjai között szerepelt:

Kurt von Schröder báró — az I. G. Stein bank tulajdonosa,
August Diehn — a káliszindikátus vezetője,
August von Fink — tekintélyes magánbankár,

Carl Lüler — a Dresdner Bank igazgatóságának tagja,

Fritz Thyssen — az acéltröszt feje,

Albert Vögler — az acéltröszt egyik igazgatója.

Maga Keppler két személyt egyesített magában: szakmája szerint mérnök volt, emellett Hitler gazdasági tanácsadója. Mindkét minőségében ő volt az összekötő a monopóliumok és a náci párt között. Ilyen körökkel látták el magukat a náci apparátus más szervei is. Himmler körül például egy olyan „baráti kör” alakult ki, amelybe a német ipari és fináncióke legtekintélyesebb képviselői tömörültek. Íme például a Himmlernél tartott egyik tanácskozás nevesebb résztvevői:

Karl Blessing — a Deutscher Bank igazgatója,

Heinrich Bütefisch — az IG Farben igazgatója,

Friedrich Flick — a Flick-konzern vezérigazgatója,

Karl Ritter von Halt — a Deutsche Bank igazgatója,

Karl Lindemann — a Hapag vezérigazgatója,

Karl Rasche — a Dresdner Bank igazgatója

August Rosterg — a Winterschall kálikonzern vezérigazgatója,

Otto Steinbrick — a Flick-konzern igazgatója,

Kurt von Schröder báró — a Stein-bankház előttünk már ismert tulajdonosa.³⁰

Összesen 38 vendég vett részt a megbeszélésen, köztük 21 bankár és nagyiparos, 6 magas rangú tisztviselő és 10 SS-tiszt. Hogy milyen jellegű volt a kapcsolat a „baráti kör” és Himmler között, ezt világosan mutatja Schröder báró egy levele, amelyben az egyik ilyen találkozó után alázatosan közli Himmlerrel, hogy „ebben az esztendőben is” 1 millió márkát gyűjtött össze számára.³¹

Eléggé világosan meghatározható tehát azoknak az erőknak a szociális jellege, amelyek a náci pártot és vezérét pártfogolták. A nagyipar anyagi és erkölcsi támogatása nélkül Hitlernek sohasem sikerült volna hatalomra jutnia, s ez rendkívül fontos körülmény a „Fall Barbarossa” genezisének tisztázása szempontjából.

Egyébként maga Hitler is nagyon jól tudta, hogy ki mekkora befolyásnak örvend Németországban. 1931-ben az úgynevezett német nemzeti párt képviselőivel folytatott beszélgetésében kijelentette: „Amikor majd Krupp, Schröder és a nagyipar más képviselői megértik, hogy mi vagyunk a rend tényezői, boldogok

lesznek, hogy tagjai lehetnek a pártnak. Anyagilag támogatják mozgalmunkat...”³² A továbbiakban pedig hozzáfűzte, hogy „... a Ruhr-vidék mágnásai a mi részvételünk nélkül nem tudnak rendet teremteni Németországban”. Ezzel a legnyíltabb formában bevallotta, kinek a számára is hozzák létre a „náci rendet”³³

Azt szokták mondani, hogy a Führer szinte olvasott Kruppék gondolataiban. Alfried Krupp von Bohlen nürnbergi kihallgatása során nyíltan megvallotta: „A gazdaságnak szüksége volt nyugodt és felfelé ívelő fejlődésre. A különböző német pártok közötti harc és a zűrzavar közepette nem foglalkozhattunk fejlődésünkkel... Mi a Krupp-műveknél sohasem foglalkoztunk különösebben politikával. Olyan rendszerre volt szükségünk, amely jól működik, és nem gátol bennünket a munkában.”³⁴

A Krupp-művek „apolitikus” emberei csinálták a maguk politikáját: biztosították egy olyan rendszer eljövételét, amelyben a legnagyobb profitot zsebelhetik be. Nem véletlen, hogy az IG Farben vezérigazgatója, von Schnitzler, arra a kérdésre, vajon igaz-e, hogy a konszern a nácizmus éveit alatt meggazdagodott, így felelt: „Ez igaz, sőt több mint igaz.”

Ha a náci kormány nem teljesítette volna az ipari és pénztőke mágnásainak az akaratát, egyetlen napig sem maradhatott volna fenn. Már a háború után valamikor Kurt von Schröder báró — akinek a villájában Hitlerre bízták a kormányzást —, arra a kérdésre, hogy mekkora befolyása volt a pénzmágnásoknak és a nagybankoknak a náci kormányra, így felelt:

— Kolosszális befolyásuk volt a pártra és a kormányra. Gyakorlatilag ez szinte egy második kormány volt.³⁵

Schröder nem túlzott: kijelentése csak annyiban szorul korrekcióra, hogy a nagybankokhoz hozzá kell venni a legnagyobb iparvállalatokat is. Együtt alkották a „második kormányt”, amely ott állt Hitler minisztereinek és a náci pártnak a háta mögött.

AZOKRÓL, AKIK BEVÁGTÁK A „TÖRTÉNELEM AJTÓIT”

Itt nyomban feltennék egy kérdést: vajon éppen a finánctőkés ipari körökkel való kapcsolat határozta meg eleve a náciizmus szovjetellenes irányzatát? Hát az 1922-es szovjet—német szerződés? Hiszen a rapallói szerződést is ugyanolyan szociális jellegű körök kötötték meg?

A könyv szerzőjének több ízben nyílt alkalma elbeszélgetni egy emberrel, aki sajátságos történelmi ritkaságnak tekinthető. Neve: Nyikolaj Nyikolajevics Ljubimov. A nemzetközi kapcsolatok moszkvai állami intézetének professzora, a közgazdaságtudományok doktora, a nemzetközi pénzügyi kérdések jeles szakembere, Ljubimov, az egyetlen, aki még él az 1922-es genovai konferencia szovjet résztvevői és így a rapallói egyezmény megkötésének tanúi közül. Igen szenvedélyes beszélgető partner, kiváltképpen, amikor Rapallo kerül szóba, hiszen Rapallo az ő számára nem egyszerűen holmi szimbólum történelmi tankönyvekből, hanem egy darab élet.

1922-ben N. N. Ljubimovot, a moszkvai egyetem fiatal tanárát Lenin és Csicserin bevonta annak az elgondolás egyszerűségét tekintve zseniális, de összeállítását tekintve rendkívül bonyolult dokumentumnak a kidolgozásába, amely az antanthatalmakkal szemben Szovjet-Oroszország pénzügyi ellenköveteléseit tartalmazta. Nem volt titok, hogy Genovában Lloyd George és Barthou a régi cári adósságokon alapuló pénzügyi követeléseikkel szerették volna „megfojtani” Oroszországot, s ezért Lenin úgy döntött, hogy a szovjet félnek elő kell készítenie válaszát...

Hát igen, Ljubimov kitűnően emlékszik mindenre: a Palazzo San Giorgio termére, a Villa de Albertisben lezajlott tanácskozásokra és német tárgyalópartnerére, Rudolf Hilferdingre. Sőt: elbeszélése jelentős korrekciókat visz Rapallónak abba a hagyományos képébe, amely Lord D'Abernon hajdani berlini angol nagykövet széles körben ismert memoárjai és német szerzők megállapításai alapján alakult ki (bár, mellesleg, sem Joseph Wirth, sem Walter Rathenau vagy Ago von Maltzan nem hagyott hátra emlékiratokat). Ljubimov a következőket mesélte:

— A Szovjet-Oroszország és a weimari Németország közötti

kapcsolatok normalizálásának kérdése már jóval Rapallo előtt merült fel, s ebből a szempontból aligha van igazuk azoknak, akik „teljesen váratlannak” vagy holmi ravasz manőverek eredményének próbálták és próbálják feltüntetni a szerződést. Szó sincs ilyesmiről, ezt a kérdést maga az élet vetette fel. Már 1921 telén, majd 1922 januárjában—februárjában folytak erről megbeszélések Berlinben. Ismeretes, hogy 1922. április elején, Berlinen átutazva, Csicserin találkozott Wirthtel és Rathenauval, s tárgyalásokat folytatott velük. Ám a német fél akkor nem akart megegyezésre jutni . . .

A genovai konferencián az 1922. április 10-i plenáris ülés után a német küldöttség vezetői megértették, hogy a konferencián az elsőrendű kérdés: az „oroszk kérdés”. Ugyanakkor azt is megérezték, hogy Lloyd George és Barthou igyekszik kirekeszteni Németországot a „nagy politikából”. Joseph Wirth birodalmi kancellár és Walter Rathenau külügyminiszter már a konferencia első napjaiban erősen kezdett kételkedni nyugatbarát állásfoglalása helyességében. Április 14-én a németeket különös nyugtalanság fogta el: a Villa de Albertisban, amely Lloyd George rezidenciájául szolgált, nem hivatalos találkozók kezdődtek, amelyekre a szovjet küldötteket is meghívták. Mindez szemlátomást aggasztotta Rathenaut és Maltzant, akiket az angolok és a franciák gyakorlatilag kirekesztettek, bár váltig azt hangoztatták, hogy Németországgal szemben nem alkalmaznak semmiféle diszkriminációt.

Április 15-én Maltzan találkozott a szovjet képviselőkkel és tárgyalásokat folytatott velük a kölcsönös igények rendezéséről. A szovjet küldöttek közölték, hogy az összes problémák megoldásának legjobb eszköze a Berlinben áprilisban felajánlott egyezmény aláírása volna. Maltzan erre nem adott választ, de — s ezt érdemes megjegyezni — azonnal informálta az angolokat. Azok nem mutattak különösebb meglepődést, és közölték, hogy a Villa de Albertisban a tárgyalások jól haladnak.

Ilyen körülmények között érthető az az érdeklődés, amelyet Wirthben, Rathenauban és Maltzanban a szovjet küldöttség rezidenciájáról érkezett telefonhívás keltett.

A nyugati történelmi irodalomban a rapallói egyezmény sajátos „klasszikus leírásává” a fentebb már említett Lord D'Aber-

non memoárjai lettek. Maltzan elbeszélésére utalva D'Abernon úgy írta le az eseményeket, hogy április 15-ről 16-ra virradó éjjel maga G. V. Csicserin telefonált, és meghívta Maltzant és Rathenaut a Palazzo Imperialéba, hogy megbeszéljék az OSZFSZK és Németország közötti szerződés lehetőségét. A beszélgetés 15 percig tartott.

Lehetséges, hogy ez a verzió jobban felcsigázza az érdeklődést. Valójában egészen másképpen történt. Maltzant nem G. V. Csicserin hívta fel telefonon, hanem A. Szabanyin, a Külügyi Népbiztosság közgazdasági-jogi osztályának vezetője. Alig néhány percig beszélt vele, és megkérte, közölje Wirth birodalmi kancellárral, hogy G. V. Csicserin felajánlja az április 4-én Berlinben megkezdett tárgyalások folytatását. Az ajánlatot a németek elfogadták.

Április 16-án délelőtt, körülbelül 11 órakor, a szovjet küldöttség rezidenciájára érkezett Rathenau, Maltzan, Hilferding és von Simons. Megkezdtek a tárgyalásokat G. V. Csicserinnel. A tanácskozás körülbelül két óra hosszat folyt. Aztán szünetet tartottak, s a német küldöttség valamilyen diplomáciai villásreggelifélt ment el. Közben előkészítették az egyezmény szövegét. Délután a német küldöttség visszatért, és a szöveg egyeztetése után Walter Rathenau és G. V. Csicserin aláírta a rapallói szerződést.

Az egyezmény értelme a következő volt: az OSZFSZK és Németország, mint teljesen egyenjogú felek, kölcsönösen lemondanak egymással szembeni igényeikről, amelyek a Németország és Oroszország közötti háborúból fakadtak. Németország lemond egykori német tulajdonosok államosított vállalatainak visszaszolgáltatásáról — azzal a feltétellel, hogy az OSZFSZK nem fogja teljesíteni más országok ilyen irányú követeléseit sem. Ugyanakkor újra felveszik a diplomáciai kapcsolatokat, és az egymással folytatott kereskedelemben érvényesítik a legnagyobb kedvezmény elvét.

Rapallo tehát a nemzetközi politika realitásává vált, és Lenin, mint ismeretes, nagyra értékelte, „a két tulajdonrendszer tényleges egyenjogúságát” bizonyító ténynek tartotta.³⁶ Ma ezt a két rendszer békés egymás mellett élését bizonyító ténynek nevezzük, s nem árt emlékeztetnünk arra, hogy a húszas években Georgij Vasziljevics Csicserin felszólalásaiban alkalmazta is ezt

a fogalmat, amely ugyancsak a nemzetközi együttműködés normája volt.

A rapallói szerződést követte az 1926-os és az 1931-es szovjet—német egyezmény. Előttünk nem is kétséges, hogy ezek létrehozásában részt vettek tekintélyes pénzügyi-ipari csoportok, amint ezt már Rathenau neve is tanúsítja, aki az AEG elektrotechnikai konszern vezérigazgatója volt (bár személy szerint nem tartózkodott éppen Rapallo következetes hívei közé). A szovjet—német együttműködés elméletét és gyakorlatát támogató nagy cégek száma igen tekintélyes volt, s akadtak ezek között világ-szerte ismert cégek is.

Mi a magyarázata annak, hogy 1931-et mégis 1933 követte? Miért szakadt meg a Rapallóban megkezdett út? Ezt a kérdést csakugyan nem hagyhatjuk válasz nélkül, hiszen közvetlenül összefügg a németországi történelem döntő eseményeinek magyarázatával. Emlékszem egy beszélgetésre, amelyet 1961-ben dr. Eugen Gerstenmaierrel, a nyugatnémet Kereszténydemokrata Unió egyik akkori vezetőjével folytattam. Beszélgetésünkben partnerem a hegeli frazeológiával kacérkodva Marxnak és a történelmi materializmusnak olyan „reménytelen determinizmust” vetett a szemére, amely állítólag nem hagy szabadságot a történelmi fejlődésnek. Dr. Gerstenmaier többre becsülte a „történelem nyitott ajtóinak” eszméjét, amelyeknek szerinte tárva kell állniuk mindennemű lehetőség előtt.

A jövőről vitatkoztunk, de ugyanezek a problémák érvényesek a múltra is. Az igazság mindig konkrét, s éppen a német történelem húszas-harmincas éveinek konkrét helyzetén látható, milyen társadalmi-gazdasági és politikai erők vágták be a „történelem ajtóit”, amelyeket Rapallo nyitott meg, és vitték Németországot más, reá nézve végzetes útra, az agresszió és az anti-kommunizmus útjára.

Az ajtók kétségtelenül nyitva álltak, annál is inkább, mert a Nyugat országai — Anglia, Franciaország és a háttérben az Egyesült Államok —, amelyekhez Németországot szoros osztálykötelékek fűzték, egyik csapást a másik után mérték Németországra: a katonai vereség 1918-ban, Versailles 1919-ben és a Ruhr-vidékre való bevonulás 1923-ban. A Nyugat a Németországgal szembeni teljes diszkriminációnak és Németország elszí-

getelésének a politikáját folytatta. Szovjet-Oroszország segítséget nyújtott Németországnak: nem ismerte el a versailles-i szerződést, és a rapallói szerződés aláírásával kivette Németországot az európai elszigetelődésből.

Ilyen körülmények között a Németország és Oroszország közötti viszony kérdésére adott válasz más-más szájból másképpen hangzott. Hogy ezt megérthessük, sohasem szabad elfelejtenünk a bölcs lenini elemzést: Lenin ugyanis számos beszédében fejtette ki azt a gondolatot, hogy a burzsoá táborban „két párt” van — az egyiket feltételelesen „pacifistának”, a másikat „háborús-nak” nevezte. Csakugyan ez a két „párt” (ezek nem esnek egybe a parlament politikai pártjaival) megvolt a weimari Németországban is, s belső viszályban állt egymással. Egy ideig úgy tűnt, hogy a józan ész kerekedik felül, például olyan embereknél, mint Hans von Seeckt vezérezredes, a Reichswehr vezetője.

Csakhogy korántsem mindenki viselkedett így. A német nagyburzsoázia „háborús pártja” erős és befolyásos volt. Még a breszt-litovszki béketárgyalások napjaiban Hindenburg tábornagy, Richard Kühlmann államtitkár tanúsága szerint, „az annexiók meglehetősen széles programját ajánlotta”. S amikor Kühlmann megkérdezte a tábornagytól, milyen célokat követ javasolataival, Hindenburg ezt felelte:

— Szeretnék teret biztosítani ahhoz, hogy az Oroszország elleni következő háborúban a német balszárnynak legyen hol felvonulnia...³⁷

A „Barbarossa-tervnek” e mögött a valóban első megsejtése mögött feltehetően Hindenburgra nézve tipikus, tisztán katonai motívumok álltak. Ám éppen abban az irányban dolgozott az akkori Németország ipari világának „agytrösztje” (vagy számos „agytrösztje” is). A német központi levéltárban nagy mennyiségben őriznek olyan dokumentumokat, amelyek képet adnak erről a munkáról. 1918. február 27-én például a gazdaságügyi minisztérium államtitkárának címére ment egy levél, amelyet a Deutsche Bank, a Dresdner Bank, a Berliner Handels-Gesellschaft és sok más iparvállalat és pénzintézet igazgatói írtak alá, s amelyben összefoglalták az OSZFSZK-val szemben támasztandó német igényeket.³⁸

1918. május 16-án a düsseldorfi Stahlfhofében — a város szí-

vében álló szürke kőépületben — tanácskozássra ültek össze az üzleti világ legtekintélyesebb képviselői (August Thyssen, Hugo Stinnes, Albert Vögler, Kirdorf, Hugenberg, továbbá Bruns, Reusch, Klöckner, Röchling, Poensgen igazgatók és mások). Megtárgyalták azt a javaslatot, hogy „Németország és szövetségesei helyezték hosszú időre katonai megszállás alá az európai országokat Észak-Oroszországgal összekötő közlekedési vonalakat”, valamint Oroszország, Ukrajna és a határ menti államok „meghódításának” kérdését. A központi gondolat a jegyzőkönyv tanúsága szerint az volt, hogy biztosítani kell „az Oroszországba való minél mélyebb pénzügyi behatolást Németország politikai és katonai fölényének megóvása céljából”.³⁹ Ennek az elgondolásnak megfelelően Karl Helfferich arra szólította fel a tanácskozás résztvevőit, hogy „az általunk megszállt balti területeken, Finnországban, Ukrajnában, a Donyec-medencében és a Kaukázusban számoljunk le a bolsevikokkal”. Mert „csakis abban az esetben, ha a bolsevik rezsim helyébe a dolgoknak egy új rendje lépne... könnyíthetnénk meg magunknak az orosz erőforrások és készletek felhasználásával való hadviselést”.⁴⁰ Meg kell jegyeznünk, hogy Karl Helfferich a Deutsche Bank egyik igazgatója volt, és az események furcsa találkozása folytán 1918-ban a moszkvai nagykövet posztját töltötte be.

A német burzsoázia „háborús pártja” nemcsak Helfferich eszmefuttatásait szülte, hanem Max Hoffmann tábornok terveit is, amelyek a Szovjetunió elleni francia—német—angol katonai blokkot irányozták elő. Voltak más variációk is: például egy német—amerikai variáció, amelyről Drease, a berlini amerikai misszió vezetője 1919. január 10-én a következőket jelentette Washingtonba: „Az egyik vezető német pénzügyes megmagyarázta nekem, hogy kétségtelenül a német és az amerikai nemzet lenne hivatott rendet teremteni Oroszországban... A két kormány rendet teremthetne az egész országban, és kibontakoztathatná erőforrásait.”⁴¹

A történelem nem őrizte meg nekünk a „különleges” német—amerikai kapcsolatok ezen előhírnökének a nevét. Ám a legnagyobb német ipari csoportoknak ama törekvése, hogy likvidálják a szovjethatalmat és megkaparintsák az orosz kincseket — akár az antanttal együtt, akár nélküle — változatlan maradt. Az

olvasó megbocsátja majd a szerzőnek, hogy egy időrendi ugrást tesz. 1926 júniusában Londonban egy titkos konferencia ült össze ugyanannak a Max Hoffmann tábornoknak, von Kleist, von Kurses politikusoknak, Deterding angol olajkirálynak, valamint Locker-Lampson angol külügyminiszter-helyettesnek a részvételével. A „Vossische Zeitung” 1930. február 4-én a következőképpen ismertette a tárgyalások tartalmát:

„A napirend első pontja — »Európa államai és a bolsevizmus« — a következő tömör mondatral zárult le: »A bolsevizmus likvidálandó«. A második pontot — »Európa érdekei a Közel-Keleten« — azzal a következtetéssel zárták le, hogy a pánszlávizmus korlátozásában és gazdasági területek meghódításában érdekelt Anglia is, Németország is. A Kaukázusban, mint az egyik olyan területen, amely felszabadítandó a bolsevizmus igája alól, Németországnak és Angliának közösen kell foglalkoznia a gazdasági hasznosítással és közösen kell útját állnia a bolsevik expanzióknak, amely Törökország, Perzsia és India felé irányul . . .

Németország részvétele a felszabadító tevékenységben a következő pontokra tagolódik:

- a) haditechnikai vezetés;
- b) embertartalékok (katonák és instruktorok);
- c) technikai erőforrások: hadianyagok és felszerelések gyártása (más államok fiktív megrendelése, részleges gyártás gyakorlatilag részt vevő más országokban);
- d) a tevékenység jellege a hivatalos Németországban, a semlegességi szerződés emlegetése (taktikai szempontból), Németország helyzete Versailles után;
- e) a felszabadított országok gazdasági helyreállításában való részvétel (később szerződéses alapon);
- f) a külföldi németek (telepések) felhasználása;
- g) az oroszországi muzulmánok aktivizálása . . .¹⁴²

Ezek szerint Szovjet-Oroszország likvidálásának gondolata az Októberi Forradalom utáni évektől kezdve mindvégig foglalkoztatta a német iparmágnásokat. Miután nem tudta saját tapasztalatai alapján levonni a tanulságokat a rapallói szerződés utáni időszakban, amelyben a Szovjetunió és Németország között kezdtek helyreállni a kölcsönösen előnyös, normális kapcsolatok, a német üzleti világ „háborús pártja” visszatért Max Hoffmann

korának illúzióihoz. Nem véletlen, hogy Duisberg, az IG Farben vezetője meghirdette „a Bordeaux-tól Odesszáig terjedő gazdasági blokk” eszméjét, Hugenberg pedig 1932-ben hivatalosan fellépett Ukrajna elfoglalásának a tervével. Itt aztán csakugyan determinizmusról beszélhetünk már: hiszen minden olyan út, amely a Szovjetunióval való békés egymás mellett élés rapallói eszméjét tagadta, katasztrófába sodorta Németországot.

Más szavakkal: „a bolsevizmus megsemmisítésének” jelszava Hitlernél korántsem improvizációként jelentkezett, nem egy demagóg szónok fantáziájaként. Éppen ez a jelszó biztosította a német imperializmus politikai céljainak folytonosságát 1917-től kezdve. S éppen itt keresendők a „Barbarossa-terv” forrásai.

Az agresszió geometriája

AZ ELSŐ LÉPÉSEK

Csaknem 200 évvel ezelőtt vált népszerűvé a háború „geometriai elmélete”. Szerzője, Adam von Bülow így okoskodott: a hadművészet fejlődése oda vezet, hogy a háború kimenetele előre kiszámítható, akár egy geometriai feladvány. Már Clausewitz is kételkedett von Bülow prognózisának helyességében, s egyik alkalommal megjegyezte, hogy a háborúnak megvan a saját grammatikája, de nincs saját logikája. Az ünnepeelt teoretikus sajnálkozva írt arról, hogy háborúk abszolút formában nem szoktak előfordulni. A háborúk csupán egy részét alkotják a politikai viszonyoknak, amelyek kérlelhetetlenül belenyúlnak a katonai tervezés szférájába...

Hitlernek nyilván inyére lett volna, ha Bülow elmélete szerint járhat el. S erre hajlottak az OKW-ben és a szárazföldi csapatok vezérkarában ülő tábornokok is. Már Schlieffen kora óta megszokták, hogy Európát „gyakorlótérnek” tekintsék, ahol kipróbálhatják a vezérkar elgondolásait. De vajon ki lehetett-e számítani a Szovjetunió elleni háborút? Hitler ezt bizvást lehetségesnek tartotta.

A Szovjetunió elleni támadás gondolatát Hitler már 1925-ben kifejtette a „Mein Kampf” hasábjain. Csakhogy a „Mein Kampf”, mondhatni, elméleti program volt. Gyakorlati megvalósításának meghirdetésére a szó szoros értelmében néhány nappal Hitler hatalomra jutása után került sor. E dokumentum nélkül — annak a beszédnek a jegyzőkönyve nélkül, amelyet Hitler 1933. február 3-án a Reichswehr főparancsnokánál, Kurt von

Hammerstein-Equord bárónál rendezett ebéden mondott — a „Barbarossa-tervről” alkotott képünk nem volna teljes, hiszen ebben a beszédben ilyen kitételek szerepeltek:

„... 1. Belpolitika. A jelenlegi belpolitikai helyzet gyökeres megváltoztatása. Semmiféle olyan hangulatot nem fogunk megtúrni, amely ellentétes a céllal (pacifizmus!). Aki nem engedelmeskedik, azt megtörjük. Tűzzel-vassal irtsuk a marxizmust. Értessük meg az ifjúsággal és az egész néppel, hogy bennünket csak a harc menthet meg; minden egyebet ennek a gondolatnak kell alárendelnünk (ez a gondolat a milliós náci mozgalomban testesül meg, amely növekedni fog). Az ifjúság nevelése, a harc-készség fokozása minden eszközzel ...

4. A Wehrmacht megteremtése a cél elérésének — a politikai hatalom helyreállításának — legfontosabb előfeltétele. Újra be kell vezetnünk az általános hadkötelezettséget. Előzőleg azonban az államhatalom gondoskodjék arról, hogy a hadköteleseket behívásuk előtt vagy szolgálatuk után meg ne mészárolja a pacifizmus, a marxizmus, a bolsevizmus.

Hogyan éljünk a politikai hatalommal, ha már a kezünkben lesz? Ezt még nem tudjuk megmondani. Talán új exportterület meghódítása, talán — ez sokkal jobb — új élettér meghódítása Keleten és a területek kíméletlen elnémetesítése.”¹

Ez tehát 1933. február 3-án hangzott el. Ám mint a közmondás tartja: a szótól a tettig hosszú az út. Még a nem sokat teketóriázó náci politikusok is tisztában voltak vele, hogy 1933-ban még nem ronthattak rá a Szovjetunióra. Az agressziót gondosan elő kellett készíteni, s a következő években mindvégig ezzel foglalkozott a hitlerista Németország.

Az agresszió megtervezésének és végrehajtásának története a nürnbergi per után eléggé ismertté vált: a Rajna-vidék remilitarizálása, Ausztria bekebelezése, Csehszlovákia, a Memel-vidék elfoglalása és végül, 1939. szeptember 1-én az európai háború hivatalos megkezdése. Bennünket azonban az adott esetben a háború fő aspektusa érdekel: a Szovjetunió ellen agresszió előkészítése. Éppen ezt az aspektust szem előtt tartva, újra felteszszük magunknak a kérdést: csakugyan improvizációról volt-e itt szó? Semmiképpen. Az egyik dokumentumban, amelyet 1937-ben terjesztettek Hitler elé, Werner von Blomberg tábornok,

hadügyminiszter azt írta, hogy a Wehrmachtnak mindenkör ké-
szen kell állnia a háborúra, hogy „a háborúhoz kihasználhassa a
kialakuló kedvező politikai lehetőségeket”.² Ennek megfelelően
Blomberg a háború öt variánsát ajánlotta:

első variáns — háború két fronton nyugati súlyponttal;
második variáns — háború két fronton keleti súlyponttal;
harmadik variáns — bevonulás Ausztriába;
negyedik variáns — hadműveletek Spanyolországban;
ötödik variáns — az első és a második variáns kombinációja,
számolva Anglia, Lengyelország és Litvánia elleni együttes had-
műveletekkel.

Láthatjuk tehát, hogy az improvizációnak alig maradt helye.
Blomberg útmutatása vázolta a hitleri Németország lehetőségei-
nek külső kereteit. S éppen ezeket a kereteket tartotta szem előtt
Hitler, amikor 1937. november 5-én tanácskozásra hívta össze az
állam és a fegyveres erők legfelső képviselőit, hogy felvesse a
háború konkrét terve kidolgozásának a kérdését. Abból a doku-
mentumból, amely a Hossbach-jegyzőkönyv³ nevet kapta, tud-
juk, hogy a tanácskozás úgy döntött, hogy a háborút semmikép-
pen sem 1943 után, de lehetőleg korábban kell megindítani.
Megállapították, hogy Németország további politikája nem foly-
tatható békés eszközökkel, hanem az erőszak vágányaira tere-
lendő.

Az 1937-es tanácskozástól az első agressziós cselekményig igen
rövid idő telt el. 1938-ban került sor Ausztria bekebelezésére, az
Anschlussra. Az Anschluss, majd a Szudéta-vidék megszállása
volt az előjáték a második világháború nyílt harcaihoz és a Szov-
jetunió elleni majdani támadáshoz. Éppen a „nyílt agresszióknak”
ezen aktusai alapján dolgozta ki Hitler további terveit. A vezér-
kar terveinek értelmét magyarázva Werner von Fritsch vezér-
ezredes, a szárazföldi haderők akkori főparancsnoka ezt írta:
„Mint kontinentális hatalomnak a szárazföldön kell végső győ-
zelmet aratnunk... A német győzelem céljául keleti hódítások
szolgálhatnak.”⁴

Ez 1937-ben volt. 1938-ban pedig Himmler egyik legközelebbi
cinkosa, Reinhard Heydrich, aki a Harmadik Birodalom egyik
leghírhedtebb figurája volt, bizalmasával folytatott beszélgeté-
sében ezt mondotta: „A Führer akarata, hogy felszabadítsuk

Oroszországot a kommunista rezsim alól. A háború Szovjet-Oroszország ellen — eldöntött ügy . . .”⁶

Végül, Raeder vezértengernagy tanúsága szerint Hitler régóta „dédelgette azt a gondolatot, hogy egyszer s mindenkorra leszámol Oroszországgal . . . Valamikor 1937-ben vagy 1938-ban úgy nyilatkozott, hogy likvidálni szándékszik Oroszországot . . .”⁶ Ily módon a második világháború tervezésének kezdete óta a Szovjetunió elleni hadjárat gondolata kardinális jelentőségű volt a Führer számára, s ez nem is lehetett másként.

A bökkenő csak ott van, hogy a Szovjetunió elleni háború „eldöntött ügy” volt ugyan, de Hitler mégsem Oroszországgal, hanem Lengyelországgal kezdte. Az „eldöntött ügy” várt 1941-ig. Vajon miért? Ennek a kérdésnek elvi jelentősége van. Talán igaza van Heusingernek, s a „Barbarossa-terv” Hitler számára másodrendű jelentőségű volt?

Ha formálisan vetjük fel a kérdést, a földrajzi helyzettel kell kezdenünk. 1938-ban Németországnak nem volt közös határa a Szovjetunióval. Elválasztotta tőle Csehszlovákia és Lengyelország. Kelet-Poroszország — a német agresszió előretolt hadállása — a balti burzsoá köztársaságokba ütközött. Bízvást mégsem ez a körülmény zavarta a Harmadik Birodalom vezetőit. Elvben lehetségesnek tartották az ilyen akadálnak politikai eszközökkel való leküzdését. A pánok Lengyelországgal való hosszú éves kacérkodás és az Angliával — a peremállamok pártfogójával — való megállapodásra tett kísérletek arról tanúskodnak, hogy az ilyen tervekkel Berlinben komolyan foglalkoztak.

Am még ennél is sokkal többet töprengtek a birodalmi kancelláriában egy másik problémán — egy olyan problémán, amely az idősebb Moltke óta a vezérkari tisztek nem egy nemzedékét gyötörte már. A „kétfrontos háború” fatális problémája volt ez. Ezen törte a fejét Bismarck, Moltke, Schlieffen, Ludendorff, Seeckt, Groener, Beck — s mennyi ideig. Egyébként, a német tábornokok — bármennyire korlátoltak voltak is abban a képességükben, hogy az első világháborúban elszenvedett vereségből levonják a tanulságokat — szükségképpen mégiscsak arra a következtetésre jutottak, hogy a kétfrontos háború Németország vereségét jelenti. Hans von Seeckt ezt írta: „Azt mondják, Schlieffen gróf halálos órájában így szólt: erősítsétek meg jobb-

szárnyamat. Mi ugyanígy erre szólítjuk fel a német politikusokat: biztosítsátok hátunkat!”” Ugyanezt bizonygatta Ludendorff, erről írt Hoffmann tábornok és Groener hadügyminiszter, Hitler és leendő tábornokai pedig jól az agyukba vésték ezt.

A második világháború hadászati elgondolásainak kialakítása során a náci politikai vezetés és a vezérkar minden erejével azon volt, hogy elkerülje az egyidejűleg két fronton vívandó háborút. Az agresszió terveit szövögetve, Hitler mindig arra törekedett, hogy biztosítsa a hátát és erre a célra felhasználta a politikai és katonai zsarolás legkülönbözőbb eszközeit. Csakhogy a „két front” problémája a náci Németország előtt sokkal bonyolultabb formában vetődött fel, mint a császári Németország előtt. A császár esetében földrajzi frontokról volt szó, Hitler esetében földrajzi és szociális frontokról. 1914-ben a világ szociális szempontból egynemű volt, 1938-ban már két társadalmi rendszer állt szemben egymással. A császár egyetlen gondja az volt, hogy birodalmának szerezzen „helyet a nap alatt”. Hitler viszont emellett a nemzetközi antikommunizmus messiásának is tartotta magát. Egyik alkalommal, amikor Keitel tábornagy a háború terveiről beszélgetett Hitlerrel, a Führer azt mondta, hogy küldetése: a kommunizmus megsemmisítése.⁸

Milyen eszközöket vetettek latba e bűnös küldetés teljesítése érdekében?

MÜNCHEN KULISSZAI MÖGÖTT

A „Barbarossa-terv”. diplomáciai előtörténete egyenes függvénye szociális előtörténetének. Az, ami 1917 után a német és a nemzetközi imperializmus céljává vált, mármint a világ első szocialista országa elleni harc, különböző időszakokban különböző formákban jutott konkrétan kifejezésre. Ami pedig azt illeti, hogy milyen események határozták meg döntő mértékben az európai béke sorsát és játszottak valóban döntő szerepet a hitlerista agresszió „akcelerációjának” a folyamatában, kétségtelen, hogy ilyen esemény volt a tőkés Európa négy vezető országának — Németországnak, Olaszországnak, Nagy-Britanniának és Fran-

ciaországnak — 1938 szeptemberében kötött müncheni egyezménye.

Előrebocsátanánk, hogy ez az egyezmény nemcsak „európainak”, hanem a nemzetközi kapitalizmus szférájában „globálisnak” is tekinthető, mivel az Egyesült Államok, ha ezt lehet így mondani, ennek láthatatlan résztvevője volt. Nem ok nélkül tartotta szükségesnek az amerikai kormány, hogy közvetlenül 1938 szeptembere előtt Prágába küldje különleges képviselőjét, Hugh Wilson berlini nagykövetet, aki aztán megmagyarázta a csehszlovák politikusoknak, hogy nem számíthatnak az Egyesült Államok fellépésére az európai német agresszió ellen. „Egyvalami fontos volna — oktatta ki a csehszlovák politikusokat Hugh Wilson —, s ez az, hogy ne túlozzák el az Egyesült Államokban tapasztalható németellenes hangulatot... Más a Csehszlovákia iránti szimpátia deklarálása, s megint más a hadba lépésre való készség... Semmi ok sincs egy olyan feltevésre, hogy az amerikai nemzet támogatná bármely európai állam katonai megsegítésének a politikáját...”⁹

S ezek a szavak sokat nyomtak a latban. Nem véletlen, hogy nyomban a müncheni egyezés után a General Motors, a legnagyobb amerikai monopólium elnöke, William S. Knudsen táv-íratban üdvözölte Hitlert a négyhatalmi találkozó „sikeres” befejezése alkalmából.¹⁰ Ennek a cégnek a jelszava pedig így hangzott: „Ami jó a General Motorsnak, jó Amerikának is.” Nyilván éppen ez a magyarázata annak, hogy a „hivatalos Amerika” üdvözölte Münchent, s nem véletlen, hogy a washingtoni német nagykövet ezt jelenthette Berlinbe: „Németországnak a müncheni konferencián kivívott grandiózus diplomáciai sikerét itt mindenki elismeri.”¹¹

Mi a titka az ilyen reagálásnak? Mi a magyarázata annak, hogy a vezető politikusai azoknak az országoknak, amelyek ellen oly félreismerhetetlenül a német diplomácia éle irányult, hirtelen frontot változtattak és kiegyeztek Németországgal? Miért hagyták cserben Csehszlovákiát, amikor tisztában voltak vele, hogy ez nem az utolsó objektuma a hitlerista igényeknek? Hiszen a tengerentúlon is akadtak emberek, akik tisztában voltak vele, hogy Hitler nem elégszik meg a Szudéta-földdel. 1938. szeptember 29-én például G. S. Messersmith külügyminiszter-

helyettes emlékiratot intézett Hull amerikai külügyminiszterhez, s ebben figyelmeztette: „Ha abban a törekvésünkben, hogy elkerüljük a háborút, amellyel Hitler Európát és az egész világot fenyegeti, túlságosan nagy engedményeket teszünk, azt fogjuk tapasztalni, hogy nem a béke ügyét szolgáljuk, hanem elkerülhetetlenné tesszük a háborút.”¹²

Messersmith a továbbiakban figyelmeztetett arra, hogy a müncheni egyezmény teljesítése „Európa urává” teszi Németországot, s további agresszív cselekményekre fogja készíteni. Következésképpen Washingtonban — akárcsak Londonban és Párizsban is — „tudták, mit műveltek”. De vajon miért művelték ezt? A válasz ezekre a kérdésekre a müncheni egyezmény mélyebb értelmében keresendő, hiszen ez az egyezmény valójában sokkal többet jelentett, mint pusztán hozzájárulást a Csehszlovák Köztársaság egy részének az elszakításához.

Persze, München a hitleri Németország számára nagy „diplomáciai siker” volt a maga elé tűzött katonai célok elérése útján. Ám a célok nem voltak csupán katonaiak, hanem alá voltak rendelve a náciizmus és a német imperializmus fő politikai és stratégiai törekvésének: annak, hogy maximálisan kedvező feltételeket teremtsenek a Szovjeunió széttűzéséhez. S ezek közé a feltételek közé tartozott a legszélesebb körű szovjetellenes koalíció megteremtése is.

A hitlerista diplomácia, bár váltakozó eredménnyel, régóta munkálkodott ebben az irányban. Ám nem mindig sikerült kelően összehangolnia az agresszív program különböző elemeit, minthogy ez az Európa és a világ meghódítását célzó program nemcsak az akkor még egyedül álló szocialista állam elleni tevékenységet irányozta elő, hanem az európai tőkésállamok egész sora elleni tevékenységet is. Amint ezt egyszer Joseph Hermann Abs, a Deutsche Bank igazgatóságának tagja eléggé határozottan kifejezte: „abból kell kiindulni, hogy a háború után Németország Európa ura lesz”.¹³ Ez azonban a „fő” cél volt, amelyhez számos szakaszon át vezetett el az út.

1938-ban úgy alakult a helyzet, hogy az imperialista ellentétek logikájánál fogva Németország konfliktusba került más vezető nyugat-európai államokkal, elsősorban Angliával. Éppen ez a körülmény Hitlernek sok keserűséget okozott. Nem véletlen,

hogy Hitler, amikor 1936-ban Joachim von Ribbentropot Londonba küldte, dagályosan felkiáltott: „Ribbentrop, hozza meg nekem a szövetséget Angliával!”¹⁴

Igaz, hogy Hitler már akkor kételkedett e cél elérhetőségében, s azt mondta Ribbentropnak, hogy „az Angliával való szövetségre nem sok az esély, inkább az ellenkezőjére kell számítani”. Mindamellett a hitlerista diplomácia nem ok nélkül kérkedett azzal, hogy „a lehetetlenből lehetségeset” csinál. Londonban Ribbentrop nagy buzgalommal fújta az antikommunista nótát, hogy visszhangra találjon angol elvbarátai szívében. S azokban az években korántsem ő volt az egyetlen, aki ilyen irányú erőfeszítéseket tett: Londonba látogatott Konrad Henlein, a szudétanémet nácik vezetője is, Wiedemann százados, Hitler személyes szárnysegédje is, meg Berlin sok más emisszáriusa.

A müncheni egyezség eredetét, értelmét és következményeit eléggé bőven taglalták már munkáikban a szovjet történészek, a szocialista országok történészei és a Nyugat haladó történészei. Igen sok dokumentumgyűjtemény is megjelent már erről az időszakról (felhívánk a figyelmet a többi között a Szovjetunió és Csehszlovákia külügyminisztériumának közös kiadványára). Itt Münchennek csak egyetlen oldalára kívánunk kitérni, nevezetesen arra, hogy milyen szerepe volt az antikommunizmusnak mint e szerződés mozgatóerejének és mi mindennel nem próbálkoztak azért, hogy ennek alapján összetákoljanak egy széles körű szovjetellenes koalíciót. Ennek érdekében nemcsak az Anglia és Németország között lefolyt hivatalos diplomáciai tárgyalásokat vesszük majd szemügyre, hanem a tárgyalások meglehetősen kiterjedt „kulisszák mögötti részét” is.

Éppen a müncheni szerződésnek ezt az aspektusát véve nagyító alá, Berndt-Jürgen Wendt nyugatnémet történész könyve egyik fejezetének, amelyben a müncheni időszak angol politikájával foglalkozik, ezt a találó címet adta: „Germanofóbia és antikommunizmus”. Wendt megállapította:

„Az antibolsevista érvek Angliában igen termékeny talajra hullottak. Chamberlain szemében Oroszország »félázsiai ország« volt... 1938 nyarán Párizsban azt suttogták, hogy egyik alkalommal a francia miniszterelnöknek olyan kijelentést tett, miszerint »nagy csapás volna, ha Csehszlovákia szovjet segítséggel

menekülne meg«... Anglia konzervatív-burzsoá uralkodó körei, különösen a Lady Astor köré csoportosult arisztokrata-burzsoá „clivedeni klikk”, valamint Franciaország Bonnet köré tömörült kormánykörei s velük együtt az amerikai diplomácia befolyásos képviselői mindannyian ellenséges érzelmeket tápláltak a bolsevizmussal szemben... Szovjet beavatkozás esetén összeomlott volna a „cordon sanitaire”* — Németországban viszont a békés együttműködés oázisát, a nyugati civilizáció támaszát látták, Hitlerben pedig ennek a rendnek a kezesét”.¹⁵

S valóban, éppen ilyen frázisokkal operáltak azokban a napokban a legtekintélyesebb angol államférfiak. Egyiküknek a szavairól a Birodalmi Kancelláriában tett látogatása során a következő feljegyzés készült:

„Emlékeztetett arra, hogy a Führer valamikor Németországot és Angliát úgy jellemezte, mint védőbástyákat a rombolás erőivel szemben, amelyek elsősorban a Kelet felől jönnek. Ő és más angolok nem felejtették el a Führernek ezeket a szavait.”¹⁶

Az idézett szavak szeptember 27-én hangzottak el — három nappal a müncheni konferencia előtt. S kinek a szájából?

Az illető neve meglehetősen gyakran szerepel ama kor különböző dokumentumaiban, jóllehet a szó szoros értelmében nem volt diplomata. Sokak jellemzése szerint afféle „személyes külügyminisztere volt” Chamberlainnek. Hivatalosan Sir Horace Wilson az úgynevezett polgári kabinet vezetője, és így a Brit Birodalom legmagasabb rangú hivatalnoka volt. A külpolitika nem tartozott funkciói közé. Ereje másban rejlett: Neville Chamberlainhez fűződő szoros baráti és eszmei kapcsolataiban. Egy angol diplomata kifejezése szerint Wilsonnak és Chamberlainnek volt egy közös vonása: egyikük sem konyított a külpolitikához. Horace Wilson egyik vezetője volt a hírhedt „clivedeni klikknek”, amely a harmincas évek végén Anglia és az európai politika sorát irányította.

Horace Wilson nevét a német fővárosban különösen jól ismer-

* — „egészségügyi záróövezet”. 1917 után így nevezték a Szovjetunió szomszédos államaiból alakult szovjetellenes övezetet, amely a szovjet-állam elszigetelésére, a „bolsevista mótely” terjedésének megakadályozására irányult. — *A szerk.*

ték. Már 1938. augusztus 23-án Kordt a következőképpen jellemezte Wilsont:

„Horace Wilson az angol kormány legbefolyásosabb emberei közé számít. Wilson nem szeret nyilvánosan szerepelni. Megállapított tény, hogy Neville Chamberlain minden ügyben kikéri tanácsait. Wilson olyan ember, aki ellenzi a nyilvános szereplés minden formáját: tiszteletet gerjeszt mindenkinben, aki vele összeköttetésbe kerül. Úgy látszik, mintha valóságos megtestesítője lenne Moltke eszményképének: »Légy több, mint amennyit mutatsz.«”¹⁷

Hiába, egy Moltke stílusú ember ínyére volt a német diplomatáknak. Ám a legfontosabb mégis az volt, hogy Sir Horace Wilson nemcsak „több volt, mint amennyit mutatott”. Ismétlem: ő volt az egyik tényleges vezetője az angol uralkodó körök legreakciósabb, legantikommunistább csoportjának.

München hivatalos története közismert: azokkal a tárgyalásokkal, amelyekben Chamberlain, Halifax, Hitler, Ribbentrop, Daladier, Bonnet és mások vettek részt, sokszor foglalkoztak már az irodalomban. Mi azt vizsgálónánk meg, hogy mivel foglalkozott ezekben a napokban Sir Horace Wilson, s ehhez tanúként megidézzük az események egyik közvetlen résztvevőjét: dr. Fritz Hesse egykori német diplomatát.

... Amikor a müncheni Schwabing kerület egyik csendes utcájában, a Türkenstrassében megálltam az egyik kisebb családi ház előtt és becsöngettem, alacsony termetű, ősz ember nyitott kaput. Régimódi bútorokkal berendezett nagy szobába vezetett be. Odaültünk a nagy kerek asztalhoz, és megkezdtük a beszélgetést, amelyet — partnerem engedélyével — feljegyeztem blokkomba.

Tehát, a beszélgetőpartnerem neve dr. Fritz Hesse. Ma nyugdíjas, sok mindent átélt. Karl Haushofernek, a geopolitika ismert professzorának a tanítványaként Münchenben megismerkedett Rudolf Hess-szel és Adolf Hitlerrel, majd Berlinben Joachim von Ribbentroppal. A harmincas évek elején a Német Távirati Ügynökség főszerkesztője volt, majd a Német Tájékoztatási Hivatal (DNB) londoni képviselője, és így automatikusan a német nagykövetség sajtóattaséja lett. Itt újra találkozott Rib-

bentroppal, azzal az emberrel, akit Hitler a legfőbb megbízottjának tekintett az Angliával való kapcsolatok létrehozásában.

Dr. Hessének így fontos szerep jutott ebben a dologban: Ribbentrop bizalmát élvezte, és igen kényelmes helyzetben volt, mert egy személyben lehetett a náci diplomácia hivatalos és nem hivatalos képviselője. Éppen ebben a minőségében ismerkedett meg Sir Horace Wilsonnal.

— Wilsonról — mondotta Hesse — valamennyien tudtuk, hogy nála összefutnak az angol külpolitika nyilvános és titkos száalai. Chamberlainhez fűződő személyes kapcsolatait kiegészítette még egy különös körülmény: éppen ő volt a tényleges feje az angol titkosszolgálatnak, ez pedig sokat jelentett. Ha figyelembe veszi, hogy ismertük Sir Horace germanofil beállítottságát, gondolhatja, mennyire megörültem annak a lehetőségnek, hogy megismerkedhetek vele.

— Tulajdonképpen ki is „fedezte fel” Wilsont? — kérdeztem.

— Ribbentrop. Az angol felső körökről kapott jelentések alapján felismerte szerepét. Wilsonnal már korábban is kapcsolatban álltak egyes német diplomaták, de ezek nem voltak közvetlen kapcsolatok. Conwell-Evans professzor volt a közvetítő, akit mi a titkosszolgálat emberének ismertünk.

— S az ön kapcsolatai Wilsonnal?

— 1938-ban kerültem kapcsolatba vele a Reuter hírügynökség főszerkesztője és James Stewart, a külügyminisztérium sajtófőnöke révén. Rajtuk keresztül érintkeztem Sir Horace-szel, amikor erre szükség volt. Sir Horace a megtestesült szerénység volt: mindig halk hangon beszélt, nagyon igénytelen lakásban élt, hivatalos aktusokban sohasem szerepelt az előtérben. De azért mindig így nyilatkozott: „úgy véljük”, „ezt nem tűrhetjük”. Érződött rajta, hogy a Brit Birodalom ügyintézőjének tartja magát...

Dr. Hesse jól emlékszik Sir Horace-szel folytatott beszélgetéseire: feljegyezte őket, hogy jelentést tehessen róluk Ribbentropnak, s nyomban a háború után ismertette őket visszaemlékezéseiben, amelyeket Münchenben adott ki. Miről is volt szó ezeken a megbeszéléseken?

Nem szabad elfelejtenünk, hogy Wilson volt az egyik létre-

hozója a müncheni egyezménynek. 1938-ban maga utazott Berlinbe, tevékenyen részt vett Chamberlain és Hitler godesbergi és müncheni találkozájának megszervezésében. Amikor 1938 szeptemberében az egyik szakaszban a tárgyalások veszélybe kerültek, Wilson tevékenyen beavatkozott. Széles bázist ajánlott a megegyezéshez. A többi között már akkor arról beszélt, hogy meg kell állapodni a befolyási övezetek felosztását illetően, hogy Angliának biztosítania kell a német gyarmatok visszaadását, s végül, hogy „Chamberlain nem tűri meg az oroszok beavatkozását”.

Nyomban a müncheni egyezmény aláírása után Wilson kezdeményezte a tárgyalások újabb menetét. 1938. november 26-án például Hesse azt jelenthette Ribbentropnak, hogy Chamberlainnek egyik bizalmi embere — megint csak ugyanaz a Sir Horace Wilson — megkérte őt, Hessét, „puhatolja ki”, milyen lehetőségek vannak a tárgyalások felújítására. Hesse azt jelentette, hogy angol részről megvan a sürgős igény egy további lépésre, hogy „világosan folytassák” a müncheni egyezmény vonalát. Hesse jelentése szerint ennek el kellett volna vezetnie *„egy közös angol—német nyilatkozathoz a fő befolyási övezetek felosztásáról”*. Wilson meglehetősen messzire ment: felajánlotta Németországnak mint befolyási szférát Délkelet- és Kelet-Európát, Japánnak kész lett volna átengedni Kínát, Olaszországnak pedig a Földközi-tenger térségét.

Minden jel szerint Wilson München utáni ajánlatait Berlinben komolyan megtárgyalták. 1939 januárjában például Ribbentrop magához hívatta Hessét és közölte vele:

— Hitler teljes mértékben kész általános megállapodást kötni Londonnal . . .

Ribbentrop nyomban meg is magyarázta, hogy ennek „Oroszország ellen irányuló közös megállapodásnak” kellene lennie.

Fritz Hesse eléggé félreérthetetlenül fogalmazza meg azoknak a tárgyalásoknak a céljait, amelyek München után London és Berlin között folytak: „A Hitler által megtervezett politika abban az időben arra irányult, hogy egy nagy európai koalíciót hozzon létre Szovjet-Oroszország ellen. Abban reménykedett, hogy ehhez a célhoz sikerül megnyernie nemcsak Olaszországot és Japánt, hanem Franciaországot és Angliát is . . .” Ez, Hesse

szavai szerint, a Szovjetunió elleni „európai szent szövetség” lett volna (Hitler szerette szűk körben így nevezni az alliance dédelgetett gondolatát).¹⁸

Az ilyen formulák önmagukért beszélnek, s mindenekelőtt arról tanúskodnak, milyen messzire mentek a müncheni politikusok elgondolásaikban. Münchenben kialakult Németország, Olaszország, Franciaország és Anglia szovjetellenes szövetsége. A hitleri vezérkar váratlan ütköztetését kapott hadi geometriájához: eltávolíthatta Csehszlovákiát, Németország potenciális ellenségét a déli határain. A müncheni politikusok számítása lényegében egybeesett a hitleri vezérkar geometriájával: „a bolsevizmus megsemmisítésére” törekedtek a legrövidebb úton. A hátukat biztosították, tehát megindulhatnak Kelet felé!

Am Hitler sajátos módon fogadta ezt az ajánlatot: megértette, hogy a Münchenben kiállított antikommunista váltó alapján bátran felléphet osztályszövetségesei ellen is. „A müncheni kapituláció nem erősítette Anglia és Franciaország tekintélyét a Führer szemében. Éppen ellenkezőleg!

„Chamberlain és Daladier? — okoskodott Hitler a tábornoki kar előtt mondott beszédében. — Láttam őket Münchenben. Szánalmas férgek. Túlságosan gyávák, semhogy támadni mernének. Nem mennek majd tovább a blokád meghirdetésénél.”¹⁹

S ugyanebben a beszédében (1939. augusztus 22-én hangzott el) a következőképpen magyarázta a második világháború tervének megszületését:

„Világosan láttam, hogy Lengyelországgal előbb-utóbb bekövetkezik a konfliktus. Már tavasszal elszántam rá magam, de aztán úgy gondoltam, hogy előbb a Nyugat ellen fordulok s csak azután a Kelet ellen. A sorrendet nem lehet előre meghatározni... Lengyelországgal a paktumot csak azért kötöttem, hogy időt nyerjek. Ezután pedig, tisztelt uraim, Oroszországgal ugyanaz történik, amit példaképpen Lengyelországgal megcsináltak!”²⁰

Keitellel folytatott beszélgetésében pedig ezt mondotta:

„Érdekeink a következők: biztosítani ezt a térséget [Lengyelországot — *a szerző*] mint előretolt hadállást, amelyet fel lehet használni hadicélokra és csapatösszevonásokra...”²¹

Elmúlt már az az idő, amikor Göring Ukrajna elleni közös had-

járatot ígért Pilsudskinak. Arról van szó, hogy Németország ki-
préselt már a lengyel antikommunizmusból mindent, amire
szüksége volt. A pánok Lengyelországa a húszas-harmincas
években kifogástalanul megfelelt szerepének. „A Nyugat vé-
dőbástyája” volt a Szovjetunió ellen: rész vett minden szovjet-
ellenes provokációban, és erejéhez mérten maga is hajtott végre
ilyeneket. 1938-ban például Potocki gróf, washingtoni lengyel
nagykövet egy olyan blokk létrehozását ajánlotta, „amely vé-
dené Németország keleti határait és ügyelne arra, hogy a Szov-
jetunió ne siethessen Csehszlovákia és Franciaország segítségére
abban az esetben, ha Németország megtámadná ezeket az ál-
lamokat”.²²

Ezt a gondolatot valamikor Hermann Göring sugallta Len-
gyelországnak a białowieżai rengetegben tartott hírhedt vadá-
szatai idején, s kedvező talajra talált. Józef Beck lengyel kül-
ügyminiszter egyik alkalommal azt bizonygatta Grigore Ga-
fencu román külügyminiszternek, hogy „Hitler tisztában van a
bolsevista veszéllyel, amely ellen mindig is harcolt... Ez a fő
problémája Németországnak, ehhez képest a többi másodren-
dű.”²³ S ez éppen abban az időben hangzott el, amikor Német-
ország számára a „fő probléma” Lengyelország megtámadása
lett. Hitler mindamellett továbbra is ügyesen kihasználta Beck
antikommunizmusát. Nem ok nélkül mondotta neki 1939. ja-
nuár 5-én a következőket: „Minden egyes lengyel hadosztály-
lyal, amely Oroszország ellen harcol, megtakarítható egy német
hadosztály.”²⁴

Micsoda cinizmus volt ilyet mondani, amikor már készült a
„Fall Weiss”: a Lengyelország elleni támadás terve! Ám még
nagyobb cinizmust árult el Józef Beck, amikor elvakult anti-
kommunizmusában lemondott minden olyan ésszerű lépésről,
amely Lengyelország nemzeti érdekeit szolgálta volna. 1939
májusában Lengyelország visszautasította a kölcsönös segély-
nyújtási szerződés megkötésére kapott szovjet ajánlatot. S a
lengyel reakciósook csúnyán tévedtek, amikor azt gondolták,
hogy ezzel megnyerik majd a berlini birodalmi kancellária jó-
indulatát. Ott már régen eldöntötték, hogy Lengyelország Né-
metországnak nem mint szövetséges, hanem mint rabszolga
kell.

A Lengyelország ellen irányuló német katonai terveknek két elemük volt. Az egyik elem: az expanziós törekvések, amelyek a „Drang nach Osten” hagyományaival és a kelet-elbai junkerek meg a sziléziai mágnások étvágyával függtek össze. Ám volt egy másik elem is: Hitler és legközelebbi környezete nemcsak úgy tekintett Lengyelországra, mint a hódítás objektumára, hanem úgy is, mint agressziója következő fokára. Ennek alátámasztására hivatkozhatunk például Galeazzo Ciano olasz külügyminiszter és Joachim von Ribbentrop között 1939 nyarán lezajlott beszélgetésre:

— Önöknek Danzigra, illetve a korridorra van szükségük? — kérdezte Ciano, hogy tisztázza, mik a céljai Németországnak és mit akar Lengyelországtól.

— Danzig? Nem. Most nem. Háborúra van szükségünk — felelte Ribbentrop.²⁵

Ugyanezt mondta Hitler május 23-án:

— Nem Danzigról van szó. Arról van szó, hogy kiterjesszük életterünket kelet felé, és biztosítsuk az élelmiszer-ellátást, valamint megoldjuk a balti problémát... Európában, úgy látszik, nincs más lehetőség...²⁶

Más szavakkal, Hitler megmagyarázta, hogy Lengyelország csupán az első lépés, amelyet mások követnek majd.

A BÉKE ÉS A HÁBORÚ MEZSGYÉJÉN

A müncheni konferencia és 1939 ősze közötti időszak kétségtelesen a XX. századi történelem legfeszültebb és legtragikusabb szakaszai közé tartozik. Nem véletlen, hogy mindmáig foglalkoztatja a történészeket, politikusokat, publicistákat.

Nem volt még egy olyan ország, amelynek vezetői olyan világosan látták volna, milyen veszély fenyegeti a békét Hitler részéről, mint a Szovjetunió. Attól a pillanattól fogva, hogy lángba borult a Reichstag, a Szovjetunió államférfiai és pártvezetői szüntelenül figyelmeztettek mindenkit: Hitler a békére tör! Ezt ismételtették a spanyolországi harcok napjaiban, a müncheni konferencia napjaiban, közvetlenül a háború küszöbén. Csak elő kell vennünk a Szovjetunió Kommunista (bolse-

vik) Pártja 1939 márciusában rendezett XVIII. kongresszusának anyagát, s máris meggyőződhetünk erről.

A XVIII. kongresszus küldöttei között aligha voltak bárkinek is kételyei afelől, hogy a szovjet államot fasiszta agresszió fenyegette. Ám a nemzetközi helyzetről a kongresszuson nyújtott elemzésből kicseng egy másik lényeges motívum is. Az angol és a francia uralkodó csoportok egyes elemeinek olyan kísérleteiről volt szó, hogy a német fasizmust felhasználják mint rohamcsapatot a Szovjetunió ellen.

Az ilyen következtetésekhez a politikai valóság sok anyagot szolgáltatott: München mégiscsak München maradt. Logikus következményévé válhatott volna igen könnyen egy egységes blokk a Szovjetunió ellen. Ezzel a lehetőséggel számolni kellett, mivel a Szovjetunió minden olyan kísérlete, amely a kollektív biztonság problémájának megnyugtató megoldását célozta, a Nyugat ellenállásába ütközött.

Az SZK(b)P XVIII. kongresszusán a szovjet külpolitika következő alapelveit fogalmazták meg:

„1. Folytassuk továbbra is a béke és a kereskedelmi kapcsolatok megerősítésének politikáját minden országgal;

2. Legyünk óvatosak, nehogy országunkat konfliktusba vigyék a háborús provokátorok, akik megszokták, hogy idegen kezek kaparják ki számukra a gesztenyét;

3. Mindenképpen növeljük a Vörös Hadseregünk és Vörös Hadiflottánk harci erejét;

4. Erősítsük a nemzetközi baráti kapcsolatokat a világ dolgozóival, akiknek érdeke a népek közti béke és barátság.”²⁷

Ezek az alapelvek logikusan következtek abból a politikából, amelyet a szovjet állam a béke és a nemzetközi biztonság megszilárdítása céljából fennállása óta folytatott. A szovjet diplomácia már az első olyan nemzetközi konferencián, amelyen részt vett — ez 1922-ben volt Genovában — Lenin munkatársa, G. V. Csicserin révén meghirdette a lenini külpolitika alapelveit: a békének és a különböző társadalmi rendszerű államok békés egymás mellett élésének az elveit.

Ám a harmincas évek végén a szovjet kormánynak mindenképpen számolnia kellett azzal, hogy a béke biztosításához és a békés egymás mellett élés politikájának folytatásához jelentő-

sen romlottak a feltételek. Háborús tüzek lobbantak fel a világnak hol az egyik, hol a másik sarkában. 1939 tavaszán pedig már világosan kirajzolódott az egyetemes tűzvész veszélye. Az agresszorok rovasán volt máris Abesszínia, a spanyolországi intervenció, a kínai invázió, Ausztria bekebelezése, a Szudétavidék elszakítása Csehszlovákiától. A világpolitikát terhelte már a müncheni egyezmény, Hitler tényleges blokkja Daladier-vel és Chamberlainnel. S tudjuk, hogy a különböző rendű és rangú antikommunisták ezt az egyezményt a további alku alapjának tekintették.

Az akkori nemzetközi helyzetet elemezve „A Szovjetunió Kommunista Pártjának története” című több kötetes mű szerzői megállapították:

„Az újabb világháború egyre növekvő veszélye közepette a Szovjetunió Kommunista Pártja továbbra is aktívan síkraszállt a béke ügyéért, mindent elkövetett, hogy megbénítsa a fasiszta államok agresszív cselekményeit, megakadályozza a reakciós erők összefogását a Szovjetunió ellen. Különösen nagy jelentőséget adott ennek az, hogy a nemzetközi imperialista körök mind erőteljesebben törekedtek arra, hogy létrehozzanak egy egységes szovjetellenes frontot, hogy ebbe bevonják mindkét csoportosulást: a német—olasz—japán és az angol—francia—amerikai csoportosulást, s minden ellentmondásukat a Szovjetunió rovasára oldják meg. Ha ez a terv sikerül, országunknak — s éppen ezt szerették volna elérni az imperialista körök — két fronton kellett volna hadat viselnie: Nyugaton a fasiszta Németország ellen, Keleten pedig a militarista Japán ellen, amelyeket a szovjetellenes front többi résztvevője támogatott volna. A Szovjetunióval szemben állt volna az egész tőkés világ a maga hatalmas katonai szervezetével. Ez óriási veszélyt jelentett volna államunkra nézve.”²⁸

1939 tavasza új, igen bonyolult feladatok elé állította a szovjet kormányt. Márciusban Németország elfoglalta egész Csehszlovákiát. Ugyancsak márciusban Németország megszállta a Litvániához tartozó Klaipédát. A hitlerista kormány felrúgta a német—líengyel megnemtámadási paktumot, széttepte az angol—német flottaegyezményt, április 7-én pedig az olasz csapatok benyomultak Albániába. Németország leplezetlen nyo-

mást gyakorolt Lengyelországra és Romániára. Cselekedni kellett!

A szovjet kormány már március 18-án javasolta az érdekelt hatalmak — a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország, Románia, Lengyelország és Törökország — konferenciájának összehívását abból a célból, hogy meghatározzák álláspontjukat a Romániát fenyegető német agresszióval szemben. Anglia visszautasította ezt a javaslatot, s e helyett azt ajánlotta, hogy négy hatalom (Anglia, a Szovjetunió, Franciaország, Lengyelország) írjon alá egy nyilatkozatot, amely szerint haladéktalanul megkezdik a konzultációkat az agresszió ellen teendő intézkedésekről. A szovjet kormány, bár ezt az ajánlatot nem tartotta kielégítőnek, mégis elfogadta. S mi történt aztán? Anglia visszavonta saját javaslatát. Ez volt hát az 1939. tavaszi—nyári tárgyalások meglehetősen lehangoló előjátéka...

Am a tárgyalások folytatódtak. Anglia és Franciaország, hogy megmentse renoméját, felajánlott a szovjet kormánynak egy közös nyilatkozatot, de ez nem rótt volna Angliára és Franciaországra semmiféle kötelezettséget arra az esetre, ha Németország közvetlen támadást indítana a Szovjetunió ellen. Igaz, hogy Franciaország egy szovjet—francia kölcsönös segélynyújtási nyilatkozatnak a realisztikusabb tervét vetette fel, de Anglia nyomására a francia kormány maga mondott le elgondolásáról.

1939. április 17-én a Szovjetunió kormánya átnyújtotta Angliának és Franciaországnak (amellyel az 1935-ös szerződést kötötte össze) új javaslatait, amelyek azt irányozták elő, hogy a három hatalom kössön egyen jogú hatékony kölcsönös segélynyújtási szerződést az agresszió ellen. Megindult a jegyzékváltás. Nem szándékszunk most belemenni a rendkívül bonyolult diplomáciai vita minden fordulatába. A Nyugat állásfoglalásának értelmét talán eléggé pontosan határozta meg David Lloyd George, a köztiszteletben álló angol politikus, amikor 1939. július 14-én azt mondotta Ivan Mihajlovics Majszkij szovjet nagykövetnek, hogy Chamberlain „egyelőre nem tud megbékülni a Szovjetunióval Németország ellen kötendő paktum gondolatával...”.²⁹

A Szovjetunió 1939. április 14-i javaslatait tovább mélyítették

és kiszélesítették más dokumentumok: a június 2-i (egy három-hatalmi kölcsönös segélynyújtási szerződés tervezete), a július 8-i (válasz az angol—francia javaslatra). Az angliai közvélemény nyomására Moszkvában megindultak a politikai tárgyalások (a tárgyalásokban Seeds, Anglia szovjetunióbeli nagykövete és Strang, az angol külügyminisztérium közép-európai osztályának vezetője vett részt). Ám, mint mondani szokták, most is egy helyben topogtak. Ennek a nyitját eléggé találóan fogalmazta meg Hugh Wilson, az Egyesült Államok franciaországi ügyvivője, amikor az Egyesült Államok külügyminiszteréhez intézett 1939. június 24-i levelében az angol—francia diplomácia irányvonalát értékelve azt a véleményét fejezte ki, hogy „talán egy újabb Münchenre készülnek, ezúttal Lengyelország rovására”.³⁰

Anglia és Franciaország kettős játékot folytatott. Nem óhajtott becsületesen együttműködni a Szovjetunióval az agresszió elleni egységfront megteremtésében. A. A. Zsdanov 1939 júniusában a „Pravdá”-ban azt írta, hogy az angol és a francia kormány nem akar egyenjogú szerződést a Szovjetunióval, hanem egyre csak azon mesterkedik, hogy mindenféle előnyöket biztosítson magának. „Az angolok és a franciák nem akarnak az egyenlőség és a kölcsönösség elvén alapuló szerződést, noha nap nap után esküdöznek, hogy ők is az »egyenlőség« hívei, hanem olyan szerződést akarnak, amely a Szovjetuniót a kötelezettségek összes terhét vállán hordó szolga szerepére kárhoztatná. Egy önmagát becsülő ország azonban nem mehet bele ilyen szerződésbe, hacsak nem akar játékszer lenni azoknak a kezében, akik inkább másokkal kapartatják ki a gesztenyét a parázsból. A Szovjetunió, amelynek erejét, hatalmát és méltóságát széles e világon ismerik, annál kevésbé fogadhat el ilyen szerződést.”³¹

J. Szuric, a Szovjetunió franciaországi nagykövete Moszkvába küldött egyik táviratában így értékelte a nyugati állásfoglalás értelmét:

„A tárgyalópartnerek szélhámoskodnak önökkel, és egyúttal becsapják saját országuk közvéleményét is, amely óriási többségében (legalábbis itt, Franciaországban) türelmetlenül várja a velünk való hatékony megállapodás megkötését. A csalás fő-

képpen oly módon folyik, hogy eltorzítják a mi álláspontunkat, úgy tüntetve fel a dolgot, mintha egyre újabb és újabb követelésekkel állnánk elő, s nyilvánvalóan helytelenül világítva meg követeléseink lényegét és a nézeteltérések valódi jellegét...

A tárgyalások körüli háromhónapos huzavona eléggé világosan feltárta, hogy nem akarnak velünk tényleges megállapodást, de közvéleményüktől tartva takargatni fogják ezt, és továbbra is a »tárgyalások titka« mögé rejtőznek majd.”³²

A Szovjetunió külügyi népbiztosa pedig, a háromhatalmi tárgyalásokat értékelve, 1939. május 8-án ezt írta a franciaországi és az angliai szovjet ügyvivőnek: „... Az angolok és a franciák egyoldalú és ingyenes segítséget kívánnak tőlünk, nem vállalva azt, hogy egyenértékű segítséget nyújtsanak nekünk.”³³

A szovjet diplomaták akkor sok tekintetben csak feltevésekre hagyatkozhattak. Ma már tudjuk, mennyire igazuk volt, 1970-ben a történészek és publicisták különös és teljesen váratlan ajándékot kaptak egy olyan intézménytől, amelynél ez a legkevésbé tekinthető megszokottnak: az angol külügyminisztériumtól. A Foreign Office világviszonylatban is a szavakban és nyilatkozatokban legfukarabb diplomáciai szervek közé tartozik. Nem siet a beszéddel és még kevésbé siet levéltárai megnyitásával. Ám Angliában 1967 óta hatályban van egy törvény, amely szerint 30 év leteltével publikálhatók fontos állami és diplomáciai dokumentumok. Ez nem jelenti azt, hogy most már minden dokumentumot közzétesznek, de egy s más mégis megjelenik. Így 1970. január 1-én lejárt a határidő az 1939-es időszak dokumentumainak nyilvánosságra hozatalához.

Miről tanúskodnak ezek a dokumentumok? Íme néhány kivonat:

„1939. március 27. A minisztertanács külügyi bizottságának ülésén Halifax kijelentette: »Ha választanunk kellene Lengyelország és Szovjet-Oroszország között, talán nyilvánvaló, hogy Lengyelországot kellene előnyben részesítenünk...«

Március 29. Chamberlain felszólítja az összes angol minisztereket, hogy »tartózkodjanak a Hitler úr és Mussolini úr elleni személyes kirohanásoktól...«

Március 31. Chamberlain arról tájékoztatja a kabinetet, hogy Hudson kereskedelmi miniszter véleménye szerint, aki Moszk-

vában járt, »Oroszország jóformán nem vagy egyáltalán nem képes segítséget nyújtani«. Chamberlain kijelenti, hogy »a legnagyobb bizalmatlansággal viseltetik Oroszországgal szemben, és nem hiszi, hogy meg kell szerezniünk ennek az országnak a tevékeny és állandó támogatását...«

Április 25. Lord Chatfield nemzetvédelmi miniszter: »Oroszország katonai tekintetben legfeljebb közép kategóriájú hatalomnak tekinthető...«

Június 12. Majszkij azt ajánlja, hogy Halifax utazzék Moszkvába tárgyalások folytatása végett. Halifax ezt visszautasítja. Az angol kormány a maga részéről továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy a Szovjetunióval egyoldalú jellegű megállapodás jöjjön létre, amely szerint Anglia igényelhetne segítséget Oroszországtól, de Oroszország nem igényelhetne segítséget Angliától...

Július 20. Strang angol diplomata, aki Moszkvába utazott, ezt jelenti Londonba: »Velünk szemben mutatkozó bizalmatlanságuk és gyanakvásuk [mármint az oroszoké — a szerző] a tárgyalások során nem csökkent, s nem hiszem, hogy megnőtt volna a tekintélyünk a szemükben. Az a tény, hogy egyre-másra mindenféle nehézségeket támasztunk olyan kérdésekben, amelyeket ők kevésbé fontosnak tartanak, továbbra is azt a benyomást kelti bennük, hogy mi talán nem is törekszünk különösebben a megegyezésre.«³⁴

Így alakultak a tárgyalások „diplomáciai mezsgyéi”, a részt vevő felek diplomáciai állásfoglalásainak fő értelme a következőkben rejtett: „A szovjet kormány irányvonala, amelyet a KB Politikai Bizottsága dolgozott ki, a tárgyalások során mindvégig szilárd és következetes maradt: a Szovjetunió arra törekedett, hogy hatalmas zárógátat hozzanak létre, amely eltorlaszolná a fasiszta agresszorok előtt az utat a háború felé. Ennek alapjául egy olyan kölcsönös segélynyújtási szerződés szolgálhatott volna, amely a kötelezettségek egyenlőségére, a foganatosított intézkedések hatékonyságára és az Európa bármely részében fenyegető agresszió elhárítására épült volna. A kollektív biztonság megteremtésére irányuló szovjet külpolitika töretlen vonalának a folytatása volt ez új viszonyok között...

A Szovjetunióval ellentétben Anglia és Franciaország kor-

mánya nem a hitlerista agresszió megakadályozására törekedett, hanem arra, hogy az az általa kívánt irányban menjen végbe, vagyis a Szovjetunió ellen forduljon. Az egyezmény minden általuk javasolt változatából kiviláglott az a vágyuk, hogy a Szovjetuniót és a vele szomszédos kelet-európai államokat kitegyék Németország támadásának és ne kössék meg a kezüket meghatározott kötelezettségekkel a Szovjetunióval szemben, ugyanakkor azonban biztosítsák maguknak a támogatást arra az esetre, ha Németország nem a Kelet, hanem a Nyugat felé indulna meg. Annak ellenére, hogy Németországnak a Szovjetunió elleni támadása csakis a balti országok területén át mehetett végbe, Anglia és Franciaország makacsul elzárkózott az elől, hogy a fasiszta német agresszióval szembeni kölcsönös segélynyújtás kötelezettségét rájuk is kiterjesszék. Ugyanakkor szemet hunytak ezeknek az államoknak Németországhoz való közeledése fölött. Az angol—francia—szovjet tárgyalások időszakában került aláírásra a Németország és Észtország, a Németország és Lettország közötti szerződés. Anglia és Franciaország uralkodó körei lovat adtak Lengyelország burzsoá kormánya alá oktalan politikájában, amellyel az visszautasított minden, agresszió esetére felajánlott szovjet segítséget.”³⁵

A Szovjetunió tehát, mint látjuk, igen bonyolult helyzetben volt. Különösen világosan látható ma, mekkora erőfeszítéseket tett a Szovjetunió azért, hogy mégis elhárítsa az útból azokat az akadályokat, amelyeket a különböző rendű és rangú reakciók gördítettek a megegyezés útjába. Például, a nemzetközi helyzet kiéleződésére való tekintettel a szovjet kormány felajánlotta Angliának és Franciaországnak, hogy kezdjenek katonai tárgyalásokat — vagyis ne várják be az összes politikai problémák megoldását, hanem kezdjék meg az Európát és elsősorban Lengyelországot fenyegető agresszió elhárítására irányuló közös lépések elkészítését. Ezt a javaslatot 1939. július 23-án tette a szovjet kormány.

Hogy az olvasó képet kapjon az akkori politikai helyzet egész sajátosságáról, csak egyetlen, teljesen konkrét epizódot emelnék ki az éles diplomáciai harcból: a Szovjetunió, Anglia és Franciaország között 1939 augusztusában lefolyt katonai tárgyalásokat. Ez csak egyetlenegy epizód, egyetlenegy szakasz.

De, mint látni fogjuk, tükröződött benne azoknak az emlékezetes napoknak egész feszültsége.

Fentebb már vázoltuk a főbb szakaszait annak a szívós harcnak, amelyet a szovjet diplomácia a hitlerista agresszióval szembeni kollektív biztonságért folytatott. Most, július 23. után — amikor a Szovjetunió felajánlotta a katonai tárgyalások megkezdését az agresszor visszaverésének megszervezése céljából — Anglia és Franciaország kénytelen volt elfogadni a szovjet ajánlatot. A szovjet katonai missziót K. J. Vorosilov vezette, az angol — Drax tengernagy, a franciát — Doumenc tábornok.

A tárgyalások 1939. augusztus 12-én kezdődtek Moszkvában. Kísérjük hát meg „rekonstruálásukat” a rendelkezésünkre álló jegyzőkönyvek alapján.³⁶ Igaz, hogy a jegyzőkönyvek ismerete egymagában még nem elegendő. A diplomáciai tárgyalások bizonyos fokig találkozóharchoz hasonlíthatók. Általában váratlanul bontakoznak ki, mivel egyik harcoló fél sem tudja, milyen erőket vont össze a másik harcoló fél, és milyen irányban. Ám a harc „rekonstruálásakor” már tudhatjuk, milyenek voltak az erők, milyenek az egyes felek elgondolásai. Éppen ezért a jegyzőkönyv publikációjához hozzáfűzöm a „történelmi rekonstrukció” specifikus eszközeit: szemtanúk vallomásait és a felek álláspontját meghatározó dokumentumokat, mégpedig olyan dokumentumokat, amelyek akkor, 1939-ben nem voltak ismereteseek.

Nézzük hát meg, mi derül ki ebből. Napról napra haladunk majd. Hét napról van szó.

Augusztus hét napja

ELSŐ NAP: JEGYZŐKÖNYV

Az első ülés 1939. augusztus 12-én de. 11 óra 30-kor kezdődött. Az eljárási kérdések tisztázása után a missziók tagjai megkezdték az érdemi tárgyalásokat:

„... *K. J. Vorosilov marsall*: A formalitásokkal végeztünk. Megkezdhetnénk a kérdések érdemi tárgyalását. Azt hiszem azonban, egészen természetes volna, hogy a bennünket érdeklő kérdések érdemi megtárgyalása előtt bemutassuk egymásnak írásbeli felhatalmazásainkat azokat a kérdéseket illetően, amelyekről itt megbeszéléseket folytatunk majd. Bemutatom a magam és társaim mandátumát tárgyalások folytatására és katonai egyezmény (konvenció) aláírására, amennyiben véglegesen megállapodnánk a bennünket érdeklő kérdésekben. Kérem önt, *Drax tengernagy úr*, és önt, *Doumenc tábornok úr*, ismertessék felhatalmazásukat, és mutassák be mandátumukat. Azt ajánlom, fordíttassuk le az összes rendelkezésre álló felhatalmazásokat a missziók nyelvére. Felolvasom saját mandátumomat orosz nyelven.

K. J. Vorosilov marsall felolvassa felhatalmazása szövegét, majd a szöveget lefordítják francia és angol nyelvre.

Doumenc tábornok bemutatja mandátumát.

Drax tengernagy bejelenti, hogy nincs írásbeli felhatalmazása; felhatalmazást kapott tárgyalások folytatására, de paktum (konvenció) aláírására nem.

K. J. Vorosilov marsall ismételt kérdésére, hogy *Drax tengernagynak* van-e valamilyen írásbeli felhatalmazása, *Drax tenger-*

nagy közli, hogy feltevése szerint felhatalmazását az angol nagykövetség a szovjet misszió tudomására hozta, de írásbeli felhatalmazása nincs. Szükség esetén ezt a felhatalmazást írásban a lehető legrövidebb időn belül prezentálhatja.

K. J. Vorosilov marsall: Gondolom, önök nagyon jól tudják, hogy mi nem kételkedünk abban, hogy önök a saját országuk érdekeit képviselik, nevezetesen az angol misszió az angol hadsereget, flottát és légierőt képviseli itt, a francia misszió pedig a francia hadsereget, flottát és légierőt. Mindamellett, nézetem szerint, szükség van írásbeli felhatalmazásra, hogy kölcsönösen lássuk, milyen keretek között felhatalmazottak önök tárgyalások folytatására, milyen kérdéseket érinthetnek, milyen mértékig tárgyalhatják meg ezeket a kérdéseket és mivel zárhatók le a tárgyalások. A mi felhatalmazásunk, mint láthatták, általános. Tárgyalásokat folytathatunk minden olyan kérdésben, amely összefügg Anglia, Franciaország és a Szovjetunió védelmének megszervezésével Európa agresszív országaival szemben, és katonai egyezményt írhatunk alá. Az önök szóbeli felhatalmazásai előttem nem teljesen világosak. Mindenesetre, úgy hiszem, hogy ez nem üres kérdés — eleve meghatározza tárgyalásaink rendjét is, formáját is.

Drax tengernagy kijelenti, hogy a szovjet misszió előnyös helyzetben van, mert megvan a lehetősége arra, hogy közvetlenül érintkezésbe lépjen kormányával. Továbbá *Drax tengernagy* kijelenti, hogy ha alkalmasnak látszana a tárgyalások színhelyét Londonba áthelyezni, ő is rendelkezne minden felhatalmazással, de a Londontól való nagy távolság miatt nem írhat alá konvenciót úgy, hogy ezt a konvenciót előbb ne lássa kormánya.

K. J. Vorosilov marsall általános derűtség közepette kijelenti, hogy könnyebb a papirokat meghozatni Londonból Moszkvába, mintsem ennek a nagy társaságnak Londonba utazni.

Drax tengernagy kijelenti, hogy véleménye szerint a felhatalmazások hiánya nem lehet akadálya a katonai tárgyalások folytatásának, s hogy nem volt még precedens rá, hogy egy misszió, amelyet tárgyalások folytatására küldenek ki, felhatalmazást kapott volna arra, hogy a kormány nélkül konvenciót írjon alá. Így volt ez Törökországgal és Lengyelországgal folytatott tárgyalásaink esetében is.

Doumenc tábornok felolvassa felhatalmazását, amelynek szövege a következőkben foglalható össze:

»A tanács [minisztertanács] elnöke, nemzetvédelmi és hadügy-miniszter kinevezi *Doumenc tábornokot*, a Legfelső Haditanács tagját a Szovjetunióba küldendő katonai misszió vezetőjévé, és felhatalmazza arra, hogy jusson megállapodásra a szovjet fegyveres erők főparancsnokságával minden olyan kérdésben, amely a két ország fegyveres erői közötti együttműködés létrehozásával függ össze.«

... *K. J. Vorosilov marsall*: Úgy gondolom, misszióknak nem lesz kifogása az ellen, hogy tudomásul vesszük *Drax tengernagy*-nak, az angol misszió vezetőjének nyilatkozatát, miszerint a hiányzó írásbeli felhatalmazást idejében be fogja mutatni, s ez a mozzanat nem lehet akadálya tanácskozásunk megkezdésének és a kérdések érdemi megtárgyalásának.

Drax tengernagy kijelenti, hogy meglelégedéssel fogadja a szovjet misszió vezetőjének bejelentését.

K. J. Vorosilov marsall: Most arra szeretném megkérni az angol misszió vezetőjét, *Drax tengernagyot* és a francia misszió vezetőjét, *Doumenc tábornokot*, hogy közöljék velünk javaslatokat, azokat az intézkedéseket illetően, amelyeknek, véleményük szerint, biztosítaniuk kellene a szerződő országok, vagyis Anglia, Franciaország és a Szovjetunió védelmének megszervezését. Vannak-e Anglia és Franciaország missziójának erre vonatkozó katonai tervei?

Drax tengernagy kijelenti, hogy mivel a szovjet kormány meghívására jött el ide, arra számított, hogy a szovjet misszió terjeszt majd elő tervezetet.

K. J. Vorosilov marsall: Bizonyos tervvázlataink vannak, de úgy gondoljuk, hogy minden misszióknak megvannak a maga javaslatai, éppen ezért igen érdekelnének bennünket az önök tervei. Kormányunk abban a reményben hívta meg Anglia és Franciaország katonai misszióját, hogy ezeket a kérdéseket mind az angol, mind a francia vezérkarban több ízben megtárgyalták, s hogy vannak ilyen terveik, annál is inkább, mert tanácskozásunkat megelőzték politikai tárgyalások, amelyek Anglia javaslatára kezdődtek. Éppen ezért ez a kérdés természetesen semmiképpen sem kerülhette el az angol és a francia kormány figyelmét.

Drax tengernagy kijelenti, hogy nekik természetesen van tervük, de csak nagy vonásokban; minthogy a misszióknak gyorsan kellett elutaznia, nekünk [jelentette ki Drax] pontosan kidolgozott tervünk nincsen. Németországnak 2 millió főnyi mozgósított csapatai vannak, s megindulásukat augusztus 15-re tűzték ki. Abban a reményben utaztunk Moszkvába, hogy a tervet pontosabban megtárgyalhatjuk.

K. J. Vorosilov marsall: Misszióknak nem tart igényt arra, hogy minden részletében befejezett katonai tervet nyújtson. Emellett célszerűnek és feltétlenül helyesnek, ha úgy tetszik, igazságosnak tartanánk, ha Anglia és Franciaország missziója előterjesztene tervét a három szerződő országnak az európai agresszió elleni katonai védelmére vonatkozólag abban a formájában, amelyben az megvan. A Szovjetunió némileg más helyzetben van, mint Anglia és Franciaország. A Szovjetunió nyugaton nem közvetlenül határos az agresszorok blokkjával, s ezért csak másodsorban lehet támadás objektuma. Ami pedig Angliát és Franciaországot illeti, valamint azokat az országokat, amelyekkel Anglia és Franciaország már kötött ilyen vagy amolyan paktumokat, ezek közvetlenül határosak az agresszorok blokkjának országaival, s természetesen, hogy önöknek kell elsősorban rendelkezniük elgondolásokkal az agresszorok esetleges katonai támadásaival szemben. Mi az önök terveit nem ismerjük. Amíg legalább nyers formában nem ismerjük meg a terveiket Anglia és Franciaország, valamint azon országok [védelmének] megszervezésére vonatkozólag, amelyekkel önök szerződéseket kötöttek az agresszorral szembeni ellenállásra, nehezen állhatunk elő saját tervünkkel. Éppen ezért azt kérném, hogy ha nem ma, hát a holnap délelőtti ülésig készítsenek elő egy kommunikét terveikről, hogy azokat megtárgyalhassuk. Mi a magunk részéről készek vagyunk átnyújtani önöknek terveinket, de ismétlem, ezek sem a kimerítő teljesség és pontosság igényével készültek.

Az angol és a francia misszió tagjai közötti hosszas eszmecsere után *Drax tengernagy* kijelenti: mint ön is megállapította, az önök terve esetleg fogyatékos lehet a mi szempontunkból, mi [mégis] hozzájárulunk ahhoz, hogy ezt a tervet tárgyaljuk meg; de legfőképpen két kérdés érdekelne bennünket:

1. A kétfrontos háború lehetősége Németország szempontjából.

2. A Szovjetunió és a többi állam, vagyis Anglia és Franciaország fegyveres erőinek közvetlen kapcsolata.

Ha ebben a két pontban lehetne egyetértést megállapítani, ezzel igen sokat érnenk el.

K. J. Vorosilov marsall: Önök hajlandók megtárgyalni vagy kölcsönösen megismertetni (előbb egymással) azokat a terveket, amelyek az angol és a francia misszió rendelkezésére állnak (egy vagy két terv), majd megismerkedni a mi tervünkkel, utána pedig áttérni minden más olyan kérdésnek a megtárgyalására, amely fontossága ellenére mégiscsak alkotóeleme magának a tervnek.

Azt hiszem, előbb az önök terveit kell megvizsgálni, utána pedig a miénket, s aztán hozzáfogni azoknak a kérdéseknek a megtárgyalásához, amelyekről önök említést tettek, vagyis az esetleges kétfrontos háború kérdésének és a Szovjetunió fegyveres erői és Franciaország meg Anglia fegyveres erői közötti fizikai kapcsolatok kérdésének megtárgyalásához.

Drax tengernagy kijelenti, hogy igen elégedett a szovjet misszió vezetőjének nyilatkozatával, és holnap előterjeszti a tervet közös céljainkról, amelyeket meg lehet majd tárgyalni.

K. J. Vorosilov marsall: Célunk világos, s most az a feladat, hogy kidolgozzuk a tervet e cél eléréséhez. Célunk meghatározott: meg kell védeni a békeszerető országokat, élükön Angliát, Franciaországot és a Szovjetuniót, Európa agresszív blokkjával szemben. Ez szerintem a cél, s most meg kell tárgyalnunk, milyen eszközökkel érjük el ezt a célt. A cél világos.

Doumenc tábornok kijelenti, hogy a maguk részéről minden erőt be fognak vetni az ellenség ellen, s úgy gondolja, hogy a Szovjetunió összes erőinek is harcolniuk kell az agresszorok blokkja ellen.

K. J. Vorosilov marsall: Ez mind igaz, de mindenekelőtt meg kell tárgyalni a katonai tervet. Ha az agresszív blokk megtámadja ezen országok egyikét, ezt a blokkot mindenáron szét kell zúzni, ehhez viszont megfelelő katonai terv szükséges. Ezt a tervet részleteiben meg kell tárgyalni, megegyezésre kell jutni, alá kell írni a katonai konvenciót, aztán hazamenni, és várni az eseményeket erőnk nyugodt tudatában.

Doumenc tábornok három elvet állít fel:

1. Az ellenséggel szemben két szilárd frontot kell létrehozni: nyugaton és keleten.

2. A frontoknak összefüggőeknek kell lenniük.

3. Az ellenség ellen be kell vetni minden erőt.

K. J. Vorosilov marsall: Ezek ellen az elvek ellen nálunk nincs senkinek sem ellenvetése, de szeretnék visszatérni a megtárgyalandó kérdésre: arra, hogy meg kell ismertetnünk egymással a terveket, ezután pedig hozzá kell látnunk ezek megtárgyalásához. Ami pedig az elveket illeti, ezek feltétlenül helyesek.

Drax tengernagy: Hozzájárulásukkal szünetet tartanánk, száláshelyünkre mennénk, és előkészítenénk az anyagot...”

ELSŐ NAP: REKONSTRUKCIO

Tehát véget ért a tárgyalások első napja. A jegyzőkönyvet elolvastuk. Most kíséreljük meg „rekonstruálni” azt a helyzetet, amelyben a tárgyalások kezdődtek.

Előbb vegyük szemügyre az első nap körülményeit. Ezekről a tárgyalások egyik résztvevője mesélt nekem: Nyikolaj Geraszimovics Kuznyecov, aki abban az időben a Szovjetunió haditengerészeti flottájának népbiztosa volt. A következőket mondotta:

— A háromhatalmi katonai tárgyalások Moszkvában folytak, a Külügyi Népbiztosság egyik villájában, a Szpiridonovkán — ez a mai Alekszej Tolsztoj utca. Az épületet régóta diplomáciai fogadásokra, találkozókra, tárgyalásokra használták. A század elején gótikus stílusban épült villának sok szobája és terme van. Igen alkalmas hely volt a munkához, annál is inkább, mert közel esett mind a Kremlhez, mind a Honvédelmi Népbiztossághoz.

Az ülésekhez az egyik oldaltermet jelölték ki, de már az első tárgyalási nap után kitűnt, hogy kissé szűk. Másnap egy másik terembe költöztünk át, ahol több volt a hely, és kényelmesen elfért a tárgyalások valamennyi résztvevője, segítőivel együtt. A tárgyalások résztvevői egy kerek asztalnál foglaltak helyet, s valamennyiüknek elegendő számú tolmácsa volt. Általában az összes nyilatkozatokat és replikákat lefordították a három nyelvre: oroszra, franciára és angolra. Ha jól emlékszem, Drax

tengernagy értett franciául, és gyakran mindjárt felfogta francia kollégája nyilatkozatainak értelmét.

Szólnom kell még egy fontos körülményről. Kezdetől fogva kitűnt, hogy tárgyalópartnereink között vezető szerepet játszik az angol képviselő. Drax tengernagy általában magára vállalta a legfontosabb kérdések megválaszolását. Abból, ahogy Doumenc tábornok viselkedett irányában, ugyancsak azt láttuk, hogy a vezető szerepet az angolok játsszák. Ez bennünket nem ért különösebben váratlanul, hiszen az akkori nemzetközi ügyekben Anglia vezető szerepet játszott. Én mint a spanyolországi események résztvevője, már a hírhedt „be nem avatkozás” históriájából is ismertem ezt. A főbb viták a szovjet küldöttség vezetője és az angol küldöttség vezetője között bontakoztak ki.

A szovjet küldöttség a legmagasabb rangú katonai személyekből állt. Vezetője Kliment Jefremovics Vorosilov, a Szovjetunió marsallja, honvédelmi népbiztos volt, aki egyben az SZK(b)P KB Politikai Bizottságának tagja is volt, és abban az időben a legnagyobb katonai tekintélynek számított. A küldöttség tagja volt Borisz Mihajlovics Saposnyikov 1. oszt. hadseregparancsnok (a tábornoki rang akkor még nem volt rendszeresítve), a Vörös Hadsereg vezérkarának főnöke, kiváló katonai parancsnok és hadi teoretikus, akit valamennyien igen nagyra becsültünk. Továbbá képviselve voltak a haderőnemek: a légierő A. D. Loktyionov 2. oszt. hadseregparancsnok személyében, és a flotta az én személyemben. Végül a küldöttség tagja volt még I. V. Szmorgyinov hadtestparancsnok, a vezérkar főnökének helyettese.

A legnagyobb előzékenységgel viseltettünk francia és angol kollégáink iránt. Megérkezésükkor az illő katonai tiszteletadásban részesítettük őket. A küldöttség vezetőit fogadta V. M. Molotov külügyi népbiztos.

A szovjet küldöttség azt az instrukciót kapta kormányától, hogy teljes komolysággal kezelje a tárgyalásokat. A vezérkarnál és a haderőnemek főtörzseiben hosszú időn át folyt a felkészülés a tárgyalásokra. A megfelelő javaslatokat a vezérkar koordinálta. A szovjet katonai tervet az egyik további ülésen B. M. Saposnyikov ismertette.

Szeretném hangsúlyozni, hogy a Szovjetunió politikai vezetése óriási figyelemmel kísérte a tanácskozás munkáját. Egy-egy ülés

után a tárgyalások szovjet résztvevői általában a szovjet kormány más vezetői jelenlétében jelentést tettek a tárgyalások menetéről I. V. Sztálinnak. Olykor K. J. Vorosilov egyedül ment jelentéstételre, olykor hármasban — Vorosilov, Saposnyikov meg én — mentünk...

Szakítsuk most félbe N. G. Kuznyecovot, és vegyük szemügyre a tárgyalások néhány formális, de ugyanakkor lényeges oldalát. Milyen direktívákat kaptak a felek? Ma már lehet erről beszélni. A szovjet kormány a kialakult helyzetre való tekintettel úgy vélte, hogy a katonai képviselők tárgyalásainak lényeges eredményekhez kell vezetniük. A Legfelsőbb Tanács ülészakán 1939. május 31-én V. M. Molotov, a Népbiztosok Tanácsának elnöke által tett nyilatkozat szerint a Szovjetunió a következő általános célokat tűzte maga elé:

az első: Anglia, Franciaország és a Szovjetunió kössön az agresszió ellen hatékony kölcsönös segítségnyújtási paktumot, amely kizárólag védelmi jellegű;

a második: Anglia, Franciaország és a Szovjetunió nyújtson garanciákat Közép- és Kelet-Európa államainak; kivétel nélkül valamennyi a Szovjetunióval határos európai országot beleértve, az agresszorok támadása esetére;

a harmadik: Anglia, Franciaország és a Szovjetunió kössön konkrét egyezményt az agresszorok támadása esetén egymásnak és a garanciában részesített államoknak nyújtandó azonnali és hatékony segítség formáiról és méreteiről.

A szovjet kormány a katonai tárgyalásokat a politikai tárgyalások logikus folytatásának tekintette, s ezért felhatalmazta katonai küldötteit arra, hogy „folytassanak tárgyalásokat az angol és a francia katonai misszióval, és írjanak alá katonai konvenciót Angliának, Franciaországnak és a Szovjetuniónak az európai agresszióval szembeni védelme megszervezésével kapcsolatos kérdésekben”.¹ A szovjet katonai küldöttség feladatait az SZK(b)P KB Politikai Bizottságának 1939. augusztus 2-i ülésén tárgyalták meg és hagyták jóvá.

Az az instrukció, amelyet Drax tengernagy kapott, egészen másként festett. Az angol kormány már 1939 július elején hajlott arra a gondolatra, hogy ideje volna elaltatni a Szovjetunióval folyó tárgyalásokat, és angol szakértők véleménye alapján a

következő taktikát dolgozta ki: „Fenntartjuk a tárgyalásokat abban a reményben, hogy ezek önmagukban is elegendő visszatartó erővel bírnak.”²

A Draxnak adott instrukció meglehetősen átfogó és sokértelmű volt. Draxnak például előírták, hogy az oroszok irányában „viselkedjék tartózkodóan”.³ A továbbiakban az instrukció leszögezi, hogy „a katonai egyezmény megkötésének kérdésében arra kell törekedni, hogy amennyire lehetséges, általános formulázásokra szorítkozzanak, és valamilyen politikai jellegű nyilatkozatot egyeztessenek össze, amely elfogadásra kerülne”.⁴

S még egy pont:

„A tárgyalásokat egészen lassú ütemben kell folytatni. A misziónak a legnagyobb tartózkodást kell tanúsítania ott, ahol az általa kifejtett megfontolások feltárhatják a francia—brit szándékokat. Arra nincs mód, hogy az oroszok előtt a tárgyalások elején feltárják a fegyverzetünket illető technikai részleteket, a felkészülés fokozását illető eszmecserét pedig — amennyiben ez végképp nem kerülhető el — a tárgyalások kezdeti szakaszában általános megállapításokra kell korlátozni... Hasonlóképpen nem ajánlatos egyelőre semmiféle egyezményt sem kötni a Németországgal és Olaszországgal kapcsolatos gazdasági stratégia kérdéseiben.”⁵

„A brit kormány — olvasható továbbá a direktívában — nem óhajt semmiféle olyan kötelezettséget vállalni, amely bármilyen körülmények között megköthetné a kezünket.”

Végül, van a direktívának egy olyan pontja, amely meghatározza Anglia irányvonalát egy rendkívül fontos kérdésben. Ez a pont így hangzik:

„Ha az oroszok azt ajánlanák, hogy az angol és a francia kormány forduljon Lengyelországhoz, Romániához vagy a balti államokhoz olyan javaslatokkal, amelyek maguk után vonnák a szovjet kormánnyal vagy az orosz vezérkarral való együttműködést, a küldöttségnek nem szabad semmiféle kötelezettséget vállalnia, hanem meg kell keresnie Londont.”⁶

Jól jegyezzük meg ezt a pontot — ez segítségünkre lesz abban, hogy eligazodjunk a nyugati küldöttségek állásfoglalásának értelmében. Egyúttal megjegyeznénk, hogy azt az utasítást, amely szerint a tárgyalásokat „egészen lassú” ütemben kell folytatni,

teljesen határozott formában értelmezték: az amerikai nagykövetség értesülései szerint a tárgyalásokat október 1-ig akarták folytatni.

Végül, azoknak az utasításoknak, amelyeket az angol küldöttek kaptak, volt még egy sajátosságuk. Jóllehet az angol és a francia misszió formálisan külön-külön instrukciót kapott kormányától, mindkét missziót arra utasították, hogy egyetlen misszióként működjenek. A többi között az angoloknak adott instrukciónak már az első pontjában utaltak annak szükségességére, hogy „a két misszió működjék egyetlen küldöttségként, ha nem is ilyen néven szerepel”. Ezek szerint azok a feltevések, amelyeknek Nyikolaj Geraszimovics Kuznyecov hangot adott, teljesen megalapozottaknak bizonyultak: a vezető szerepet valóban az angol küldöttek játszották.

Draxnak tehát világos képe volt mindarról, amit nem kell tennie. Amikor Seeds moszkvai angol nagykövet elolvasta ezt az instrukciót, ezt írta Halifaxnak:

„Ilyen körülmények között a katonai tárgyalások, nézetem szerint, nemigen vezethetnek bármiféle eredményhez, legfeljebb ahhoz, hogy újra felkeltik az oroszokban a gyanút, és megerősítik őket abban a meggyőződésükben, hogy nem vagyunk őszinték... és nem óhajtunk konkrét és határozott megegyezést...”⁷

Seedsnek nyilván igaza volt. S még inkább igaza volt K. J. Vorosilovnak, a szovjet küldöttség vezetőjének, aki már a kezdet kezdetén megütközött az angol küldöttség viselkedésének tónusán, s ezért Drax előtt határozott formában felvetette a felhatalmazások kérdését. K. J. Vorosilov persze nem ismerte a Drax zsebében lapuló instrukció szövegét. De megérezte, hogy az angol fél nem őszinte!

Olykor azt állítják, hogy a Szovjetuniónak nem volt oka annyit lovagolni a felhatalmazások formális kérdésein. De vajon csakugyan formális kérdések voltak ezek? Először is, már önmagáért beszélt a nyugati küldöttségek összetétele. Elméletileg nézve a dolgot, a Szovjetuniónak nem is kellett volna olyan tekintélyes személyiségekből összeállítania küldöttségét. Hiszen a tárgyalások Moszkvában folytak, a szovjet küldöttek közül bárki könnyen kapcsolatba léphetett kormányával. A szovjet fél mégis szükségesnek tartotta, hogy a legkiválóbb katonai vezetők

delegálásával hangsúlyozza, mennyire komolyan veszi a tárgyalásokat.

Ami viszont az angol felet illeti, róla semmiképpen sem mondható el ugyanez. Nem véletlen, hogy Ivan Mihajlovics Majszkij, aki abban az időben angliai nagykövet volt és kitűnően ismert minden számottevőbb angol politikust, még a nevét sem hallotta soha Drax tengernagynak, a portsmouthi erőd volt parancsnokának, aki a király haditengerészeti hadsegédjének megtisztelő, merőben hivatalos jellegű címét viselte. Sőt: amikor Majszkij azzal a kéréssel fordult az angol kormányhoz, hogy az angol küldöttséget Lord Gort, a vezérkar főnöke vezesse, erre elutasító választ kapott. Drax kíséretében volt Charles Burnett, a légierők marsallja és Haywood vezérőrnagy. A francia küldöttség tekintélyesebb volt: vezetője Doumenc tábornok, a Legfelső Haditanács tagja volt, a légierőt Valin tábornok képviselte, a flottát pedig Villom kapitány. Ám tekintettel arra, hogy a döntő szó gyakorlatilag az angol küldöttségé volt, Drax kiküldetése igen jellemzőnek tekinthető.

Van itt még egy meglehetősen komikus körülmény. Mint az olvasó észrevehette, Drax tábornok, annak kimagyarázása végett, hogy az angol küldöttségnek miért nincs konkrét terve a katonai együttműködéshez, kijelentette, hogy a misszió nagy sietve kelt útra. S hogyan festett valójában ez a „sietőség”? A szovjet kormány 1939. július 23-át javasolta a tárgyalások megkezdésének napjául. Július 31-én adták meg az angolok beleegyezésüket, s még aznap Halifax külügyminiszter közölte Majszkijjal, hogy a nyugati katonai küldöttségek előkészítése egy hetet vagy tíz napot vesz majd igénybe. Ezzel még a franciák sem értettek egyet, s azt ajánlották, hogy 3—4 nap múlva induljanak. Eltelt 10 nap, de az angolok nem siettek. Majszkij találkozott Drax tengernaggyal, és azt tanácsolta neki, hogy siessen és utazzon repülőgépen Moszkvába, de Drax ezt visszautasította. Csak augusztus 5-én indultak el Moszkvába, a lassú járatú „City of Exeter” nevű teher- és utasszállító hajón.

Ami pedig a francia küldöttséget illeti, összetételét tekintve a párizsi szovjet nagykövet 1939. augusztus 3-án azt jelentette Moszkvába:

„Tegnap beszélgettem Mandellel [miniszter Daladier kormá-

nyában — a szerző]. Személyesen nem ismer senkit a katonai misszió tagjai közül. Doumencről hallott, mint kiváló híradástechnikai szakemberről. Politikai arculatát nem ismeri, de kételkedik benne, hogy volna ilyen arculata. Csak annyit tud, hogy Gamelin ajánlotta. Mandelnek olyan értesülései vannak (nem mint a kabinet tagjának, a kabinetben ezt a kérdést nem tárgyalták meg), hogy a misszió kidolgozott terv nélkül utazik Moszkvába. Ez aggasztja és megingatja a tárgyalások komolyságába vetett hitét. Nem kételkedik benne, hogy London és Párizs (a közvélemény nyomására való tekintettel) most szeretné elkerülni az egyezmény meghíúsulását, de nem érzi, hogy olyan komoly egyezményre törekednének, amely haladéktalanul alkalmazásra kerülne. A Szovjetunióval kötendő egyezmény tervében többnyire »részletkérdésekről« beszélnék — Lengyelország, Románia stb. megsegítéséről. Minderre persze szükség van, de a Szovjetunióval való szövetség kérdésével most nem így kellene foglalkozni. Abból a vitathatatlan tényből kellene kiindulni, hogy »a háború Németországgal ténylegesen máris megkezdődik, vagy legalábbis elháríthatatlan«. Ezt a tényt kellene a katonai tárgyalások alapjává tenni, s ki kellene dolgozni a közös katonai akciók szabatos, konkrét tervét a szerepek fontos elosztásával, számolva a különböző lehetséges helyzetekkel . . .

Mindennek oka abban rejlik, hogy itt és Londonban még korántsem adták fel a Berlinnel való megállapodás reményét, s hogy a Szovjetunióval való egyezményre nem úgy tekintenek, mint »Németország letörését« szolgáló eszközre, hanem csupán mint olyan eszközre, amellyel kedvezőbb pozíciókat biztosíthatnak majd maguknak a Németországgal folytatandó tárgyalásoknál. Nem véletlen az sem, hogy tovább folytatják a német veszély eltussolásának a politikáját, az elaltatás és megnyugtatás irányvonalát.”⁸

M Á S O D I K N A P : J E G Y Z Ő K Ö N Y V

Drax tengernagy, az angol misszió vezetője elnököl, s első kérdésként Doumenc tábornok kommunikéjét tárgyalják meg.

„. . . *Doumenc tábornok.* Eleget téve Vorosilov marsall óhajá-

nak, Doumenc tábornok bejelenti, hogy meg akarja kezdeni kommunikációját Franciaország fegyveres erőinek mennyiségéről [és] tevékenységének irányáról, valamint ennek technikai felszereléséről.

Franciaország fegyveres erőiről szólva Doumenc tábornok arra kéri Vorosilov marsallt és Drax tengernagyot, részesítsék abban a megtiszteltetésben, hogy bemutathassa a harcra készen álló francia hadsereget.

A francia hadsereg 110 hadosztályból áll. Három hadosztály alkot egy hadtestet és négy hadtest egy hadsereget. Egy francia hadosztály 3 gyalog- és 3 tüzérezredből áll. A hadtestnek és a hadseregnek van saját tüzérsége és vannak harckocsijai. A francia hadseregnek a hadosztályok állományába tartozókon felül összesen 4000 korszerű harckocsija és 3000 nagy kaliberű, 150—420 mm-es lövege van (a 75 mm-esek és a tarackok, amelyek a hadosztályok állományában vannak, nem szerepelnek ebben a számban). Ugyancsak nem szerepelnek ebben a légvédelem, a parti tüzérség csapatai, az észak-afrikai csapatok és a nyugat-afrikai csapatok. Ehhez hozzá kell még számítani a köztársasági Spanyolország 200 000 főnyi csapatait, amelyek kérik felvételüket a francia hadseregbe.

K. J. Vorosilov marsall: Ezek már beléptek vagy kérik felvételüket?

Doumenc tábornok: Egy részük már belépett. Emellett vannak központok (depók) az új csapatkiegészítések kiképzésére, s ezeket sem említi a beszámoló.

A mozgósítás kérdésére áttérve, Doumenc tábornok elmondja, mennyi idő szükséges a csapatoknak a tevékenység helyére való felvonultatásához. A védelem csapatai hat órán belül készen állnak és elfoglalják az egész francia határt és helyüket a megerősített körzetekben. Erődítmények vannak ma az egész francia határ mentén, s a Maginot-vonal kiépült a tengerig.

Az erődítményeknek az a része, amely a Jura hegységtől a belga határig terjed, a legkorszerűbb és a legjobban megerősített. Belgium és a tenger között az erődítmények a Siegfried-vonalhoz hasonlíthatók.

A Jurában és az Alpokban erős védőörségek (egyes védelmi

gócok) vannak mindazokon a helyeken, ahol csapatok átvonulhatnak. Ezek az állások igen alkalmasak a védelemre.

Az utóbbi két év alatt Franciaország nagy erőfeszítéseket tett a határai megerősítésére.

A francia hadsereg, amelynek így védőcsapatai vannak, a határokon a megerősített körzetek oltalmával, alig 10 nap alatt fel tudja vonultatni a határra összes fő erőt, mégpedig úgy, hogy a csapatok $\frac{2}{3}$ része 8 nap múlva lesz az összevonás helyén, a többi pedig 2 nappal később.

Ezeknek az erőknek az elosztása a front mentén egyenlőtlen, de 10 nap alatt végrehajtható bármilyen átcsoportosítás. Gamelin tábornoknak ehhez 8 harántútvonat áll a rendelkezésére: négy vasútútvonat és négy országút.

Ezeknek a harántútvonatoknak a mélysége 200 km. E harántútvonatok segítségével a főparancsnok saját belátása szerint változtathatja csapatai diszpozícióit.

A 110 hadosztály között 20 olyan hadosztály van, amelyet meglehetősen nehéz átvezényelni, mivel Tunézia, Korzika védelmét látják el és a Maginot-vonalban teljesítenek szolgálatot. A többi 90 hadosztály könnyen átvezényelhető...

A továbbiakban Doumenc tábornok áttér a hadműveleti terv ismertetésére.

Ha a fasiszta csapatok fő erőt a nyugati határon vetik be, Franciaország erős és összefüggő fronttal fogadja őket, és erődtítményeire támaszkodva feltartóztatja az ellenség előnyomulását. Az ellenség megállítása után a francia hadsereg harcokocsik és tüzérség tevékenységéhez alkalmas helyeken összpontosítja csapatait, és ellentámadásba megy át. Addig a francia hadsereget megerősítik angol csapatokkal, amelyek létszámát, sajnos, nem tudja közölni...

Ha a fasiszta csapatok fő erőt a keleti frontra irányítják, a németek kénytelenek lesznek legalább 40 hadosztályt tartani Franciaország ellen, s ebben az esetben Gamelin tábornok összes erőivel támadást indít a németek ellen...

A továbbiakban Doumenc így folytatja: Hitler azt állítja, hogy a Siegfried-vonal bevehetetlen (leküzdhetetlen), de ezzel nem lehet egyetérteni. Nincs olyan erőd, amelyet ne lehetne bevenni.

K. J. Vorosilov marsall: Igen, ezzel én is egyetérték . . .

Végezetül Doumenc tábornok kijelenti, hogy választa a francia védelem általános képét, s ha valakinek kérdése van, szívesen válaszol rá, nem éppen tökéletes emlékezetére hagyatkozva . . .”

Hát igen, kérdések voltak. K. J. Vorosilovnak arra a kérdésére, hogy vannak-e valamilyen megerősített csomópontok a Maginot-vonaltól délre és a tengerig, Doumenc a térképen megmutatta a Maginot-vonalat, amely, mint a reggeli ülésen közölte, a tengerig húzódik tovább.

Ezek után Haywood vette át a szót.

„*Haywood tábornok:* Anglia különösen nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy hatalomra tegyen szert a földön, a levegőben és a tengeren.

Néhány adatot szeretnék közölni Anglia szárazföldi erőinek megszervezéséről.

A brit hadsereg két fő részből áll. Az egyik: a hivatásos hadsereg, amely viszonylag kis létszámú, jól kiképzett, gépesített és korszerű fegyverekkel felszerelt. Ennek a hadseregnek a fele magában Angliában állomásozik, a másik fele pedig az anyaországon kívül.

A második részt a népfelkelő hadsereg alkotja, amely nagyobb létszámú, de kevésbé kiképzett. Ez helyben állomásozik.

Emellett vannak gyarmati csapatok és a domíniumok csapatai.

Hitlernek köszönhető, hogy Angliában bevezették az általános hadkötelezettséget. Ez azt jelenti, hogy most már nálunk sokkal könnyebb megoldani egy nagy hadsereg megalakításának a kérdését . . .

Programunk: mozgósítani egy 16 hadosztályból álló lépcsőt, amely már a háború első szakaszában készen áll. Ha a háború holnap tör ki, a csapatok mennyisége nem lesz jelentős, de ha 6 hónap múlva robban ki, erősen megváltozik a helyzet . . .

Emlékeztetnék arra, hogy a múlt háborúban 6 hadosztállyal kezdtük és százszal fejeztük be. S mivel jelenleg jobb helyzetben vagyunk, azt hiszem, jóval nagyobb mértékben vehetünk részt a háború első szakaszában.”

Ezután ismét Doumenc tábornok vette át a szót. A szovjet

félnek arra a kérdésre válaszolva, hogy miképpen vesz részt Lengyelország és van-e vele erre vonatkozólag valamilyen megállapodás, ezt mondotta:

„Lengyelországnak Franciaországgal kölcsönös segélynyújtási szerződése van. Ha Lengyelországot nem éri támadás, de támadás éri Franciaországot, ez esetben Lengyelország köteles megtenni értünk azt, amit mi kötelesek vagyunk megtenni érte.”

A tevékenységnek a nyugati és a keleti front közötti koordinálását illetően, a francia katonai misszió vezetője kijelentette:

„Fontos volna olyan helyzetet teremteni, hogy Gamelin tábornok és Vorosilov marsall érintkezhessenek, konzultálhassanak és segíthessék egymást. Mindegyik felelős a maga frontjáért, de mindkét frontnak kapcsolatban kell állnia egymással.”

Néhány más probléma megtárgyalása után K. J. Vorosilov még egy kérdést tett fel.

„K. J. Vorosilov marsall: ... Szeretnék ... az angol—francia missziótól választ kapni még egy kérdésre — nevezetesen arra, hogy Franciaország és Anglia adott missziói vagy vezérkarai hogyan képzelik el a Szovjetunió részvételét az agresszor elleni háborúban, ha az megtámadja Franciaországot és Angliát, vagy megtámadja Lengyelországot vagy Romániát, esetleg Romániát és Lengyelországot együtt, valamint ha az agresszor megtámadja Törökországot. Nevezetesen hogyan képzei el az angol és a francia misszió közös tevékenységünket az agresszor vagy az agresszorok blokkja ellen, abban az esetben, ha elindulnak ellenünk.

... Doumenc tábornok kész holnap válaszolni erre a kérdésre, s utána meghallgatni Vorosilov marsall közlését.

K. J. Vorosilov marsall: Nem tudom, jól értették-e kérdésemet. Szeretném ezt tisztázni. A Szovjetuniónak, mint ismeretes, nincs közös határa sem Angliával, sem Franciaországgal. Éppen ezért a háborúban való részvételünk csakis velünk szomszédos államok, a többi között Lengyelország és Románia területén lehetséges.

Doumenc tábornok közli, hogy holnap nyilatkozik majd erről ...”

A második nap, mint látjuk, zsúfolt volt: a nyugati missziók nagy expozéjával kezdődött, s azzal ért véget, hogy a szovjet fél egy olyan kérdést vetett fel, amely kardinális jelentőségre tett szert a tárgyalások kimenetele szempontjából.

Előbb a francia és az angol tervről. Azt hiszem, olyan kiemelkedő katonai személyiségeknek, mint Vorosilov, Saposnyikov, Kuznyecov és Loktyionov, valójában nem lehettek kételyeik afelől, hogy mennyire közös jellegűek az angol—francia tervek, amelyeket maga Drax nem minden szerénység nélkül „közös tervezetnek” nevezett.

Igaz, hogy Doumenc tábornok beszámolója komolyabbnak mutatkozott, de volt egy alapvető fogyatéka; nem állt összhangban Gamelin tábornok valódi terveivel két döntő pontban.

Először, a „megszakítás nélküli” front programja a valóságban nem létezett, mivel a híres Maginot-vonalat nem is szándékozták a tengerig kiépíteni. K. J. Vorosilov marsall nem véletlenül érdeklődött Doumencnél afelől, hogy vannak-e valamilyen megerősített csomópontok a Maginot-vonal és a tenger közötti szakaszon. Később — 1940 májusában — Franciaországra nézve végzetesnek bizonyult az, hogy a Wehrmacht hadtestei észak felől könnyen meg tudták kerülni ezt a megerősített vonalat.

Másodszor, bármit állított is Doumenc, Gamelin tábornok nem tervezte a támadásba való átmenetet. Az 1939. szeptemberi események megmutatták, hogy a francia vezérkarnak esze ágában sem volt „összes erővel támadást indítani a németek ellen”.

Ebben a kérdésben van egy hiteles tanúnk: egy tekintélyes francia katonai személyiség, aki hosszú éveken át a Nemzetvédelmi Főtitkárság titkáraként működött, s ebben a minőségében pontosan ismerte mindazokat a terveket, amelyeket Franciaország említett vezető katonai szerve készített. E tanú neve: Charles de Gaulle. A „Háborús emlékiratok”-ban így írt:

„Így azután a jövődönnek szánt stratégiai elgondolásokban a helyhez kötött és folyamatos arcvonal gondolata uralkodott.

A szervezés, a stratégia, a kiképzés, a fegyverzet ennek megfelelően alakult. Természetesnek tartották, hogy Franciaország háború esetén mozgósítja tartalékait és a lehető legtöbb hadosztályt állítja fel, és ezeknek a hadosztályoknak nem az a feladatuk, hogy manőverezzenek, támadjanak, hanem hogy tartásák az arcvonalakat. Ezeket a hadosztályokat a francia és a belga határ — Belgium akkoriban határozott szövetségesünk volt — mentén helyezték volna el, hogy ott várják az ellenség támadását.

Ami a harci eszközöket illeti: a tankok, a repülőgépek, a vonatott és a tengelyen szállítható ágyúk a nagy háború utolsó csatáiban megmutatták ugyan, hogy segítségükkel meglepetést lehet kelteni és áttörést lehet végrehajtani, most mégiscsak a vonalak erősítésére és a vonalaknak helyi ellentámadások által történő helyreállítására szándékozták ezeket felhasználni, bár harci erejük azóta folyamatosan tovább nőtt. A harci eszközök típusait is ennek megfelelően szabták meg: rövid hatósugarú, könnyű lövegekkel felszerelt lassú harckocsik, amelyek a gyalogság kísérésére alkalmasak, de nem felelnek meg gyors és önálló akciók céljaira; vadászrepülőgépek, amelyeknek feladata az égbolt védelme; mellettük a hadseregnek kevés bombázó gépe volt, támadó gépe pedig egyáltalán nem; a tüzérségi lövegeket úgy alakították ki, hogy azok csak rögzített állásból, keskeny horizontális lőszikban tudjanak tüzelni, és nem szolgálták azt a célt, hogy minden terepen áthatolhassanak és minden irányba lőhessenek. Mi több, az arcvonalat előre meghatározta a Maginot-vonal, amelyet a belga erődítmények hosszabbítottak meg. Így aztán az volt az elgondolás, hogy a hadra kelt nemzet mintegy gátat emel, amelynek védelmében, mint vélték, ki lehet majd várni, hogy a blokád felőrli, a szabad világ nyomása pedig összeomlásba dönti az ellenséget.

Az ilyenfajta háborús elképzelés megfelelt a rendszer szellemének. Az olyan társadalom, amelyet a hatalom gyengesége és a politikai széthúzás stagnálásra kárhoztat, feltétlenül ilyen statikus jellegű védelmi rendszert alakít ki. Emellett az a biztatóan hangzó recept nagyon is jól megfelelt az ország közhangulatának, így aztán mindenki, aki azt akarta, hogy megválasszák, hogy sikere legyen, vagy hogy írásműve megjelenjék,

élénken helyeselte. A közvélemény abban az illúzióban ringatta magát: ha harcol a háború ellen, megakadályozza a kardcsörtetőket a háború elkezdésében, és sok öldöklő gyalogrohamra emlékezve nem ismerte fel, hogy azóta a gépesítés forradalmasította a hadviselést, és nem törődött a támadás problémáival. Mindez együttvéve nemzetvédelmünk alapelvévé a passzivitást tette.”⁹

Így vall de Gaulle, s ez nem Doumenc mellett szól.

Nos, hát az angol terv? Ez még kevésbé látszott meggyőzőnek. Gyakorlatilag abból indult ki, hogy „a háború első szakaszában” mozgósítva készen áll 16 hadosztály. Minden egyebet Haywood tábornok szántsándékkal homályosan fogalmazott meg. S a homály még sűrűsödött, amikor Lengyelország tevékenysége került szóba. Persze igen hatásos szónoki fordulatnak tekinthető az, amit Doumenc, mint már tudjuk, augusztus 13-án mondott: „Lengyelország köteles megtenni értünk azt, amit mi kötelesek vagyunk megtenni érte.” De vajon mit álcázhatott ez a hatásos fordulat? Elsősorban azt, hogy elzárkóztak a szovjet, az angol és a francia csapatok közös tevékenységének megtervezése elől. Doumenc csupán a kapcsolatok fenntartására utalt, de nyomban fenntartással is élt egy ilyen sokat mondó kitételrel: „Mindegyik felelős a maga frontjáért...” Ez a megállapítás meglehetősen ártalmatlannak tűnt, de ma már tudjuk, hogy Doumenc tábornok olyan direktívát kapott Gamilentől, amely a misszió fő céljául tűzte ki azt, hogy a Szovjetuniót háborús konfliktusba sodorja. „Nem áll érdekünkben — hangzott a direktíva —, hogy [a Szovjetunió — a szerző] kívül maradjon a konfliktuson és érintetlenül megőrizze erőit.”¹⁰ Így már világossá válik Doumenc kitételének rejtett értelme: a Szovjetunió csak hadd keveredjen háborúba, de mindegyik fél csak önmagáért felel. Kölcsönös segélynyújtásról — egy szót sem...

K. J. Vorosilov nem ismerte a francia direktívát. Mindamellett érthető módon tisztázni szeretett volna egy olyan kérdést, amely a Vörös Hadsereg szempontjából döntő jelentőségű volt: hogyan képzelik el a Vörös Hadseregnek a haditevékenységben való részvételét, figyelembe véve, hogy a Szovjetuniónak és Németországnak nincs közös határa?

— A mi szempontunkból — állapítja meg N. G. Kuznyecov a vita menetét értékelve — ez valóban központi, döntő kérdés volt.

Milyen választ kapott hát a szovjet küldöttség?

HARMADIK NAP: JEGYZŐKÖNYV

„K. J. Vorosilov marsall: Engedelmeikkel megnyitottnak nyilvánítom Franciaország, Anglia és a Szovjetunió katonai misszióinak ülését...

A tegnapi ülésen hozott döntés szerint a mai ülést azzal kezdjük, hogy Doumenc tábornok úr választ ad az általam felvetett kérdésre. Ismételjem meg a kérdést?

Doumenc tábornok kéri a kérdés megismétlését.

K. J. Vorosilov marsall: Tegnap a következő kérdést tettem fel Doumenc tábornoknak: hogyan képzelik el Franciaország és Anglia mostani missziói vagy vezérkarai a Szovjetunió részvételét az agresszor elleni háborúban, ha az megtámadja Franciaországot és Angliát, ha az agresszor megtámadja Lengyelországot vagy Romániát, illetve Lengyelországot és Romániát együtt, ha az agresszor megtámadja Törökországot? Szóval, hogyan képzei el az angol és a francia misszió az agresszor vagy az agresszorok blokkja elleni közös tevékenységünket abban az esetben, ha az agresszorok megindulnának a szerződő felek valamelyike ellen vagy az imént említett országok ellen?

Doumenc tábornok: Igyekszem válaszolni erre a kérdésre. Igen könnyen válaszolhatok rá, mert úgy érzem, a marsallal nagyon jól értjük egymást.

Gamelin tábornok úgy véli, s mint beosztottjának nekem is az a véleményem, hogy legelső feladatunk az, hogy mindegyik fél erősen tartsa magát a saját frontján és csoportosítsa erőit ezen a fronton. Ami az előbb említett országokat illeti, az ő feladatuk, hogy védjék a maguk területét. Nekünk viszont készen kell állnunk arra, hogy a segítségükre siessünk, amikor erre megkérnek bennünket...

K. J. Vorosilov marsall: S ha nem kéri a segítséget?

Doumenc tábornok: Tudjuk, hogy szükségük van erre a segítségre.

K. J. Vorosilov: Ha pedig egyáltalán nem kéri ezt a segítséget, ez azt fogja jelenteni, hogy felemelték kezüket, hogy megadják magukat.

Doumenc tábornok: Ez rendkívül kellemetlen volna.

K. J. Vorosilov marsall: Mit tesz majd ilyen esetben a francia hadsereg?

Doumenc tábornok: Franciaország ebben az esetben a saját frontján tartja majd azokat az erőket, amelyeket szükségesnek érez ott tartani . . .

K. J. Vorosilov marsall: Világos választ szeretnék kapni arra a teljesen világos kérdésemre, hogy milyen közös tevékenységet fejtsenek majd ki Anglia, Franciaország és a Szovjetunió fegyveres erői a közös ellenség ellen — az agresszorok blokkja vagy a fő agresszor ellen —, ha az támad. Csak ezt szeretném tudni és arra kérek választ, hogy miképpen képzei el a közös tevékenységet Gamelin tábornok, hogyan képzelik el ezt Anglia és Franciaország vezérkarai.

Tábornok úr, tengernagy úr, engem a következő kérdés érdekel, helyesebben a következőképpen egészíteném ki a kérdést:

Nagy-Britannia és Franciaország vezérkarainak feltevése szerint beengedik-e majd a szovjet szárazföldi csapatokat lengyel területre, hogy közvetlen érintkezésbe kerüljön az ellenséggel, ha az megtámadja Lengyelországot?

Továbbá:

Feltételezik-e, hogy fegyveres erőinket át fogják engedni lengyel területen az ellenséggel való érintkezés és az ellene való harc céljából Lengyelország déli részében — Galicián át? Aztán:

Gondolnak-e arra, hogy a szovjet csapatokat átengedik román területen, ha az agresszor megtámadja Romániát?

Ez az a három kérdés, amely a leginkább érdekel bennünket. (Drax tengernagy hosszabb megbeszélést folytat Doumenc tábornokkal.) . . .

Drax tengernagy: Ha Lengyelország és Románia nem kér majd segítséget a Szovjetuniótól, hamarosan egyszerű német

tartományokká válnak, s akkor a Szovjetuniótól függ, mit tesz velük. Ha, másfelől, a Szovjetunió, Franciaország és Anglia szövetségben lesz, akkor az a kérdés, vajon Románia és Lengyelország kér-e majd segítséget, teljesen nyilvánvalóvá válik.

K. J. Vorosilov marsall: Ismétlem, uraim, ez a Szovjetunió szempontjából sarkalatos kérdés.

Drax tengernagy: Hadd ismételjem meg válaszomat. Ha a Szovjetunió, Franciaország és Anglia szövetségesek lesznek, semmi kétség nem férhet hozzá, hogy Lengyelország és Románia kérni fogja a segítséget. De ez egyéni véleményem, s hogy minden kétséget kizáró pontos választ lehessen kapni, meg kell kérdezni Lengyelországot . . .”

A vita hosszan elhúzódott — mindaddig, amíg a szünet után Drax és Doumenc újabb nyilatkozatot nem tettek, amely így hangzott:

„Meglehetősen világosan kifejtettük már véleményünket, és tudomásul vettük az elmondottaknak azt az összegezését, amelyet a marsall úr nyújtott. Mindamellett nem szabad elfelejteni, hogy Lengyelország és Románia önálló államok, s az adott esetben a szovjet csapatok átvonulására az engedélyt az ő kormányaiktól kell megkapni. Ez a kérdés politikai kérdéssé válik, s a Szovjetuniónak ezt fel kell vetnie Lengyelország és Románia kormánya előtt. Teljesen nyilvánvaló, hogy ez a legegyszerűbb és legegyszerűbb módszer.

De ha a marsall úr nagyon ragaszkodik óhajához, kapcsolatba léphetünk Londonnal és Párizssal avégett, hogy forduljanak Lengyelország és Románia kormányához a következő kérdéssel: Abban az esetben, ha a Szovjetunió a szövetségesünk lesz, engedélyezhetik-e a szovjet csapatoknak az átvonulást Lengyelország területén a vilnai folyosó körzetében és Galíciában, valamint Románia területén avégett, hogy közreműködjenek a Németország elleni hadműveletekben német agresszió esetében? . . .”

Erre a szovjet misszió így válaszol:

„A szovjet katonai misszió válaszol az angol és a francia katonai misszió emlékiratára, amelyet Haywood tábornok olvasott fel, megállapítja:

1. A szovjet katonai misszió nem felejtette és nem is felejt

el, hogy Lengyelország és Románia önálló államok. Ellenkezőleg, éppen ebből a vitathatatlan helyzetből kiindulva kérte a szovjet katonai misszió az angol és a francia katonai missziót, hogy válaszoljon erre a kérdésre: átengedik-e majd a szovjet fegyveres erőket Lengyelország (vilnai folyosó és Galícia) és Románia területén, Lengyelország és Románia elleni agresszió esetén?

Ez a kérdés már azért is jogos, mert Franciaország politikai és katonai szövetségben áll Lengyelországgal, Anglia pedig kölcsönös segítségnyújtási egyezményt és katonai szerződést kötött Lengyelországgal.

2. A szovjet katonai misszió egyetért az angol és a francia katonai misszióval azzal a véleményével, hogy a fenti kérdés politikai kérdés, de ez még nagyobb mértékben katonai kérdés.

3. Ami pedig Anglia és Franciaország katonai missziójának ama megállapítását illeti, hogy a legegyszerűbb volna, ha fenti kérdéssel a szovjet kormány közvetlenül Lengyelország és Románia kormányához fordulna, le kell szögezni, hogy mivel a Szovjetunióknak nincs katonai szerződése Lengyelországgal és Romániával, s mivel Európában elsősorban Lengyelországot, Romániát, Franciaországot és Angliát fenyegeti az agresszió veszélye, az angol és a francia kormánynak kell Lengyelország és Románia kormányával együtt döntenie abban a kérdésben, hogy átengedik-e a szovjet fegyveres erőket Lengyelország és Románia területén, s milyen tevékenységet fejthetnek ki a szovjet csapatok ezeknek az államoknak a területén az agresszor ellen.

4. A szovjet katonai misszió sajnálkozását fejezi ki amiatt, hogy Anglia és Franciaország katonai missziója nem tud pontos választ adni a szovjet fegyveres erőknél Lengyelország és Románia területén való átengedésével kapcsolatban felvetett kérdésre.

A szovjet katonai misszió véleménye szerint e kérdés pozitív eldöntése nélkül az Anglia, Franciaország és a Szovjetunió közötti katonai egyezmény megkötése céljából tett eddigi lépések eleve kudarcra vannak ítélve. Éppen ezért a Szovjetunió katonai missziója nem ajánlhatja tiszta lelkiismerettel kormányá-

nak azt, hogy vegyen részt egy olyan vállalkozásban, amely kudarcra van ítélve.

5. A szovjet katonai misszió kéri, hogy sürgessék Anglia és Franciaország kormányánál a választ a felvetett kérdésre.

A válasz beérkezéséig a szovjet katonai misszió kifejthetné elképzeléseit az agresszió elleni közös tevékenység tervét illetően Európában.”

HARMADIK NAP: REKONSTRUKCIÓ

Augusztus 14-e fontos nap volt a szovjet küldöttség álláspontjának, de korántsem a nyugati katonai missziók álláspontjának a tisztázása szempontjából. Ez utóbbiak előtt világos volt minden: világos volt előttük, hogy nem sikerült megkerülniük azt a „kényes” kérdést, amelyet London és Párizs semmilyen körülmények között sem óhajtott megtárgyalni. Következésképpen csupán arról volt szó, hogy maximálisan húzzák az időt, míg Londonban és Párizsban nem találnak valamilyen kivezető utat a súlyos helyzetből.

Első pillantásra Drax és Doumenc magatartása komikusnak tűnik. Doumenc előbb úgy tesz, mintha nem értené Vorosilov kérdését. Aztán kijelenti, hogy „igen könnyen válaszolhat rá”, s megismétli azt a már ismert gondolatot, hogy „mindegyik félnek erősen kell tartania magát a saját frontján.” Doumenc további fejtegetései eléggé semmitmondók. A jegyzőkönyv tanúsága szerint minduntalan tanácskozik Draxszal, s amikor az utóbbi bekapcsolódik a vitába, két igen fontos megjegyzés csúszik ki a száján. Az egyik így hangzik: „Ha Lengyelország és Románia nem kér majd segítséget a Szovjetuniótól, hamarosan egyszerű német tartományokká válnak.” Ezúttal elismeréssel kell adóznunk Sir Reginaldnak. Valóban jósnak bizonyult: ugyanis pontosan ez történt 1939-ben!

Persze, Drax másra gondolt: akaratlanul elárulta, hogy Anglia számítása szerint a Wehrmacht hamarosan a szovjet határokra áll majd. Ennél közelebb áll azonban a dolog lényegéhez Drax második megjegyzése. Szinte csak úgy mellékesen oda-böki, hogy „meg kell kérdezni Lengyelországot”, vajon bele-

egyezik-e a szovjet csapatok átengedésébe. Ugyanakkor továbbra is azt bizonygatja Vorosilovnak, hogy nincs miért nyugtalankodni, mert Lengyelország természetesen kérni fogja a segítséget. Ezután szünet következik: miután Drax néhány percig tanácskozott Doumenckel, arra a következtetésre jut, hogy ez az álláspont nem védhető már sokáig, s mint a tengerésznél mondják, „teljes fordulatot” tesz. A szünet előtt még teljesen bizonyos volt Lengyelország és Románia hozzájárulásában, most pedig kijelenti, hogy ezek önálló államok, s hogy velük kell tisztázni álláspontjukat. Mintha nagy szívességet tenne, vállalkozik arra, hogy K. J. Vorosilov kérdését továbbítja Londonba és Párizsba.

Ez a szituáció, amely 1939-ben annyira érthetetlennek tűnt, ma némileg más fényben tárul elénk. Amint ez már az első nap rekonstrukciójából is kitűnt, Drax tudta és várta, hogy a szovjet csapatok átengedésének a kérdése felmerül. Még jobban tudta ezt Anglia és Franciaország kormánya, s ha komolyan vették volna a tárgyalásokat, gondoskodtak volna arról, hogy ezt a „kényes” kérdést előre eldöntsék.

S idő is volt rá bőven. A német agresszió visszaverésében közreműködő szovjet csapatok átengedésének a kérdéséről már jóval 1939 előtt folytak tárgyalások. V. P. Potyomkin franciaországi szovjet nagykövet például már 1935-ben, amikor a szovjet-francia szerződés realizálásának perspektíváiról tárgyalt Jean Fabry francia hadügyminiszterrel, felvetette a szovjet csapatok átengedésének kérdését arra az esetre vonatkozólag, ha segítséget kellene nyújtani Csehszlovákiának. 1937-ben újra felvetette ezt a kérdést Szemjonov franciaországi szovjet katonai attasé Vuillemin tábornokkal folytatott megbeszélésén.¹¹ A végzetes csehszlovákiai válság napjaiban a Szovjetunió 30 hadosztályt vonultatott fel nyugati határára, s ezek készen álltak arra, hogy segítséget nyújtsanak Csehszlovákiának. A Szovjetuniót a beavatkozásban gátló egyéb okok mellett szerepelt az is, hogy nem volt meg a lehetősége idegen területeken való átvonulásra.

Annak igazolására, hogy a Szovjetunió régen vetette fel csapatai átengedésének a kérdését, egy olyan, a maga nemében tekintélyes tanúra hivatkozhatunk, mint Georges Bonnet. Már

maga ez a név is garancia arra, hogy viselője semmiképpen sem óhajtott egy jó szót szólni a Szovjetunióról. Memoárjaiban például Bonnet megerősíti, hogy 1938-ban Makszim Makszimovics Litvinov a moszkvai francia nagykövettel folytatott megbeszélésen felvetette a szovjet csapatok Románián való átengedésének kérdését. Litvinov kitért erre 1938 májusában magával Bonnet-val folytatott tárgyalásain is, aki abban az időben a külügyminiszteri posztot töltötte be. Arról volt szó, hogy milyen közös tevékenység lehetséges Csehszlovákia védelmében, s Bonnet megkérdezte Litvinovtól:

— Kész lesz-e a Szovjetunió átvinni csapatait az agresszor elleni fellépés céljából?

Litvinov így felelt:

— A Szovjetunió ezt csak akkor teszi, ha Lengyelország és Románia hozzájárul a szovjet csapatok átvonulásához. Franciaországnak szerződése van mindkét állammal, s így elérheti ennek engedélyezését...

Bonnet egyetértett Litvinov álláspontjával. Franciaország kikérte a román kormány véleményét (abban az időben a csapatoknak Románián való átengedését tartották a legfontosabbnak). Erre a kérdésre Commene román külügyminiszter kormánya nevében elutasító választ adott.¹²

Mellesleg, az 1939-es tárgyalások során Doumenckel folytatott egyik megbeszélésén K. J. Vorosilov emlékeztetett is erre. Vorosilov ezt mondotta:

— A franciákkal való katonai együttműködés kérdése nálunk már évek óta napirenden szerepel, de csak nem sikerült mindmáig megoldani. A múlt évben, amikor Csehszlovákia odaveszett, vártuk Franciaországtól a jelt, csapataink készenlétben álltak, de hiába vártunk... Nemcsak a csapataink álltak készenlétben, hanem a kormány, az egész ország, az egész nép is — mindenki szeretett volna segíteni Csehszlovákián, eleget tenni szerződésben vállalt kötelezettségének...¹³

Semmiképpen sincs tehát igazuk azoknak, akik azt bizonyítják, hogy Angliának és Franciaországnak kevés idő állt rendelkezésére ahhoz, hogy akár saját maguk, akár Lengyelországgal és Romániával együtt döntést hozzanak a szovjet csapatok átengedésének kérdésében. Valójában a kérdés eldöntésére nem

néhány nap, nem is néhány hét, hanem néhány év állt rendelkezésre. De ha valaki nem akar valamit eldönteni, akkor az örökkévalóság sem eléggé hosszú.

Tulajdonképpen már akkor, amikor a szovjet csapatok Lengyelországon és Románián való átengedésének kérdését Londonba továbbították, nyilvánvaló volt az elutasító válasz. Ezzel tisztában volt mindenki, aki ismerte Chamberlaint, és aki ismerte Beck ezredest. Ezekre a napokra visszaemlékezve, Anthony Eden (akkoriban nem töltött be semmiféle hivatalos posztot, és ellenzékben állt a „müncheniekkel” szemben) memoárjaiban ismer-teti Beckkel 1939 áprilisában folytatott megbeszéléseit. Beck találkozni óhajtott Edennel, s nyomban a Downing Streeten folytatott tárgyalásai befejeztével felkereste otthonában. Igen el-szánt hangulatban volt, s azt bizonygatta, hogy Lengyelország nem veti alá magát a német diktátumnak. Amikor pedig Eden afelől érdeklődött, hogy mi Lengyelország álláspontja a Szovjet-uniót illetően, Beck körülbelül így felelt:

— Ha önök megegyezést akarnak Oroszországgal, ez az önök dolga. Lengyelországnak ehhez semmi köze. Ha ellenben Lengyelországot és Oroszországot most be fogják vonni a nyugati hatalmakkal való egyezménybe, ez a gyakorlatban az agresszív cselekmények megkezdésére provokálná Németországot...¹⁴

Beck nyilván még mindig nem felejtette el Göringgel folytatott megbeszéléseit, amelyek során az, Szembek államtitkár szava-i szerint, „felajánlotta az oroszok elleni szövetséget és a közös hadjáratot Moszkva ellen”, amelynek eredményeképpen „Ukrajna Lengyelország befolyási övezetévé válna, Oroszország észak-nyugati része pedig Németország övezetévé”.¹⁵

A Szovjetunió elleni lengyel—német szövetség perspektívája fellelkesítette Becket, a Németország elleni lengyel—szovjet szövetség viszont nem illett be terveibe. Beck Edennel folytatott áprilisi megbeszélései után is akadékoskodott. Augusztusban azt mondotta Léon Noël varsói francia nagykövetnek, hogy a Vörös Hadsereg „fabatkát sem ér”,¹⁶ Stachiewicz tábornok, a lengyel vezérkar főnöke pedig kijelentette, hogy „nem látja semmi elő-nyét annak, ha a Vörös Hadsereg egységei Lengyelországban működnek majd”.¹⁷

Ugyanolyan negatívan nyilatkozott Beck azt a lehetőséget il-

letően is, hogy Romániát bevonják egy ilyen egyezménybe, mert ez szerinte Németország karjaiba dobja Magyarországot. Ám Eden látta a dolog másik oldalát is, azt, hogy sem Chamberlain, sem Halifax nem óhajtotta Lengyelországot rábírní álláspontja megváltoztatására. Eden szavai szerint igen kevés remény volt arra, hogy Nagy-Britannia erőfeszítéseket tesz majd a Szovjetunióval az egyezménybe való bevonása céljából. A franciák szeretnék ezt, mert hagyományos politikájukba beletartozott az Oroszországgal való kapcsolat a német katonai erő ellensúlyozásaképpen. Csakhogy München óta az angol—francia politika vezetése Anglia kezében volt, az angol miniszterek körében viszont az Oroszországgal szembeni antipátia erősebb volt a náci Németországgal szembeni bizalmatlanságnál.¹⁸ Eden ezt világosan látta — például akkor, amikor Halifaxot próbálta rábírní arra, hogy utazzon Moszkvába. Halifax ezt kategorikusan visszautasította, s amikor Eden felajánlotta szolgálatait (nyilván eszébe jutott 1934-ben Moszkvában tett látogatása), Chamberlain erre sem tartott igényt. Eden ezzel kapcsolatban nem minden ironia nélkül jegyzi meg emlékirataiban: „Nem is lepődtem meg ezen.”¹⁹

Miért is lepődött volna meg? Seeds moszkvai angol nagykövet például már semmin sem lepődött meg. Moszkvából megtáviratozta Londonba, hogy a Vorosilov által felvetett kérdés „egy fundamentális problémát érint, amelytől a katonai tárgyalások sikere vagy kudarca függ, s amely a politikai tárgyalások első napjától kezdve minden nehézségünk alapjául szolgál. A következő problémáról van szó: miképpen érhetnénk el elfogadható egyezményt a Szovjetunióval olyan körülmények között, amikor Oroszország szomszédai makacsul ragaszkodnak sajátos bojkott-politikájukhoz, amelyről csak akkor fognak lemondani... amikor már késő lesz.”²⁰

Mi tagadás, Angliának voltak okos és előrelátó diplomatái. Csakhogy nem ők döntöttek.

Londonban és Párizsban 1939. július—augusztusban tulajdonképpen már világosan látták, hogy ez a kérdés nem kerülhető meg. 1939. július 20-án Strang azt írta Moszkvából Halifaxnak, hogy a tárgyalások lezárásának előfeltétele „a megállapodás, például, a Szovjetunió és Lengyelország között arról, hogy a Szovjetunióval joga legyen az átvonulásra”. Július 25-én Hali-

fax ezt írta Seedsnek: „A katonai tárgyalások közelsége szűk-ségessé teszi Lengyelország álláspontjának tisztázását”,²¹ Drax-nak adott instrukcióiban pedig az angol kormány nyilván abból indult ki, hogy ezt a kérdést a küldöttségnek nem kell eldön-tenie, hanem meg kell kerülnie!

Sok évvel később egy olyan megbízható tekintélyes személyi-ség, mint a már említett Strang, megvallotta, hogy „a szovjet kormány szempontjából egészen természetes volt, hogy kérte a hozzájárulást csapatai átszállításához”.²² De ami józan gondol-kodású embereknek természetesnek tűnt, azt képtelenek voltak felfogni olyan emberek, akiket elvakított az antikommunizmus. Sem Beck, sem Chamberlain meg Halifax nem volt hajlandó senkire sem hallgatni — még a franciákra sem, akik ebben a kérdésben jóval megfontoltabbak voltak. Doumenc ragaszkodott ahhoz, hogy gyakoroljanak nyomást Varsóra, de erőfeszítései hiábavalóaknak bizonyultak.

Így aztán csak nem jött meg a válasz a kardinális kérdésre.

NEG Y E D I K N A P : J E G Y Z Ő K Ö N Y V

„*Drax tengernagy* (elnök): Az ülést megnyitom.

Miután a tegnapi ülésen meghallgattuk a szovjet katonai misz-szió nyilatkozatát, ezt továbbítottuk kormányunknak, s most várjuk a választ. Örülünk annak, hogy a szovjet misszió a válasz megérkezéséig lehetségesnek tartja folytatni tanácskozásunk munkáját...

K. J. Vorosilov marsall: A szovjet katonai misszió tudomásul veszi az elnök úrnak, Drax tengernagynak azt a bejelentését, hogy az angol és a francia misszió továbbította kormányának kérdéseinket, és várja rájuk a választ. Lehetségesnek tartom, hogy most megkezdjük saját terveink ismertetését, s arra kérem az elnök urat, engedje meg, hogy átadjam a szót B. M. Saposnyik-ov 1. osztályú hadseregparancsnoknak, küldöttségünk tagjá-nak, a Vörös Hadsereg vezérkari főnökének.

Drax tengernagy: Tessék.

B. M. Saposnyikov hadseregparancsnok: A katonai missziók előző ülésein meghallgattuk azt a tervet, mely a francia had-

seregnek nyugaton való kibontakoztatására vonatkozik. Anglia és Franciaország katonai missziója kérésének megfelelően, a Szovjetunió katonai missziójának megbízásából, ismertetem a tervet, mely a Szovjetunió fegyveres erőinek a nyugati határain való kibontakoztatására vonatkozik.

Az európai agresszió ellen a Vörös Hadsereg a Szovjetunió európai részében kibontakoztat és a frontra felvonultat:

120 gyalogoshadosztályt, 16 lovashadosztályt, 5000 nehézlöveget (ágyúkat és tarackokat értve ezen), 9—10 000 harckocsit, 5—5500 harci repülőgépet (nem számítva a kisegítő repülőerőket), vagyis bombázókat és vadászgépeket.

Ebbe a számba nem tartoznak bele a megerősített körzetek katonai alakulatai, a légvédelmi csapatok, a partvédelmi csapatok, a tartalék csapatok, amelyek kiképzik az utánpótlást (hadkiegészítést), valamint a háterszág csapatai.

Anélkül, hogy a Vörös Hadsereg szervezetének részleteibe bocsátkoznék, röviden elmondanám a következőket: a gyalogos lövészhadosztály 3 lövészezredből és 2 tüzérezredből áll. A hadosztály hadi létszáma 19 000 fő.

A hadtest 3 hadosztályból áll, és saját tüzérsége van — 2 ezred. (Drax tengernagy Haywood tábornokhoz fordulva megkérdi, hogy a tisztek közül jegyzi-e valaki Saposnyikov hadseregparancsnok közléseit, s igenlő választ kap.)

A különböző számú hadtestből — 5—8 hadtestig — álló hadseregek saját tüzérséggel, légierővel és harckocsikkal rendelkeznek.

A megerősített körzetek csapatai riasztás esetén 4—6 óra alatt helyezhetők harckészültségbe.

A Szovjetuniónak megerősített körzetei vannak egész nyugati határa mentén a Jeges-tengertől a Fekete-tengerig.

A hadsereg összpontosításának időtartama 8 és 20 nap között mozog. A vasúti hálózat lehetővé teszi, hogy a hadsereget a megadott idő alatt ne csak felvonultassuk a határra, hanem az arcvonál mentén manővereket is végrehajtsunk. A nyugati határ mentén 3—5 harántvonalunk van 300 km mélységben.

Elegendő mennyiségben állnak most rendelkezésünkre nagy teljesítményű mozdonyok és nagy tehervagonok, amelyek kétszer akkora, mint a régiak. Vasúti szerelvényeink ma kétszer

akkora terheléssel járnak, mint azelőtt. Megnövekedett a szenvedények menetsebessége is.

Jelentős mennyiségben vannak szállító gépjárműveink, és vannak olyan harántutak, amelyek lehetővé teszik, hogy az arcvonal mentén az összpontosítást gépjárművekkel hajtsuk végre.

A francia misszió vezetőjétől, Doumenc tábornoktól hallottuk a tevékenységi tervre vonatkozó általános elképzeléseiket, de nem hallottunk Haywood tábornoktól semmi konkrétat arról, hogy az angol hadseregnek mik a tevékenységi tervei. Nem kaptunk semmiféle konkrét képet arról sem, hogy milyen tervek vannak az egyesített angol—francia flotta tengeri tevékenységére vonatkozólag.

Most kifejténém a Szovjetunió katonai missziója által jóváhagyott három változatot arra vonatkozólag, hogy Anglia, Franciaország és a Szovjetunió fegyveres erőinek milyen közös tevékenysége jöhetne számításba egy európai agresszió esetén.

Első változat — arra az esetre, ha az agresszorok tömbje megtámadná Angliát és Franciaországot. A Szovjetunió ebben az esetben a 70 százalékát állítaná ki azoknak a fegyveres erőknek, amelyeket Anglia és Franciaország közvetlenül vetne be a fő agresszor: Németország ellen. Megmagyarázom ezt. Például, ha Franciaország és Anglia Németország ellen közvetlenül 90 gyalogoshadosztályt vet be, akkor a Szovjetunió kiállít 63 gyalogoshadosztályt, 6 lovashadosztályt megfelelő mennyiségű tüzérséggel, harckocsikkal, repülőgéppel, összesen mintegy 2 millió főt.

Ebben a változatban kötelezőnek vettük, hogy Lengyelország, Angliával és Franciaországgal meglévő szerződése alapján, összes erőivel részt vegyen a háborúban. Lengyelországnak eszerint 40—45 gyalogoshadosztályt kellene a főcsapáshoz összehívnia nyugati határain és Kelet-Poroszország ellen.

Anglia és Franciaország kormányának el kell érnie, hogy Lengyelország vállalja a Szovjetunió fegyveres erőinek, szárazföldieknek és légieknek, átengedését a vilnai folyosón át és lehetőleg Litvánián át — Kelet-Poroszország határaihoz —, valamint — ha a helyzet úgy követeli — Galicián át is.

Jóllehet az angol és a francia tengeri flotta tevékenységére vonatkozó konkrét terveket itt nem ismertették, szükségesnek

tartom, hogy vázoljam a Vörös Hadsereg vezérkarának elképzeléseit, amelyeket a Szovjetunió katonai missziója jóváhagyott.

Az egyesített angol—francia flotta tevékenységének a következő célokat kellene követnie:

1. A La Manche elzárása és egy erős hajóraj áttörése a Balti-tengerre, hogy a Baltikumban tevékenységet fejtsen ki a fő agresszor flottája és partjai ellen.

2. Angliának és Franciaországnak meg kell szereznie a balti országok hozzájárulását ahhoz, hogy az angol—francia flotta ideiglenesen megszállja az Åland (Ahvenanmaa) szigeteket, a Moonsund (Muhu) archipelagushoz tartozó szigeteket (Ösel [Saaremaa], Dagö [Hiiumaa], Vormsi), Hangö (Hanko), Perniö, Haapsalu, Hainasch (Ainaži) és Libava (Liepāja) kikötőket, s így megvédje ezeknek az országoknak a semlegességét és függetlenségét a Németország részéről fenyegető támadással szemben.

3. Annak megakadályozása, hogy Svédországból ércet és más nyersanyagokat szállíthassanak Németországba.

4. A fő agresszor partjainak blokádja az Északi-tengeren.

5. Uralom a Földközi-tengeren, valamint a Szezei-csatorna és a Dardanellák elzárása.

6. Cirkáló hadműveletek Norvégia és Finnország partjai mentén, azok felségvizein kívül, Murmanszknál és Arhangelszknél az agresszor flottájának tengeralattjárói és cirkálói ellen.

A Szovjetunió Északi Flottája Finnország és Norvégia partjai mentén, azok felségvizein kívül, cirkáló tevékenységet folytat az angol—francia hajórajjal együtt.

Ami a Balti Flottánkat illeti, ez a fent felsorolt szigetek és kikötők ideiglenes megszállása kérdésének kedvező eldöntése esetén Anglia és Franciaország egyesített flottájával együtt Hangóban, az Åland és a Moonsund-szigeteken, Haapsaluban, Perniőben, Hainaschban és Libavában helyezkedik majd el a független balti országok védelme céljából.

Ilyen körülmények között a Szovjetunió Balti Flottája cirkáló hadműveleteket bontakoztathat ki, bevetheti tengeralattjáróit, és elaknásíthatja Kelet-Poroszország és Pomeránia partjait. A Szovjetunió Balti Flottájának tengeralattjárói meg fogják akadályozni azt, hogy Svédországból ipari nyersanyagokat szállítsanak a fő agresszornak.

(Míg B. M. Saposnyikov hadseregparancsnok ismerteti a tevékenység tervét, Drax tengernagy és Haywood tábornok bejegyzéseket tesznek a náluk levő térképvázlatokon.)

Második változata a hadicselekmények megindulásának — ha az agresszió Lengyelország és Románia ellen irányul majd. Ebben az esetben Lengyelország és Románia felvonultatja a frontra összes fegyveres erőit.

Lengyelországnak védelmeznie kell Romániát. Megtörténhet, hogy Lengyelországot és Romániát nem egyedül Németország támadja meg, hanem Magyarország is. Németország akár 90 hadosztályt is bevethet Lengyelország ellen.

Franciaországnak és Angliának fel kell lépnie és haladéktalanul hadat kell üzennie az agresszornak.

A Szovjetuniónak a háborúban való részvétele csak abban az esetben oldható meg, ha Franciaország és Anglia megállapodik Lengyelországgal és lehetőleg Litvániával, valamint Romániával is csapataink átengedését és működését illetően — a vilnai folyosón, Galícián és Románián át.

Ebben az esetben a Szovjetunió a 100 százalékát állítja ki azoknak a fegyveres erőknél, amelyeket Anglia és Franciaország közvetlenül vet be Németország ellen. Ha például Franciaország és Anglia 90 gyalogoshadosztályt vet be Németország ellen, akkor a Szovjetunió kiállít 90 gyalogoshadosztályt, 12 lovashadosztályt a megfelelő tűzérséggel, légierővel és harcokkal.

Anglia és Franciaország tengeri flottájának a feladatai ugyanazok maradnak, mint az első változat szerint. A Szovjetunió Északi és Balti Flottájának a feladatai ugyanazok maradnak, mint az első változat szerint.

Délen a Szovjetunió Fekete-tengeri Flottája elzárja a Duna torkolatát, hogy megakadályozza az agresszor tengeralattjáróinak és esetleg más tengeri erőinek a behatolását, elzárja a Boszporuszt ellenséges tengeri hajórajoknak és tengeralattjáróknak a Fekete-tengerre való behatolása elől.

Harmadik változat. Ez a változat arra az esetre szól, ha a fő agresszor, felhasználva Finnország, Észtország és Lettország területét, a Szovjetunió ellen irányítaná agresszióját. Ebben az eset-

ben Franciaországnak és Angliának haladéktalanul hadba kellene lépnie az agresszor vagy az agresszorok blokkja ellen.

Lengyelország, amelyet köt az Angliával és Franciaországgal aláírt szerződés, köteles volna fellépni Németország ellen és átengedni a mi csapatainkat, és Anglia meg Franciaország kormányának Lengyelország kormányával kötött megállapodása alapján át kellene engednie csapatainkat a vilnai folyosón és Galícián.

Fentebb már utaltunk arra, hogy a Szovjetunió 120 gyalogoshadosztályt, 16 lovashadosztályt, 5000 nehéz löveget, 9—10 000 harckocsit, 5—5500 repülőgépet vonultat fel. Franciaországnak és Angliának ebben az esetben a Szovjetunió fenti erőinek 70 százalékát kellene kiállítania, és haladéktalanul meg kellene kezdenie az aktív tevékenységet a fő agresszor ellen.

Az angol—francia haditengerészeti flotta tevékenységének az első változatban vázolt módon kell történnie.

Lengyelországnak Németország ellen legalább 45 gyalogoshadosztályt kell kiállítania megfelelő tüzérséggel, légierővel és harckocsikkal.

Ha a háború kiterjedne Romániára, Romániának összes erőivel részt kellene vennie a háborúban, Anglia és Franciaország kormányának pedig el kellene érnie Románia kormányánál erőink átengedését Románia területén.

Ezek azok az általános elgondolások Anglia, Franciaország és a Szovjetunió fegyveres erőinek közös tevékenységét illetően, amelyeket a Szovjetunió katonai missziója jóváhagyott.

(Általános élénk megbeszélések az angol és a francia katonai misszió tagjai között.)

Drax tengernagy: Köszönjük a marsallnak és a vezérkari főnöknek azt a világos és pontos tájékoztatást a tervről, amelyet az imént nyújtott.

Egész sor olyan kérdés lesz, amelyet fel szeretnénk tenni. Jó volna, ha bizonyos időt kaphatnánk arra, hogy ezeket a kérdéseket megbeszélhessük, nehogy túlságosan nagy legyen a feltett kérdések száma. Ezért célszerűnek tartanánk, ha ezeket a kérdéseket a holnapi ülésre hagynánk . . .”

Így is történt. Az ülés fennmaradó részében Anglia és Franciaország tengeri hadműveleteinek tervével foglalkoztak.

Augusztus 15., a tárgyalások negyedik napja. Erre a napra a „diplomáciai frontok” eléggé világosan kirajzolódtak már. Ennek ellenére a szovjet misszió, minden kételye és aggodalma dacára, ezt a napot mégis arra használta fel, hogy ismertesse a Franciaországgal és Angliával való katonai együttműködésre vonatkozó tervét.

Nyíltan feltesszük magunknak a kérdést: vajon szükség volt-e erre? Ha a szokásos eljárási normákból indulunk ki, K. J. Vorosilovnak augusztus 15-én reggelre már éppen elegendő oka volt arra, hogy kitérjen a szovjet haditerv ismertetése elől. Lehetséges, hogy az ő helyében Drax tengernagy ezt is tette volna. Ám a szovjet katonai misszió augusztus 14-i nyilatkozata ezzel a formulával zárult: „A válasz beérkezéséig a szovjet katonai misszió kifejthetné elképzeléseit az agresszió elleni közös tevékenység tervét illetően Európában.”

Szinte bizonyosra veszem, hogy e formula bevezető szavait hallva Drax és Doumenc egy efféle folytatást várt: „a szovjet misszió nem fejtheti ki elképzeléseit...” De mást hallottak.

Nem szándékszunk részletesen kommentálni B. M. Saposnyikov felszólalását — ez konkrétságával, átfogó jellegével és lendületével önmagáért beszél. Valóságos terve volt ez a közös tevékenységnek, nem pedig felhívás arra, hogy „mindegyik fél erősen tartsa magát a saját frontján”. Más szavakkal, a Szovjetunió még egyszer kimutatta jóakarátát és az egyezmény tető alá hozására irányuló törekvését. S a szovjet küldöttek hangneméből ítélve azt lehetne gondolni, hogy nem kellett aggódni a tárgyalások menetét illetően. Márpedig csalóka nyugalom volt ez.

Jóllehet a Szpiridonovkán álló villát csendes kert övezte, körülötte kavargott a világ. A háború sötét viharfelhői egyre sűrűsödtek az európai horizonton. A német sajtó féktelen lengyel-ellenes kampányt folytatott, a Wehrmacht hadosztályai pedig a „Weiss-terv” szerint felvonultak összpontosítási körletükbe. Augusztus 14-én Obersalzbergben Hitlernek hosszabb megbeszélése volt Brauchitschcsal és Halderral a Lengyelország elleni hadműveletekről. „8—14 nap alatt a világnak meg kell értenie, hogy Lengyelország az összeomlás előtt áll” — jelentette ki.²³

A háború kezdetét, mint Hitler feljegyzéseiből kitűnik, szeptember 1-re tűzték ki.²⁴ Ezt a dátumot kevesen ismerték, de láthatatlanul is ott állt minden mögött, ami ezekben az 1939. augusztusi napokban történt.

Látva, hogy húzza Anglia és Franciaország a moszkvai tárgyalásokat, Hitler lehetségesnek tartotta, hogy erre spekuláljon. Hiszen sok évvel előbb — 1934-ben Hermann Rauschninggal folytatott beszélgetésében ezt mondotta:

— Lehet, hogy nem kerülhetem el az Oroszországgal kötendő szövetséget. De ezt a lehetőséget utolsó tromfnak tartogatom. Ha kivágom ezt az adut, ez lesz talán életem döntő cselekedete... S ha valamikor Oroszországra dobom is be a tétemet, semmi sem fog visszatartani attól, hogy hirtelen megint köpönyeget fordítsak s megrohanjam, amikor már Nyugaton elértem kitűzött céljaimat...²⁵

Vannak olyan események, amelyeket bizonyos távolságból könnyebb vizsgálni és elemezni. De az is megesik, hogy az évek hosszú sorával való távolodás megkönnyíti egyes nyugati politikusoknak és történészeknek az események értelmének meghamisítását. Az 1939. augusztus 23-án a Szovjetunió és Németország között létrejött megnemtámadási egyezmény az ilyenfajta események közé tartozik. Minden elismerésünk a nyugati történetírásé: maximális erőfeszítéseket tett azért, hogy elhomályosítsa a történelmi észlelés prizmáját. Ebből a célból sok olyan embernek, aki a háború előtti időkben a Hitlerrel való egyezkedésre specializálta magát, most hirtelen „kinyílt a szeme”, s a Szovjetuniót kezdte egyezkedéssel vádolni. Burzsoá politikusok és történészek, akik jócskán „megokosodtak”, miután a szovjet nép 20 millió emberéletemet áldozott a győzelem oltárán, felteszik a szónoki kérdést: „Hogy lehetett szerződést kötni a hitleri Németországgal?” Mi az oka annak, hogy a Szovjetunió inkább Németországgal kötött szerződést, mintsem Angliával és Franciaországgal, amelyekkel így vagy amúgy 1941-ben mégis szövetségre lépett? Miért nem tette meg ezt már 1939-ben? Csakugyan, miért? Ezt a kérdést teljes joggal visszacímezhetjük azokhoz az angol, nyugatnémet és amerikai történészekhez, akik felteszik.

Sok mű foglalkozik ezzel az időszakkal. Ezt tárgyalják V. M.

Hvosztov, I. M. Majszkij akadémikusoknak, P. A. Zsilinnak, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája levelező tagjának, V. I. Popov, V. T. Fomin professzoroknak és sok másnak a jelentős tanulmányai, a megfelelő fejezetek „A Szovjetunió Kommunista Pártjának történeté”-ben, „A Nagy Honvédő Háború történeté”-ben és „A Szovjetunió külpolitikájának történeté”-ben. E probléma tanulmányozása után már ma is tisztázottnak tekinthető sok olyan tény, amely fényt derít a dolog lényegére.

Mindenekelőtt nyilvánvaló, hogy eredménytelenek maradtak azok az első német kísérletek, amelyek 1939 tavaszán a Szovjetunió álláspontját akarták kipróbálni. A német elgondolás az volt, hogy a kereskedelmi-gazdasági tárgyalások kihasználásával tisztázzák a Szovjetunióval való politikai tárgyalások perspektíváit. A szondázás „első menete” (április—május) eredménytelenül végződött, s a németeknek nem sikerült a gazdasági témákról politikai témákra áttérni. Ezt egyébként nem is titkolta senki. V. M. Molotov 1939. május 31-i beszédében részletesen ismertette a szovjet—német kapcsolatok helyzetét.

„Bár tárgyalásokat folytatunk Angliával és Franciaországgal, ezért még nem tartjuk szükségesnek lemondani üzleti kapcsolatainkról olyan országokkal, mint Németország és Olaszország. Még a múlt év elején a német kormány kezdeményezésére megindultak a tárgyalások egy kereskedelmi egyezményről és újabb hitelekéről. Akkor Németország egy 200 millió márkás újabb hitel folyósítását ajánlotta fel nekünk. Minthogy ennek az újabb gazdasági egyezménynek a feltételeit illetően akkor nem sikerült megállapodni, a kérdés lekerült a napirendről. 1938 végén a német kormány újra felvetette a gazdasági tárgyalásoknak és egy 200 millió márkás hitel folyósításának a kérdését. Emellett a német fél kifejezte készségét arra, hogy több engedményt tegyen... A Külkereskedelmi Népbiztosságot úgy tájékoztatták, hogy e tárgyalások céljából Moszkvába utazik majd Schnurre úr, német különmegbízott. Később azonban... ezekkel a tárgyalásokkal Schulenburg urat, a moszkvai német nagykövetet bízták meg, de... a tárgyalások nézeteltérések folytán félbeszakadtak. Egyes jelekből ítélve nincs kizárva, hogy esetleg sor kerül a tárgyalások felújítására.”²⁶

Molotovnak e szavait kommentálva, Alexander Werth, a neves

angol publicista azt írta, hogy „első pillantásra látszólag nem rejtett semmiféle titkos értelmet. Márpedig ez finom figyelmeztetés is lehetett a Nyugat, elsősorban Anglia címére, ahol néhány Chamberlain legközelebbi környezetéből még mindig a Németországgal való kereskedelmi tárgyalásokra spekuláltak mint a Hitler megbékítését célzó politikához való visszatérés legjobb eszközére.”²⁷ Ehhez csak annyit fűzhetünk hozzá, hogy Londonban nem hallották meg ezt a „finom figyelmeztetést”.

Május végén kezdődött meg a német szondázás „második me-
nete”. Hadd idézzek egy értékelést, amely Alan Bullocknak, a tekintélyes angol történésznek a tollából származik. Bullock, a szovjet álláspont német szondázását elemezve, megerősíti, hogy az a kísérlet, amelyet Weizsäcker államtitkár 1939 májusában szovjet diplomákkal folytatott beszélgetésében tett, eredménytelen maradt. A szovjet képviselők kizárólag a kereskedelem ke-
retei között folytatták a tárgyalásokat, és Bullock szavai szerint, „bizalmatlanul viselkedtek, és nem óhajtották megkötni a kezü-
ket”. Sőt, 1939. június 20-án Hitler utasítást adott a tárgyalások megszakítására. Csak július 22-én kapta Schnurre, a külügyminis-
terium tisztviselője azt a megbízatást, hogy „szélesebb ala-
pokon” vesse fel a kérdést. Ám szovjet részről nem siettek: csak augusztus 3-án adtak választ, s ez lényegében elutasító volt.²⁸

Hitler azonban nem hagyott fel erőfeszítéseivel. Vajon miért? Közrejátszott ebben egész sor körülmény: először is az, ahogy Hitler értékelte a majdani háború perspektíváit, amelyben sze-
rette volna „fedezni” a Wehrmacht hadműveleteit, és arra töre-
kedett, hogy ellensége Lengyelország, nem pedig a Szovjetunió
legyen; másodszor az, hogy a Führer tisztában volt vele, milyen
veszélyt jelentene reá nézve Franciaország, Anglia és a Szov-
jetunió hármass egyezménye; harmadszor az, hogy bizonyos re-
ményeket fűztek az angol és a francia müncheni politikusokhoz,
és számba vettek egyes olyan adatokat, amelyek szerint a nyu-
gati hatalmak nem őszinték a Szovjetunióval kapcsolatos szán-
dékaikban.

A katonai érveket, a többi között, Keitel sorakoztatta fel. Úgy
vélte, hogy a Wehrmacht letiporhatja Lengyelországot, de to-
vábbi hadműveletekhez még nem futja erejéből. Mi történne,
ha Németország, bevonulva Lengyelországba, mint ellenséggel

Szovjet-Oroszországgal találná szemben magát? Csakugyan nyomban folytatni kellene a menetet Kelet felé? Hitler előtt világos volt, hogy ezt előbb-utóbb megteszi. De vajon elérkezett-e már az ideje ennek? Lahousen tábornok szavai szerint Hitler 1939 nyarán—őszén azon a véleményen volt, hogy a helyzet komoly, s hogy a háború súlyos, talán kilátástalan lesz. Mellesleg, ha elővesszük azokat az értékeléseket, amelyeket a német vezérkar abban az időben a Vörös Hadseregről adott, ezek — az 1941-es értékelésektől eltérően — a Vörös Hadsereget komoly ellenségnek tüntették fel. Így például a vezérkar 12. osztályának 1931. január 28-i, 267/39. sz. összesítő jelentésében ez olvasható: „A háborús idők orosz fegyveres erői létszámuk tekintetében gigászi hadigépezetet alkotnak. A harceszközök általában véve korszerűek. A hadművelési elvek világosak és határozottak. Az ország gazdag erőforrásai és területének hadművelési mélysége — jó szövetségesek [a Vörös Hadsereg számára].” Ilyen körülmények között a tábornokok szívesen szereztek volna még egy biztosítást.

Berlinben feszült figyelemmel kísérték az egyfelől Anglia és Franciaország, másfelől a Szovjetunió között folyó véleménycserét. Azokban a hónapokban Berlinben nem volt szovjet nagykövet (ami egyébként utal az akkori szovjet—német kapcsolatok jellegére). G. A. Asztahov volt az ügyvivő. Májusban megbeszéléseket folytatott vele Weizsäcker, augusztusban pedig ebédre hívta meg Ribbentrop. Mit mondott 1939. augusztus 3-án Joachim von Ribbentrop G. A. Asztahovnak? Ribbentrop kijelentette Asztahovnak, hogy a Szovjetunió és Németország között nincsenek megoldhatatlan kérdések „a Fekete-tengertől a Balti-tengerig húzódó egész térségben”.²⁹

A német külügyminisztérium publikált levéltári anyagaiban most már olvashatunk ezekről a javaslatokról. Sokkal kevésbé ismert viszont Nyugaton az az értékelés, amelyet G. A. Asztahov a birodalmi miniszter javaslataihoz fűzött. Asztahov azt írta Moszkvába, hogy a németeknek eszük ágában sincs „komolyan és sokáig megtartani az esetleg magukra vállalt kötelezettségeket”. „Szerintem — folytatta — csupán azért tartják elképzelhetőnek a legközelebbi időszakra, hogy ... bizonyos megállapo-

dásba belemenjenek, mert ezen az áron semlegesíteni akarnak bennünket . . .”³⁰

Moszkva egyetértett ezzel az értékeléssel.³¹ Ez azonban nem állította meg a németeket. A birodalmi kancelláriában, Ribbentrop wilhelmstrassei minisztériumában feszült figyelemmel kísérték a moszkvai tárgyalásokat. Schulenburg nagykövet jelentést küldött Berlinbe a nyugati missziók leningrádi és moszkvai találkozájának minden részletéről, Londonból pedig a német nagykövetség, amelynek jó kapcsolatai voltak a Foreign Office-szal, közölte a maga adatait. Mindez sarkallta Hitlert. Még jobban siettette őt a tervezett „Fall Weiss” határideje. Már augusztus közepe volt, s még mindig nem sikerült teljesen tisztázni a politikai helyzetet.

A moszkvai tárgyalások megindulásának napján (augusztus 12-én) Hitler Obersalzbergben megbeszéléseket folytatott Ciano gróffal. Ez a megbeszélés, mint általában, nem volt különösebben nyílt, de Hitler mégis tájékoztatta Ciano-t arról, hogy mindeképpen megtámadja Lengyelországot még az ősszel, mert „szeptember derekától” az esőzések lehetetlenné teszik a támadást. Amikor pedig Ciano azt ajánlotta, hogy hívják össze az európai országok konferenciáját, Hitler ezt felelte:

— Ez azt jelentené, hogy Olaszországgal, Németországgal és Spanyolorzággal szemben állna Anglia, Franciaország, Oroszország és Lengyelország, ami kétségtelenül kedvezőtlen helyzetet teremtené.³²

Ezek szerint augusztus 12-én Hitler nem volt még bizonyos abban, hogy „fordulata” sikerül. Augusztus 14-én Londonból egy aggasztó távirat érkezett Berlinbe: Kordt ügyvivő megtudta, hogy angol értékelés szerint „a szovjet kormány a szerződés megkötésére való készségének annyi jelét mutatta, hogy teljesen kétségtelennek látszik annak aláírása”.³³ Feltehető, hogy Kordt tudott Seeds moszkvai jelentéséről, amelyben az, mint már tudjuk, megerősítette a szovjet szándékok komolyságát.

Augusztus 14-én Hitler Halderrel és Brauchitschsal folytatott megbeszélésén célzott arra, hogy határozottan lép majd fel mind Moszkvában, mind Londonban.³⁴ 14 óra 15 perckor Berlinből egy sürgős rejtjelezett táviratot küldtek Moszkvába Schulenburgnak: azzal bízták meg, hogy haladéktalanul kérjen kihall-

gatást V. M. Molotovnál augusztus 15-re.³⁵ 22 óra 53 perckor pedig ugyanarra a címre egy igen sürgős rejtjeles távirat ment, amelyben Schulenburg utasítást kapott arra, hogy tulajdonképpen mit is kell mondania. Ez az utasítás egy olyan javaslatot tartalmazott, hogy „véget kell vetni a politikai ellenségeskedés időszakának, és mindkét ország szempontjából egy új jövő felé kell megnyitni az utat”, valamint annak kinyilatkoztatását, hogy „Németországnak nincsenek agresszív szándékai a Szovjetunióval szemben”. Ribbentrop azt ajánlotta, hogy kezdjék meg „a német—orosz kapcsolatok tisztázását”, és kifejezte készségét arra, hogy ebből a célból Moszkvába utazzon.³⁶ Schulenburg és Molotov megbeszélésére augusztus 15-én 20 órakor került sor.

1939. augusztus 15-én tehát új helyzet alakult ki, amely a szovjet kormányt arra készítette, hogy a legnyomatékosabban választ követeljen moszkvai angol—francia tárgyalópartnereitől ama sarkalatos kérdésre, amely az általános figyelem középpontjában állt.

ÖTÖDIK ÉS HATODIK NAP: J E G Y Z Ö K Ö N Y V

Az ötödik nap az angol légierő terveinek ismertetésével kezdődött, amelyet Burnett marsall terjesztett elő. Beszámolója rendkívül optimista hangú volt. A többi között ilyeneket mondott:

„Légi támaszpontjainkat Angliában a világ legjobb eszközeivel oltalmazzuk, amelyeket 1917 óta szüntelenül fejlesztettünk, úgyhogy e támaszpontok összes légvédelmi eszközeinek a tevékenysége ma a hatékonyság igen magas színvonalán áll.

Lehetőségünk van arra, hogy bombázórepülőinkkel tevékenységet fejtsünk ki Németország távoli hátságában. A bombázó repülőerők az angol támaszpontokról hosszú időn át és szünet nélkül folytathatják Németország hátságának bombázását. Ennek az a magyarázata, hogy mögöttünk állnak majd az angol ipar összes erőforrásai. Emellett egy további előnyünk az, hogy nagy mennyiségben rendelkezünk jól begyakorolt és kiképzett repülőgép-szerelőkkel. Ez nagyon megkönnyíti az ellátás és üzemeltetés problémáinak megoldását.”

Körülbelül hasonló rózsás színekben ecsetelte a francia légierő helyzetét is Valin tábornok. Ezek után a vita visszakanyarodott általánosabb és lényegesebb problémákra.

„... *Doumenc tábornok*: Programunk most előirányozza a szovjet küldöttség észrevételeit a három elvet illetően. Megkérhetnénk a marsall urat, hogy tegye meg most ezeket az észrevételeket?

K. J. Vorosilov marsall: A szovjet katonai misszió behatóan tanulmányozta azt a három elvet, amelyet a francia katonai misszió vezetőjétől, Doumenc tábornok úrtól kapott.*

Ez a szerződő felek védelmének megszervezésére vonatkozó három elv túlságosan egyetemes, absztrakt, megfoghatatlan és semmire sem kötelező. Én természetesen egyetértek velük, mert nehéz volna helyteleníteni őket. Mivel azonban nem nyújtanak semmi konkrétat, legfeljebb valamilyen kinyilatkoztatáshoz szolgálhatnának anyagul. Mi viszont nem azért ültünk itt össze, hogy általános nyilatkozatot fogadjunk el, hanem hogy kidolgozzunk egy konkrét katonai konvenciót, amely meghatározná a szerződő felek védelmében együttesen részt vevő hadosztályok, tüzérségi lövegek, harckocsik, repülőgépek, hajórajok stb. számát.

Ez a válaszunk az előterjesztett három elvre.

Doumenc tábornok: Meg kell mondanom a marsallnak, hogy túlságosan szigorú az elveimmel szemben.

K. J. Vorosilov marsall: Válaszom keménysége a mai katonapolitikai helyzet keménységéből adódik . . .”

A vita menete egyre világosabban megmutatta, hogy a nyu-

* Az a tervezet, amelyet Doumenc augusztus 15-én nyújtott át, a következő három elvet irányozta elő:

Először: „A három szerződő fél egyetért abban, hogy alapvető jelentőségű egy összefüggő, szilárd és tartós front létrehozása Németország keleti határain, s ugyanúgy nyugati határain is.” Másodszor: „A közös ellenség által kibontakoztatott haditevékenységgel való késlekedés nélküli szembeszállás céljából a három szerződő hatalom megállapodik abban, hogy összes erőivel, légiekkel, szárazföldiekkel és tengeriekkel, működik majd valamennyi ellenséges fronton, ahol hatékony harcot vívhat a német hatalom megdöntéséig.” Harmadszor: „Ezen erők felhasználási módja a megfelelő legfelső hadvezetések döntéseitől függ majd. Ezek a döntések az események kibontakozása arányában összehangoltatnak...”³⁷

gati küldöttek nem törekszenek mielőbbi érdemi döntésre a megtárgyalt kérdésekben.

„K. J. Vorosilov marsall: ... Nem döntöttünk a szovjet fél szempontjából sarkalatos kérdésben, nevezetesen abban a kérdésben, hogy átengedik-e a Szovjetunió fegyveres erőit Lengyelország és Románia területén a szerződő felek fegyveres erői által a közös ellenség ellen kifejtendő együttes tevékenység céljából.

Csakis az említett kérdés pozitív megoldása után láthatnánk hozzá a három katonai misszió képviselői által itt nagy vonalakban vázolt tervek megtárgyalásához.

Eddig csak közléseket cseréltünk ki. Nekem személy szerint az a véleményem, hogy ez csupán a kezdete konkrét megbeszéléseinknek, amelyeken meg kell majd határoznunk az egyes országok fegyveres erőinek mennyiségét és az európai agresszió elleni bevetésük módját.

Doumenc tábornok: Nem tartja-e lehetségesnek a marsall úr, hogy halogatás nélkül pontosabban meghatározzuk ezeket a számokat a konvenció paragrafusainak (cikkelyeinek) előzetes terve alakjában?

K. J. Vorosilov marsall: Úgy vélem, hogy amíg a szovjet küldöttség nem kap választ a most már mindenki előtt ismert kérdésünkre, amelyre vonatkozólag Nagy-Britannia és Franciaország missziója kikérte kormánya véleményét, minden előzetes munka bizonyos fokig meddő.

Doumenc tábornok: Tudomásul veszem a marsall úr bejelentését, és azt ajánlom, térjünk rá arra a kérdésre, hogy mi történjék majd a következő ülésen ...

K. J. Vorosilov marsall: Szeretném megkérni Doumenc tábornok urat és Drax tengernagy urat, hogy tájékoztató jelleggel közöljék, mikorra várják kormányuktól a választ kérdésünkre.

Doumenc tábornok: A legrövidebb időn belül.

K. J. Vorosilov marsall: Ha a válasz, amelyet az angol és a francia misszió vár, sokáig késlekedik, úgy vélem, hogy a Szovjetunió légierőire vonatkozó közlésünk után üléseinket a válasz beérkezéséig fel kell függesztenünk ...

Drax tengernagy: Nem áll módomban közölni, mikor érkezik meg a kormánytól a válasz, mivel ez magától a kormánytól függ ...”

Az ülés ezzel véget ért. A következő, hatodik ülésen — erre augusztus 17-én került sor — terjedelmes közlést terjesztett elő Loktyionov, a Vörös Hadsereg légierijének parancsnoka, aki részletesen ismertette légierőnk állapotát. Ezután K. J. Vorosilov is részletesen válaszolt a nyugati missziók által feltett különböző kérdésekre, és azt javasolta, hogy állapodjanak meg a munka további menetét illetően:

„... *K. J. Vorosilov marsall*: Ki kér még szót? A mai ülés napirendjét kimerítettük. Meg kell határoznunk a következő ülés napját és ennek az ülésnek a munkaprogramját. Abban már megállapodtunk, hogy addig folytatjuk a munkát, míg meg nem oldjuk mindazokat a kérdéseket, amelyek tanácskozásunk napirendjén szerepeltek. Üléseink további menete most teljes mértékben attól függ, hogy a szovjet katonai misszió megkapja-e a választ azokra a kérdésekre, amelyeket Anglia és Franciaország katonai missziójának feltett.

Eléggé alapos munkát végeztünk, s úgy hiszem, hogy ha ma vagy holnap nem érkezik meg a válasz Anglia és Franciaország kormányától, üléseinket, sajnos, bizonyos időre fel kell függeszteniünk, míg ez a válasz meg nem érkezik.

Doumenc tábornok: Az angol és a francia küldöttség nevében szeretnék köszönetet mondani azokért a válaszokért, amelyeket ma Vorosilov marsall a feltett kérdésekre adott. E kérdések közül néhány, persze, alaposabb és behatóbb tanulmányozást igényel. Készek volnánk további kérdéseket feltenni*, amelyek szükségesek ehhez a konkrét tanulmányozáshoz. Ami további üléseinket illeti, talán kitűzhetnénk egy következő ülés időpontját az említett kérdések eldöntésére. Ez nem gátol bennünket abban, hogy megvárjuk a választ a kardinális kérdésre...

K. J. Vorosilov marsall: Már csak azt kell eldönteniünk, hogy mikor ülünk össze újra. A szovjet missziónak az a véleménye, hogy míg választ nem kap az általa feltett kérdésekre, fel kell függeszteniünk tanácskozásunk munkáját. (Hosszas megbeszélés Drax tengernagy, Doumenc tábornok és Haywood tábornok között.)

Drax tengernagy: Sok munka vár még ránk, s ezt nem végez-

* Ezen az ülésen az angol—francia fél további kérdéseket terjesztett elő.³⁸

hetjük el, míg választ nem kapunk azokra a kérdésekre, amelyeket fel szeretnénk tenni. Ez a munka késlekedne, ha nem kapnánk meg a válaszokat. Véleményem szerint az ilyen halogatás nem kívánatos és nem szükséges, nem szolgálja a három misszió érdekeit. Éppen ezért azt ajánlom, tűzzük ki a következő ülést augusztus 20-ra vagy 21-re, ahogy a marsall kívánja . . .

K. J. Vorosilov marsall: A szovjet katonai misszió elfogadja azt a javaslatot, hogy a következő ülést tűzzük ki valamelyik legközelebbi napra — 20-ra vagy 21-re —, s ezért megkérdezem, melyik nap volna önöknek megfelelőbb: augusztus 20. vagy 21.

Drax tengernagy: Augusztus 21-et tartjuk megfelelőbbnek. Persze, abban az esetben, ha Párizsból és Londonból nem jönne meg korábban a válasz. Ellenkező esetben kérnék az ülés előbb-rehozatalát.”

ÖTÖDIK ÉS HATODIK NAP: REKONSTRUKCIÓ

Összevontuk az augusztus 16-i és 17-i ülést, mert lefolyásuk igen hasonlított. Ma, amikor ismerjük az akkori napok kolosszális erőfeszítéseit, nehéz még kommentálni is azokat a (bizonyos fokig másodrendű) kérdéseket, amelyeket Drax, Haywood, Burnett, Loktyionov és Valin augusztus 16-án és 17-én megtárgyalt. Mindamellet ezeket a kérdéseket is meg kellett tárgyalni.

Vorosilov marsall augusztus 16-án, miután türelmesen végighallgatta kollégáit, igyekezett éreztetni velük a helyzet komolyságát. Erre utal Doumenc „elveiről” adott értékelése, de még inkább a szovjet csapatok átengedésére vonatkozó kérdés megismétlése. Augusztus 17-én a szovjet misszió, valóban összeszedve minden türelmét, folytatja a részkérdések boncolgatását, s így például részletes tájékoztatást ad a szovjet légierőről. A nyugati missziók a maguk részéről tovább ostromolják a szovjet felet aprólékos, mondhatnám túlságosan is aprólékos kérdésekkel.

Vorosilov kérdésére még mindig nincs válasz. Drax azzal menti a helyzetet, hogy az ülés elhalasztását javasolja. Maga jelöli meg a következő találkozó dátumát: augusztus 21. Ezzel

aláírja a tényleges ítéletet a már zsákutcába jutott tárgyalások fölött. Most már semmi sem győzheti meg a szovjet küldötteket arról, hogy számíthatnak Anglia és Franciaország pozitív válaszára. N. G. Kuznyecov elmondja, hogy amikor jelentést tettek Sztálinnak, azt hallották tőle, hogy nem tartja komolyaknak az angolok szándékait.

A dokumentumokból ítélve, augusztus 16-ra a szovjet kormány újra mérlegelt minden „pró”-t és „kontrá”-t. Augusztus 16-án V. M. Molotov beszélt Lawrence Steinhardttal, az Egyesült Államok moszkvai nagykövetével. Az Egyesült Államok nem vett részt a tárgyalásokon, de az angol—francia diplomáciához való közelállása nem volt titok. Molotov kijelentette Steinhardtnak:

„A szovjet kormány teljes komolysággal kezeli az európai helyzetet és Angliával meg Franciaországgal folytatott tárgyalásait. Ezeknek a tárgyalásoknak igen komoly jelentőséget tulajdonítunk. Kezdetől fogva nem olyan ügynek tekintjük e tárgyalásokat, amely lezárható valamilyen általános nyilatkozat elfogadásával. Úgy véljük, hogy egy nyilatkozatra szorítkozni helytelen, és számunkra elfogadhatatlan volna. Éppen ezért a tárgyalások elején is, most is úgy vetettük fel a kérdést, hogy itt nem lehet szó másról, mint konkrét kötelezettségvállalásról a kölcsönös segítségre egy esetleges európai agresszióval való szembeszegülés céljából. Bennünket nem érdekelnek a tárgyalásokon elhangzó deklaratív közlések, bennünket egy olyan megoldás érdekel, amely az esetleges agresszióval való szembeszegülés céljából vállalt kölcsönös kötelezettségek konkrét jellegét viseli. E tárgyalások értelmét csakis abban látjuk, hogy védelmi jellegű intézkedéseket tegyünk az agresszió esetére, az ezt vagy azt a felet érő támadásokra vonatkozó megállapodásokban viszont nem vagyunk hajlandók részt venni. Mindezeket a tárgyalásokat tehát annyiban értékeljük, amennyiben mint kölcsönös segélynyújtási megállapodásnak jelentőségük lehet a közvetlen vagy közvetett agresszióval szembeni védelem szempontjából.”³⁹

Steinhardt azonban nem árult el különösebb optimizmust, és azt mondta a népbiztosnak, hogy „fel kell készíteni Rooseveltet a tárgyalások lezárulásának esetére, különösen kudarcuk esetére”. Teljesen nyilvánvaló, hogy Steinhardt nemcsak a szovjet

információra támaszkodott, hanem tájékoztatva volt Anglia, Franciaország és Lengyelország álláspontjáról is.

Néhány évvel ezelőtt V. I. Popov szovjet történész professzor elhatározta, hogy a jó egészségnek örvendő Sir Reginald Draxnak felteszi a kérdést: hogyan látja ma az 1939-es tárgyalásokat és a csapatok átengedésének kérdését?

Drax a következőképpen válaszolt:

— Több ízben is feltette nekem ezt a kérdést Vorosilov marsall. Mindig azt feleltem, hogy ez a kormányközi tárgyalásokon eldöntendő kérdés aligha tartozik katonai missziók illetékességébe. Nem óhajtottuk és nem ajánlottuk fel, hogy az orosz csapatok vonuljanak át Lengyelország területén Németország megtámadása céljából. Úgy véltük, hogy sikerül majd valamilyen más, relevánsabb megoldást találni... Belemehettünk volna abba, hogy abban az esetben, ha Lengyelországot ki nem provokált támadás érné, Anglia és Moszkva haladéktalanul konzultációkat kezdene a lengyel kormánnyal a segítségnyújtásról...⁴⁰

Ebben ki is merül Drax tengernagy bölcsessége! Pedig nagyon jól tudta, hogy még abban a hipotetikus esetben is, ha Anglia és Franciaország konzultációkat kezdett volna, a lengyel kormány hajthatatlan álláspontot foglalt volna el. Még a tárgyalások alatt (ez augusztus 17-én történt) Doumenc Varsóba küldte egyik munkatársát, Beaufre századost, hogy találkozzon Rydz-Śmigły marsallal. A marsall azonban hajthatatlan maradt, és kijelentette: „A németekkel a szabadságunk elvesztését kockáztatjuk, az oroszokkal lelkünket veszítjük el.”⁴¹ Hogy miből adódott a lengyel kormány álláspontja, azt nem nehéz megérteni, ha figyelembe vesszük, hogy Lord Halifax Gafencuval, Románia külügyminiszterével folytatott beszélgetésében egyik alkalommal megvallotta, hogy nem gyakorolt semmiféle nyomást Lengyelországra annak érdekében, hogy egyezzen bele a szovjet csapatok átengedésébe.⁴² Más szavakkal, Lengyelország konokságának forrását az angolok kettős játékában kellett keresni, akik a lengyelekre hivatkoztak, kijelentve, hogy minden Lengyelországtól függ, de ugyanakkor a lengyelek értésére adták, hogy kitarthatnak kalandor irányvonaluk mellett.

A szovjet kormánynak újra meg újra felajánlották, hogy írjon alá egy szerződést, anélkül hogy ténylegesen jogot kapna

csapatainak Lengyelország területére való bevonulására. Ez pedig lehetővé tette volna, hogy a lengyel fegyveres erőkkel való leszámolás után a német csapatok már 1939 szeptemberében elérjék a szovjet határokat.

Ezzel kapcsolatban Alexander Werth teljes joggal ezt írta: „Az oroszoknak minden körülmények között maguknak kellett felkészülniük egy Kelet felé — Lengyelország ellen — irányuló újabb hitlerista nyomás elkerülhetetlenségére. Emellett nem volt kizárva az a lehetőség sem, hogy a németek egyidejűleg támadást indítanak a balti államok ellen, sőt esetleg Románia ellen is, ez esetben pedig a front a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódna . . .”⁴³

Mellesleg, Lengyelország állásfoglalásáról Berlinben tudtak: 1939. augusztus 10-én, közvetlenül az angol—francia—szovjet tárgyalások megkezdése előtt, Schulenburg gróf a következő jelentést küldte Moszkvából Berlinbe:

„Az itteni lengyel nagykövet, Grzybowski, augusztus elején visszatért szabadságáról. Rosso olasz nagykövettel folytatott beszélgetésében kitért a paktum megkötése céljából folytatandó angol—francia—szovjet tárgyalások kérdésére. Az olasz nagykövet közölte, hogy véleménye szerint a katonák között most kezdődő tárgyalások csak akkor hozhatnak valamilyen konkrét eredményt, ha Lengyelország valamilyen formában részt vesz ezeken a tárgyalásokon vagy legalább bejelenti, hogy kész elfogadni a szovjet fegyveres segítséget. A lengyel nagykövet erre azt felelte, hogy Lengyelország álláspontja a paktumról folyó tárgyalásokat illetően változatlan maradt. Lengyelország semmilyen körülmények között sem enged szovjet csapatokat a területére még átvonulás céljából sem. Amikor az olasz nagykövet megjegyezte, hogy ez bizonyára nem vonatkozik a szovjet légierőre, a lengyel nagykövet kijelentette, hogy Lengyelország semmilyen körülmények között sem bocsátja szovjet repülőket rendelkezésére repülőtereit.”⁴⁴

Így hát „a kocka el volt vetve”. Miután kimerültek az Angliával és Franciaországgal folytatott tárgyalások összes lehetőségei, a Szovjetunió hozzájárult Ribbentrop moszkvai útjához.

„*Drax tengernagy* (elnök): Az ülést megnyitom.

Mindenekelőtt közölnöm kell a marsallal, hogy az ő óhajának megfelelően ültünk össze ma. Az én véleményem szerint további 3—4 nappal kellett volna elhalasztani az ülést. Mindamellett szeretnénk a mai ülést arra felhasználni, hogy megtárgyaljunk három-négy fontos kérdést.

Tájékoztatnom kell önöket arról, hogy a brit misszió megkapta felhatalmazásait, és ezeket ma ismertetni fogja...

Most áttérek a 2. pontra. Mivel a marsall óhajtotta, hogy ezt az ülést megtartsuk, arra szeretném megkérni, ismertesse véleményét további munkánkat illetően.

K. J. Vorosilov marsall: A Szovjetunió missziója nevében azt a javaslatot teszem, hogy tanácskozásunkat ne 3—4 napra függesztjük fel, amint ezt az angol és a francia misszió kéri, hanem hosszabb időre, annál is inkább, mert misszióink tagjait ezekben a napokban lekötik az őszi hadgyakorlatok, s abban a reményben, hogy ez alatt az idő alatt tisztázódnak mindazok a kérdések, amelyek valamennyiünket egyaránt érdekelnek. Arra gondolok, hogy választ kapjunk Nagy-Britannia és Franciaország kormányától a szovjet misszió által feltett kérdésekre. (Megbeszélések Drax tengernagy és Doumenc tábornok között.)

Drax tengernagy: Arra kérném a marsallt, jelölje meg határozottabban a szünet időtartamát.

K. J. Vorosilov marsall: Sajnos, nem áll módomban pontosan meghatározni ezt az időtartamot, mivel gyakorlatilag nyilván fölösleges összeülnünk mindaddig, míg az angol és a francia misszió nem kap választ kormányától. Úgy vélem, hogy mihelyt pozitív válasz érkezik kérdésünkre, tanácskozásunk a legrövidebb időn belül összeülhetne. Ha a válasz negatív lesz, egyáltalán nem látok lehetőséget tanácskozásunk munkájának folytatására, mivel az általunk feltett kérdések, mint már előzőleg tájékoztattam az igen tisztelt tanácskozást, számunkra döntő, kardinális jelentőségűek. Ha ezekre nem kapunk pozitív választ, aligha szükséges egyáltalán összeülnünk.

Drax tengernagy: Megértjük, hogy a szovjet misszió tagjai igen elfoglaltak. Szívesen adnánk pontos választ a marsall kér-

déseire, de azt kérném, tartsunk szünetet, hogy megbeszélhesük a marsallnak a tanácskozás szüneteltetésének tartamára vonatkozó javaslatát. (A szovjet misszió hozzájárul az ülés megszakításához.)

Az elnök bejelenti a szünetet.”

A szünet után Drax a szovjet félre próbálja hárítani a felelősséget a munkában felmerült nehézségekért. Erre válaszolva K. J. Vorosilov kijelentette:

„Drax tengernagy, az angol katonai misszió vezetője az angol és a francia katonai misszió nevében tett nyilatkozatában felvetett néhány olyan kérdést, amelyekre a szovjet misszióknak magyarázatot kell szolgáltatnia.

1. A nyilatkozat hangsúlyozza azt a tényt, hogy a Szovjetunió hívta meg a francia és az angol katonai missziót katonai konvenció kidolgozása céljából.

A szovjet katonai misszió meg kívánja magyarázni a dolgok tényleges állását.

Anglia, Franciaország és a Szovjetunió katonai misszióinak jelenlegi tanácskozása a természetes folytatása azoknak a politikai tárgyalásoknak, amelyek Anglia, Franciaország és a Szovjetunió képviselői között folytak, s amelyeknek, mint ismeretes az volt a céljuk, hogy kidolgozzák az európai agresszióval szembeni ellenállás közös tervét.

Ezzel kapcsolatban a szovjet kormány több ízben kijelentette, hogy nem választhatja külön a politikai paktumot a katonai konvenciótól, amelyeknek az országaink közötti politikai és katonai tárgyalások eredményeképpen kell létrejönniük.

Anglia és Franciaország egyetértett a szovjet kormánynak ezzel a véleményével, s ezért küldött katonai missziót a Szovjetunióba.

2. Az angol—francia katonai misszió — nyilatkozatuk szerint — nehezen tudja megérteni a szovjet misszió lépéseit, amelyek véleménye szerint, az a szándéka, hogy azonnal bonyolult és fontos politikai kérdéseket vessen fel.

A szovjet katonai misszióknak az volt és továbbra is az a szándéka, hogy megállapodjon az angol és a francia katonai misszióval a három szerződő fél fegyveres erői közötti katonai együttműködés gyakorlati megszervezését illetően.

A szovjet missziónak az a véleménye, hogy a Szovjetunió, nem lévén közös határai Németországgal, csak azzal a feltétellel nyújthat segítséget Franciaországnak, Angliának, Lengyelországnak és Romániának, hogy csapatait átengedik lengyel és román területen, mert nem létezik más olyan út, amelyen érintkezésbe kerülhetne az agresszor csapataival.

Ahogy az angol és az amerikai csapatok a múlt világháborúban nem vehettek volna részt a Franciaország fegyveres erőivel való katonai együttműködésben, ha nem lett volna lehetőségük Franciaország területén hadműveletet végezni, ugyanúgy a szovjet fegyveres erőknek sincs lehetőségük részt venni a Franciaország és Anglia fegyveres erőivel való katonai együttműködésben, ha nem engedik át őket Lengyelország és Románia területén. Ez katonai axióma.

Ez szilárd meggyőződése a szovjet katonai missziónak.

Az angol és a francia misszió, meglepetésünkre, nem ért egyet ebben a szovjet misszióval. Ebben van nézeteltérésünk.

A szovjet katonai misszió el sem tudja képzelni, hogyan történhetett meg, hogy Anglia és Franciaország kormánya és vezérkara, amikor missziót küldött ki a Szovjetunióba katonai konvenció megkötéséről folytatandó tárgyalásokra, nem adott pontos, tételes útmutatásokat egy olyan elemi kérdésben, mint a szovjet fegyveres erők átengedése és az agresszor csapatai elleni működése Lengyelország és Románia területén, amelyekkel Angliának és Franciaországnak megfelelő politikai és katonai egyezményei vannak.

Ha azonban a franciák és az angolok ezt az axiomatikus kérdést nagy problémává változtatják, amely hosszas tanulmányozásra szorul, úgy ez azt jelenti, hogy minden ok megvan a Szovjetunióval való tényleges és komoly katonai együttműködésre irányuló törekvés kétségbe vonására.

A kifejtettek folytán a katonai tárgyalások elhúzódásáért, úgyszintén a tárgyalások megszakításáért a felelősség természetesen a francia és az angol felet terheli.”

Ezzel a tanácskozás gyakorlatilag be is fejeződött, bár Drax és Doumenc továbbra is mindenféle, teljesen másodrendű kérdésekkel ostromolta a szovjet missziót.

A hetedik nap lett a tárgyalások utolsó napja — minden efelé tendált. Augusztus 21-én reggelig még mindig nem volt semmiféle válasz a szovjet katonai misszió sarkalatos kérdésére, s maga Drax az ülés elején naivul azt mondotta, hogy tulajdonképpen nincs miről beszélni. Igaz, hogy a nyugati küldöttek hamar észbe kaptak, és a szovjet félre próbálták áthárítani a felelősséget. De ezeket a vádakát K. J. Vorosilov azonnal visszautasította. Hogy valamiképp megőrizték tekintélyüket, Drax és Doumenc továbbra is újabb meg újabb kérdéseket tettek fel (a többi között a szovjet légierő mozgósítási készülségére vonatkozókat).

Végül is lássuk csak, mit is tettek valójában a nyugati országok missziói, amikor megkapták a szovjet kérdést. Ez ma már dokumentumok alapján pontosan rekonstruálható.⁴⁵ Azokból az útmutatásokból, amelyeket az angol misszió kapott, Drax tudta, hogy semmiképpen sem szabad e kardinális kérdés megtárgyalásába bocsátkoznia. Doumenc pedig erről a kérdésről augusztus 14-én jelentést küldött Párizsba. Ugyanakkor táviratában azt ajánlotta, hogy küldjék Varsóba Valin tábornokot, hogy a lengyel vezérkartól megszerezze „a titkos elvi hozzájárulást, amely lehetővé tenné a francia—brit küldöttségnek, hogy a konferencián katonai szempontból megtárgyalja ezt a kérdést, megkerülve a hivatalos lengyel kormányt”. Augusztus 15-én Doumenc egy újabb jelentést küldött Párizsba, amelyben, utalva arra, hogy a szovjet fél konkrét álláspontot képvisel a csapatok átengedésének kérdésében („az oroszok igen pontosan körülhatárolják a működés övezetét [a szovjet csapatokét], kizárólag hadászati szempontokból kiindulva”), megismételte javaslatát. Augusztus 16-án Naggiar, Franciaország moszkvai nagykövete közölte, hogy „az, amit az orosz kormány javasol a politikai szerződésből adódó kötelezettségek teljesítése végett, Doumenc tábornok véleménye szerint összhangban áll biztonságunknak és Lengyelország biztonságának az érdekeivel”. Végül, augusztus 17-én Naggiar nyíltan figyelmeztetett arra, hogy ha nem adnak választ, „a katonai tárgyalások félbeszakadnak”.

De — ó jaj! — augusztus 19-én Varsóból Párizsba érkezett

a francia katonai attasé jelentése: a lengyel vezérkar és „maga” József Beck nem hajlandó beleegyezését adni. Erre aztán Párizsban kiagyalták a következő lépést: úgy tesznek, mintha a lengyel képviselők előtt egyáltalán fel sem vetették volna a szovjet csapatok átengedésének a kérdését, s „elvből pozitív választ adnak az oroszoknak, ami lehetővé teszi a katonai tárgyalások folytatását”. Éppen ezzel próbálkozott Doumenc K. J. Vorosilovval augusztus 22-én folytatott megbeszélésein. De jöllehet a francia misszió Párizssal folytatott levelezésének szövege nem volt ismeretes a szovjet küldöttek előtt, Doumencet K. J. Vorosilov, mint mondani szokták, „sarokba szorította”.

A szovjet küldöttek úgy távoztak a szpiridonovkai villából, hogy semmi reális lehetőségét nem látták a megegyezésnek, s ez eléggé aggasztotta őket. Aggasztotta őket egy másik fontos esemény is, amely azokban a napokban játszódott le. 1939. augusztus 20-án a szovjet—mongol csapatok, amelyek eladdig elhárították a japán csapatok májusban kezdődött sorozatos támadásait a Buir-Nor tó és a Halhin-Gol folyó körzetében, támadásba mentek át. Második napja folytak a harcok, amelyek során a Vörös Hadsereg egységei megelőzték a japánokat, akik augusztus 24-re tervezték a támadás megindítását. Ám augusztus 21-én a csata kedvező kimenetele még váratott magára (ez csak augusztus 31-én következett be, az egész konfliktus pedig szeptember 16-án ért véget).

Ezzel lezárhatjuk az augusztusi tárgyalások leírását. Ebből képet kaphattunk arról, hogy mennyire bonyolult, és ha ezt lehet így kifejezni, mennyire „több értelmű” volt az akkori helyzet. Végül még egy megjegyzés. A szerző semmiképpen sem óhajt abszolút jelentőséget tulajdonítani a szpiridonovkai villában lefolyt tárgyalásoknak: az a magatartás, amelyet Anglia és Franciaország képviselői Moszkvában 1939. augusztus 12. és 21. között a tárgyalóasztalnál tanúsítottak, logikus folytatása volt annak az irányvonalnak, amelyet Anglia és Franciaország hosszú évek óta követett. A tárgyalások kudarcából fakadt, hogy Anglia és Franciaország akkori vezetői nem óhajtottak a Szovjetunióval együtt hatékony lépéseket tenni a német agresszió ellen, s abból következett, hogy remélték, sikerül a német agressziót a Szovjetunió ellen fordítani.

Legördülhet hát a függöny? Nem, még nem vizsgáltuk meg mindazokat a tényeket, amelyek rávilágíthatnak az erőknek arra a játékára, amely a „diplomáciai felszínen” vagy az alatt folyt.

München jegyében

SIR REGINALD ÉS SIR HORACE

Ugorjunk most át Moszkvából Londonba és Berlinbe, a Szpiridonovkáról a Downing Streetre és a Wilhelmstrasséra. Elengethetetlen ez annak a politikai háttérnek a megértéséhez, amelyből az 1939. július—augusztusi drámai események kirajzolódtak. A szereplő személyek is mások lesznek, különösen angol részről. A főszereplő sem Sir Reginald Drax lesz, hanem újra az előttünk már ismert Sir Horace Wilson. Éppen az ő nevéhez fűződnek azok a titkos német—angol tárgyalások, amelyek 1939. július—augusztusban Londonban és Berlinben folytak. Most már nyugati történészek (Wheeler-Bennett, Lois Namiér, Hillgruber) is elismerik, hogy ezek valódi tárgyalások voltak, s hogy ezekben ráadásul az angol képviselőké volt a vezető szerep.

Tudjuk, hogy 1938 után a müncheni politikusok egy pillanatra sem hagytak fel veszélyes munkájukkal. Gondoskodtak erről Berlinben is, Londonban is. Egymást érték a különböző látogatások, egymást követték a különböző tervek. Mi is történt hát a bennünket érdeklő időszakban és ezt közvetlenül megelőzően?

Teljesen hiteles adataink vannak arra, hogy a titkos angol—német tárgyalások „új menete” 1939-ben, júniusban kezdődött. Mindamellet bizonyára ezeknek volt néhány előjátéka. Ezzel kapcsolatban figyelemre méltó vallomást tett Sefton Delmer, az ismert angol publicista. 1939 tavaszán elkísérte Moszkvába Robert Hudson kereskedelmi minisztert eléggé sikertelen látoga-

tása során. Delmer ezt írja: „Robert Hudson-t és Oliver Stanley-t, a kereskedelmi minisztérium munkatársát március 15-én várták Berlinben. Felhatalmazásuk volt arra, hogy gyarmati befolyási övezeteket és nagy hiteleket ajánljanak fel Németországnak.”¹

Nem felejttem el, hogy ebben a munkámban a dokumentált elbeszélést választottam műfajul, s ez arra kötelez, hogy dokumentumokkal támasszam alá mondandómat. Ezt nem tehetném meg, ha 1945-ben a sziléziai Gröditzbergben le nem foglalják Herbert von Dirksennek, Németország volt londoni nagykövétének az irattárát.

A háború után az irattár anyagát közzétették, s a titokra fény derült. Ismeretessé vált sok olyasmi, amit a háború előtti években legfeljebb sejteni lehetett.

...1939 júliusában Londonban ülést tartott a Nemzetközi Cethalászati Bizottság. Az ülésen német képviselők is részt vettek. Ezek között volt Helmuth Wohlthat titkos államtanácsos is, akiről köztudomású volt, hogy Göring vezértábornagy környezetéhez tartozik, és egyik megbízottja az úgynevezett négyéves tervvel — a németországi hadiipar mozgósítási tervével — kapcsolatos problémáknak. Londoni tartózkodása alatt Wohlthat meghívást kapott egy nem hivatalos találkozóra a már említett Hudson kereskedelmi miniszterrel. A találkozóra július 20-án került sor. Ebből az alkalomból, mint Dirksen naplójában feljegyezte, Hudson nagyvonalú terveket tárt Wohlthat elé olyan angol—német együttműködésre vonatkozólag, amelynek célja új világpiacok feltárása és a meglevők kiaknázása. A többi között kifejtette azt az érdekes gondolatot, hogy „a világon még három nagy terület van, amelyen Németország és Anglia számára hatalmas lehetőségek nyílhatnak a tevékenységre. E három terület a következő: az angol birodalom, Kína és Oroszország.”²

Hudson után működésbe lépett régi ismerősünk: Sir Horace Wilson. Ő is találkozott Wohlthattal, és hasonló gondolatokat fejtett ki. (Erről egyébként Hesse is beszámol emlékirataiban, amelyek, mellesleg, sokban egybevágnak a Dirksen irattárában található dokumentumerejű tanúságokkal, jóllehet sok nyugat-német történész „minden bizonyító erőt nélkülözőknek” minősítette őket. De maradjunk meg egyelőre Dirksen irattáránál.)

Wilson így egy külön jelentést készített Wohlthat számára, s ennek tartalmát Dirksen jegyzeteiben röviden vázolja. Íme a szöveg:

„A Wohlthat úr és Sir Horace Wilson által átbeszélt program a következőkből áll:

- a) politikai pontok,
- b) katonai pontok,
- c) gazdasági pontok.

Az a) ponthoz:

1. *Megnemtmadási egyezmény.* Wohlthat úr ezen a Németország részéről más államokkal kötendő szokásos megnemtmadási egyezményeket értette, de Wilson azt kívánta, hogy a megnemtmadási egyezményen az agresszió elvéről való lemondást értsék.

2. *Benemavatkozási egyezmény,* amelynek magában kell foglalnia az úgynevezett »nagy tereknek« a nagyhatalmak, nevezetesen pedig Anglia és Németország között történő elhatárolását.

A b) ponthoz: *A fegyverkezés korlátozása.*

1. A tengeren.
2. A szárazföldön.
3. A levegőben.

A c) ponthoz:

1. *Gyarmati kérdések.* Ezzel kapcsolatban nagy általánosságban megbeszélték Afrika jövődő fejlődésének kérdését. Wilson felvetette azt a már ismert tervezetet, amely egy nagy kiterjedésű afrikai gyarmati zóna alakítására irányul, s amelynek érdekében bizonyos egységes intézkedések megtétele válnék szükségessé. Nyitva maradt az a kérdés, hogy a nekünk visszaadásra szánt német gyarmati területeket miként lehet majd a nemzetközi zóna létesítése után egyéni tulajdonunkban megtartani. Az angolok hajlandók vagy inkább hajlandók lennének, legalábbis elméletben, irányunkban messzemenő előzékenységet tanúsítani; ez abból a Wohlthat által minden kétséget kizáróan hiteles helyről megtudott tényből következik, hogy az angol kormány már februárban elhatározta a német gyarmatok visszaadását. Sir Horace Wilson csendes-óceáni német gyarmatosító tevékenységről is beszélt; e kérdésben azonban Wohlthat úr a legnagyobb tartózkodást tanúsította.

2. *Nyersanyagok és ezeknek Németország részére történő megszerzése.*

3. *Ipari piacok.*

4. *A nemzetközi adósságok kérdésének rendezése.*

5. *Kölcsönös pénzügyi támogatás.*

Ezen Sir Horace Wilson Kelet- és Délkelet-Európának Németország által történő szanálását értette . . .

. . . Wilson úr általános célként a minden kérdést felölelő, széles körű angol—német megállapodást jelölte meg, amint azt a Führer kezdettől fogva tervbe vette. Meggyőződése szerint ezáltal: olyan nagy fontosságú kérdések vetődnének fel és oldódának meg, hogy a zsákutcába jutott kelet-európai problémák, mint például Danzig és Lengyelország kérdése, egy csapással háttérbe szorulnának, és elveszítenék jelentőségüket. Sir Horace Wilson a leghatározottabban kijelentette Wohlthat úrnak, hogy egy megnemtámadási egyezmény megkötése révén Anglia megszabadulna a Lengyelországgal szemben vállalt kötelezettségeitől. Ily módon csökkenne a lengyel kérdés kiélezettsége.”³

Wilson terveinek ebből az ismertetéséből, amelyet az akkurátus Dirksen készített, megállapítható, hogy az a „München utáni program”, amelyet Wilson Hessének kifejtett, nemcsak érvényben maradt, hanem teljesen határozott körvonalakat is öltött. Igaz, hogy ezúttal Wilsonnak nem sikerült a háttérben maradni: Wohlthattal és Hudsonnal folytatott júliusi megbeszélései nem maradtak titokban az angol közvélemény előtt. A megbeszélésekről néhány hír kiszivárgott a sajtóba (nyilván Wilson politikai ellenfeleinek nem minden közreműködése nélkül). Több tekintélyes újságíró, köztük Vernon Bartlett és Gordon-Lennox, éles bíráló cikkeket írt, nem minden ok nélkül azal vádolva Wilsont és Hudsont, hogy a németekkel való egyezkedéssel próbálkoznak. Ebből nagy botrány kerekedett. Wilson előbb tagadni próbálta a tárgyalások tényét, aztán meg arra hivatkozott, hogy a találkozó nem az ő kezdeményezésére jött létre. A tárgyalások miatt nagy nyugtalanság támadt a francia nagykövetségen is. Mindez jócskán felborította Sir Horace számításait.

Felkavarta ez a kedélyeket Berlinben is. Július 31-én a következő tartalmú rejtjeles távirat ment Dirksen címére:

„Kérem haladéktalanul megtáviratozni azoknak a politikai tárgyalásoknak a tartalmát, amelyeket Wohlthat miniszteri osztályfőnök legutóbbi londoni tartózkodása során folytatott, első-sorban pedig beszámolót kérek azokról a tanácskozásokról, amelyeket Önnel folytatott, miután ő azt közölte, hogy a politikai tanácskozásokat a nagykövettel egyetértésben folytatta.

Ribbentrop.”⁴

Dirksen haladéktalanul válaszolt, korábbi jelentéseire hivatkozva (ezekből már közöltünk kivonatokat). Hangsúlyozta, hogy értékelése szerint Wilson magatartása egybevág „azokkal az általam megfigyelt konstruktív politikai áramlatokkal, amelyek az itteni kormánykörökben tapasztalhatók.”⁵ Ezután nyomban újabb távirat ment Berlinből Dirksen címére, ezúttal Weizsäcker államtitkár aláírásával:

„Berlinbe való visszatérése után Wohlthat Sir Horace Wilsonnal folytatott megbeszéléseiről jelentést tett, amelyet Göring vezértábornagy a birodalmi külügyminiszterhez továbbított. Ez a jelentés Wilsonnal a széles körű német—angol együttműködésre, illetve a politikai, katonai és gazdasági téren létesítendő megállapodásokra vonatkozó kezdeményezését tartalmazza. Ezt a kezdeményezést angol részen, úgy látszik, hivatalos tapogatózásnak tekintik. Wohlthat nyilván nem tette fel Wilsonnak azt a kézenfekvő kérdést, hogy vajon ezt a kezdeményezést a bekerítés politikájára irányuló és elsősorban a Moszkvával folyó tárgyalások egyidejű abbahagyásával gondolták-e megvalósítani. A birodalmi külügyminiszter — mint erre már az előző távirat utalt — sürgönyben kér jelentést a Wohlthattal folytatott megbeszélésekről, valamint az Ön állásfoglalásáról.”⁶

Vajon mi keltett Berlinben akkora izgalmat? Nyilván nemcsak az, hogy Wohlthat jelentése nem Ribbentrop kezébe került, hanem vetélytársáéba, Göringébe, aki bizvást nem szalasztotta el az alkalmat, hogy nyomban a Führerhez fusson és eldicsekedjen diplomáciai sikerével. Nem, ez természetesen csak mellékes körülmény volt. A legfontosabb kétségtelenül az volt, hogy Berlinben megértették Wilson javaslatának rendkívül nagy jelentőségét.

Emlékeztetnék arra, hogy ez a levelezés Berlin és a londoni

német nagykövetség között akkor vett ilyen nagy lendületet, amikor már ismeretessé vált, hogy hamarosan szovjet—francia—angol katonai tárgyalások kezdődnek. Weizsäcker táviratában nem véletlenül tett nyílt utalást arra, hogy Wilson elgondolásainak logikus folytatásaképpen Angliának meg kell szakítania a háromhatalmi tárgyalásokat. Wilsonnak a „széles körű német—angol együttműködésre” vonatkozó javaslata kecsegtető perspektívákat tárt fel Hitler előtt. Először is, meggyőzhető arról, hogy London nem törekszik a Szovjetunióval való megegyezésre, s így spekulálhatott erre. Másodszor, Wilson javaslata feltárta Hitler előtt annak a hőn óhajtott angol—német szövetségnek a perspektíváját, amelyről annyi éve álmodott.

Nem csoda hát, hogy Dirksentől a lehető legpontosabb választ követelték. Augusztus 1-én Dirksen a következő tartalmú választ küldte Weizsäckernek:

„1. Wohlthatnak Sir Horace Wilsonnal folytatott megbeszélésére, valamint az ezzel kapcsolatban elfoglalt álláspontomra vonatkozólag hivatkozom július 31-i 277. számú jelentésemre. Az a tény, hogy Wohlthat a tárgyalás folyamán nem vetette fel egyenesen a bekerítés politikájától való tartózkodás kérdését, arra a köztünk történt megállapodásra vezethető vissza, amelynek értelmében Wohlthat többet hallgatott, mint beszélt.

2. Noha a megbeszélés politikai tekintetben nem mélyült el, bennem az a benyomás alakult ki, hogy gazdaságpolitikai kérdéseken keresztül egy átfogó természetű konstruktív programot kívántak elénk terjeszteni. Július 24-ről kelt A. 2974. számú jelentésemben rámutattam azokra a nehézségekre, amelyek a jelenleg uralkodó közhangulatra való tekintettel az angol kormány számára megnehezítik a program megvalósítását.

3. Az itteni vezető személyiségek tisztán látják, hogy a Németországgal való megegyezés nem egyeztethető össze a bekerítésre irányuló politikával. Az e kérdés szempontjából döntő megfontolások körülbelül a következőképpen hangzanak:

a) A Németországgal való megegyezés úgyszólván vegyileg oldaná fel az egész danzigi kérdést, és megnyitná az utat a német—lengyel problémák rendezése felé, amely iránt Angliának nem kellene továbbra is érdeklődnie.

b) Az Oroszországgal kötendő szövetségről folyó tárgyalások

folytatása elé itteni körökben a katonai bizottság kiküldetése ellenére — vagy éppen e bizottság kiküldetése miatt — igen szkeptikusan tekintenek. Erről tanúskodik az angol katonai bizottság összetétele: egy tengernagy, aki egészen a közelmúltig Portsmouth parancsnoka volt, gyakorlatilag szolgálaton kívül van, és sohasem tartozott a tengernagyi hivatal vezérkarához; egy tábornok — ugyancsak egyszerű csapattiszt; a légi haderő egy tábornoka — elsőrendű repülő és a repülőművészet tanítómestere, de semmi esetre sem olyan ember, aki ért a hadászathoz. Mindez azt bizonyítja, hogy a katonai bizottság inkább a szovjet hadsereg háborús felkészültségének mértékét akarja megállapítani, semmint hadműveleti megállapodást kötni a szovjettal.

A légügyi minisztérium egyik magas rangú tisztje kijelentette nemrégén légügyi attasénk előtt, hogy meggyőződése szerint sem angol, sem pedig orosz részen nem gondolnak komolyan a megegyezés megkötésére.

c) Lengyelország katonai értékét illetően még mindig kételyek állnak fenn, amelyek finánciális tartózkodásban tükröződnek vissza. Ironside tábornok jelentése hír szerint ugyancsak nem volt kedvező.

d) Roden Buxton munkáspárti politikus (lord Noel-Buxton fivére), aki kitűnő összeköttetésekkel rendelkezik, a nagykövetség tanácsosával folytatott megbeszélése során ugyanúgy változta a helyzetet, mint Wilson, és rámutatott a bekerítési politika felszámolására mint olyanra, ami magától értetődő következménye a Németországgal kötendő megegyezésnek. A Buxtonnal folytatott beszélgetésről készült feljegyzéseket ugyanezzel a légipostával küldöm.

4. Mind jobban megerősödik az a benyomás, hogy a Németországgal való elvi megegyezés lehetőségét a következő hetekben azért is meg kell állapítani, hogy meghatározhassák a választási jelszavakat. (Lásd június [helyesen: július — *a szerk.*] 24-ről kelt A. 2974. sz. jelentést.) Itt abban reménykednek, hogy a parlamenti szünet révén beálló politikai megnyugvás megteremti az előfeltételeket egy olyan tárgyalási program megállapítására, amelynek esélye van arra, hogy megvalósuljon.

Dirksen.”

Ez a válasz sok mindenről beszél, elsősorban elárulja azt, hogy Wilson korántsem állt egyedül akciójában. Csakugyan, az angol—német tárgyalások, akárcsak 1938-ban is, meglehetősen széles fronton folytak. Egyébként, Párizsban tudtak erről. Már idéztük Georges Mandel gyarmatügyi miniszter szavait, miszerint „itt és Londonban még korántsem adták fel a Berlinnel való megállapodás reményét.”⁸

Hogy „megmentse” a tárgyalásokat, amelyeket az angol sajtó leleplezései megakadályoztak, Wilson egy kipróbált eszközhöz nyúlt: újra megkereste régi partnerét, Fritz Hessét. Maga Hesse mondta el nekem, hogy a találkozóik többnyire Wilson kezdeményezésére jöttek létre — Wilson nem szerette, ha zaklatják, s maga jelentkezett, amikor a találkozást szükségesnek tartotta. Hesse és Wilson újabb megbeszélésében volt bizonyos furcsa ironia. Wilson mindenekelőtt mentegetődzött, amiért Wohlthattal folytatott tárgyalásairól tudomást szerzett a nagy nyilvánosság, s azt bizonygatta, hogy Chamberlain kész „jóvátenni bűnét”, de nem akarja, hogy ezt Anglia gyengeségének a jeleként fogják fel. Anglia, jelentette ki diadalmasan Wilson, nem fél a háborútól.

— Mire valók most egyszerre ezek a fenyegetések? — csodálkozott Hesse.

Wilson jobbnak látta nem válaszolni erre az epés kérdésre, s azt ajánlotta, tegyék félre a vitás kérdéseket, és foglalkozzanak az angol—német kölcsönös megértés problémáival. A maga részéről megkérdezte:

— Lehetségesnek tartja-e ön továbbra is a kölcsönös megértés elérését Nagy-Britannia és Németország között? Az ön véleménye szerint akarja-e Hitler a békét?

A ravasz Hesse, persze, inkább kitért ennek az egyenes kérdésnek a megválaszolása elől, de kijelentette, hogy véleménye szerint folytatni kell a Wohlthat által megkezdett tárgyalásokat.⁹ Ugyanez derült ki Dirksen nagykövetnek Wilsonnal való személyes találkozásán is, amelyre 1939 augusztusában került sor.

Ebben az időben a puhatolódzásokban német részről Wohlthat, Hesse, Theodor Kordt követségi tanácsos, fivére, Erich és mások vettek részt, angol részről pedig Wilson, Buxton, Butler,

a Foreign Office magas rangú tisztviselője. Theodor Kordt és Butler megbeszélései során például kitűnt, hogy Wilson nagyon szeretne magával Dirksennel is elbeszélgetni. A megbeszélésre 1939. augusztus 3-án került sor, vagyis két nappal Draxnak Moszkvába indulása előtt — olyan időben, amikor éppen kidolgozták az angol kormány instrukcióit a moszkvai tárgyalásokra kiküldött katonai misszió számára. Dirksen erről részletes jelentést küldött Berlinbe (a 3186. sz. 1939. augusztus 3-án kelt dokumentum), s ebben ezt írja:

„Nyilvánvalóvá vált, hogy a Wohlthat és Wilson között folytatott megbeszélés lényege továbbra is teljesen érvényben van. Sir Horace Wilson megerősítette előttem, hogy Wohlthat úrnak a következő tárgyalási programot javasolta:

1. »Megnemtámadási« egyezmény kötése, amelynek értelmében mindkét fél kötelezi magát arra, hogy nem él az egyoldalú támadó cselekménnyel mint politikai módszerrel. Amikor beszélgetésünk során feltettem a kérdést, vajon hogyan lehet összeegyeztetni a Németországgal való megegyezést a Németország bekerítésére irányuló politikával, amelyet az angol kormány folytat — Sir Horace Wilson kifejtette előttem az angol kormány belső szándékát. A kérdésemre adott válaszban Wilson kijelentette, hogy egy angol—német megegyezés, mely magában foglalja a harmadik fél elleni támadás tilalmát, egyszerűen mentesítené az angol kormányt azoktól a garanciakötelezettségektől, amelyeket az utóbbi időben Lengyelországgal, Törökországgal és más államokkal szemben magára vállalt; ezeket a kötelezettségeket ugyanis kizárólag megtámadtatás esetére vállalta magára az angol kormány, és fogalmazásukban is kifejezetten ezt a lehetőséget tartották szem előtt. A veszély kiesésével megszűnnek ezek a kötelezettségek is.

2. Angol—német közlés arról, hogy mindkét állam meg akarja javítani a politikai légkört, abból a célból, hogy megteremtse a világgazdasági helyzet megjavítására irányuló együttműködés lehetőségét.

3. A külkereskedelem fejlesztéséről szóló tárgyalások.

4. Tárgyalások Németország délkeleti gazdasági érdekeiről.

5. Tárgyalások a nyersanyagkérdésről. Sir Horace Wilson hangsúlyozta, hogy ide kell tartozni a gyarmati kérdésnek is.

Hozzátette, hogy a jelen pillanatban nem lenne célravezető, ha ebbe az ügybe belemélyednének, mivel ez igen kényes kérdés. Elegendő megállapodni abban, hogy a tárgyalásokon foglalkozni kell a gyarmatok kérdésével.

6. Megállapodás a be nem avatkozásról. Sir Horace Wilson rámutatott arra, hogy a Führer április 28-i beszéde már magában foglalja a német részről kívánt kijelentést. Angol részen ugyanakkor készek lesznek arra, hogy Nagy-Németországgal kapcsolatban benemavatkozási kijelentést tegyenek közzé. Ez a kijelentés például a danzigi kérdésre is kiterjedne. Sir Horace Wilson elhárította magától, hogy a német érdekszférával kapcsolatban ugyanolyan tisztán nyilatkozzék, mint ezt a Wohlthat úrral folytatott megbeszélés során tette — vagy mint Roden Buxton úr a Kordt úrral való eszmecsere során —, bár beszéde fonálából arra lehetett következtetni, hogy a programnak e pontja keretében szó lehetne e német kívánság megvitatásáról.

7. Fegyverkezés. Sir Horace Wilson ezzel kapcsolatban kijelentette, hogy nyomatékosan hangsúlyozni kívánja, ezen nem a lefegyverezés értendő, hanem a fegyverkezés kérdésében általában megindítandó tárgyalás. A beszélgetés további folyamán kiderült, hogy Wilson igen jól ismeri a fegyverkezés korlátozásáról szóló bármilyen egyezmény megkötésének útjába tornyosuló nehézségeket; valamint azt is tudja, hogy évekig tartana, amíg ez működésbe jönne és hathatóssá válnék.”¹⁰

Dirksen jelentése igen sokatmondó, s mint látható, Wilson tervei nagyon messzire mentek. Ezt megerősíti Hesse is. Augusztus első felében Wilson kifejtett neki egy hatpontos programot, s arra kérte, hogy ezeket hozza Hitler tudomására. Ezek a pontok a következők:

Első pont: védelmi egyezmény 25 évre.

Második pont: angol nyilatkozat arról, hogy Németországnak fokozatosan visszaadják egykori gyarmatait, és közös angol—német—francia bizottság megalakítása.

Harmadik pont: Németország bevonása az ottawai egyezménybe, vagyis „ifjabb partnerré” való változtatása a Brit Birodalom keretében.

Negyedik pont: a gazdasági befolyási övezeteket Anglia és Németország között elhatároló szerződés, amelynek keretében

Anglia kész volna elismerni Németországnak egy specifikus érdekszféráját a kontinensen, amennyiben ez nem csorbítja az angol érdekeket.

Ötödik pont: a londoni pénzpiac megnyitása Németország előtt és egy 4,5 millió birodalmi márka nagyságú kölcsön.

Hatodik pont: ellenlépésként Hitlernek kötelezettséget kell vállalnia arra, hogy Európában nem folyamodik semmiféle olyan akcióhoz, amely háborúhoz vezethetne — kivéve az olyan akciókat, amelyekhez Anglia megadja teljes hozzájárulását.¹¹

Ez tulajdonképpen ugyanaz a program, amelyet júliusban Wohlthatnak ajánlottak fel. Ez a program Anglia részéről messzemenő engedményeket irányzott elő abban a reményben, hogy Hitler Anglia gazdasági és katonai szövetségesévé válik. Angol részről Hitlernek félreérthetetlen célzást tettek arra, hogy most nem szabad akciókat kezdenie, de amikor megkapja ehhez az engedélyt, működésbe léphet... Hesse, vallomása szerint, személyesen vitte el ezeket az ajánlatokat Németországba, és beszámolt róluk Ribbentropnak, valamint barátjának, Walter Hewelnek.

1966 augusztusában elhatároztam, hogy megkeresem Wohlthat urat — aki akkor üzletember volt az NSZK-ban —, és megkérem, írja meg emlékeit az 1939-es tárgyalásokról. Düsseldorf közelében fekvő Meerbusch városkából a következő szívéllyes levelet küldte nekem:

„A szovjet külügyminisztérium publikációját az úgynevezett dokumentumokról sok évvel ezelőtt kaptam meg. Sajnos, nem olvasok oroszul.

Ha véleményt akarnék mondani azokról a tárgyalásokról, amelyek 1939-ben a háború előtti hónapokban folytak, ehhez olyan munkát kellene végezni, amelyhez mind ez ideig nem jutottam hozzá, mert nagyon lefoglalnak üzleti teendőim. Amennyire meg tudom ítélni, az akkori tárgyalások értelmezése és az egyes szereplő személyek értékelése igen sok kívánnivalót hagy maga után, hiszen olyan történészek és írók számára, akik nem vettek részt az eseményekben, nyilván nem elegendő az eddig közzétett dokumentumok elolvasása.

Teljes tisztelettel
H. Wohlthat.”

Amikor kézhez vettem ezt a levelet, vérszemet kaptam, és arra kértem Wohltat urat, válaszoljon nekem legalább egyetlen egy kérdésre: ki kezdeményezte a tárgyalásokat? A következő választ kaptam:

„Szeretném megjegyezni, hogy saját jelentésemről, amelyet Göring miniszterelnöknek angol politikusokkal, köztük Sir Horace Wilsonnal folytatott tárgyalásaimról benyújtottam, kitűnik, hogy a kezdeményezés tőlem indult ki. Ezt a jelentést is publikálták a szövetségesek. 1939 folyamán különböző alkalmakból három ízben jártam Londonban. Azok a feladatok, amelyeket az egyes tárgyalásokkal kapcsolatban kaptam, kereskedelempolitikai jellegűek voltak, de kitértek egy másik kérdéskomplexumra is . . . Mindezekben az esetekben politikai jellegű magánbeszélgetéseket is folytattam. A júliusban bennem kialakult általános benyomást kifejtettem Göringnek küldött jelentésemben, amelyet a birodalmi külügyminisztériumhoz is eljuttattam.

Mint von Dirksen német nagykövet jelentéséből kitűnik, szoros kapcsolatban álltam vele. A jelentésben adott politikai helyzetismertetésből képet lehet alkotni egy bizonyos tervről, amelyet a politikai feszültség enyhítését célzó tárgyalások alapján reálisnak tartottam. Ez nem volt valamilyen határozott terv, amelyet Sir Horace Wilsontól kaptam volna. A vele folytatott számos megbeszélés és a politikai helyzetnek a jelentésben nyújtott elemzése késztetett bizonyos döntés kifejtésére.

A fentebb említett politikai jelentést illetően a tárgyalások folytatásának a kezdeményezése, hogy az Ön szavaival éljek, nem a birodalmi kormánytól és nem is valamelyik tagjától indult ki.

Az Ön tájékoztatása végett szeretném megjegyezni, hogy kereskedelmi és gazdaságpolitikai tárgyalások folytatására az utasítást rendszerint az illetékes birodalmi minisztériumok adták egy bizottság útján, amely ezeknek a minisztériumoknak magas rangú tisztviselőiből állt, s amelynek elnöke a külügyminiszter képviselője volt . . .

Meg kell jegyezmem, hogy 1939 első fél éve folyamán a legkülönbözőbb feladatok egész sorát láttam el, a többi között részt vettem 1939 márciusában a Romániával folytatott gazdasági tárgyalásokon, 1939. január—februárban Rooseveltnél elnök képviselőjével.

lőjével az eviani konferenciával kapcsolatban folytatott tárgyalásokon, az általam patronált 1939-es német Antarktisz-expedíció eredményeinek feldolgozásában, a spanyol kormánnyal folytatott tárgyalásokon és a nemzetközi bálnavadászati megegyezésről folytatott tárgyalásokon. Mindezeknek a témáknak a megbeszélése céljából jártam Londonban, és ott több politikussal találkoztam.

Az a levél, amelyet 1939. augusztus 25-én von Dirksen úrnak küldtem, s amely irattárában megtalálható, csak részletes magyarázat után válik érthetővé. Mindenekelőtt szeretném megjegyezni, hogy baráti viszonyban voltam von Dirksen úrral. Tudomására akartam hozni, hogy a levél megírásának napjáig még semmiféle konkrét döntés nem született a politikai enyhülést célzó tárgyalások folytatásáról. A birodalmi külügyminiszter igen kényes volt arra, hogy bele ne nyúljanak hatáskörébe. Éppen ezért nem akartam, hogy az én jelentésemet használják fel alapul a külügyminisztérium munkájához. Hangsúlyoztam, hogy a külügyminisztériumban a londoni nagykövet beszámolójának kell a munka alapjául szolgálnia. A nagykövet jelentése lényegében egyezett az enyémmel, amint ez a publikációból is kitűnik. Az én előterjesztésemnek viszont az volt a rendeltetése, hogy Göringnek érveket szolgáltatasson a Führerrel három különböző kérdésben folytatandó megbeszéléseihez.”¹²

Wohlthat úrnak ez a nem túlságosan nyílt magyarázata mégis érdekes számunkra éppen azért, hogy hangsúlyozza Wilson kezdeményezésének a jelentőségét. Egyébként, Hesse közvetve megerősíti Wohlthat óvatos célzását. Szerinte a titkos tárgyalásokat Wilson kezdeményezte, s ezt meg is vallotta. Ugyanakkor azonban Hesse azt állítja, hogy szándékosan küldték Londonba éppen Wohlthatot, ki akarván használni azt, hogy nem „náci”, hanem üzletember hírében állt. Ám még ha elfogadjuk is Wohlthatnak azt a feltevését, hogy az Anglia és Németország közötti tárgyalások kezdeményezése „nem a birodalmi kormánytól... indult ki”, hanem az ő magánügye volt, akkor is tény, hogy Wilson igen messzire ment, tervét kifejtve. Emellett nem is tévedett, amikor kapcsolataihoz egy olyan német képviselőt választott, aki — mint ez Wohlthat úr leveléből is kitűnik — több ízben teljesített fontos megbízatásokat a náci vezetésnek.

Wohlthat és Wilson tárgyalásait nem vizsgálhatjuk más eseményektől elszakítva. Arról van szó, hogy számos német politikusnak abban az időben két arca volt. Az egyik a hivatalos arcuk volt, amellyel a külügyminisztériumnak vagy a náci állam más hatóságainak a felelős tisztviselőiként tárgyaltak angol partnereikkel. Ám volt egy másik arcuk is: ugyanezek az emberek Hitler megdöntésére törekvő ellenzékiek szerepében tetszelegtek.

1939 tavaszán például Ouchyban (Svájc) a német ellenzékieknek egy csoportja találkozott Shirer angol professzorral, aki közel állt a Foreign Office köréhez és ama bizonyos Sir Horace Wilsonhoz. A német emisszáriusok figyelmeztettek arra, hogy hamarosan kirobban a háború, s hogy Hitler nemcsak Danzigot akarja megkaparintani, hanem egész Lengyelországot is, utána pedig Ukrajna ellen vonul.¹³ A svájci találkozó után sor került más érintkezésekre is, a többi között Ian Colvin újságíró útján, akiről tudták, hogy kapcsolatai vannak az angol hírszerzéssel, egy újabb értesítést küldtek arról, hogy Hitler eltökélte a Lengyelország elleni támadást.¹⁴

1939 nyarán igen sok emisszárius járt Angliában. Köztük volt Fabian von Schlabrendorff, valamint két fiatal diplomata: Adam von Trott zu Solz és Helmuth von Moltke. Valamennyien erőteljes tárgyalásokat folytattak angol diplomatákkal. Sőt: *e csatornákon át az angolok tudomást szereztek Hitler ama szándékáról, hogy megnemtámadási egyezményt ajánljon fel a Szovjetuniónak.* Ugyanaz a Weizsäcker, aki Dirksennel levelezett és az angolokkal való alku feltételei felől tudakozódott, titokban kapcsolatba lépett az angolokkal, és *tájékoztatta őket Hitler szándékairól.*¹⁵ Memoárjaiban Weizsäcker közölte, hogy a Kordt fivérek az ő utasítására „tudtára adták az angolbarátoknak, hogy Hitler meg akarja előzni őket Moszkvában”.

Az ellenzék tevékenységének ez az oldala a mi szempontunkból különösen érdekes. Ha az angolok nem tudtak volna Hitler ama szándékáról, hogy „fordulatot” tegyen a Szovjetunióval való kapcsolataiban, akkor logikailag indokolt lett volna az az irányvonaluk, amelyet a moszkvai tárgyalásokon követtek. Márpedig ez nem így volt. Már 1939 májusában az ellenzék egyik vezetője, Carl Goerdeler közvetítői útján Londonba továbbította

a német katonai körökből erre vonatkozólag szerzett értesüléseit.¹⁶ Ezután Erich Kordt, a birodalmi külügyminisztérium titkárságának munkatársa beszélt erről a témáról Vansittarttal.¹⁷

Nem kevésbé fontos puhatolódzások folytak két svéd nagyiparos révén, akik közismertek voltak nemzetközi kapcsolataikról. Az egyik Axel Wenner-Gren milliomos volt, aki közvetítő szerepet vállalt Hitler és Chamberlain között. A másik — Birger Dahlerus — Göring közvetlen megbízottja volt. Angol részről befolyásos iparmágnásoknak egy csoportja működött közre. Ezekre a kontaktusokra 1939. június—augusztusban került sor. Augusztus 11-én Hitlert meglátogatta Karl Burckhardt, a Népszövetség danzigai főbiztosa, egy olyan ember, aki révén régóta álltak fenn titkos kapcsolatok Németországgal. A megbeszélés során Burckhardt kifejezte azt a meggyőződését, hogy a „a nyugati hatalmak mindenkor készek a tárgyalásokra”, a Führer pedig megerősítette azt az óhaját, hogy együttműködjön Angliával. A megbeszélés eredményeiről Burckhardt tájékoztatta Anglia és Franciaország kormányát.¹⁸

Augusztus 14-én — egy nappal a moszkvai angol—francia—szovjet tárgyalások megkezdése után — Berlinben felbukkant a Labour Party egyik politikusa, Charles Roden Buxton, ugyanaz a férfiú, aki Londonban tárgyalt Dirksennel. Buxton a német külügyminisztérium képviselőjének emlékiratot nyújtott át egy olyan átfogó egyezménynek a tervezetével, amely „Kelet-Európát Németország természetes életszférájának”¹⁹ ismeri el. Mindezek a puhatolódzások hivatalos megbeszéléseken is kifejezésre jutottak. Augusztus 15-én — amikor Chamberlain már ismerte a szovjet javaslatokat — Henderson angol nagykövet felkereste Weizsäcker államtitkárt, és teljesen határozott célzásokat tett neki arra, hogy Sir Horace Wilson javaslatai érvényben maradnak. Weizsäcker feljegyzése szerint Henderson „célzott arra a lehetőségre, hogy sor kerüljön majd átfogó német—angol tárgyalásokra olyan nagy kérdésekben, mint a gyarmatok, a nyersanyag stb.” Mindamellet, fűzte hozzá Henderson, „a helyzet a tavalyinál bonyolultabbá és komolyabbá vált, mert Chamberlain már nem repülhet ide esernyőjével”.²⁰

Igazán egy megrögzött müncheni politikus szívéből szólt ez a hang. Mennyire szeretne volna Henderson, ha egy újabb mün-

cheni típusú egyezményt hoznak létre és Neville Chamberlain híres esernyőjével újra felkeresi a birodalmi kancelláriát. Az esernyő talán még nevezetesebb szimbóluma volt Münchennek, mint maga Chamberlain. Mind azon mesterkedtek, hogy egy szép napon az esernyő újra kilépjen a Downing Street 10. számú épületből, a repülőtérre induljon, felszálljon egy gépre, Berlinbe repüljön, s másnap vagy harmadnap ismét kiszálljon a repülőgépből a Croydoni repülőtéren, s az egybegyűlteket előtt párpilapot lobogtatva, Sir Neville hangján megszólaljon:

— Uraim, meghoztam önöknek az örök békét. Az angol—német békét és a kommunizmus pusztulását!

S mit tegyen e teljesen reális perspektíva láttán a Szovjetunió?

KIBOGOZOTT SZÁLA K

A nyugat-európai hatalmak 1939 nyarán folytatott diplomáciai játékában sajátos rekordot állítottak fel a szálak összekuszálásában, mert a harc egyszerre több síkon is folyt:

az első (angol): tárgyalások a Szovjetunióval a vele és Franciaországgal való esetleges együttműködésről a náci agresszió elhárítása céljából;

a második (angol—francia): tárgyalások a Szovjetunióval kapcsolatos állásfoglalás vonaláról;

a harmadik (angol—francia): tárgyalások Lengyelországgal mint a német agresszió valószínű objektumával;

a negyedik (angol—német): titkos tárgyalások német hivatalos személyekkel a Németországgal való alku lehetőségeinek kipuhatolása céljából;

az ötödik (angol—német): titkos tárgyalások nem hivatalos német képviselőkkel Németország valódi szándékainak tisztázása céljából;

a hatodik (német—angol): Anglia nem hivatalos tájékoztatása Németország ama szándékáról, hogy kipuhatolja a Szovjetunió álláspontját.

Ebben a játékban valóban nehéz volt eligazodni! Ennek ellenére csaknem mindegyik fél, amely az egyik síkon vett részt a

tárgyalásokban, tudta (vagy sejtette), mi történik a másik síkon. Így a németek körülbelül tisztában voltak azzal, hogyan haladnak Anglia és Franciaország tárgyalásai a Szovjetunióval, s még pontosabban ismerték Lengyelország álláspontját. Az angolok tudták, hogyan mesterkedik Németország a diplomáciai kulisszák mögött.

Amde a Szovjetunió, amely köré mind szorosabbra zárult az összeesküvés gyűrűje, ugyancsak tudta, hogy Anglia kettős játékot űz és hajlik a hitlerista Németországgal való kiegyezésre. A szovjet diplomácia 1938—1939-es levéltári anyagából a Szovjetunió külügyminisztériuma által 1971-ben közzétett dokumentumok — ezek „A Szovjetunió harca a békéért a második világháború küszöbén” című rendkívül fontos és érdekes könyvben láttak napvilágot — bizonyos képet adnak arról az aktív és fáradságteljes harcról, amelyet a szovjet diplomácia, a kommunista párt határozatait teljesítve, a béke és a szocialista építés védelme céljából folytatott. Európai fővárosokba akkreditált szovjet nagykövetek jelentései, a párt és a kormány vezetőinek beszédei, útmutatások és tájékoztatók tanúskodnak arról, hogy minden erőt és eszközt latba vetettek országunk érdekeinek védelme céljából.

Ha nyomon követjük, például, a londoni és a párizsi szovjet nagykövet jelentéseit, ezekből kitűnik, hogy a müncheni politikusok titkos lépései, a többi között Wilson és Wohlthat hírhedt tárgyalásai, nem kerültek el a szovjet diplomácia figyelmét. A szovjet kormány tudta, hogy az imperialista politikusok az intrikák milyen sűrű hálóját fonják a Szovjetunió köré, hogy diplomáciailag teljesen elszigeteljék. A szovjet politikanak nagyszerű eszközei voltak ezeknek az elgondolásoknak a megghiúsítására.

... Ma, több mint harminc évvel a második világháborút közvetlenül megelőző drámai események után, további megbízható tanúk segítségével is fellebbenthetjük a fátylat az ebben az időszakban történelekről, azoknak a levéltáraknak a segítségével, amelyek az országunk határain túl — Berlinben, Tokióban, Londonban, Varsóban — működő bátor szovjet felderítők Moszkvába küldött jelentéseit őrzik. Ezek a dokumentumok is 1971-ben

kerültek nyilvánosságra a Szovjetunió külügyminisztériumának fenti publikációjában.²¹

A Moszkvába érkezett jelentések sok szerzőjének a nevét ma már ismeri az egész világ. Közéjük tartozik Richard Sorge német antifasiszta, a Szovjetunió Hőse. Éles szeme és analitikus elméje előtt nem maradhattak titokban a Harmadik Birodalom leggondosabban őrzött tervei sem. Nyomban a müncheni alku után (1938. október 3-án) például Richard Sorge ezt jelentette Tokióból:

„A katonai attasétól [Matzky ezredesről van szó, aki Japánban német katonai attasé volt — *a szerző*] úgy értesültem, hogy a szudétakérdés megoldása után a következő a lengyel kérdés lesz, de ezt Németország és Lengyelország baráti módon fogja rendezni a Szovjetunió elleni közös háborújukra való tekintettel.”²²

Körülbelül hasonló értesüléseket szereztek a varsói szovjet felderítők: „akaratlan” hírforrásuk Rudolf von Scheliha német diplomata volt, egy híres arisztokrata család sarja, aki gyűlölte a „felkapaszkodott” Hitlert. Szívesen megosztotta gondolatait és a birtokába jutó értesüléseket egy német üzletemberrel, akiről azt hitte, hogy kapcsolatban áll nyugati körökkel; valójában von Scheliha közlései Moszkvába jutottak. 1938. november 18-án például Rudolf von Scheliha beszámolt Kobylańskival, a lengyel külügyminisztérium politikai ügyosztálya helyettes vezetőjével folytatott beszélgetéséről:

„Kobylański ezt mondta: »A miniszter nem beszélhet olyan nyíltan, mint én. Kárpát-Oroszország kérdése számunkra döntő jelentőségű. Ön látja, milyen nyugtalanságot kelt ez a kérdés ukrán területeinken. Mindig elfojtottuk és el is fogjuk fojtani ezt a nyugtalanságot. Ne tegyék nekünk lehetetlenné politikánk folytatását. Ha Kárpát-Oroszország Magyarországhoz kerül, Lengyelország kész lesz később Németország oldalán részt venni a Szovjet-Ukrajna elleni hadjáratban.«”²³

A Németországgal való megegyezésnek ezt a bűnös gondolatát igen erőteljesen propagálták. 1938. december 28-án Scheliha beszélt az egyik lengyel diplomatával, aki kormányától a következő tájékoztatást kapta:

„Az európai Kelet politikai perspektívája világos. Néhány év múlva Németország hadat visel majd a Szovjetunió ellen, Len-

gyelország pedig, önként vagy kényszerűségből, támogatni fogja ebben a háborúban Németországot. Lengyelország szempontjából jobb, ha a konfliktus előtt teljesen határozottan Németország mellé áll, mivel Lengyelország nyugati területi érdekei és keleti, elsősorban ukrajnai politikai céljai csak előre létrejött lengyel–német egyezmény útján biztosíthatók.”²⁴

1939. február 13-án Moltke varsói német nagykövet egyik beszélgető partnere előtt kijelentette, hogy „Lengyelország egy német–orosz konfliktus esetén a mi oldalunkon fog állni”.²⁵ Am e bizonyosság helyébe hamarosan más hangulatok léptek: előző fejtegetéseinkből már kitűnt, hogy a náci vezetés, miután Lengyelországból kipréselt mindent, ami a Szovjetunió elleni háború előkészítését segítette, Lengyelországot választotta következő áldozatául. Erről a hangulatváltozásról beszélt Ribbentrop egyik jól tájékozott munkatársa, dr. Peter Kleist, az egyik német újságírónak, s erről a megnyilatkozásról is tudomást szereztek Moszkvában. Kleist a következőket mondotta:

„A német tervek további megvalósítása során a Szovjetunió elleni háború marad a német politika utolsó és döntő feladata. Azelőtt Berlinnek még megvolt a reménye arra, hogy Lengyelországot sikerül mint szövetségest maga mellé állítania a Szovjetunió elleni háborúban, de most már bizonyos abban, hogy Lengyelország mai politikai helyzeténél és területi struktúrájánál fogva nem használható fel mint segéderő a Szovjetunió ellen. Nyilvánvaló, hogy Lengyelországot előbb területileg fel kell osztani (le kell választani azokat a területeket, amelyek hajdan Németországhoz tartoztak, és meg kell alakítani egy nyugatukrán államot német protektorátus alatt) és politikailag meg kell szervezni (német szempontból megbízható lengyel államvezetőket kell kinevezni), mielőtt Lengyelország segítségével és Lengyelországon keresztül meg lehet kezdeni a háborút Oroszország ellen.”²⁶

Minél jobban közeledett a háború megindítása, annál intenzívebben folytak a kulisszák mögött az alkudozások. 1939. április 15-én Richard Sorge ezt jelentette:

„A német nagykövetség másodtitkára visszatért Berlinből, ahol a külügyminisztériumban több értekezleten vett részt. Az értekezleteken jelen volt Ribbentrop. A titkár közölte, hogy az

elkövetkező egy-két év folyamán Németország politikája kizárólag a francia és a brit kérdésekre koncentrálódik majd, figyelembe véve a Szovjetunióval kapcsolatos összes kérdéseket.

Németország legfőbb célja: olyan politikai és katonai erő elérése, hogy Anglia kénytelen legyen háború nélkül elismerni Németországnak a közép-európai hegemoniára támasztott követeléseit és gyarmati igényeit.

Csakis ezen az alapon lesz Németország kész tartós békét kötni Angliával, akár megtagadva Olaszországot is, és háborút indítani a Szovjetunió ellen.”²⁷

A szovjet vezetés bizonyos idő múlva részletesebb információval rendelkezett már Hitler elgondolásairól, s ez így hangzott: „Hitler saját szavai szerint, amelyeket néhány nappal ezelőtt Ribbentropnak mondott, Németország jelenleg keleten katonailag az abszolút megszilárdulás szakaszát éli át, s ehhez kemény eszközök szükségesek, s nem hátráltathatja semmiféle ideológiai fenntartás sem. A kelet kíméletlen megtisztítását követi majd a »nyugati szakasz«, amely Franciaország és Anglia vereségével végződik, melyet politikai vagy katonai úton kell elérni. Csak azután válik lehetővé a Szovjetunióval való nagy és döntő összecsapás és a Szovjet szétzúzásának a megvalósítása.

Most mi [vagyis a náci vezetés — *a szerző*] még keleten a katonai megszilárdulás szakaszában vagyunk. Már Németország 1939. márciusi cselekményei is — protektorátus létesítése Cseh és Morvaországban, a szlovák állam megalapítása, a Memel-vidék bekebelezése — nem utolsósorban Lengyelország ellen irányultak, és eleve lengyelelles akcióknak számítottak. Hitler körülbelül ez év februárjában értette meg, hogy a tárgyalások korábbi útján nem állíthatja maga mellé Lengyelországot. Ezért úgy döntött, hogy Lengyelországot erőszakkal kényszeríti térdre. Hitler bizalmasainak szűk köre tudta, hogy Németország az utolsó ajánlatot abban a szilárd meggyőződésben teszi Lengyelországnak, hogy vissza fogja azt utasítani. Hitler és Ribbentrop bizonyos volt benne, hogy a lengyel kormány bel- és külpolitikai megfontolásokból nem mehet bele a német követelésekbe. Csakis ebből a megfontolásból vették be a német ajánlatba szemrebbenés nélkül azt a pontot, amely a lengyel határok sérthetetleniségének 25 évre szóló, már önmagában is elképzelhetetlen ga-

ranciáját tartalmazza. A németek számítása bevált. Lengyelország elutasító válasza folytán gyakorlatilag elkerültük a német—lengyel meg nem támadási egyezmény létrejöttét, és szabad kezet kaptunk Lengyelországgal szemben.

Ha a fejlődés a német tervnek megfelelően halad majd tovább, s ha Lengyelország nem kapitulál önként a legközelebbi hetekben, ami aligha képzelhető el, akkor július—augusztusban megindul ellene a katonai támadás. A lengyel vezérkar ősszel, a termés betakarítása után számol a hadicselekmények lehetőségével. Remélhető, hogy a meglepetésszerű támadással letiporhatjuk és gyors sikert érhetünk el. A lengyel hadsereg nagyarányú hadászati ellenállását 8—14 napon belül kell letörni . . .

Németország felkészülését a Lengyelország elleni háborúra július—augusztusra kell befejezni . . .”²⁸

A továbbiakban ebben a jelentésben megállapítják:

„Ezzel az egész tervvel szemben Berlinben csak egyetlen fenntartás merült fel. Ez: a Szovjetunió várható reagálása.”²⁹

Ily módon meglehetősen világos kép rajzolódott ki: Hitlernek azt a tervét, hogy augusztus—szeptemberben indítja meg a háborút, biztosnak lehetett tekinteni. Ezt a szándékot megerősítette Rudolf von Scheliha is, aki 1939. május 7-én a következőket mondta el:

„Az utóbbi napokban Varsóba érkezett: 1. Ribbentrop közeli munkatársa, Kleist, azzal a feladattal, hogy állapítsa meg, milyen hangulat uralkodik Lengyelországban; 2. Gerstenberg ezredes, varsói német légügyi attasé, aki tájékoztató útjáról tért vissza Berlinbe; 3. von Moltke varsói német nagykövet, akit Hitler utasítására csaknem egy teljes hónapig Berlinben tartottak, és most, anélkül, hogy útmutatásokat kapott volna a Lengyelországgal kapcsolatos további politikára vonatkozólag, újra elfoglalta posztját. Kleist és Gerstenberg közlése Németország mostani terveiről egybevágott. Moltke a feltett kérdésre válaszolva közölte, hogy Berlinben ő is hallott ennek a tervnek egyes részleteiről . . .

Német katonai körök véleménye szerint a Lengyelország elleni csapás előkészítését nem fejezik be július vége előtt. Az a terv, hogy a támadást Varsó rajtaütésszerű bombázásával kezdik, s ennek során romba döntik a várost. A bombázó kötelékek

első hullámát 6 órával később követi a másik, hogy befejezze a pusztítást. A lengyel hadsereg ezt követő szétzúzására 14 napos határidőt irányoztak elő . . .

Hitler bizonyosra veszi, hogy sem Anglia, sem Franciaország nem avatkozik majd be a német—lengyel konfliktusba.”³⁰

S mi volt a lengyel és az angol müncheni politikusok álláspontja? Erről Scheliha május 25-én tájékoztatta partnerét:

„Von Scheliha elmondta, hogy Arciszewski lengyel külügyminiszter-helyettes kezdeményezésére von Moltke német nagykövet Arciszewskival együtt május 19-én vagy 20-án megjelent a varsói bolgár követ villásreggelijén. Arciszewski Beck hozzájárulásával cselekedett. Arról beszélt, hogy Beck fanyalogva vesz részt Lengyelország mai külpolitikájában, és természetesen kész volna megállapodni Németországgal, ha sikerülne bármiféle olyan formulát találni, amely nem tűnne kapitulációnak. Beck úgy véli, hogy a háború Németország és Lengyelország között értelmetlenség volna, amelyből csak mások húznának hasznot. Hogy milyen nagy súlyt helyez Beck arra, hogy ne ingerelje Németországot, azt az a tartózkodás is mutatja, amelyet Lengyelország a Nyugat és a Szovjetunió közötti egyezményről folyó tárgyalások tekintetében tanúsít.”³¹

Amikor pedig a szovjet—francia—angol tárgyalások ténnyé váltak, a hitlerista diplomácia erőfeszítései arra összpontosultak, hogy megakadályozzák egy egységes náciellenes front kialakulását. 1939. augusztus 7-én például Gerstenberg lengyelországi német légügyi attasé kijelentéseiből ismeretessé vált a következő:

„Most már megszületett a döntés. Még ebben az évben háborúba kerülünk Lengyelországgal. Teljesen megbízható forrásokból tudom [mármint Gerstenberg — *a szerző*], hogy Hitler ilyen értelmű döntést hozott. Wohlthat londoni látogatása után Hitler meggyőződött róla, hogy egy konfliktus esetén Anglia semleges marad. A nyugati hatalmak moszkvai tárgyalásai ránk nézve kedvezőtlen irányban haladnak. Ez azonban Hitler számára csak újabb érv a Lengyelország elleni akció meggyorsítására. Hitler amondó, hogy Anglia, Franciaország és a Szovjetunió még nem egyesült; ahhoz, hogy egyezmény jöjjön létre a vezérkarok között, a moszkvai tárgyalások résztvevőinek sok

időre van szükségük; következésképpen, Németországnak ezt megelőzően kell első csapását mérnie. A német csapatok felvonultatása Lengyelország ellen és a szükséges eszközök összevonása augusztus 15. és 20. között fejeződik be. Augusztus 25-től kell számolni a Lengyelország elleni katonai akció megindulásával.”³²

Minthogy tehát a szovjet kormánynak módjában állt, hogy összegezze a legkülönböző csatornákon át — szovjet diplomátáktól, országunk külföldi barátaitól, külpolitikai felderítésünktől — a Moszkvába érkező adatokat, az egyetlen helyes utat választotta az imperialista hatalmak terveinek a megghiúsítására. A kialakult helyzetben módot kellett találni a világ első szocialista országa érdekeinek biztosítására.

„A Szovjetunió Kommunista Pártja előtt — olvasható »Az SZKP történeté«-ben — teljes élességében merült fel az a feladat, hogy megakadályozza a Szovjetunió nemzetközi elszigetelődését, egy egységes imperialista front kialakulását. E rendkívül fontos külpolitikai feladat megoldásában a pártot Lenin útmutatásai vezérelték, aki több ízben is hangsúlyozta, hogy ki kell használni az imperialista hatalmak közötti nézeteltéréseket, s így meg kell nehezíteni szovjetellenes célokból való egyesülésüket. Ezt mondotta: »vajon helyes-e politikánk, amely az imperialisták közötti viszály kihasználására irányul, hogy megnehezítse az ellenünk való egyesülésüket? Ez a politika természetesen helyes« . . .”³³

Éppen ebből a lenini útmutatásból indult ki a kommunista párt és a szovjet kormány, amikor úgy döntött, hogy hozzájárul a Németország által több ízben is felajánlott megneemtámadási szerződés megkötéséhez. A szovjet—német megneemtámadási szerződést 1939. augusztus 23-án írták alá tíz esztendőre.

HA TOVÁBB VÁRTUNK VOLNA...

Igen nehéz mérlegelni a hipotetikus feltevéseket és pontosan megmondani, mi történt volna, ha a Szovjetunió 1939 őszén folytatja a vég nélküli háromhatalmi tárgyalásokat.

Olykor mégis hasznos szemügyre venni a leghatékabbi, hogy

megértjük a valóságosat. Kísérreljük meg részletről részletre taglalni egy adott feltételezett helyzetet.

Az első probléma: mit nyújtott volna a háromhatalmi tárgyalások folytatása?

Feltettem ezt a kérdést Ivan Mihajlovics Majszkijnak és Nyikolaj Geraszimovics Kuznyecovnak. Mindkettőjüknek az a meggyőződése, hogy a tárgyalások elhúzása angol—francia részről nem taktikai, hanem „stratégiai” jellegű volt. Sem Angliának, sem Franciaországnak nem volt célja az egyezmény megkötése — ellenkező esetben rábírhatták volna Lengyelországot és Romániát arra, hogy hozzájáruljanak a szovjet csapatoknak területükön való átvonulásához. Az olyan politikusok szemében, mint Chamberlain, a Szovjetunióval való szerződés pusztá gondolata is elképzelhetetlennek tűnt.

Nem szabad elfelejtenünk, hangsúlyozta I. M. Majszkij, hogy abban az időben nem Churchill Angliájával volt dolgunk, hanem Chamberlain és Halifax Angliájával.

N. G. Kuznyecov tanúsága szerint a szovjet küldöttség körében az angol és a francia megbízottaknak a viselkedése a tárgyalások megkezdése után hamarosan komoly bizalmatlanságot keltett, s ez a bizalmatlanság később csak erősödött. Hasonló véleményen volt Sztálin is, akinek a szovjet küldöttség nap mint nap jelentést tett a tárgyalások menetéről.

Vajon mi lett volna, ha a Szovjetunió enged nyugati partnereinek és nem szakítja meg a tárgyalásokat, hanem továbbra is várja a választ? Volt-e esély arra, hogy Lengyelország és Románia megváltoztatja álláspontját?

Ha visszatérünk az 1939. augusztusi nehéz napokhoz, úgy ezeknek a napoknak a krónikájából ezt látjuk: 1939. augusztus 21-én a lengyel kormány újfent kategorikusan kijelentette, hogy nem engedélyezi a szovjet csapatok átvonulását. Ugyanez volt Románia álláspontja is. Igaz, hogy augusztus 23-án Beck ezredes megadta hozzájárulását — de nem a szovjet csapatok átvonulásához, hanem Lengyelország és a Szovjetunió „lehetőséges együttműködéséhez” — német agresszió esetén. Ám még ilyen helyzetben is feltételeket szabott, nevezetesen: csupán abba egyezett bele, hogy „a moszkvai tárgyalások során megvizsgálásra kerüljenek a lehetséges együttműködés összes hi-

potézisei”. Elvben beleegyezése semmit sem jelentett. Először is, túlságosan későn adta, vagyis akkor, amikor Halifax is, Beck is tudta már, hogy a lengyel válasz semmit sem változtat. Másodszor, csak újabb halogatást jelentett. Ráadásul teljesen tisztázatlan kérdés az, vajon egyáltalán megadta volna-e beleegyezését, ha nem veszi hírét Ribbentrop moszkvai látogatásának. Beck a beleegyezést augusztus 23-án adta, amikor már tudott a látogatásról, és szinte bizonyosra vehette, hogy beleegyezésére senkinek sincs szüksége.

Aztán felvetődik egy másik kérdés: vajon alá lehetett volna-e írni az egyezményt angol—francia javaslatok alapján? Tegyük fel, hogy a Szovjetunió mégis aláírja azt a katonai konvenciót, amelynek tervét Anglia és Franciaország terjesztette elő. Ez a tervezet, mint ismeretes, három pontot tartalmazott:

a konvenció „a szerződések rendelkezéseinek következményeként” valósul meg, azokban az esetekben, amelyeket e szerződések előírnak;

a szövetségesek kötelezik magukat „összefüggő, szilárd és tartós front” létrehozására Németország keleti és nyugati határain;

minden szövetséges „összes erővel... működik majd valamennyi... fronton... a német hatalom megdöntéséig”, és döntéseik „az események kibontakozása arányában összehangoltatnak”.

...Nomármost, kirobban a háború. Németország benyomul Lengyelországba. A konvenciót aláíró mindhárom ország hadiállapotba lép — ám egy sajátossággal. Anglia és Franciaország ott marad „szép messzeségben”: Anglia a La Manche-on túl, Franciaország pedig, Gamelin tényleges terve (nem pedig Doumenc ígérete) szerint, nyugodtan figyeli az eseményeket a Maginot-vonal mögül. Ezzel szemben mindketten elérik hőn óhajtott céljukat: a Szovjetunió belekeveredik a világháborúba. A Wehrmacht lerohanja Lengyelországot, a Szovjetunió pedig nem vezényelheti Lengyelországba csapatait. 2—3 hét múlva a Wehrmacht már ott van a szovjet határokon, s előtte a Szovjetunió, amely hadiállapotban van Németországgal. Az eredmény: háború 1939-ben.

Vizsgáljuk meg a két lehetséges szituációt. Az első: a Szov-

jetunió nem bonyolódik harcba Lengyelorszáért (ami, egyébként, ugyanúgy rányomta volna az áruló bélyegét, mint Angliára és Franciaországra). Ebben az esetben a Wehrmacht eléri Nyegorelojét (60 kilométerre Minszktől), és érintkezésbe kerül a Vörös Hadsereggel. Igen kérdéses, vajon az ilyen szembenállás nem jelentett volna-e háborút. Pertinax, a neves francia publicista már 1939-ben feltételezte, hogy „Oroszország, ha fegyvert szállít [a szövetségeseeknek — *a szerző*], magára haragítja Hitlert, és kiteszi magát annak, hogy csapást mérnek rá a lengyel mögöttes területről”.³⁴ A. Werth rámutat arra, hogy „az oroszoknak fel kellett készülniük egy újabb keleti irányú hitlerista támadás elkerülhetetlenségére”.³⁵ Grigore Gafencu (korántsem a Szovjetunió barátja) úgy vélte, hogy „ha elvi meg egyezés létrejötté ellenére [a három hatalom között — *a szerző*] a háború mégis kirobbanna, Németország főerőit a Szovjetunió ellen fordítaná”.³⁶ Végül, a moszkvai tárgyalások során Drax tengernagy maga vázolta azt a lehangelő perspektívát, hogy Lengyelország és Románia „német tartománnyá válik”.

Vajon mennyi ideig tartott volna a szovjet—német „szembenállás” a határon? Ismerve Hitler vonzalmát a provokációk iránt, feltehető, hogy nem hosszú ideig. Hiszen a két ország hadiállapotban volna egymással! *Ha Hitler 1941-ben megtámadta országunkat, jöllehet megnemtámadási egyezménye volt vele, vajon mi gátolta volna ebben akkor, amikor hadiállapotban van velünk?*

Persze volt egy másik lehetőség is: nem várva be, míg a német csapatok elérik Nyegorelojét, Lengyelország területén fogadni őket. De ez meg pláne azt jelentette volna, hogy a Szovjetunió azonnal belekeveredik a háborúba (ráadásul úgy, hogy Lengyelország ellensége, hiszen nem lett volna vele egyezmény a Vörös Hadsereg átengedésére!).

Mit várhatott ilyen esetben a Vörös Hadsereg Angliától és Franciaországtól? A konvenció pontjaira hivatkozott volna, mire ezt a választ kapja: uraim, hozzanak létre „összefüggő frontot” Keleten, mi pedig már létrehoztuk a Maginot-vonalnál! Segítség? Dehogy, ezt nem irányozta elő a konvenció. Csak tesék harcolni „a német hatalom megdöntéséig...”

Ítélje meg maga az olvasó: 1939 szeptemberében Anglia és

Franciaország nem nyújtott semmiféle reális segítséget a vele szövetséges burzsoá Lengyelországnak, amelyhez mindkét országot szociális, politikai és katonai szálak fűzték. Egyetlen egy francia hadosztály sem lépte át a Maginot-vonalat, egyetlen egy angol—francia repülőszázad sem jelent meg Németország légterében. Ez történelmi tény. Akkor milyen alapon feltételezhetnénk, hogy Chamberlain és Daladier segítette volna a Szovjetuniót?

Németország erőfölénye a Szovjetunióval szemben 1939-ben igen jelentős lett volna: a Wehrmacht már több mint 150 hadosztályt (mintegy 3 millió embert) mozgósított, a Szovjetunió fegyveres erői pedig körülbelül 2 millió főből álltak.³⁷ B. M. Saposnyikov terve szerint a Szovjetunió mintegy 130 hadosztályt állíthatott ki. Ráadásul a Vörös Hadsereg jelentős erői a Távol-Keleten működtek, ahol harcot vívtak a japán agresszorok ellen.

De nem is csupán katonai tényezőkről volt szó. Amellett, hogy Hitler a Szovjetunióval folytatott politikai tárgyalások útján szerette volna „fedezni” magát a Keleten, hamar át is orientálódhatott volna arra, hogy Nyugaton „fedezze” magát — Angliával való politikai tárgyalások útján. Ez, mint tudjuk, nem is lett volna túlságosan nehéz: csak el kellett volna kapnia a labdát, amelyet Sir Horace Wilson feldobott.

Tehát, az *Európában kialakult helyzetre való tekintettel a szovjet vezetők egyáltalán nem lehettek bizonyosak abban, hogy Anglia és Franciaország a Szovjetunió segítségére siet.* Chamberlain egyszerűen boldog lett volna, ha látja, hogy Németország belebonyolódik a háborúba, Anglia pedig harcolhat „az utolsó szovjet katonáig . . .”

A *második probléma*: vajon kitört volna-e egyáltalán a második világháború? Akadnak olyan történészek, akik úgy vélik, hogy ha a Szovjetunió nem megy bele az egyezmény megkötésébe, egyáltalán nem is lett volna háború, mert Hitler nem merte volna megtámadni Lengyelországot (ezzel annak a rágalomnak adnak hangot, hogy a Szovjetunió lelkén szárad a háború).

Ez a feltevés teljesen megalapozatlan. Gondoljunk csak Hitler első utasítására, amelyet Lengyelország megtámadására vo-

natkozólag kiadott — ez jóval korábban történt, mintsem az egyezmény gondolata megszületett. A „Fall Weiss” előkészítése a Szovjetunió állásfoglalásától függetlenül folyt. A Lengyelország megtámadására vonatkozó utasítást Hitler április 3-án írta alá, majd májusban megismételte.³⁸ *Lengyelország megtámadásának időpontját — szeptember 1-ét — már április 11-én kitűzték, majd május 16-án megismételték.*³⁹ Az a gyászos hírű megbeszélés, amelyet a Führer a tábornoki karral tartott, május 23-án zajlott le, amikor még szó sem volt az egyezményről.

Mindenben arra vették az irányt, hogy megindítsák a háborút Lengyelország ellen — akár van egyezmény a Szovjetunióval, akár nincs. Nem ok nélkül vallotta meg Ribbentrop, sőt maga Hitler is, hogy korántsem Danzigról van szó. Nem azért vonták össze tucatjával a Wehrmacht hadosztályait a német—lengyel határon, hogy Danzig elragadása után szélnek eresszék a katonákat.

Azt a feltevést, hogy a háború nem robbant volna ki 1939-ben s hogy Hitler még sokáig húzta-halasztotta volna a dolgot, ha nem köti meg a német—szovjet egyezményt, még egy jelentős megfontolásból tartom megalapozatlannak. Arról van szó, hogy Hitler nem tudott és nem akart várni. A tábornoki karral folytatott megbeszéléseiből mindig kicsendült az a gondolat, hogy az idő nem Németországnak dolgozik!

Amikor Hitler 1936-ban utasítást adott a hírhedt „négyéves terv” kidolgozására, félreérthetetlenül utalt arra, hogy Németországnak 1940-ben készen kell állnia a háborúra.⁴⁰ S amint az idő haladt, a Führer mind jobban sietett. 1939-ben a tábornoki karral folytatott csaknem minden megbeszélésén szóvá tette az időtényezőt és azt, hogy az idő nem Németországnak dolgozik. S nemcsak ő volt ezen a véleményen. Sir Ivone Kirkpatrick emlékirataiban megemlíti, hogy amikor már a háború után Nürnbergben beszélgetett „régis ismerősével”, Hermann Göringgel, az megerősítette, hogy Németország az 1939-es évet tartotta optimálisnak a háború megkezdéséhez.⁴¹

Lehetséges volna, hogy Hitler később módosította álláspontját? Szó sincs róla. 1944. december 12-én, az ardennes-i táma-

dás megindítása előtt a hadosztályparancsnokokhoz szólva, ezt mondotta:

„Folytatjuk tehát a harcot, amelynek így vagy amúgy óhatatlanul be kellett következnie. Csak egy kérdést kell tisztázni: szerencsés volt-e megkezdésének pillanata? A politikai helyzet szüntelenül változik. S az, aki valamilyen neki szükségesnek tűnő politikai célt el akar érni, nem cselekszik olyan stabilitásnak a viszonyai között, amely teljes mértékben garantálja e cél megvalósítását. Ilyesmi általában nincs a politikában: a népek szimpátiái és antipátiái — igen változó fogalom. Ebben az évben elolvastam azt az emlékiratot, amelyet nyomban a lengyel hadjárat után 1939-ben készítettem. Ma odaadhatom a sajtónak közzétételre. Megállapíthatom, hogy a valóság minden pontjában igazolta ezt az emlékiratot, mégpedig nem is egyszer, hanem tucatszor.

Ennek az emlékiratnak a tendenciája annak bebizonyítása volt, hogy az elméletileg kedvező politikai helyzet 1938—1939-ben korántsem volt stabil. Ellenkezőleg, számos tényezőtől függött, s ezek bármely pillanatban megváltozhattak...

Ehhez hozzájönnek még a katonai tényezők. Nincs olyan pillanat, amelyben a fegyverkezést befejezettnek tekinthetjük. Egyszer szerencsénk volt, amikor gigászi eszközöket — 1939-ig 92 milliárd márkát költöttem! — arra fordítottunk, hogy teljes fölényt biztosítsunk magunknak a fegyverkezés legtöbb területén. De világos, hogy ez csupán időleges fölény volt. Mert abban a pillanatban, amikor mondjuk az új nehéz tábori tarackot vetettük be, más államok már olyan löveg megkonstruálásába kezdtek, amelynek hordtávolsága 18 kilométer. Mihelyt bizonyos harckocsifajtákat vetettünk be, az oroszok is kifejlesztették KV—1 és KV—2, de elsősorban T—34 típusú harckocsijukat. S azonnal meg is kezdték ezeknek a típusoknak a gyártását. Más szavakkal, maga a háború egy-két év múlva megmutatta, hogy néhány olyan típusunk, amelyet az első két év folyamán abszolút fölényben levőnek tarthattunk, elavultnak bizonyult.

Emellett figyelembe kellett venni a következő mozzanatot is, amely személy szerint engem illet. Bizonyos voltam benne, hogy a következő 10, 20, 30 vagy talán 50 évben nem lesz Né-

metországban ember akkora tekintéllyel, akkora befolyással a nemzetre, akkora elszántsággal, amekkorával én rendelkezem.”⁴²

Nem, kalandvágyában Hitler semmiképpen sem óhajtott várni. Nem tudott várni.

A harmadik probléma: ha a Lengyelország elleni támadásra mégis sor kerül, a Szovjetunió pedig, mondjuk, semleges maradt volna, ez mit jelentett volna?

Ez a helyzet akkor állhatott volna elő, ha a Szovjetunió visszautasítja a német ajánlatot, de Angliával és Franciaországgal sem köt egyezményt.

Persze, Lengyelország összeomlása ugyanolyan „villámsebesen” következett volna be. Szeptember végén Guderian hadserege már 60 km-re állt volna Minszktől. Igaz, hogy ez nem jelentette volna még a háború haladéktalan kitörését, de a Szovjetunió hadászati helyzete romlott volna. A többi között azért is, mert Németország nem maradt volna meg Lengyelországnál.

Ha bepillantunk a „Fall Weiss”-re vonatkozó utasításba, az első pontban egy ilyen kitételt olvashatunk: „A peremállamok magatartását egyedül Németország katonai követelményei fogják meghatározni.”⁴³ A tábornokokkal folytatott megbeszélésében Hitler nyíltan megmondotta, hogy „meg kell oldani a baltikérdést”.⁴⁴ Köznyelvre lefordítva ez nem jelenthetett mást, mint Litvánia, Észtország és Lettország meghódítását.

Feltevéseim ellenőrzése végett mint tanúkhhoz olyan személyekhez fordultam, akik a harmincas évek végén vezető pozíciót töltöttek be a három balti köztársaságban.

...Jouzas Urbšys ma azzal foglalkozik, hogy franciából fordít litvánra. Amikor Kaunasban felkerestem, éppen legújabb munkáján dolgozott: Romain Rolland „Colas Breugnon” című művét fordította. Urbšys annyira belemerült a nagy francia író alakjainak és gondolatainak világába, hogy nehezeire esett hirtelen átkapcsolni egy másik történelmi korszakba. Vontatottan, mintha előbb le kellene küzdenie a belső tehetetlenségi erőt, belefogott a harmincas évek végén Litvániában kialakult helyzet vázolásába.

Urbšys, aki hivatásos diplomata, nagykövet, majd a litván külügyminisztérium főtitkára volt, 1939 végén ennek az állam-

nak a külügyminisztere lett. Éppen Urbšysnak kellett elsőnek meghallania Joachim von Ribbentrop-tól azt az ultimatív követelést, hogy adják át Németországnak a Klaipéda-vidéket (a Memel-vidéket). Ezt így beszélte el:

— Hát igen, 1939. március 20-án történt ez a Wilhelmstras-sén, Ribbentrop hatalmas dolgozószobájában. Amennyire emlékszem, magam kértem ezt a találkozást. Abban az időben a Klaipédára támasztott német igények olyan kihívó jelleget öltöttek, hogy szerettem volna, a fegyveres konfliktust elkerülendő, valamilyen lépéseket tenni és olyan nyilatkozatot kapni, hogy Németország nem tesz olyan lépéseket, amelyek Litvánia területi integritásának megsértéséhez vezetnének. Emlékszem, éppen Olaszországból tértem vissza Berlinen át. Közölték velem, hogy Ribbentrop március 20-án fogad. A látogatás során előbb kifejtettem elképzeléseimet. Ám Ribbentrop durván a szavamba vágott és ultimátumot adott: Litvánia adja át haladéktalanul Németországnak a Klaipéda-vidéket . . .

Látszott, hogy Urbšysnak nehezere esik beszélni erről s általában a második világháború előtt Németország és a balti államok között uralkodó viszonyról:

— Persze Litvánia és Németország viszonyának megvoltak a maga sajátosságai. Ez abban rejlett, hogy Németország nyílt területi igényeket támasztott. Míg Lettországhoz és Észtországhoz való viszonyában Németország külsőleg tartotta magát a diplomáciai normákhoz, velünk szemben kertelés nélkül támasztották igényeiket. Antilitván politika folyt a weimari időkben is, de Hitler, miután hatalomra jutott, erősen fokozta ezt. Aktív tevékenységet kezdett kifejteni litvániai ügynöksége, a klaipédai nemzetiszocialista párt. A klaipédai nácik, Königsbergre és Tilsitre támaszkodva, szabotázs- és terrorcselekményeket készítettek elő. A híres Neumann—Sas-per megmutatta, milyen messzire ment Németország provokációs cselekményeiben. S mindezt Ribbentrop ultimátuma tetőzte be . . .

. . . Milyen benyomást tett önre Ribbentrop?

Kérdésemet, úgy látszik, nem fogalmaztam meg szerencsésen, mert Urbšys felelet helyett visszakérdezett:

— Milyen benyomást tenne önre egy olyan ember, aki önt meg akarja támadni és valamit el akar ragadni öntől?

— Azokat az éveket felidézve — folytatta Urbšys —, persze utólag látja az ember, hogy a balti köztársaságok igen gyanakvóan viselkedtek Németországgal szemben. Ez egyébként nemcsak Európa kis országairól mondható el. Klaipéda példája természetesen elárulja, hogy Németország agresszív terveket forralt három kis országunk ellen. Litvánia kénytelen volt kapitulálni. Március 23-án német csapatok vonultak be Klaipédába, Kaunasba pedig az agresszió „jogi rendezésére” Hans Globke urat küldték ki — igen, azt a bizonyos Globkét . . .

Megkérdeztem:

— Önnek mi a véleménye, ha nem jön létre Németország és a Szovjetunió között a megneemtámadási egyezmény, Hitler megtámadta volna-e a balti köztársaságokat?

Urbšys elgondolkodott:

— Igen, bizonyára ránk támadtak volna. Az is lehetséges, hogy egy kicsit vártak volna, kis szünetet tartottak volna, s akkor szállták volna meg köztársaságainkat, amikor a Szovjetunió ellen vonultak. De ha figyelembe vesszük, hogy a németek akkor teljesen megittasultak sikereiktől, feltehető, hogy nemigen vártak volna . . .

Ez hát az értékelés litván részről. Igaz, hogy Litvánia, mint Urbšys megjegyezte, „specifikus eset” volt. Éppen ezért úgy határoztam, hogy folytatom e témával kapcsolatos megbeszéléseimet.

Második partnerem Arthur Stegmanis volt, aki valamikor a burzsoá Lettország külügyminisztériumának politikai osztályát vezette. Stegmanis jól ismerte a német kormánynak a balti országokkal kapcsolatos politikáját, minthogy két éven át a berlini lett nagykövetség első titkára, majd tanácsosa volt. 1939-ben ismét dolga akad Németországgal, mivel őt nevezték ki annak a különleges hivatalnak az élére, amely a lett—német egyezmény keretében a németeknek Lettországból való visszatelepítését intézte. Stegmanis ezt mondotta:

— Persze, hivatalos nyilatkozataiban a német kormány Hitler hatalomra jutása után mindig azt a törekvését hangsúlyozta, hogy a balti köztársaságokkal baráti kapcsolatokat építsen ki. Ilyen kijelentéseket tettek a külügyminisztérium képviselői és más magas rangú tisztviselők. Ám, aki behatóbban tanulmá-

nyozta a német sajtót és a német vezetők megnyilatkozásait, nyomban észrevehette, hogy más szavakat használtak kifelé, s egészen másokat belső viszonylatban.

Mielőtt Berlinbe utaztam volna, behatóan tanulmányoztam Hitler „Mein Kampf” című könyvét, amelyből csak úgy áradt a biológiai düh a balti népekre, s amelyben kertetelés nélkül szó esik arról, hogy Németországnak vissza kell szereznie a Balti-tenger partjait. Amikor alkalmam nyílt erről elbeszélgetni német diplomatákkal, azt bizonygatták, hogy Hitler szavainak csak „elméleti jellegük” volt. Ám ez nem volt más, mint álcázás...

Stegmanisnak minden oka megvolt az ilyen következtetésre. Csak fel kellett lapozni a Németországban akkoriban megjelenő könyveket, folyóiratokat, s az ember nyomban találhatott félreérthetetlen bizonyítékokat azokra a tervekre, amelyeket a német nácik a Baltikummal kapcsolatban dédelgettek. A propagandapiacra nagy becsben állt Ernst Brunow „A Baltikum” és August Winnig „A teuton lovagrend és kastélyai” című könyve, ahol a szerzők ecsetelték Németország történelmi jogait a Baltikumra. A geopolitikus Paul „Fajok és államok az északkeleti térségben” című könyvében azt bizonygatta, hogy Németország területét ki kell terjeszteni a hajdani teuton rend birtokaira. Himmler „Das Schwarze Corps” című lapja közzétett egy térképet, amely arra utalt, hogy Lettország, Észtország és Litvánia már az 1250—1400-as években Németországhoz tartozott.

Pángermán propaganda folyt magában Lettországon is. Csak Rigában 1939-ben 66 különféle olyan német egyesület működött, amely hitleristabarát propagandával foglalkozott. A propagandavezérkar az úgynevezett „Német—Lett Népi Közösség” volt. Ennek az egyesületnek a révén nagy mennyiségben szállítottak Lettországra úgynevezett „Ahnennpass”-okat (származási igazolványokat) — ezeket külföldön élő németeknek címezték faji hovatartozásuk igazolására. A németek váltig emlékeztették a burzsoá Lettország urait arra, hogy éppen a német intervencióknak köszönhetik a kapitalizmus fennmaradását ebben az országban. Így 1939 elején ünnepélyesen megemlékeztek azoknak a harcoknak a huszadik évfordulójáról, amelyeket a német önkéntes hadtest Rigáért vívott.

— Németország és a burzsoá Lettország között — folytatta Stegmanis — igen bonyolult volt a viszony, ahogy az két diktatúra között általában lenni szokott. Lettorszáiban, mint ismeretes, Ulmanis 1934-ben diktatúráját vezettet be. Lettország akkori vezetői között szép számmal voltak olyanok, akik hajlottak arra, hogy Németországgal együttműködés jöjjön létre. Ezek az emberek elfelejtették, hogy a fasiszta Németországnak megvannak a maga tervei a Baltikumot illetően. Rigában tett szolgálati útjaim során többször nyílt alkalmam arra, hogy Munters külügyminiszternek beszámoljak a német politikával kapcsolatos benyomásaimról. Berlini tartózkodásom alatt megértettem a német igények lényegét, és láttam, hogy a német politikusok nem teljes értékűnek tekintik a lett népet. Kitűnt ez azokon a hivatalos tárgyalásokon is, amelyeket német képviselőkkel kellett folytatnom. A lettországi németek visszatelepítésével kapcsolatos tárgyalások során például a német küldött, Dülfer, sokszor olyan pimasz hangot használt, hogy nem maradt más választásom, mint elhagyni a tárgyalótermet. Egyébként megtudtam, hogy Dülfer, már mint megszálló, később visszatért Rigába...

— Az ön véleménye szerint — tettem fel ismét kérdésemet —, mi lett volna Hitler irányvonala, ha nem jön tető alá a szovjet—német egyezmény?

— Semmi kétségem afelől — felelte Stegmanis —, hogy Hitler haladéktalanul elfoglalta volna valamennyi balti köztársaságot. Erre az lehetne az ellenvetés, hogy Németország és Lettország, Németország és Észtország között megnemtámadási szerződés volt érvényben. De mit jelentettek Hitlernek az egyezmények?

CSAPÁS AZ ELLENSÉGES TERVEKRE

Az 1939-es események értelmét — bármennyire meghamisítják is Nyugaton — mégis egyre világosabban látják a nyugati közvélemény képviselői is. Igen jellemző ebből a szempontból a „Német—szovjet kapcsolatok 1917—1941-ben” című könyv, amelynek szerzője Dieter Posser nyugatnémet szociáldemokrata

politikus és közéleti személyiség. A szovjet—német egyezmény megkötéséhez vezető okok elemzése során Posser alapvető különbséget tesz a náci kormány indítékai és a Szovjetuniót erre a lépésre készítő okok között. Ezt írja:

„A Szovjetunió szempontjából más megfontolások voltak a döntők. Meg volt győződve róla, hogy Hitler minden eszközzel igyekszik majd Európában létrehozni az »új rendet«, és ezért a háború kockázatát is vállalja. A nyugati hatalmakkal való együttműködés elérése lehetetlennek bizonyult — főképpen Lengyelország ellenállása miatt. Anglia és Franciaország sem óhajtotta igazán a koalíciót; bár szerették volna korlátok közé szorítani a további német expanziót, egyúttal semmiképpen sem akarták a Szovjetunió megerősödését. Emellett a szovjet politikusok tartottak attól, hogy a nyugati hatalmak esetleg megegyeznek Hitlerrel Oroszország rovására... A szovjet lépések egy további motívuma volt az a törekvés is, hogy elkerüljék a kétfrontos háborút, mivel abban az időben a Távol-Keleten konfliktusba keveredtek Japánnal, Japán pedig az 1936-os antikomintern paktum szerint szövetségese volt Németországnak.”⁴⁵

Hát igen, az egyezmény országunk szempontjából kényszer-lépés volt, amelyet a világhatalmak München utáni politikájának egész komplexuma követelt meg.

„A kialakult körülmények között — írják »A Szovjetunió külpolitikájának története« című, B. Ponomarjov, A. Gromiko és V. Hvosztov szerkesztésében megjelent mű szerzői — a szovjet kormány nem utasíthatta vissza a német ajánlatot, mert ezzel halálos veszedelembé sodorta volna az országot.

Persze a szovjet kormány nem számított és nem is számíthatott arra, hogy a hitleristák híven teljesítik kötelezettségeiket. Mindamellett nyilvánvaló volt, hogy a legközelebbi jövőben a hitleri Németország nem támadja meg a Szovjetuniót. A béke időleges megnyújtása is rendkívül fontos volt a Szovjetunió számára az 1939 nyarán kialakult rendkívül éles és kedvezőtlen helyzetre való tekintettel, amikor a háború a Szovjetunió szempontjából a leghátrányosabb körülmények között — elszigeteltség közepette — kezdődött volna, ráadásul mindjárt két fronton: Németország ellen és Japán ellen.”⁴⁶

A szovjet kormány tevékenységének ebből a részletes értelmezéséből, amely a konkrét történelmi helyzet marxista elemzésén alapszik, egyetlen egy mozzanatot szeretnék kiemelni, amelyet a nyugati elemzők rendszerint szem elől tévesztenek: azt, hogy a Szovjetuniót kétfrontos háború veszélye fenyegette. Könnyű ezt szem elől tévesztetni, ha valaki, mondjuk, Kölnből nézi a térképet, de korántsem volt ez közömbös Moszkva számára — különösen olyan viszonyok között, amikor 1939 őszén a háború a távol-keleti fronton már realitás volt.

A Szovjetunió általános hadászati helyzetét, mivel nemcsak európai, hanem ázsiai hatalom is, mint ahogy ma is, abban az időben az ázsiai kontinensen folyó leplezetlen japán agresszió ténye határozta meg. Japán már 1938 júliusában betört a Szovjetunió területére Vlagyivosztok környékén (a Haszan-tó körzetében), s ezt az inváziót a Vörös Hadsereg még az év augusztusában likvidálta. Ám ez korántsem volt az utolsó „lokális háború” ebben a térségben. 1939. május 11-én a japán csapatok megismételték agressziós cselekményeiket — ezúttal a mongol—kínai határon a Halhin-Gol körzetében —, és csapásukat a transzszibériai vasútvonal ellen irányították. Itt súlyos harcok bontakoztak ki, amelyekben augusztusban japán részről már 75 000, szovjet részről pedig 100 000 ember vett részt. Adigra a szovjet—mongol csapatok két japán támadást visszavertek már és várták a harmadikat (ezt a japán hadvezetés augusztus 24-re tűzte ki). Ily módon az „első front” a Távol-Keleten már megvolt. S vajon szorul-e bizonyításra, mit jelent egy kétfrontos háború veszélye? Ezt a veszélyt hárították el.

Mi több: 1939 augusztus után meglehetősen komoly rés támadt az antikomintern paktumban: súrlódások keletkeztek a két vezető imperialista ragadozó, Németország és Japán között. Az egyezmény aláírásával a Szovjetunió keresztülhúzta a japán szoldateszka ama részének a terveit, amely nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy Németország megtámadja országunkat (hiszen ebben az esetben a japán agresszorok sikerre számíthattak volna keleti határainkon folytatott hadműveleteikben). Elképzelhető, mekkora fogcsikorgatással fogadták Tokióban az egyezmény hírért. 1939. augusztus 24-én a Szovjetunió ideiglenes japán ügyvivője a következőket jelentette Moszkvába:

„A Szovjetunió és Németország közötti meg nem támadási egyezmény megkötésének a híre itt úgy hatott, akár a villámcsapás, s elsősorban a katonai körökben és a fasiszta táborban keltett feltűnő zavart. Tegnap és ma szünet nélkül folytak a megbeszélések, s ezt a tényt élénken tárgyalták a kormány, az udvar és a titkos tanács tagjai... A lapok, egyelőre még óvatosan, azt a lehetőséget latolgatják, hogy Japán is hasonló egyezményt kössön a Szovjetunióval. Ezt előkészítendő tegnap és ma vastag betűs címekkel közölték a berlini tudósítók jelentéseit, amelyekben ilyenek olvashatók: »Úgy tűnik, Németország ennek az egyezménynek az aláírása után annak elérésére törekszik majd, hogy Japán is hasonló egyezményt kössön a Szovjetunióval«; »Ribbentrop moszkvai útja előtt erről próbálta meggyőzni Oshima japán nagykövetet«. Sok tekintélyes politikus megnyilatkozásaiban elismeri, hogy gyökeresen felül kell vizsgálni Japán külpolitikáját, a többi között a Szovjetunió vonatkozásában is.”⁴⁷

1941 áprilisában a szovjet diplomáciának csakugyan sikerült semlegességi szerződést kötnie Japánnal, s ez a Szovjetunió szempontjából csökkentette a kétfrontos háború veszélyét, és megszilárdította távol-keleti határaink biztonságát.

A szovjet kormány döntésével Európában is erőteljes csapást mért minden olyan tervre, amely egységes szovjetellenes front kialakítására irányult: ez a lépés keresztülhúzta Európa müncheni politikusaiknak számításait, akik arra törekedtek, hogy a Szovjetunió ellen irányuló tervek alapján egyesítsék Németországot, Angliát és Franciaországot. Ha belepillantunk a Harmadik Birodalom néhány főkolomposának, például Alfred Rosenbergnek a naplóiba, találunk bennük olyan sorokat, amelyekből csak úgy fröcsög az egyezmény megkötése keltette harag. Rosenberg ezt már szinte a náci eszmék „elárulásának” tartotta.

... 1970 végén a nyugat-németországi könyvpiacra egy érdekes dokumentum jelent meg: Helmut Grosscurthnak, az Abwehr (az OKW hírszerző és kémelhárító osztálya) tisztjének naplói, amelyeket a müncheni Jelenkori Történeti Intézet jelentetett meg. A naplók sok érdekes feljegyzést tartalmaznak a háborút közvetlenül megelőző helyzetről és a Harmadik Birodalom „legfelső köreinek” a szovjet—német egyezményhez való viszonyáról.

Grosscurth például világosan rögzítette feljegyzéseiben az egyezménnyel kapcsolatos kételyeit („Nem mentünk lépre?”). „A japánok komolyan aggódnak — írta 1939 augusztus végén. — Az egész antikomintern paktum megingott.”⁴⁸ Grosscurth feljegyzései szerint Hitler egy külön beszédében, amelyet augusztus 27-én a Reich legfelső vezetői előtt mondott, kénytelen volt mosakodni, s azt bizonygatta, hogy az egyezményt a náci párt soraiban „helytelenül értelmezték”.⁴⁹

Nagy érdeklődésre tarthatnak számot Grosscurth arra vonatkozó vallomásai, hogy miképpen fogadták az 1939. augusztusi eseményeket a náci agresszió egyik „központi laboratóriumában”: az Abwehrben, amelynek Wilhelm Canaris tengernagy volt a vezetője. Grosscurth megállapítása szerint Canaris nagy reményeket fűzött ahhoz, hogy sikerül valamilyen megegyezést létrehozni Anglia és Németország között. A Szovjetunió és Németország közötti egyezmény megkötése viszont szertefoszlatta ezeket a reményeket, s ez a körülmény módfelett aggasztotta az Abwehr vezetőit. Legalább ennyire aggasztotta őket az a hatás is, amelyet az egyezmény a szövetségesekre és csatlósokra gyakorolt. Augusztus 27-én például Grosscurth az Abwehr nevében a következőket jelentette Haldernek, a vezérkar főnökének: „Az egyezmény ront a helyzeten, mert most már senki sem hisz nekünk.” Ezután pedig ezt jegyezte be naplójába: „Spanyolország: az egyezmény kedvezőtlen hatása.”⁵⁰

Ugyanúgy nyugtalankodtak azok a német katonai körök is, amelyek semmiképpen sem tartoztak Hitler hódolói közé. A vezérkari főnöki posztról elmozdított Ludwig Beck vezérezredes például külön emlékiratot készített ezzel a címmel: „Az orosz kérdés Németország szempontjából.” Ebben élesen elítéli az egyezmény megkötését, úgy vélekedve, hogy ezzel megtörtént „Oroszország visszatérése Európába”, s hogy az egyezmény megkötése után a Szovjetunió „gátolja majd Németországot hadászati cselekvési szabadságában”. A többi között Beck azt írta, hogy immár „Németország számára elvesztek a balti államok”. Egy érdekes találkozásnak lehetünk tehát tanúi: mind „archináci” körökben, mind Hitlerrel szemben ellenzéki álláspontot elfoglaló körökben az egyezmény megkötését az imperialista Né-

metország távolabbi perspektívái szempontjából kedvezőtlen ténynek tartották.

Ami az Abwehrt illeti, ott más okból is orroltak: Canaris tengernagy régóta dédelgette már azt a gondolatot, hogy az ukrán nacionalista emigráció felhasználásával létrehoznak egy bázist Szovjet-Ukrajna elszakításához. Sok tízezer márkát költöttek olyan árulókra, akiknek az Abwehr a helytartók szerepét szánta előbb Nyugat-Ukrajnában (Lengyelország leverése után), majd egész Ukrajnában is.

Ezzel a tervvel régóta foglalkoztak berlini hivatalokban, talán már azok óta az idők óta, amikor a császári csapatok megszállták Ukrajnát. Már akkor kivitték Berlinbe a rossz emlékű Szkoropadzkij hetmant, s a katonai hatóságok hivatalos nyugdíjat biztosítottak neki. Minthogy azonban a bukott Szkoropadzkijtől nem kaptak reális segítséget terveik megvalósításához, a Wehrmacht más kisebb-nagyobb nacionalista csoportokat rángatott elő, amelyek között különleges helyet foglalt el a hírhedt OUN-szervezet*, amelynek először Konoalec ezredes, majd Melnyik volt a vezetője. Az OUN az Abwehr fő eszközévé vált. A szervezet számára Németországban speciális diverziós iskolákat szerveztek, „külső bázisául” pedig Lengyelországot választották, ahol az ounisták terrorcselekményeket hajtottak végre szovjet diplomaták és lengyel demokraták ellen. Ezekben a piszkos ügyekben különösen kitűntek a leendő német megszállási rezsim olyan nagyágyúi, mint Sztjepan Bandera és Risard Jari.

Nem véletlen, hogy az Abwehr a Keleten meginduló háborúban különös helyet szánt ounista ügynökségének. 1939. szeptember 9-én, vagyis már a Lengyelország elleni háború megkezdése után, a vezérkar utasítást adott arra, hogy lengyel területen alakítsanak három közigazgatási egységet: „Posent (Poznań), Varsót, Nyugat-Ukrajnát.”⁵¹ Ezt az utasítást teljesítve az Abwehr sürgősen kivezényelte a diverzió- és szabotázsosztály (Abwehr II) egyik tisztjét a 14. német hadsereg törzséhez „az Ukrajnával kapcsolatos összes kérdések kidolgozása céljából”. Szeptember 12-én pedig a Hitler különvonatán rendezett tanácskozáson Lahousen Keittel és Ribbentroppal megbeszélte annak a

* ukrán nacionalista szervezet, 1929-ben Bécsben alakult.

lehetőségét, hogy az ukrán nacionalisták tevékenységet fejtsenek ki egy „önálló lengyel és galíciai Ukrajna megalakítása” céljából.⁵² Grosscurth bejegyezte magánnaplójába, hogy haladéktalanul kapcsolatba lépett Melnyikkel és Jarival felkészülésük meggyorsítása céljából.

Am az Abwehrnek ezek a tervei nem válhattak valóra. Szeptember 17-én, amikor a lengyel állam összeomlása már tényévé vált, a Vörös Hadsereg fellépett Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia népei érdekeinek védelmében.

„A párt és a szovjet kormány — olvasható »A Szovjetunió Kommunista Pártjának történeté«-ben — számba vette, hogy semmiképpen sem feltételezhető, hogy a hitleristák sokáig megtartják vállalt kötelezettségeiket. Az ország védelmének érdekében tehát meg kellett állítani a hitlerista csapatok előrenyomulását, mégpedig minél távolabb a Szovjetunió létfontosságú központjaitól; nem volt szabad megengedni, hogy a Szovjetunió határaihoz előretolják stratégiai vonalaikat. A Szovjetunió nem maradhatott közömbös Nyugat-Ukrajna és Nyugat-Belorusszia testvéri lakosságának sorsa iránt sem, nem tűrhette, hogy fasiszta iga alá kerüljön. 1939. szeptember 17-én a Vörös Hadsereg átlépte a határt, s rövid idő alatt elfoglalta Nyugat-Ukrajnát és Nyugat-Belorussziát. Ezek a területek újra egyesültek Szovjet-Ukrajnával és Szovjet-Belorussziával az ukrán, illetve a belorusz nép egységes államában.”⁵³

Ez a körülmény német katonai körökben nagy elégedetlenséget keltett. Fentebb már idézett naplójában Grosscurth feljegyezte, hogy a Reich és a Wehrmacht legfelső köreiből igazi felháborodást keltett az, hogy a németek megadták „a bolsevikoknak a lehetőséget az akadálytalan előnyomulásra”. Risard Jari, Grosscurth szavai szerint, „magán kívül volt a felháborodástól”. Halder tábornok pedig odáig ment, hogy szeptember 17-ét „a német politikai vezetés szégyene” napjának nevezte.⁵⁴ Hogy mi a magyarázata ezeknek az emócióknak? A Wehrmacht felső vezetésében nyilván elégedetlenek voltak azzal, hogy a Szovjetunió elleni majdani támadáshoz rosszabbodtak a megindulási állások.

Az 1939. augusztus után Európában kibontakozott események megmutatták, hogy a szovjet kormány döntése hozzájárult a

hitleri Németország sok tervének megghiúsításához. Így a többi között sikerült keresztülhúzni a Baltikumra vonatkozó terveket, amelyről Alfred Rosenberg egy alkalommal azt mondotta, hogy „német telepítés területévé kell válnia”.⁵⁵ Urbšys és Stegmanis elbeszéléséből tudjuk, milyen messzire mentek ezek a tervek, amelyek előirányozták az agresszorok egy újabb bázisának a létrehozását a szovjet határok közelében és a Baltikum népeinek leigázását. Idéznék még egy igen jellemző dokumentumot, amely ezzel a problémával függ össze. 1939. május 2-án Ribbentrop munkatársa, dr. Kleist a következőképpen fejtette ki a német elgondolásokat:

„A balti államokban ugyanezt a célt más úton kívánjuk elérni. Itt nem kerül sor erő alkalmazására, nyomás gyakorlására és fenyegetésre (Litvániával a gazdasági tárgyalásokat úgy folytatjuk, hogy maximális lojalitást és szívélyességet tanúsítunk). Ily módon elérjük a balti államok semlegességét, vagyis határozott elfordulásukat a Szovjetuniótól. Háború esetén a balti országok semlegessége nekünk ugyanolyan fontos, mint Belgium vagy Hollandia semlegessége; valamikor később, ha ez nekünk úgy lesz kedvező, felrúgjuk ezt a semlegességet, s akkor, a velünk korábban kötött megneemtámadási egyezmények folytán, nem léphet működésbe a balti államok és a Szovjetunió közötti megállapodások mechanizmusa, amely automatikusan a Szovjetunió beavatkozásához vezet.”⁵⁶

Lám mi volt a cél: előbb biztosítani a semlegességet, vagyis a balti államok „elfordulását” a Szovjetuniótól, majd felrúgni ezt a semlegességet és elfoglalni Észtországot, Litvániát és Lettországot. Ennek az elgondolásnak a megvalósítása a szovjet–német egyezmény megkötése után lehetetlenné vált, az események további menete pedig megmutatta, milyen fontos következményei voltak ennek az egyezménynek Európa e térségének sorsa szempontjából.

1939. szeptember–októberben a szovjet kormány felajánlotta Lettországnak, Litvániának és Észtországnak kölcsönös segélynyújtási szerződés megkötését. Ezeknek az országoknak a kormányai, miután külpolitikailag elszigetelődtek és népeik részéről erős nyomás nehezedett rájuk, kénytelenek voltak elfogadni ezt az ajánlatot. Ezek a szerződések tartalmazták a szerződő fe-

leknek azt a kötelezettségét, hogy megadják egymásnak mindennemű segítséget, a katonait is beleértve, abban az esetben, ha valamelyiküket közvetlen támadás vagy támadással való fenyegetés érné bármely európai hatalom részéről. Előirányozták azt is, hogy Lettország, Litvánia és Észtország területén katonai támaszpontokat létesítenek és ezeken kisebb létszámú szovjet katonai egységeket helyeznek el. A megkötött szerződések biztosították ezeknek az országoknak a nemzeti függetlenségét, s az ellen irányultak, hogy ezek az országok felvonulási területté váljanak a Szovjetunió elleni támadáshoz.

Lettországban, Litvániában és Észtországban a tömegek gyors balrafordulása és az uralkodó fasiszta klikkek elszigetelődése ment végbe. Ezeknek a balti országoknak az urai próbálták megállítani a forradalmi válság növekedését. Ezzel egyidejűleg, látva, hogy a Szovjetunióval kötött szerződések elszigetelik őket a nemzetközi imperializmustól, egyfelől minden lehető módon szabotálni kezdték a szerződéseket, másfelől pedig provokációkat szerveztek és tömörítették a reakciós erőket a Szovjetunió ellen. Így például 1939 decemberében és 1940 márciusában Tallinban és Rigában zárt konferenciákat tartottak, amelyeken megtárgyalták a balti államok a Szovjetunió ellen irányuló katonai szövetsége megszervezésének és az úgynevezett „balti konföderáció” létrehozásának a kérdését. Mindezeket a lépéseket a még 1934-ben létrehozott szovjetellenes balti antant gondolatának továbbfejlesztéseképpen tették. Ugyanebben az időben találkoztak a három ország hadseregeinek a parancsnokai is, Lettország, Litvánia és Észtország vezérkarai pedig kidolgozták a Szovjetunió elleni közös haditevékenység terveit. A balti országok uralkodó körei próbálták megszerezni Németország támogatását. Litvánia politikai rendőrségének vezetője két ízben — 1939 novemberében és 1940 februárjában — járt Berlinben azzal a kéréssel, hogy helyezték Litvániát német protektorátus alá, az észt meghatalmazott pedig 1939 novemberében kereste fel Berlint ugyanabból a célból. Mind gyakoribbakká váltak a Szovjetunió ellen irányuló egyéb ellenséges cselekmények is.

Ebben a kiéleződött helyzetben a Szovjetunió kormánya 1940. június 14-én és 16-án olyan jegyzékkel fordult Lettország, Litvánia és Észtország kormányához, amelyeket mind a szovjet

nép, mind a balti népek érdekei diktáltak. A Szovjetunió kormánya leleplezte a szovjetellenes provokációkat, és azt ajánlotta, hogy tartsák be szigorúan a kölcsönös segélynyújtási szerződéseket. Újabb provokációk megelőzése és a Baltikumban állomásozó saját kis létszámú helyőrségei biztonságának biztosítása végett szükségesnek tartotta, hogy a korábban rendelkezésére bocsátott támaszpontokra pótlólag további katonai kontingenseket vezényeljen. Lettország, Litvánia és Észtország kénytelen volt elfogadni a Szovjetunió ajánlatát.

A szovjet politika lehetővé tette a balti államok dolgozóinak, hogy megértsék, mi is a valódi jellege az uralkodó klikkek politikájának, amellyel a Szovjetunió elleni háborúba akarták sodorni népeiket. Erre a tömegek megmozdultak. „A Szovjetunió Kommunista Pártjának története” megállapítja:

„Lettországban, Litvániában, Észtországban 1940 első felében forradalmi helyzet alakult ki, érlelődtek a feltételek a fasiszta rezsim megdöntéséhez. A balti országok gyenge láncszemeknek bizonyultak az imperializmus láncában. Az osztályellentétek itt elérték a végső határt. Olyan helyzet alakult ki, amikor az »alsó« rétegek már nem akartak a régi módon élni, a »felső« rétegek pedig nem tudtak a régi módon kormányozni. Össznenzeti válság volt ez, amely mind a kizsákmányoltakat, mind a kizsákmányolókat érintette. Ugyanakkor azok a konkrét történelmi körülmények, amelyek között Lettországban, Litvániában, Észtországban forradalmi helyzet keletkezett, megnyitották a munkásosztály és kommunista pártja előtt a forradalom békés, polgárháború nélküli fejlesztésének útját. Lenin előre látta, hogy meghatározott feltételek mellett az események ilyen fordulatot vehetnek. Már 1916-ban azt írta, hogy »egyes esetekben, kivételképpen«, például valamely kis államban, miután a vele szomszédos nagy állam már végrehajtotta a szociális forradalmat, lehetséges, hogy a burzsoázia békés úton átadja a hatalmat, ha meggyőződik az ellenállás reménytelenségéről és igyekszik legálább a bőrét menteni.”*

Lettország, Litvánia és Észtország kommunista pártjai, a marxista—leninista tanítástól vezérelve, a teljesen csődbe jutott

* *Lenin* Összes Művei. 30. köt. Budapest 1971. 119. old.

fasiszta rezsimek megdöntése, a szocialista forradalom, a szovjethatalom helyreállítása felé vitték országuk népét.⁵⁷

Mint tudjuk, éppen ez történt 1940 nyarán. Ugyanabban az időben ment végbe a moldován nép újraegyesülése egységes szovjetköztársaságban és Észak-Bukovina újraegyesülése Szovjet-Ukrajnával. Ezek a polgárháború és az intervenció éveiben az imperialisták segítségével a Szovjet Köztársaságtól elszakított népek visszatértek azoknak a népeknek a családjába, amelyekkel együtt harcoltak a forradalomért. Ezzel jelentős terület — több mint 400 000 négyzetkilométer, amelyen több mint 20 millió ember élt — kiesett az imperialista politika rendszeréből, az imperialista haditervezés rendszeréből. A Szovjetuniónak mindezeket a lépéseit az agresszióval való szembeszállás igazi érdekei, a szocializmus érdekei diktálták: beloruszok, ukránok, észtek, lettek, litvánok milliói szabadultak ki a fasiszta igából, a majdani védelem peremvonala messze előretolódott.

Végül, a szovjet kormány aktív politikája meghiúsította a nemzetközi imperializmus egy fontos elgondolását, amely abban rejlett, hogy a Szovjetuniót számára kedvezőtlen körülmények között sodorja bele a háborúba. „A Szovjetunió külpolitikájának történeté”-ben idézik Sztálinnak egy kijelentését, amely M. Gavrilovič jugoszláv nagykövettel folytatott beszélgetésében hangzott el. Anglia és Franciaország magatartása, mondotta Sztálin, világosan megmutatta a szovjet kormánynak, hogy „a szövetségesekkel kötött bárminemű egyezmény oda vezetett volna, hogy a Szovjetuniónak kellett volna viselnie a német támadás minden terhét olyan pillanatban, amikor a Szovjetunió nem birkózhatott meg a német támadással”.⁵⁸

Ezt tehát 1939 őszén sikerült elkerülni. 1939 a Szovjetunió számára a fenyegető veszély elodázásának az éve lett. De a veszély megmaradt.

Minden út a „Barbarossa” felé vezet

MEGKEZDŐDÖTT A HÁBORÚ

Egyik alkalommal — 1940. április 5-én volt ez — Joseph Goebbels munkatársai szűk körében ki akarta fejteni nézeteit a náci külpolitika módszertanáról. Ezek az elmefuttatásai fennmaradtak. Íme:

„Mind a mai napig sikerült ellenségeinket bizonytalanságban hagynunk Németország valódi céljait illetően — éppúgy, ahogy 1932-ig belpolitikai ellenségeink sem látták, mire törekszünk. Akkor nem vették észre, hogy törvénytiszteletünket hangoztató minden fogadkozásunk merő képmutatás volt. Legálisan akartunk hozzájutni a hatalomhoz, de korántsem állt szándékunkban legálisan élni is vele . . . Tulajdonképpen letiporhattak volna bennünket, ez nem lett volna különösebben nehéz. Ám ezt nem tették meg. S ugyanez ismétlődött meg a külpolitikában is. 1933-ban Franciaország miniszterelnökének ezt kellett volna mondania (s az ő helyében én így is tettem volna): »Igen, a birodalmi kancellár posztjára az az ember került, aki a „Mein Kampf”-ot írta, ahol ez meg ez áll. Ilyen embert nem tűrünk meg magunk mellett: vagy eltakarodik, vagy háborút indítunk!« Az ilyen eljárás teljesen logikus lett volna. Ám ezt senki sem tette meg. Egy ujjal sem nyúltak hozzánk, hagyták, hogy túljussunk a veszélyes szakaszon, sikerült elkerülnünk minden zátonyt . . .

Ismerjük céljainkat, de ezeket nem visszük a nyilvánosság elé. Ha szavakba öltetnénk őket, nyomban támadnának ellenségeink, s megindulna az ellenállás. Előbb hatalmat kell szereznünk, aztán majd meglátjuk, mit csinálunk vele . . . A célokat szakaszon-

ként kell elérni. Egy-egy szakaszt külön véve könnyebb megérteni, mert vívmánynak tűnik, s bárki úgy érezheti, hogy túl tud jutni rajta... Ma ezt mondjuk: »élettér«. Értsen rajta mindenki, amit akar. Mi viszont akkor szólalunk majd meg, amikor eljön az ideje.”¹

A Münchent követő időszak szemléltető példa arra, hogy a náci Németországnak mennyire sikerült e szerint a módszer szerint cselekedni. Erre azt lehetne mondani: ez nem módszer, hanem valóságos banditizmus. De milyen más eszközhöz folyamodhatna egy olyan állam, amely a világuralom meghódításának bandita céljait tűzte maga elé? Ha Goebbels ezt a beszédét nem 1940. április 5-én, hanem, teszem azt, 1960. április 5-én mondja, természetesen más terminológiához folyamodik és bizonyára az „eszkaláció” szót használja. Ez utóbbi kifejezés, amelyet a hatvanas évek elején amerikai „politológusok” hoztak forgalomba, rejtett tartalmát tekintve alig különbözik Goebbels cinikus terminológiájától. Amikor az Egyesült Államok 1962-ben katonai tanácsadókat küldött Ngo Dinh Diem dél-vietnami diktátor segítségére, már „ismerte céljait, de nem vitte ezeket a nyilvánosság elé”. A tanácsadókat tengerészgyalogos ezredek követték, őket pedig — egész amerikai hadosztályok; a dél-vietnami tevékenységet követte a Vietnami Demokratikus Köztársaság és Kambodzsa bombázása („értsen rajta mindenki, amit akar”!). Folyt az eszkaláció — valójában pedig ez agresszió volt.

A náci Németországnak is megvolt a maga eszkalációja. A Reich ezt már 1936-ban kezdte a rajnai demilitarizált övezetbe való bevonulással, majd 1938-ban folytatta Ausztriának és Csehszlovákia Szudéta-vidékének a bekebelezésével. 1939-ben pedig Csehszlovákia fennmaradó részének az elfoglalásával és a Lengyelország elleni támadással.

A lengyelországi hadjárat nem tartott sokáig. Hamarább ért véget, mint ahogy a német vezérkarban is akár csak gondolták volna — s máris törniük kellett a fejüket a következő szakaszon. Anglia és Franciaország tevékenysége, bár ingerelte a Führert, nem sok gondot okozott a Wehrmachtnak. Míg Lengyelország ellen 60 hadosztályt vetettek be, a francia határnál 23 hadosztály maradt, ráadásul csupa „másodrendű”.

1969-ben az angol és a nyugatnémet könyvpiacra megjelent

Jon Kimche angol katonai publicistának egy tanulmánya, amely nagy port vert fel. A könyv eredeti címe: „Unfought Battle” („Elmaradt csata”, ezzel a címmel jelent meg 1971-ben orosz nyelven is: „Nyeszosztojavsajaszja bitva”); a német fordítás címe: „Véget érhetett-e a háború 1939-ben?” Jon Kimche behatóan elemzett levéltári anyagokat is, tanúvallomásokat is, amelyek a háború kezdeti szakaszával, nevezetesen: 1939 szeptemberének első heteivel foglalkoztak. Könyve bevezetésében a szerző nem minden ironia nélkül ezt írja:

„Az életben maradt angol és német tábornokok között teljes az egyetértés abban, hogy a második világháborút a németek azért veszítették el, mert kötötték magukat bizonyos döntő csatákhoz, amelyeket idejében el kellett volna kerülniük. A könyv alapgondolata az, hogy valójában az egész háború, valamennyi hadszíntér legpusztítóbb és legdöntőbb csatája az volt, amelybe nem óhajtott belemerülni sem Anglia, sem Franciaország: 1939. szeptember első három hetének »elmaradt csatája«. Ez több emberáldozatot követelt, mint valamennyi többi csata együttvéve: legalább húszmillió életet.”²

Ezt a paradox állítását Jon Kimche a tények egész sorával támasztja alá, leszögezve, hogy ha a nyugati hatalmak nem kezdenek bele a „furcsa háborúba”, hanem a 85 francia és néhány angol hadosztály erőivel lecsapnak a francia—német határon álló 23 gyenge német hadosztályra, úgy Hitler már akkor elvesztette volna a háborút. Kimche következtetéseivel egyetért a korszak egy másik kutatója is: Andreas Hillgruber. „Hitler stratégiája” című könyvében azt írja, hogy a Wehrmacht 1939 szeptemberében nem állta volna ki Anglia és Franciaország egyesített csapását. „Akkor nemcsak Lengyelország sorsa, hanem a második világháború egész fejlődése is másként alakult volna.”³ Ám ez nem történt meg, amikor Lengyelországot a súlyos sorscsapás érte.

Hitler elégedett volt a harctéri események alakulásával. De nem volt elégedett a Szovjetunió magatartásával: titkos vágya az volt, hogy a Szovjetuniót belekeverje a Lengyelország elleni nyílt katonai tevékenységbe, s egymás után röpködtek a táviratok Schulenburg címére... A terv az volt, hogy a Szovjetuniót rábíráják a háborúba való hivatalos belépésre, ez esetben

Anglia hadat üzent volna a Szovjetuniónak, s a Szovjetunió el lett volna szigetelve a Németországgal való majdani összecsapásban. Ám a Szovjetunió nem ment lépre.

Már 1939. szeptember 12-én, amikor a „Fall Weiss” sikere nyilvánvaló volt, Hitler belemerült az újabb hadművelet előkészítésébe — Franciaország és Anglia ellen. Szeptember 20-án Keitel kiadta a megfelelő utasításokat az OKW-nak, s Hitler ragaszkodott hozzá, hogy az újabb hadművelet azonnal, késlekedés nélkül, még 1939 őszeinek végén induljon meg. Keitel visszaemlékezései szerint néhány hadosztályt nyomban Varsó elfoglalása (vagyis szeptember 27.) után átvezényeltek Nyugatra. Keitel azt állította, hogy az újabb hadművelet megindítását október 25-re tűzték ki. Meglehet, hogy tévedett, de hogy a vezérkar már 1939-ben komolyan latolgatta a Franciaország elleni támadást, az vitathatatlan tény.⁴

1939. november 23-án a birodalmi kancelláriában a Führer rendes tanácskozását tartotta tábornokaival. Hitler beszéde ismét hosszúra nyúlt, de meglehetősen nyílt is volt. Íme egy részlet a gyorsírással jegyzett beszédből, amely ismét némi bepillantást enged a háború hitlerista „laboratóriumába”:

„Találkozásunk célja az, hogy önök képet kapjanak azokról a gondolatokról, amelyek mostanában foglalkoztatnak engem, s hogy megismerjék döntéseimet . . . 1933-ban jutottam hatalomra. Mögöttünk volt a súlyos harcoknak egy szakasza. Minden, ami előttem volt, csődbe jutott. Mindent újjá kellett szerveznem, kezdve a népen és végezve a Wehrmachton. Előbb a belső újjászervezés került sorra: a bomlás és a defetizmus jelenségeinek a leküzdése . . . A belső újjászervezés során tűztem magam elé a második feladatot: Németország megszabadítását a nemzetközi kötelezettségektől. Fel kell hívnom a figyelmet két dologra: a Népszövetségből való kilépésre és a leszerelési konferencia elutasítására. Nehéz döntések voltak ezek. Szép számmal akadtak olyanok, akik azt bizonygatták, hogy ennek a Rajna-vidék megszállása lesz a vége, azoknak a száma viszont, akik hittek bennem, igen csekély volt. Ezek után parancsot adtam a fegyverkezésre. Ezúttal is sok volt az olyan jós, aki a kudarcot jövendölte, és igen kevés volt a bizakodó. 1935-ben sor került az általános hadkötelezettség bevezetésére. Ezt követte a Rajna-vidék

remilitarizálása — ismét egy olyan operáció, amelyet senki sem tartott lehetségesnek. Nagyon kevesen hittek bennem. Ezután megkezdődött az erődépítés az egész területen, elsősorban Nyugaton.

Egy év elteltével Ausztria került napirendre. Ebben a lépésben is sokan kételkedtek. Ám ez a Reich jelentős megerősödéséhez vezetett. A következő lépés: Csehország, Morvaország és Lengyelország. Ezt viszont nem lehetett egyetlen nekilendüléssel csinálni. Előbb meg kellett építenem a nyugati falat. A cél elérése lehetetlen volt kello nekigyürkőzés nélkül. Kezdetből fogva tisztában voltam vele, hogy a Szudéta-vidékkel nem elégedhetek meg. Ez csupán része volt annak a döntésnek, hogy bevonulunk Csehországba. Ezt követte a protektorátus létrehozása, s ezzel leraktuk az alapokat Lengyelország elfoglalásához.

Ebben az időben azonban még nem volt világos előttem: előbb a Kelet ellen kell-e vonulnom és csak utána a Nyugat ellen, avagy fordítva? Moltke annak idején hasonló probléma előtt állt. Az események úgy alakultak, hogy a Lengyelország elleni harccal kezdődött...

Azt vethetik a szememre: harc és újra harc. Csakhogy én a harcban látom minden élőnek a lényegét. Senki sem térhet ki a harc elől, ha nem akar elpusztulni. A népesség száma növekszik, s ez megköveteli az élettér növelését. Céлом az volt, hogy észszerű arányt alakítsak ki a népesség száma és az élettér között. Ehhez szükség van háborúra. Egyetlen nép sem térhet ki ennek a feladatnak a megoldása elől, különben elpusztul. Ezek a történelem tanulságai.

...Moltke halála után sok lehetőséget elszalasztottak. Az egyetlen megoldás volt valamelyik állam megtámadása kedvező körülmények között. A politikai és a katonai vezetést terheli a felelősség azért, hogy a kedvező lehetőségeket elszalasztották. A katonai vezetés egyre azt hajtogatta, hogy még nem készült fel. 1914-ben megindult a háború több fronton. Ez a háború nem hozta meg a probléma megoldását. Ma íródik ennek a drámának a második felvonása. 67 év óta először szögezhetjük le, hogy nem kell két fronton hadat viselnünk. Bekövetkezett az, amiről 1870 óta álmodtunk, s amit lehetetlennek tartottak. A történelemben először kell csak egyetlen fronton hadat viselnünk, míg a mási-

kon szabad a kezünk. Ám senki sem tudhatja, meddig tarthat ez így.

Sokáig haboztam, hol kezdjem: Nyugaton vagy Keleten. Hiszen nem azért hoztam létre a Wehrmachtot, hogy ne mérjen csapásokat. Bennem mindig megvolt a belső készség a háborúra. Úgy adódott, hogy sikerült először a Keletre csapást mérnünk. A lengyel háború gyors befejezésének magyarázata Wehrmachtunk fölényében rejlik. Dicsőséges jelensége ez történelmünknek. Váratlanul kevés veszteségünk volt emberben és fegyverzetben. Most a keleti fronton csak néhány hadosztályt kell tartanunk. Olyan helyzet alakult ki, amelyet azelőtt elérhetetlennek tartottunk. A helyzet a következő: Nyugaton az ellenség erődítvényei mögött összevonta erőit. Nincs lehetőség a megtámadására.

Most el kell döntenünk: meddig bírjuk ezt a helyzetet? Oroszország ma nem veszélyes. Meggyengítette a sok belső esemény, emellett szerződésünk van vele. Igaz, hogy a szerződéseket csak addig szokták megtartani, amíg célszerűek . . . Oroszország ellen csak akkor vonulhatunk, amikor Nyugaton szabad lesz majd a kezünk.”⁵

Figyeljük csak meg ezt a kitétel: „Oroszország ellen csak akkor vonulhatunk, amikor Nyugaton szabad lesz majd a kezünk.”

Más szavakkal: a nyugati hadművelet tervét is ugyanabban az elvi távlatban: a Szovjetunió elleni majdani háború szemszögéből vizsgálták!

Voltak más — kiegészítő — megfontolások is a Nyugat elleni csapás mellett. Hitler például szerette volna biztonságba helyezni a Ruhr-vidéket, fő fegyvertárát.

— Van egy Achilles-sarkunk — mondogatta Hitler —, s ez a Ruhr-vidék. A Ruhr-vidék birtoklásától függ a háború menete. Ha Franciaország és Anglia Belgiumon és Hollandián át csapást mér a Ruhr-vidékre, mérhetetlen nagy veszély fenyeget bennünket. A német ellenállásnak így vége szakad. Kompromisszumokban nem reménykedhetünk: győzelem vagy vereség. Emellett itt nem a nemzetiszocialista Németország sorsáról van szó, hanem arról, hogy ki uralkodik majd Európában . . .

Hitler, mint láthatjuk, vissza-visszatért vezéreszméjéhez, az

Európa fölötti uralom eszméjéhez. Éppen ebben az időben folyt a „Fall Gelb” — a Franciaország elleni hadjárat — kidolgozása.

Ez a hadjárat 1940. május 10-én 5 óra 35 perckor kezdődött, és hihetetlenül gyors ütemben bontakozott ki, június 25-én pedig már véget is ért. Graf Johann Adolf von Kielmannsegg, a későbbi Bundeswehr-tábornok, aki abban az időben a harckocsizó csapatok őrnagya volt, ezzel kapcsolatban ezt írta „Harckocsik Varsó és az Atlanti-óceán között” című könyvében: „Jelenthetjük, hogy teljesítettük a történelem, Németország és a Führer által ránk bízott feladatot.”⁶

Igaz, hogy Franciaország leverése után Hitler nem sietett Anglia megsemmisítésének megkezdésével. Úgy gondolta, hogy Franciaország összeomlása után Anglia haladéktalanul kapitulál, sőt esetleg csatlakozik a német—olasz blokkhoz. Éppen erről beszélt 1940. június 2-án, amikor a francia hadjárat kellős közepén megjelent Charleville-ben von Rundstedt vezértábornagy törzsszállásán, hogy utólag megmagyarázza azt a parancsát, amellyel Dunkerque előtt „megállította” a német páncéloscsapatokat.

E parancs körül mind a mai napig tart a vita. Sok kutató (köztük szovjetek is, például V. I. Dasicsev ezredes, ennek az időszaknak a kitűnő ismerője) igen meggyőző érveket sorakoztat fel amellet, hogy Hitler döntésének alapján véve katonai indítékai voltak, a politikai számítások viszont másodrendű szerepet játszottak. De vajon mellőzhetők-e az utóbbiak? Jodl tábornok például azt jegyezte fel naplójában, hogy május 20-án Hitler az operatív tanácskozáson megjegyezte: „Az angolok azonnal megkaphatják a különbékét, ha visszaadják a gyarmatokat.”⁷

Másnap Ribbentrop képviselője a vezérkarnál, Hasso von Etzdorf ezt jelentette Haldernek: „Keressük Angliával a kontaktust a világ felosztása talaján.”⁸

Ugyanerre utalt később visszaemlékezéseiben Keitel is: „Franciaország összeomlása után abban reménykedett [Hitler], hogy sikerül hamarosan befejezni a háborút Angliával. S tudom, hogy történtek is ilyen irányú puhatolódzások . . .”⁹

Amikor Hitler 1940. június 2-án Rundstedt-hez érkezett (aki iránt különös szimpátiát táplált), puhatolódzásainak említése nélkül beszélt céljairól. Szavai szerint az is elegendő lett volna, ha Anglia elismeri Németország hegemoniáját, még ha nem is

adja vissza a gyarmatokat. A legfőbb: „elérkezett az ideje a bolsevizmussal való leszámolásnak”.¹⁰

Ily módon a Führer gondolatai láthatatlan spirálján visszavisszatért ugyanahhoz a ponthoz: a bolsevizmus megsemmisítéséhez.

EGY ESZME, AMELY NEM HALT MEG

Egy olyan „összeurópai” szovjetellenes koalíciónak a létrehozása, amelynek segítségével Hitler a lehető legkedvezőbb feltételek mellett végrehajthatta volna a Szovjetunió elleni hadjáratot, olyan probléma volt, amely a lengyelországi hadjárat megkezdése után is, Franciaország megtámadása pillanatában is foglalkoztatta a náci politikusok elméjét.

Valamilyen furcsa tudathasadásban szenvedtek ebben a tekintetben a náci politikusok: egyfelől, igazi porosz következetességgel valósították meg egyik hódító tervüket a másik után: Ausztria, a Szudéta-vidék, Csehszlovákia fennmaradt része, Klaipéda, Lengyelország, Dánia, Norvégia, Franciaország, emellett mindezek a tervek egy-egy lépcsőfokot jelentettek a későbbi „Barbarossa”-terv felé — a német és a nemzetközi imperializmus legeslegfőbb terve felé. Másfelől viszont figyelemre méltó paradoxon az, hogy a felsorolt „lépcsőfokok” között kizárólag kapitalista országok szerepeltek — a többi között azok is, amelyek bizonyos körülmények között Hitler katonai szövetségeseivé és ideológiai partnereivé válhattak volna a szovjet állam elleni hadjáratban. Hitlernek és a többi imperialista német politikusnak az antikommunizmusa igen sajátos volt: csöppet sem gátolta őket abban, hogy bekebelezzék az egyik kapitalista államot a másik után.

Az ember azt hinné, miután hivatalosan megkezdődött a második világháború, miután Anglia nyíltan hadat üzent a hitleri Németországnak, a birodalmi kancelláriában letettek arról az elgondolásról, hogy Angliát bevonják egy esetleges szovjetellenes koalícióba. Pedig Rosenberg már idézett szavai szerint a náci diplomácia feladata nem volt más, mint az, hogy a „lehetetlenből lehetségeset” csináljon. Hitler, éppúgy, mint München

után, Lengyelország megtámadása után is még mindig abban reménykedett, hogy sikerül Angliát szövetségesül — persze, ifjabb partnerül — megnyernie egy szovjetellenes koalícióhoz.

Walter Hewel, egyike ama kevés diplomatának, aki közvetlen részese volt a náci Németország „diplomáciai konyhájában” folyó kotyvasztásnak, s aki Ribbentrop személyes képviselője volt Hitler főhadiszállásán, később a következő vallomást tette ezzel kapcsolatban: „Hitler eleinte úgy gondolta, hogy sikerül elszigetelnie Lengyelországot, és a lengyelországi hadjárat győzelmes befejezése után megegyezésre juthat a nyugati hatalmakkal. Meg volt győződve róla, hogy lesz egy újabb megegyezés Angliával.”

Hessével folytatott beszélgetésében, akit érthető módon elbátoraltatott Sir Horace Wilsonnal való megegyezési kísérleteinek kudarca, Hewel, mintegy vigasztalva a titkos tárgyalások peches résztvevőjét, kijelentette:

— Hitler hajlandónak mutatkozott folytatni a tárgyalásokat, amelyeket ön, Hesse úr, kezdett, mihelyt kedvezők ehhez az esélyek. Éppen csak másképp szeretne megfogalmazni néhány télt. Hitler sohasem mond le arról, hogy szabad keze legyen Kelet-Európában, mert meggyőződése, hogy ha ebben engedményeket tesz az angoloknak, nem nyílhat lehetősége az Oroszország elleni nagy hadjáratra . . .

Hesse, kissé meglepődve, megkérdezte Heweltől:

— Akkor mi értelme volt a Szovjetunióval kötött paktumnak?

Hewel ezt felelte:

— A paktum célja: rákényszeríteni az angolokat a semlegeségre. Most viszont, amikor még ezt a célt sem sikerült elérni, Hitlernek esze ágában sincs betartani a paktumot!¹¹

Hewel emellett megmagyarázta, hogy most — s ez a Lengyelország elleni támadás után és a Franciaország elleni támadás előtt volt — Hitler nemcsak Ribbentropot (s következésképpen Hessét) használja fel az angol álláspont kipuhatolására, hanem Albrecht Haushofer professzort is, a geopolitika megalapítójának, Karl Haushofernek a fiát és a Führer helyettesének, Rudolf Hessnek a személyes jó barátját.

Raktározzuk el emlékezetünkben Hewelnek ezt az odavetett

megjegyzését — Haushofer nevével találkozunk még egészen határozott összefüggésben —, s folytassuk ennek a fentebb említett vészes tudathasadásnak a tanulmányozását.

A Franciaország elleni támadás 1940. május 10-én indult meg. Ez a hadjárat, mint ismeretes, nem tartott sokáig — június 22-ig, amikor aláírták Franciaország kapitulációját. Ám már 14 nappal a hadi tevékenység befejezése előtt Berlinbe érkezett a náci kémszolgálat egyik ügynökének a jelentése, amely az angol ügynökséggel való kontaktusokról számolt be. Ez az ügynökség, mint Hesse közli, a berni pápai nuncius útján tartott fenn kapcsolatokot. A genfi angol főkonzulátus meghatalmazottjaként működő angol ügynök felkereste a zürichi német főkonzult, valamint Canaris tengernagy ottani megbízottját, s puhatolódzott az Anglia és Németország közötti kompromisszum lehetséges feltételei felől. Angol részről ilyen javaslatokat tettek:

a szovjet—német szerződés felmondása,
az 1914-es határok helyreállítása Keleten,
Németország mondjon le Elzászról és Lotaringiáról,
„garanciák” Lengyelországnak és Csehszlovákiának,
Németország visszakapja egykori gyarmatait,
francia—német—angol koalíció létrehozása.

S a Vatikán nem volt az egyetlen közvetítő a nemzetközi anti-kommunizmusnak ebben a körmönfont mesterkedésben. Ciano olasz külügyminiszter visszaemlékezéseiből tudunk a következőkről: 1940. június 17-ről 18-ra virradó éjjel került sor Münchenben Hitler és Mussolini újabb találkozására, amelyen megtárgyalták a legyőzött Franciaországgal való leszámolás tervét. Ezzel párhuzamosan folytak a két ország külügyminisztereinek a tárgyalásai, amelyek ráadásul furcsa fordulatot vettek. Ciano megkérdezte Ribbentropotól:

— Mit vennének szívesebben: a háború folytatását vagy a béke megkötését?

Emlékszünk, hogy egyszer már folyt egy ugyanilyen párbeszéd Ciano és Ribbentrop között — a második világháború küszöbén volt ez. Akkor Cíanónak arra a kérdésére, hogy Hitler Danzig elfoglalását óhajtja-e, Ribbentrop ezt felelte: „... Nem,

háborúra van szükségünk.” Így volt ez 1939-ben. 1940 júniusában viszont Ribbentrop egészen más választ adott:

— Szívesebben vennénk a békét. London már fel is vette a bizalmas kapcsolatot Berlinnel Svédországon át.¹²

Mit jelentsen ez? Mire gondolt Ribbentrop? Erre a kérdésre hosszú időn át nem sikerült választ találni — mindaddig, amíg sok évvel később Björn Prytz hajdani londoni svéd nagykövet nem számolt be azokról a megbeszélésekről, amelyeket 1940 júniusában Londonban folytatott. Ezekben a júniusi napokban, vagyis éppen Ribbentrop és Ciano találkozója előtt, egy másik találkozó zajlott le. Ennek résztvevője Björn Prytz és Richard Butler, Anglia külügyminiszterhelyettese volt. Természetesen szóba került a franciaországi hadszíntéren kialakult helyzet is, s Prytzet érthető módon érdekelte Butler véleménye az események további alakulásáról. Butler eléggé nyíltan megmondotta, hogy szerinte békét kellene kötni, és valamilyen kompromisszumra kellene jutni Németországgal. Sőt, Butler kijelentette, hogy Halifax (aki abban az időben még külügyminiszter volt) egyetért ezzel az álláspontjával. E beszélgetés alapján Prytz sürgős táviratot küldött Svédországba, s ebben Günther svéd külügyminiszter tudomására hozta, hogy „az angol kormány egy része békére törekszik Németországgal”.¹³

Lehetséges, hogy ez csak blöff volt Butler részéről? Sajnos, nem. S nem Ribbentrop volt az egyetlen, aki nem tartotta kilátástalannak ezt a dolgot. Nevezetesen, még ugyanazon a június 18-i napon Hitler a frankfurti repülőtéren találkozott Göringgel, és megerősítette, reméli, hogy megegyezésre tud jutni Angliával. Június 23-án von. Brauchitsch vezérezredessel, a szárazföldi haderő főparancsnokával folytatott megbeszélésén a Führer kijelentette, hogy „Anglia kezes bárány lesz”.¹⁴ Végül ugyanezekben a napokban Weizsäcker feljegyezte naplójában, hogy a „mostani angol kabinetben utat tör a békeszerető hangulat”, s ezzel kapcsolatban egyenesen meg is nevezte Halifaxot.¹⁵ Butler és Prytz beszélgetése, mint látjuk, nemcsak Svédországit, hanem Németországit is eljutott.

Egyébként, Prytz rejtjeles távirata nem volt az egyetlen csatornája az esetleges megegyezésnek. Június 22-én a stockholmi olasz nagykövet a tengelyhatalmak vezetőségének a tudomására

hozta, hogy „az angol nagykövet [a svédországi — a szerző] ki-jelentette Günther külügyminiszternek, hogy Anglia kész béketárgyalásokat kezdeni Németországgal és Olaszországgal”,¹⁶ s ugyanilyen jelentések érkeztek Magyarországról is. Tehát itt korántsem Butler holmi kiruccanásáról volt szó, hanem a müncheni politikusok csoportjának egy tervszerű kísérletéről, amely arra irányult, hogy visszatérjenek az annak idején Sir Horace Wilson által ajánlott útra!

Hitler ebben nemcsak Halifaxra és Butlerra számított: a többi között épített David Lloyd George-ra, az agg brit politikusra is, aki valamikor több ízben meglátogatta a Führert, valamint a windsori hercegre, aki lemondott a trónról és annak idején szintén meglátogatta Hitlert bajorországi rezidenciájában. Mindezekre a spekulációkra támaszkodva, a német kormány közvetlen kapcsolatba lépett a svéd kormánnyal avégett, hogy keresse a kompromisszumot Angliával. Közvetítő szerepet töltött be Svájc, a Vatikán és az Egyesült Államok is. Ami XII. Pius pápát illeti, egészen határozottan cselekedett, s nyíltan olyan javaslat-tal fordult Németország, Anglia és Olaszország kormányához, hogy kössenek kompromisszumos békét. Saul Friedländer, a vatikáni politika kitűnő ismerője a „XII. Pius és a Harmadik Birodalom” című könyvében azt írja, hogy „XII. Pius ezt abban a ki nem mondott reményben tette, hogy a Berlin és London közötti béke lehetőséget nyújt a Reichnek arra, hogy a Szovjetunió ellen forduljon, és likvidálja az ottani ateista kommunizmust”.¹⁷ Rövid és velős!

A játékba bekapcsolódott maga Hitler is, interjút adva Karl von Wiegand amerikai újságírónak, amelyben nyíltan célzott az Angliával való béke lehetőségére. Sőt, június 19-én a Reichstagban mondott beszédében is értésére adta Angliának, hogy kész a megegyezésre. Jóllehet a beszéd igen kevés kiinduló fel-tételt szolgáltatott egy esetleges kompromisszumhoz, és gyakor-latilag a kapitulációt ajánlotta fel Angliának, ezt mégis a „müncheni” politika folytatására próbálták felhasználni. XII. Pius pápa londoni képviselője révén egy üzenetet küldött, amelyben kertelés nélkül utalt arra, hogy Lord Halifaxnak meg kell ragadnia azt a lehetőséget, amelyet a Führer június 19-i

békeajánlatával nyújtott, és kérnie kell a német békecélok pontosabb meghatározását.¹⁸

A következő napokban egész London egy várható „kompromisszumról” suttogott. Berlinbe olyan hírek érkeztek, hogy a windsori herceg komoly lépést kíván tenni VI. György királynál. Hasonló lépést vártak Lloyd George-tól is. Ír politikusok szavai alapján a Londonban azokban a napokban uralkodó helyzetet ecsetelve, a dublini német nagykövet megállapította: „Gyors békekötésre viszonylag elfogadható feltételekkel, amelyek a mostani német sikerekre épülnek, a következő személyek hajlanak: Chamberlain, Halifax, Simon, Sir Samuel Hoare, akinek spanyolországi küldetése éppen ezzel hozható összefüggésbe, továbbá bizonyos konzervatív körök (Astorék, Londonderry és mások), magas rangú hivatalnokok (Wilson), a City, a »Times«.”¹⁹ Csupa ismerős!

Nem csoda, hogy Berlin politikai eufóriába esett, s ez odáig ment, hogy Walter Schellenberg, az SS külföldi hírszerző szolgálatának vezetője, Ribbentrop utasítására valóban fantasztikus tervet dolgozott ki: elrabolják az akkoriban Portugáliába kényszerű windsori herceget, s a németek kreatúrájává teszik. A háború után megjelent memoárjaiban Schellenberg egy egész fejezetet szentel ennek a tervnek.²⁰ Ám nem óhajtunk itt anekdotákkal foglalkozni. Voltak ennél komolyabb tervek is. Például, 1940. június 24-én Göringet felkereste Albert Plesman, a holland KLM légitársaság elnöke, s egy tervet terjesztett elő arra vonatkozólag, hogy Németországnak és Angliának miképpen kellene egymás között felosztaniuk a befolyási övezeteket. Anglia befolyási övezete lett volna a birodalma, az Egyesült Államoké az amerikai kontinens, Németországé pedig az európai kontinens. Plesman terve szerint Németország megtartotta volna hegemoniáját az egész európai kontinensen, némileg enyhítve ennek formáit Lengyelországban és Csehszlovákiában, emellett Afrika a német befolyási övezetbe került volna. Ezt az ajánlatot előterjesztették Londonban is, Berlinben is.²¹

Ugyanebben a dologban ügködött a már említett Haushofer professzor is. Szeptember 8-án beszélt Hitler helyettesével, Rudolf Hess-szel, s a megbeszélés eredménye egy speciális emlékirat lett, ezzel a címmel: „Van-e lehetőség német—angol bé-

kére?” Rudolf Hess kereken feltette a tudós férfiúnak a kérdést: van-e lehetőség arra, hogy eljuttassák „Hitler komoly ajánlatait Anglia vezető politikusaihoz”? Hiszen Hitler „nem óhajtja a Brit Birodalom lerombolását”, s ezért keresi a megfelelő angliai politikusokat, akik megértenék szándékait. Haushofer nyomban meg is nevezett több embert: O'Malley magyarországi angol nagykövetet, Sir Samuel Hoare spanyolországi angol nagykövetet, Lord Lothian washingtoni angol nagykövetet, s végül a fiatal Hamilton herceget, aki „Londonban bármikor találkozhat Churchill-lel és a királlyal”. Hess megbízta Haushofert, hogy tisztázza pontosabban ezeket az ajánlatokat. A megbízatást teljesítve, Haushofer azt jelentette, hogy a legrealisabb jelölt Hamilton herceg, akinek 1940. szeptember 23-án írt is egy levelet, azzal az ajánlattal, hogy találkozzanak Lisszabonban.²²

... Most, sok évvel később, amikor regisztráljuk 1940 nyarának a kulisszák mögötti eseményeit, mindez kissé hihetetlennek tűnik. Hiszen dúlt a háború, s Hitler egyáltalán nem tett le Anglia katonai leigázására irányuló próbálkozásairól. Éppen ebben az időben kezdődött Anglia fölött a híres „légi csata”, amelyben százával pusztultak az ország békés lakosai. Éppen ezekben a napokban dolgozták ki London és Coventry lerombolásának terveit. Éppen ezekben a napokban készítették elő a „Seelöwe”-hadműveletet: a hitlerista csapatok angliai partraszállásának a tervét. Mindez azonban nem gátolta a német és az angol antikommunisták cselekvésének fatális párhuzamosságát!

Már csak egy kérdésre kell válaszolnunk: mi a magyarázata annak, hogy a megegyezés mégsem jött létre? Ez igen fontos kérdés, s ennek két aspektusa van: egy német és egy angol. Előbb vizsgáljuk meg a német álláspontot. Például, mit gondolhattak a birodalmi kancelláriában, amikor megkapták Wilson javaslatait, amelyeket Fritz Hessének nyújtott át, s amelyekben felajánlották Németországnak a kiegyezést — számára nyilvánvalóan nem előnyös feltételekkel?

Mindez az 1939. augusztus 8. és 13. közötti időszakban történt. Ebben az időben fejeződtek be az előkészületek a Lengyelország elleni háborúhoz. Ebben az időben, mint tudjuk, a náci vezetés emellett a legkülönbözőbb külpolitikai lépéseket latolgatta, s éppen ebben az időben folytak az angol—francia—szovjet tár-

gyalások. Persze az angol javaslatok a továbbiakban egy olyan „antibolsevik szent szövetség” létrejöttével kecsegtetett, amelyenről Hitler álmódott. Csakhogy Anglia ezért meglehetősen nagy árat kért. Az angolok nyílt célzásokat tettek a hitleri Németországnak arra, hogy az „ifjabb partnerré” kell válnia, és meg kell szereznie az angol hozzájárulást európai akcióihoz. Ezt Hitler, természetesen, semmiképpen sem fogadhatta el.

Amikor viszont már kitört a háború, megváltozott a helyzet: a német javaslatokat Anglia nem fogadhatta el. Nem kétséges, hogy ha Chamberlain van hatalmon, Butler és Halifax könnyen megszerezhetette volna hozzájárulását a svéd közvetítő révén és más csatornákon át érkezett ajánlatokhoz. Csakhogy ekkor már nem Chamberlain volt hatalmon, akinek az agresszor megbékéltetésére irányuló „müncheni” politikája csődbe jutott és zsákutcába vitte Angliát. A kormány élén Churchill állt, az angol burzsoázia egy egészen más frakciójának, ama részének a képviselője, amely minden antikommunizmus dacára világosan látta, hogy a Hitlernek tett engedmények csak katasztrófába sodorhatják a Brit Birodalmat. Nem véletlen, hogy Churchill ezekben a napokban az alsóházban június 4-én és 18-án mondott beszédében nyomatékosan hangsúlyozta, hogy Anglia folytatni fogja a háborút, és esze ágában sincs kapitulálni.

A müncheni politikusok a front mindkét oldalán túlbecsülték lehetőségeiket. Abból indultak ki, hogy a világ — a többi között az angol nép is — behódolt már Hitlernek. Márpedig ez korántsem volt így. Nem utolsósorban éppen az angol nép elszántsága arra, hogy szembeszáll a nácizmussal, készítette a Brit Birodalom kormányköreit a megbékéltetés politikájáról való lemondásra. Churchill legalább annyira volt antikommunista, mint Chamberlain — s ebben aligha kételkedhetett bárki is, ismerve az új miniszterelnök politikai pályafutását. Csakhogy Churchillben volt annyi érzék a politikai realizmus iránt, hogy megértse, hová vezet a müncheni út. A háború folytatódott, s Hitlernek csak nem sikerült Angliát bevonni szovjetellenes koalíciójába.

Valahányszor véget ért a Wehrmachtnak egy újabb hadjárata, a berlini UFA filmvállalat sürgősen elkészítette a megfelelő dokumentumfilmet. Lengyelországnak és Franciaországnak, Norvégianak és Görögországnak szinte másodsor kellett átélnie szégyenét, amikor a mozivásznon megjelent a ragadozó sas, a filmvállalat emblémája. E filmek számos kockája „klasszikus híradóanyaggá” vált: a kidöntött lengyel határjelzők; a francia kapituláció aláírása alkalmával Compiègne-ben a szalonkocsi előtt hetykén lépkedő Hitler; az athéni Akropoliszra kiránduló német katonák . . .

1941 őszén az UFA nagy nehézségekkel küszködött. Már ideje lett volna elkészíteni a következő filmet — ezúttal a Szovjetunió legyőzéséről. Már öt hónapja folyt a háború, a német filmvállalatot személyesen patronáló Goebbels minden számítása szerint von Bock tábornagy hadosztályainak már be kellett volna vonulniuk Moszkvába — annál is inkább, mert október 2-án kezdődött az a támadás, amelyet az utolsónak hittek. Nyilván elérkezett már az ideje, hogy elkészítsék a világot megrázó filmet. 1941. június 22. óta a harctéri operatőrök nagy mennyiségben készítettek el meglehetősen egysíkú, de hatásos felvételeket. Már csak a zárójelenet hiányzott. A lengyelországi hadjáratról készült filmet a varsói díszszemlével fejezték be, „A nyugati győzelem” című filmet a párizsi díszfelvonulás zárta le, „A keleti hadjárat” című filmre nyilván a Wehrmacht ezredeinek a Vörös téren rendezett parádéja tette volna fel a koronát.

Csak az a baj, hogy éppen ezeket a kockákat nem sikerült felvenni. Egy egyszerű oknál fogva: Moszkvát nem foglalták el. Mit tegyenek? A filmnek meg kell jelennie. Találtak egy megoldást: úgy döntöttek, hogy az őszi német előnyomulást bemutató filmkockák után egy olyan jelenetet montíroznak, amely a film készítőinek véleménye szerint egyenértékű Moszkva elfoglalásával. Az „antikomintern paktum” ötödik évfordulója volt ez, amelyet nagy csinnadrattával ünnepeltek meg 1941. november 25-én a német fővárosban. A nézőknek, akik azért jöttek el a moziba, hogy lássák a „Reich” SS-hadosztály felvonulását a

Gorkij utcán, meg kellett elégedniük a birodalmi kancellária termékének a látványával és Joachim von Ribbentrop álszent képével, amint éppen felköszönti a hitlerista katonai koalíció tagországáiból Berlinbe meghívott vendégeit.

Rendkívül szedett-vedett társaság volt ez. Az élen jártak az „antikomintern” megalapítói: Németország, Japán és Olaszország, amelyek 1936. november 25-én írták alá ezt a paktumot. Utánuk következett Finnország, Románia és Magyarország. A következő csoportot a bábállamok: Szlovákia, Horvátország alkották, aztán olyan államok következtek, amelyek gyakorlatilag nem léteztek ugyan, de azért szerepeltek a listán: a Quisling-féle Norvégia, a nankingi Kína, Dánia kollaboráns „kormányja”. Ezek mind 1941. november 25-én bejelentették az „antikomintern paktumhoz” való csatlakozásukat. Mellettük álltak a Franco-Spanyolország, valamint az összes európai országok fasiszta erői, amelyeknek közre kellett működniük a bolsevizmus elleni „nemzetközi keresztes hadjáratban”.

Hogyan alakult ki és hogyan működött ez a katonai koalíció? Csak a háború után kerültek elő olyan dokumentumok, amelyekből kitűnt, milyen viszályok dúltak az antikomintern paktum urai között, elsősorban az egymást gyengéden istenítő (és őszintén utáló) Führer és Duce között. Hiszen csak otromba bohózatban képzelhető el két olyan szövetséges, aki titkolja egymás elől legfontosabb terveit. Márpedig éppen ez történt: Mussolini Hitler elől eltitkolva készítette elő Albánia elleni támadását, Hitler pedig egyetlen nappal 1941. június 22. előtt közölte a Ducéval a „Barbarossa”-hadművelet megkezdésének időpontját.

Bízvást a komédia (vagy tragikomédia) mesterének kellene lennie valakinek ahhoz, hogy egy színművet írjon „A koalíció fintorai” címmel. A háború után sok olyan dokumentum került napvilágra, amely azt mutatja, hogy a német fél a legnagyobb bizalmatlansággal viseltetett szövetségesei iránt. Például, amikor 1965 nyarán a csehországi Fekete-tóban (Černé jezero) ráakadtak az SS Reichssicherheitshauptamt (Birodalmi Biztonsági Főhivatal) VI. osztályának dokumentumaira, ezek jelentős része arra a kémhálózatra vonatkozott, amelyet a németek Olaszország területén kiépítettek. A felderítés objektumai nem egysze-

rúen az olaszok voltak: szó sincs róla, a fasiszta birodalom legfelső vezetői voltak azok, akiket a német ügynökök gondosan figyeltek, s akiknek minden lépéséről tájékoztatták Berlint.

Valamelyest más volt a helyzet Spanyolországban, ahol a német képviselők munkamódszerei olyan formákat öltöttek, amelyek baráti hatalom képviselői részéről teljesen abszurdak. Ha áttanulmányozzuk például a Wilhelmstrasse és a madridi német diplomáciai képviselők közötti levelezést, megállapíthatjuk, hogy a spanyol—német kapcsolatok fejlődésének egy bizonyos szakaszában — körülbelül 1942 végétől kezdve — néhány német diplomata és politikus agyában egy érdekes gondolat ötlött fel: úgy látták, hogy a makacs Francót, aki nem sietett teljesíteni Berlin minden utasítását, fel lehetne cserélni valaki mással. A többi között már 1942 decemberétől kezdve a madridi német képviselő külön felhívta a figyelmet Augustin Muñoz Grandes tábornokra, a „kék hadosztály” hajdani parancsnokára, egy olyan emberre, aki igen közel állt Francóhoz, és közismert volt németbarát szimpátiájáról. 1943. január 16-án Moltke követ azt jelentette Berlinbe, hogy hosszas beszélgetése volt Muñoz Grandes-szal. Moltke ezt írta:

„A Caudillóhoz fűződő kapcsolatait illetően olyan értelemben nyilatkozott, hogy Franco féltékeny rá, a többi között azért is, mert az államfő úgy véli, hogy ő, Muñoz Grandes, különösen intim és bizalmas kapcsolatban áll a Führerrel.”

Muñoz Grandes további kijelentései annyira barátságtalanok voltak a Caudillóval szemben, hogy Moltke megijedt, és hamar biztosította a tábornokot Franco iránti lojalitásáról. Ez a beszélgetés mindamellett élénk levelezés tárgya lett — annál is inkább, mert 1943 áprilisában Muñoz Grandes meghívta magához a német katonai attasét és kijelentette, hogy szeretne lépéseket tenni a német—spanyol kapcsolatok javítására. E beszélgetés során ismét lázas levelezés indult meg, amelynek során egész nyíltan hangot kaptak olyan javaslatok, hogy Muñoz Grandesre kellene építeni — Francóval szemben.²³

Tudjuk, hogy mindezekből a tervekből nem lett semmi — a keleti front eseményeinek alakulása elvette Berlin kedvét attól, hogy mindenféle intrikákat szőjön Spanyolországban. Ám ez az epizód — egy láncszem azoknak a „koalíciós gyengédségeknek”

a láncolatában, amelyekkel Hitler és szövetségesei elhalmazták egymást. Magyar szövetségeseit a Führer hitvány hadfiknak tartotta, de azért kierőszakolta a frontra küldésüket; a románokról azt mondogatta, hogy nem lehet megbízni bennük, Finnországot pedig, amelynek hűséget esküdött, egyszerűen be akarta kebelezni a Nagy-Német Birodalomba. Hasonlóképpen fizettek vissza Hitlernek is.

Az olyan szövetségeseik, amelyek összerabolt zsákmány felosztására épülnek, sohasem szívélyesek. Mindamellett ezekben is mindig vannak bizonyos „mézeshetek” — egy olyan időszak, amikor zsákmány még nincs, hanem csak számítanak rá. Az el nem ejtett medve bőrének varázsereje van: ellenállhatatlanul vonz. Éppen ezért káros tévedés volna, ha az antikomintern paktum történetében csak a viszályt és a veszekedést látnánk.

Minden politikai cinizmus ellenére (vagy éppen ezért) Adolf Hitler, vezérkara és mindazok, akik mögöttük álltak, tisztában voltak vele, hogy a „Fall Barbarossa” sikeréhez Németországnak szövetségeseire lesz szüksége. Andreas Hillgruber nem minden irónia nélkül állapítja meg, hogy Németország a „bolsevizmus elleni keresztes hadjáratát” korántsem azzal a koalícióval kezdte, amelyet létre akart hozni. Először is, Hitlernek nem sikerült maga mellé állítani Angliát, jóllehet 1925 óta ábrándozott az Angliával való szövetségről. Lengyelország, amelyet Göring valamikor a szovjetellenes politika fő kelet-európai bázisává akart tenni, nem szövetséges lett, hanem az agresszió első áldozata. A három balti államot, amelyek rezsimje alig különbözött a nácikétól, a német diplomácia 1940-ben kénytelen volt a „veszteséglistára” írni. Svédországot és Törökországot nem sikerült kimozdítani semleges pozíciójából. Még Franco is, aki mindent Hitlernek köszönhetett, elzárkózott a nyílt hadba lépés elől, s burkolt támogatásra szorítkozott . . .

Röviden vázolnánk annak a koalíciónak az állapotát, amelyre Németország a Szovjetunió elleni háború megindításakor támaszkodhatott.

A német—olasz blokk elméleti alapja az úgynevezett acélpaktum volt, amelyet 1939 májusában kötöttek, s amely a két európai állam közös katonai tevékenységét irányozta elő. Nem sokkal ezután az acélpaktumot kiszélesítették: 1940. szeptember 27-én egy katonai egyezményt írtak alá az antikomintern paktum keretében (Olaszország, Németország, Japán).

1939. január 31-én Oshima tábornok, japán nagykövet meglátogatta Himmlert. Beszélgetésük tartalmát rögzítve Himmler ezt jegyezte fel naplójában: „Egy olyan szerződés megkötéséről tárgyaltunk, amelynek az volna a rendeltetése, hogy még jobban megszilárdítsa és végleges formába öntse Németország—Olaszország—Japán hármasszövetségét. Azt is elmondta nekem, hogy a német kémelhárítással együtt hosszú időre előre tervezett lépéseket tesznek. E lépések célja: Oroszország feldarabolása, amelyet a Kaukázusban és Ukrajnában kell megkezdeni. Ám ez a rendszer csak háború esetén válik hatékonná...”²⁴

S lám bekövetkezett ez az eset, a rendszer „hatékonná vált”. Ha átlapozzuk Mussolininek Hitlerrel folytatott levelezését, láthatjuk, milyen rendszeresen buzdította a Duce Hitlert a Szovjetunió elleni háború megkezdésére. Már abban az időben is, amikor Hitler még nem készült fel erre a legfőbb hadműveletre, Mussolini a bolsevizmussal való mielőbbi leszámolást ajánlotta neki.

Elvben Németország és Olaszország katonai együttműködése eldöntött dolog volt. Csakhogy a német vezérkar nem fűzött túlságosan nagy reményeket az olaszokhoz. Azok az önálló akciók, amelyeket Olaszország a Balkán-félszigeten folytatott, megmutatták, hogy az olasz hadosztályok harci értéke igen csekély, Olaszország gazdasági lehetőségei pedig elenyészőek. Mussolininek ugyanezekben a leveleiben egy hosszú listáját találjuk azoknak az áruciknek, amelyeket a Duce szövetségesétől követelt ahhoz, hogy felszerelje hadseregét. E körülmények folytán a német vezérkar igen óvatos volt a leendő keleti hadjáratban való olasz részvétel megtervezéséhez. Olaszországnak tulajdonképpen nem tettek határozott területi ígéreteket. Ennek ellenére Mussolini, amikor a „Barbarossa”-hadjárat megindulásáról ér-

tesült, egy 40 000 főnyi olasz expedíciós hadtestet ajánlott fel a Führernek. S ahogy hamisítatlan cinikushoz illik, feleségének odabökte:

— Kedves Rachele, ez azt jelenti, hogy a háború elveszett.²⁵

2. ROMÁNIA

Alighogy 1940 szeptemberében Romániában a fasiszta puccs lezajlott, máris megkezdtek a rendszeres előkészületeket Romániának a Szovjetunió elleni támadásba való bevonásához. Ellenében az óvatossággal, amelyet Olaszországgal szemben tanúsítottak, itt nem hagytak helyet kételyeknek: Hitlernek eltökélt szándéka volt, hogy román hadosztályokat szerez segítségül. 1940 novemberében Ion Antonescu „államvezető” Berlinbe érkezett, és hosszas tárgyalásokat folytatott a fasiszta Németország vezetőivel. 1946. január 6-án írásbeli vallomásaiban nyíltan elismerte, hogy az 1940. novemberi tárgyalások „a Szovjetunió elleni háború előkészítése céljából a németekkel való meg egyezésem kezdeteként”²⁶ foghatók fel.

1941 januárjában Antonescu újabb tárgyalásokra utazott Németországba, s ezek eredményeképpen megállapodtak abban, hogy a birodalom csapatokat vonultathat fel Romániában. Antonescu megkérdezte, vajon ez a Szovjetunióval szemben ellenséges aktusnak tekintendő-e. Hitler megerősítette az „államvezető” feltevését, de megnyugtatta, hogy nincs oka aggodalomra, mert Németország mindenkor „megvédi Romániát”.²⁷

Hitler és Antonescu 1941 májusában találkoztak harmadszor, s itt már minden kártyát kitettek az asztalra. Hitler és Antonescu nyíltan megtárgyalta a Szovjetunió elleni haditevékenység terveit. Ezzel párhuzamosan folytak a tárgyalások a vezérkarok között, s kölcsönös látogatásokat tettek katonai missziók.

Hitler cselekvéseiben általában nem sokat teketóriázott. Kezken megmondotta, hogy (Antonescu vallomásaiból idézve) „Besszarábia és Észak-Bukovina visszaszerzésére [Románia számára] nincs más út, mint a fellépés Németország oldalán. Emellett utalt arra, hogy háborús segítségünk fejében Románia meg szállhat és ellenőrzése alá vonhat más szovjet területeket is egészen a Dnyeperig.”²⁸

Újszászy, a magyar hadsereg kémelhárításának főnöke a nürnbergi perben tett vallomásaiban 1940 novemberére datálta az első olyan lépéseket, amelyek Magyarországnak a „Barbarossa”-hadműveletbe való bevonását célozták. Ebben az időben érkezett Budapestre Halder tábornok levele, amelyben arról tájékoztatta Werth vezérkari főnököt, hogy a magyar hadsereget „invitálják a Szovjetunió elleni háborúban való részvételre”. Werth ezt elvben nem ellenezte, de kijelentette, hogy hadserege még nem készült fel a háborúra, és megfelelő segítséget kért.²⁹

Ettől fogva a két ország fegyveres erőinek képviselői rendszeresen találkoztak, és tárgyalásokat folytattak, amelyek során megbeszélték a majdani katonai együttműködés részleteit. Németország részéről tettek is megfelelő ajánlatokat: 19 magyar hadosztály kiállítása fejében Magyarország kap „jugoszláviai területet, továbbá Oroszországban Galíciát, a Kárpátok hegyalját, egészen a Dnyeszterig.”³⁰

Igaz, itt felmerült egy régi kérdés: Erdély kérdése. Ez a vidék régóta vita tárgya Magyarország és Románia között. Az úgynevezett bécsi döntések nem elégítették ki sem az egyik, sem a másik felet, s ezért Németországnak módja volt arra, hogy cinikus játékot űzzön. Amikor a németek a magyarokkal tárgyaltak, arra célozgattak, hogy a háború után Magyarország kapja meg Erdélyt, s éppen az ellenkezőjét ígértették a románokkal folytatott tárgyalásokon.

1940 szeptemberében a berlini magyar nagykövetet, Sztójayt, fogadta Hitler, és olyan célzásokat tett neki, hogy meg lehet majd vizsgálni a magyar igények teljes kielégítésének kérdését. 1940 novemberében pedig Hitler megígérte Antonescunak, hogy Románia javára felülvizsgálják a bécsi döntést. 1941 novemberében Hitler megerősítette ezt az ígéretét. Ribbentrop pedig budapesti útja során ugyancsak biztatta a magyarokat. Talán az egyetlen nyílt ember Göring volt. Egyik alkalommal, amikor birtokára utazva Antonescuval beszélgetett, kertelés nélkül azt mondotta neki:

— Végeredményben nem tudom mit civakodnak a magyarok-

kal Erdély körül, amikor az lényegében sokkal inkább német, mint román vagy magyar?³¹

Ennek ellenére Magyarország megadta hozzájárulását a hitleri katonai kalandban való részvételhez. Horthyt módfelett nyugtalanította az, hogy a „Barbarossa-terv” első változatában mint szövetséges csak Románia és Finnország szerepelt. Berlinben Sztójaynak világosan értésére adták hogy ha Magyarország nem ajánlja fel szolgálatait, nem számíthat Erdély déli részére. A hitleristabarát beállítottságú Werth tábornok viszont közben gyakorlatilag már tárgyalta az OKW-vel és az OKH-val.

4. FINNORSZÁG

A Németország és Finnország közötti kapcsolatok alakulásának sorrendjét a Szovjetunió ellen soron következő támadással összefüggésben 1940. augusztus 18-ával kezdhetjük, amikor Berlinből Helsinkibe utazott Göring emisszáriusa, Veltjens, a hivatalos verzió szerint azért, hogy a finn katonai vezetésnél tisztázza német csapatok „tranzitszállításainak” lehetőségét. A berlini finn követ ajánlólevelében, amelyet Veltjens magával vitt, utalás történt arra, hogy a Veltjens által közlendő tervek elfogadásáról egy konspiratív táviratban kell majd értesíteni Berlint, amely egyetlen szót tartalmaz. Ez a távirat hamarosan meg is érkezett Berlinbe. Már szeptember 21-én Vaasa finn kikötőben megjelentek az első szállítmányok német csapatokkal és fegyverzettel. Másnap Kivimäki Berlinben véglegesen megszövegezte Finnország és Németország „tranzitegyezményét”.

„Ha valóban csak Finnországon és Norvégián átmenő tranzitszállítmányokról lett volna szó — írta ezzel kapcsolatban O. V. Kuusinen —, mire kellett ez a valóságos összeesküvői konspiráció? Csakhogy itt valójában egészen másról volt szó. Mind a német, mind a finn főkolomposok, akik a Szovjetunió elleni közös agresszióra törekedtek, azt akarták, hogy a németek számára Észak-Finnországban minél előbb hadműveleti bázis jöjjön létre; mivel azonban világos volt, hogy már a német csapatok első kontingenseinek finn területen való megjelenése sem maradhat észrevétlen, valódi rendeltetésük álcázására kiagyalták azt a ravasz ürügyet, hogy »tranzit« átszállításukról van szó. A németek

»tranzit« kontingensei ott rekedtek a vendégszerető országban, és szilárdan megvetették lábukat Észak-Finnország vasúti csomópontjain.”³²

Amikor aztán 1940 decemberében a német szárazföldi haderő vezérkarában tanácskozást tartottak a hadseregek törzseinek parancsnokai, hogy megvitassák a „Barbarossa-tervet”, a véletlen furcsa játéka folytán éppen Halder főhadiszállásán volt Heinrichs tábornok, a finn hadsereg vezérkari főnöke. Nem vett részt a Haldernél rendezett tanácskozáson, mindazonáltal beszámolt a legmagasabb rangú német tiszteknek az 1939-es szovjet—finn háborúról. Ezt követően vacsorát adtak a tiszteletére, s ezen az egekig magasztalták a „német—finn fegyverbarátságot”.

Hitler jobbnak látta a katonai kapcsolatokkal kezdeni. Amikor 1941 februárjában Helsinkibe érkezett a német vezérkar különképviselője, Buschenhagen ezredes, magától értetődőnek tűnt, hogy a két vezérkar megkezdte a közös hadműveletek előkészítését.

Helsinki és Berlin között rendszeresen közlekedtek a vezérkarok képviselői, és mindenben megállapodtak. Halder 1941. június 7-i naplójegyzete szerint „a finn hadsereg parancsnoksága elébe ment ajánlatainknak, és úgy látszik, teljes gőzzel a feladat teljesítésére törekszik”.³³ Ám az ügy nem szorítkozott a katonai szférára. Május 20-án Hitler egy olyan üzenetet küldött Ryti miniszterelnöknek, amelyben megmagyarázta terveit. Ryti és Mannerheim kijelentették, hogy szeretnének „szabad kezet” kapni.³⁴ Gyakorlatilag már június 17-én kihírdették a mozgósítást, s a finn csapatok a németekkel együtt megkezdték a haditevékenységet a Szovjetunió ellen. Erőfeszítéseik „jutalmazásául” Hitler megígérte a finneknek Leningrád területét és Észak-Karéliát.

Ily módon Hitler 1940—1941-ben biztosította magának *négy* európai állam közvetlen katonai segítségét. Vajon akart-e ennél többet? Feltétlenül. Jelentős nyomást gyakorolt például Bulgáriára, azzal a céllal, hogy megszerezze katonai segítségét. Ám a trónján úgyis eléggé labilisan ülő Borisz udvari klikkje nem merte ezt megkockáztatni, mert félt a néptől. 1941. június 7-én Borisz, Hitlernél tett látogatása alkalmával, kereken kijelentette, hogy a bolgár nép nem fog harcolni a Szovjetunió ellen.³⁵

Meglehetősen hamar tisztázódott, hogy Németország nem számíthat *Jugoszlávia* segítségére sem. Ebből le is vonták a megfelelő következtetéseket; 1941 tavaszán, amikor Jugoszláviában németellenes vezetés jutott hatalomra, Hitler úgy döntött, hogy megszállja az országot.

Ami *Törökországot* illeti, már arra is hajlottak, hogy az egész Kaukázust odaigérjék neki,³⁶ s ugyanakkor a „szovjet veszéllyel” ijesztgették. 1941. június 18-án megkötötték a német—török „barátsági szerződést”, de *Törökország* értésére adta partnerének, hogy csak akkor lép be a háborúba, amikor a Szovjetunió összeomlása bizonyosnak látszik.

Hitler a semleges országoktól az első időkben nem sokat kapott. *Svédország* részvétele a háborúban kizárt volt. De azért *Svédország* irányában is tettek kezdeményező lépéseket: megígérték neki a Finnországhoz tartozó Åland-szigeteket.³⁷ Ez némiképp meglepte *Svédországot*, mert tudta, hogy Hitler Finnországot is meg akarja nyerni a katonai együttműködéshez, tehát nem veszi el tőle az Åland-szigeteket. 1941 márciusában Hitler megértette, hogy *Svédország* nem vesz részt a hadicselekményekben, bár reménykedett abban, hogy át fogja engedni csapatait Norvégiából Finnországba.³⁸ *Svédország* csakugyan átengedett június 24-én egy hadosztályt, de ezután ezt nem ismételte meg többé. *Svédországtól* (akárcsak *Svájctól* is) Hitler mindössze bizonyos gazdasági kedvezményeket kapott.

Felsoroltuk tehát Hitler minden számba jöhető európai szövetségését? Nem, kimaradt a *Franco-Spanyolország*, ám ott paradox helyzet alakult ki.

Azt lehetett volna hinni, hogy *Spanyolország* és *Németország* katonai együttműködése a Szovjetunió elleni háborúban bizonyosra vehető. Az 1937. március 20-án Salamancában aláírt titkos szerződés 1. pontja előírta a konzultációt „mindkét országnak a kommunista veszéllyel szembeni védelme esetén”. Az ilyen frázisok régóta katonai szövetséget jelentettek — nem a kommunizmussal szembeni védekezés, hanem a kommunizmus megtámadása céljából. Franco 1940. augusztus 16-án azt írta Mussolininak, hogy „kedvező lehetőségek” esetén bekapcsolódna a háborúba, de néhány nappal ezt megelőzően — augusztus 8-án — Stohrer madridi német nagykövet egy Rib-

bentrophoz intézett táviratában megmagyarázta, tulajdonképpen mi is értendő a „kedvező lehetőségeken”. Kiderült, hogy Franco a háborúban való részvételért komoly jutalmat kívánt kapni: Gibraltárt, Francia Marokkót, Algéria egy részét, a Guineai-öböl menti birtokokat és, természetesen, jelentős anyagi támogatást. Ily módon a „félelem bére” meg volt jelölve. Ezek után 1940. október 23-án Hendaye-ban Franco Hitlerrel való találkozása alkalmával kijelentette, hogy ebben a háborúban „Spanyolország boldogan harcol majd a német fél oldalán”.³⁹

Am kiderült, hogy a két diktátornak eltérő volt a véleménye a „boldogságot” illetően, mivel — amint ezt a német—spanyol kapcsolatok eléggé szemléletesen megmutatták — a hitlerista koalíció alapvető vonása a durva egoizmus és a szerzési vágy volt, akár a partner rovására is. Hitlernek, európai terveit délgetve, esze ágában sem volt a Gibraltárt odaadni Spanyolországnak; ugyanúgy nem sietett a francia gyarmatok megigézésével sem, hiszen ezekre szüksége volt ahhoz, hogy kezében tarthassa a vichyi Franciaországot. Szíve mélyén Hitler utálta Francót (akárcsak Mussolinit is), bizonyára úgy gondolta, hogy elég egy Führer is. A maga részéről Franco is kettős játékot űzött, amikor a háborúban való részvétel váltója fejében igyekezett minél többet kicsikarni. Első hozzájárulásaként a szovjet—német frontra vezényelte a hírhedt „kék hadosztályt”.

Ezek után talán nem is olyan nehéz megérteni, miért monddta Hitler 1945. február 10-én Martin Bormann-nal folytatott beszélgetésében a következőket:

— Sohasem merült fel bennem a kérdés, vajon nem követünk-e el hibát, amikor nem vontuk be Spanyolországot a háborúba. Hiszen jóformán semmit sem kellett volna tennünk, hogy beletaszítsuk a háborúba, mert égett a türelmetlenségtől, hogy csatlakozhasson a győztesek klubjához... Mivel azonban Spanyolország semmi lényegeset nem nyújthatott, nyílt beavatkozását nem tartottam kívánatosnak... Röviden, a legjobb szolgálatot, amelyet Spanyolország megtehetett nekünk, meg is tette: biztosította azt, hogy az Ibériai-félsziget a háborús konfliktuson kívül maradjon.⁴⁰

Ebben a „kinyilatkoztatásban” a náci koalíciónak egy bizonyos logikája nyilvánult meg: a koalíció sohasem volt őszinte.

Még akkor is, amikor Hitler, Himmler és Goebbels lázas propagandát fejtett ki „a kommunizmus elleni keresztes hadjárat” érdekében, s Franciaországban, Belgiumban, Hollandiában, Dániában, Szlovákiában az SS úgynevezett „önkéntes légióit” kezdték szervezni, e légiók hadfiait cinikusan merő ágyútölteléknek tartották. 1941. július 16-án Hitler cinkosai szűk körében egészen komolyan felháborodott „egy vichyi lap szemérmetlen kirohanásán, azon a kijelentésén, hogy a Szovjetunió elleni háború egész Európa háborúja, s hogy ezt, úgymond, egész Európa javára kell folytatni. Ez a vichyi lap az ilyen célzásokkal nyilván azt akarja elérni, hogy ebből a háborúból ne csak a németek, hanem az összes európai államok húzzanak hasznot.”⁴¹ S éppen ezt nem akarta megengedni a Führer. Ez az ő háborúja volt, az ő viláгурalmáért, amelyben nem óhajtott osztozkodni senkivel.

A német stratégia e kategorikus imperativusának a fényében meg kell vizsgálnunk a Reichnek ázsiai tengelyszövetségeséhez: *Japánhoz* való viszonyát is. Már magát ezt a témát is érdemes külön tanulmányozni — annyira szerteágazó és annyira fontos az agresszív koalíciók logikájának és logikátlanságának megértéséhez. V. L. Izraeljan és L. N. Kutakov, a japán—német kapcsolatok történetének a kutatói „Az agresszorok diplomáciája” című vaskos munkájukban teljes joggal állapítják meg:

„A német—japán kapcsolatok alakulására — közvetlenül Németországnak a Szovjetunió ellen indított támadása előtt — rányomta bélyegét az, hogy Berlin is, Tokió is a saját külpolitikai céljaira próbálta felhasználni partnerét. A látszólagos nézetazonosság, a barátságnak és az együttműködésnek a kinyilatkoztatása vetélkedést és mély ellentmondásokat takargatott, amelyek a fasiszta blokk vezető résztvevői: Németország és Japán által folytatott külpolitika és diplomácia rabló, imperialista lényegéből fakadtak.”⁴²

Nekünk tulajdonképpen csak egyet fontos tisztáznunk: milyen szerepet szántak Japánnak a Szovjetunió elleni német tervekben, s mennyiben vették egyáltalán számba a „Barbarossa” kidolgozásánál? Itt nyomban szembe ötlik ugyanaz az első pillantásra logikátlannak tűnő, pedig valójában nagyon is logikus szituáció, amelyet Hitler és Franco viszonyában is tapasztaltunk,

csak súlyosbodik ez azzal, hogy Japánt Németországtól sok ezer kilométer választja el, és szerepet játszik ennek az imperialista államnak világpolitikai súlya is.

Németországnak és Japánnak a Szovjetunióval szembeni katonai „közösségét” egy 1940. szeptember 27-én kötött speciális egyezmény (a háromhatalmi egyezmény) rögzítette, s ettől fogva a két ország szoros kontaktust tartott fenn. Konoje herceg jellemzése szerint a szeptemberi paktum „az akkor érvényes háromoldalú antikomintern paktumnak egy, elsősorban a Szovjetunió ellen irányuló katonai szövetséggé való átalakítására irányuló terv” volt. Persze teljesen logikus, hogy Ribbentrop 1941 februárjában tájékoztatta a japánokat a Szovjetunió ellen készülő támadásról, amely „a németek gigantikus győzelméhez” vezet majd, és „a szovjet rezsim végét” fogja jelenteni.⁴³

Am amint közeledett az ideje a „Barbarossa” megvalósításának, Hitler kissé váratlan döntést hozott. 1941. március 5-én jóváhagyta a „24. sz. utasítás. A Japánnal való együttműködésről” című dokumentumot. Ez a következő igen furcsa 5. pontot tartalmazta:

„5. A japánoknak nem szabad semmiféle célzásokat sem tenni a »Barbarossa«-hadműveletet illetően.”

Ugyanakkor a „24. sz. utasítás” 1. pontja így hangzott:

„1. A háromhatalmi egyezmény alapján Japánnal való együttműködés célja: rábírní Japánt arra, hogy minél előbb *aktív tevékenységet fejtsen ki a Távol-Keleten*. Ily módon leköthetők az angol erők, az Egyesült Államok érdekeinek súlypontja pedig a Csendes-óceánra helyeződik át. Minél előbb következik ez be, annál több esélye lesz Japánnak a sikerre, mivel ellenfelei még mindig nem kellően felkészültek a háborúra. A »Barbarossa« hadművelet ehhez különösen kedvező politikai és katonai előfeltételeket teremti.”⁴⁴

Tehát mégiscsak megvan a kapcsolat a „Barbarossa-tervvel”? Persze, mert csak naiv ember feltételezhette, hogy Japánnak nem lesznek pontos információi a német szándékokról. Japán ismerte ezeket a terveket, és — furcsa tudathasadás folytán! — olyan önálló akciók mellett döntött, amelyek nem függenek össze Németország tevékenységével. Ezt a döntést 1941. február 3-án hozták Japán legfelső vezetőinek egyik nevezetes „koordinációs

konferenciáján”. A japánok, úgy látszik, okultak a Haszan-tónál és a Halhin-Golnál szerzett tapasztalatokon, s ezért választották agressziójukhoz a déli irányt.⁴⁵

Amikor 1941 tavaszán Japán külügyminisztere, Matsuoka Európába utazott és ellátogatott Berlinbe meg Moszkvába, ennek a direktívának a szellemében járt el. Miután Ribbentroptól bőven kapott utalásokat a Szovjetunió ellen készülődő támadásra, Matsuoka Moszkvában megneemtámadási egyezményt írt alá, s Japán ezzel aláhúzta, hogy nem áll szándékában (legalábbis az első szakaszban) Hitler számára kikaparni a gesztenyét a Szovjetunió elleni háború tüzeiből.⁴⁶ Hogyan viszonyult ehhez Berlin? Az egyik verzió szerint Ribbentrop elégedetlen volt Japán önálló lépésével.⁴⁷ A másik verzió szerint (ezt állítólag Hitler mondotta Raedernek) Matsuoka a szerződést „az ő [Hitler] tanácsára” kötötte.⁴⁸

Lelke mélyén Hitler valóban elégedett volt a japán döntéssel, mert így mentesült az alól, hogy Japánnal osztozzon a majdani ázsiai koncon. Nem véletlen, hogy 1941. április 4-én Matsuokával folytatott megbeszélései során egyetlen szóval sem célzott a „Barbarossa-tervre”, hanem inkább általános okfejtésekre szorítkozott a távol-keleti helyzetet illetően, megígérte Japánnak a segítséget Amerika hadba lépése esetére, majd Szingapurra terelte a szót.⁴⁹ Másnap Ribbentrop ugyanezt a vonalat folytatta, azt bizonygatva a japán diplomácia vezetőjének, hogy „Németország már megnyerte a háborút”, s újból megismételte, hogy Németországnak és Olaszországnak Európában kell működnie, Japánnak pedig Ázsiában.⁵⁰

Matsuoka, természetesen, mindennel egyetértett. Április 16-án a japán hadsereg főparancsnoksága és a japán flotta főparancsnoksága utasítást adott ki a déli irányú tevékenység előkészítésének „erőteljes aktivizálására”.⁵¹ Ezeket az intézkedéseket 1941. július 2-án teljes mértékben jóváhagyta a rendes „koordinációs konferencia”; ennek döntései szolgáltak a japán katonai tervezés alapjául a második világháborúban.⁵² A Szingapur és Indokína irányában való előretörés Japán szemében biztatóbbnak is tűnt. A japán vezérkar csupán „minden eshetőségre” számítva kidolgozott egy tervet arra, 1942 júniusában, hogy a japán hadsereg elérje Omszkot, és a transzszibériai vasút mentén egy szűk sávon

megszállja Kelet-Szibériát.⁵³ Am a japán tábornokok, miután 1939-ben megégették a kezüket, most ezt a tevékenységet csak arra az esetre irányozták elő, ha a Szovjetunió „összeomlana”.

Ismétlem: bármilyen furcsa is, a „koordinációs konferencia” döntése (amelyről Hitler nem tudott) teljesen egybevágott titkos vágyaival.

1941. július 15-én a Keleten aratott első sikerek mámorában Hitler magához kérte a japán nagykövetet, és hosszasan fejtegette neki a Szovjetunió és Amerika elleni közös haditevékenységre vonatkozó elgondolásait. „Közösen kell megsemmisítenünk őket!” — kiáltott fel Hitler, és hangot adott ama véleményének, hogy a japánoknak a Szovjetunió „összeomlását meggyorsítandó” be kellene kapcsolódniuk a háborúba és meg kellene szállniuk a szovjet területeket Omszkig, mert a németek is odáig szándékoznak előnyomulni.⁵⁴ Egyébként Hitlernek ez az ajánlata nem ellenkezett korábbi sémájával, mert az ilyen elkésett hadba lépés nem jogosította volna fel Japánt túlságosan nagy ígényekre. Am a japánok nem siettek. Inkább vártak, míg nem látják, hogy a Szovjetunió kimerült.

Végeredményben a hitlerista koalíció hadigazdasági potenciálja a következőképpen festett.⁵⁵

	Németország saját erőforrásai	A megszállt és a „szövetséges” Európa erőforrásai
Népesség	70 millió lakos	220 millió lakos
Ipari munkás	10 millió fő	18 millió fő
Széntermelés	257 millió tonna	143 millió tonna
Kőolajtermelés	0,9 millió tonna	6,6 millió tonna
Acéltermelés	20,8 millió tonna	11 millió tonna

Mint látjuk, a csatlósok részvétele és a leigázott európai országok gazdasága nem is olyan keveset nyújtott Hitlernek. Ennek következtében az egy Szovjetunióval a maga 180 millió lakosával, 18 millió tonnás acéltermelésével, 165 millió tonnás széntermelésével és 31 millió tonnás kőolajtermelésével olyan ellenség

állt szemben, amelynek gazdasági potenciálja a főbb mutatószámokban túlszárnyalta a szovjet potenciált (szénben több mint kétszerese, acélban csaknem a kétszerese volt).

A további események megmutatták, milyen dicstelenül hullott szét az antikomintern blokk — az olyan becsstelen politikai klikkek blokkja, amelyek emberek millióinak sorsával kufárokodtak a maguk önző, hamisítatlanul imperialista céljaik nevében.

Hogyan csinálják a háborúkat?

PAULUS TÁBORNAGY ZAVARIGINO
FALUBAN

Amint ez gyakran megesik, egy nagy és komoly esemény komikus epizóddal kezdődött. Amikor 1943. január 25-én a Doni Front törzsének hírközpontjában a távirókészülék vette a hírt, hogy foglyul ejtették az első német tábornokot a Volgánál bekerített 6. német hadsereg állományából, ezt senki sem akarta elhinni. Nem mintha bárki is kételkedett volna egy német tábornok foglyul ejtésének tényében. A Doni Front csapatai a „Kolco” (Gyűrű) terv szerint már tizenötödik napja folytatták az előnyomulást, s nyilvánvaló volt, hogy előbb-utóbb Wehrmacht-tábornokok is fogságba esnek. Nem erről volt szó. A meglepetést a 297. német gyalogoshadosztály parancsnokának a neve keltette: Drabber? Ilyen nevű tábornok, a rendelkezésre álló adatok szerint, a bekerített csoportosításban nem volt. A front törzséből távirat ment a hadsereg törzséhez azzal a kéréssel, hogy állapítsák meg pontosan a fogoly nevét. Kis idő múlva megérkezett a válasz: nem Drabber, hanem Drobber. Aztán jött egy újabb változat: nem Drobber, hanem Drobke. Végül, amikor a hadsereg-törzs tisztjeinek lehetőségük nyílt arra, hogy személyesen kihallgassák a foglyul ejtett tábornokot, kiderült, hogy neve: Moriz von Drebber. S fény derült még valamire: Drebber csak néhány nappal fogságba esése előtt kapta meg a tábornoki kinevezést, s így természetesen nem szerepelt a Doni Front törzsében ismert tábornokok listáján.

Tehát fogságba esett az első német tábornok. A törzsbeli munka kapkodásában, az előnyomuló hadseregek jelentéseit vevő

Daudot-készülékek örökös zajában valahogy nem is maradt idő arra, hogy az ember elgondolkodjon e tény jelentőségén. A vereségek hosszú hónapjai után, a fájdalmas veszteségek után, a hihetetlen erőfeszítések közepette nem is ébredtünk rá arra, hogy itt a volgai sztyeppéken, a háború minőségileg új szakaszba lépett. Pedig kézzelfogható, félreérthetetlen bizonyosság volt erre a január 25-től kezdve Zavarigino felé tartó német tábornokok látványa, akiket a Konsztantyin Konsztantyinovics Rokossovskij vezérezredes parancsnoksága alatt álló Doni Front törzséhez vittek.

Moriz von Drebber volt az első foglyul ejtett német tábornok, de nem az utolsó. Január 25-től kezdve a Doni Front hadsereg-törzseibe nap mint nap érkeztek jelentések német katonák és tisztek óriási tömegének fogságba ejtéséről. Szép számmal akadtak közöttük tábornokok is. Ez szokatlan feladat elé állította a front törzsét: hogyan helyezték el a foglyul ejtett tábornokokat? Zavarigino falucska, ahol a front törzse működött, amúgy is túlszűfolt volt. Így aztán M. Sz. Malinyin tábornoknak a front törzsfőnökének az utasítására Jakimovics ezredes, a törzs kommandánsa hozzálátott egy szokatlan tábornoki telep létesítéséhez. Én is azok közé a tisztek közé tartozom, akiket Jakimovics rendelkezésére bocsátottak.

Elkülönítettünk néhány kisebb házat a 6. hadsereg foglyul ejtett tábornokainak elhelyezésére. S ide hajtottak aztán azok a gépkocsik, amelyekből összegörnyedve és a hidegtől vacogva kiszálltak a német hadsereg tábornoki vállpántjait viselő emberek. Ruhájuk nem volt ugyan valami díszes. Fejükön a legváltozatosabb szabású kucsmákat hordták, nyakukat bebugyolálták az egyenruhához cseppet sem illő vastag sálakkal, kezüket házilag készített kesztyűkbe dugták.

Január 31-én a Doni Front 64. hadseregének törzséből egy olyan hír érkezett, amelyre valamennyiünket izgalom fogott el: foglyul ejtették Friedrich Paulus vezértábornagyot, a 6. hadsereg parancsnokát, Arthur Schmidt altábornagyot, törzsének főnökét, Adam ezredest, első segédtisztjét és a törzstiszteknek egy csoportját. Miután Sumilov tábornok törzsében röviden kihallgatták, Paulust átszállították Zavariginóba, a front törzséhez, ahol egy különálló kis házat bocsátottak a rendelkezésére.

Végignézhettem, amint e kis házikó elé odaáll a hatalmas német törzskari gépkocsi a hadseregparancsnoki lobogóval, s kiszáll belőle egy kissé hajlott hátú, magas termetű férfi, szőrme-kucsmával a fején. Nyomban feltűnt, hogy a tábornagy arca szüntelenül rángatózik. Ideges rángatódzás (tic) kínozza, s nehezen bírt vele.

1943. február 1. igen hideg és szeles nap volt, egyébként olyan, mint az előző napok is. Késő este Jakimovics ezredes, a Doni Front törzsének kommandánsa azt az utasítást kapta, hogy állítsa elő Paulus tábornagyot az első kihallgatásra. Ezúttal az ezredessel nem Paulus gépkocsijába ültünk, hanem a mi dzsipünkbe, s Paulus háza elé hajtottunk. Amikor a tábornaggal közöltük, hogy meg kell jelennie a szovjet hadvezetés előtt, arca még jobban elkomorult. Nem szólt egy szót sem, hamar felöltözött.

A távolság nem volt nagy. Néhány perc múlva már ott is voltunk annál a háznál, amelyben N. N. Voronov tüzérségi vezérezredes, a Legfelsőbb Főparancsnokság Főhadiszállásának a megbízottja lakott. A helyiség bizony nem volt éppen egy tábornagy fogadására berendezve. Közönséges kunyhó, amely néhány kisebb szobából állt, meg egy igen szűk előtérből, ahol sok tiszt és haditudósító tolongott. N. N. Voronov egyébként úgy döntött, hogy a tudósítókat nem engedi be a kihallgatásra. Csak Roman Lazarevics Karmennel, a neves filmoperatőrrel tettek kivételt. Tőle ered a Paulus kihallgatásáról készült egyetlen felvétel.

A tábornagy fürge léptekkel felment a néhány lépcsőn a tornácra, onnan az előszobába, levetette köpenyét, majd hozzám fordulva megkérdezte:

— Mondja meg, kérem, miről különböztethetem meg Voronovot és Rokosszovszkijt?

Benyitottam a szobába, körülnéztem, majd közöltem, hogy Voronov ül középen, Rokosszovszkij meg tőle balra. Paulus szó nélkül bólintott, majd belépett a szobába. Ott ült előtte Voronov és Rokosszovszkij, meg a tolmács, Gyatlenko százados. A szoba üres volt, én ott álltam a bejárati ajtó függönyénél, és N. N. Voronov parancsára lehetővé tettem Roman Karmennek, hogy felvételeket készítsen.

A kihallgatás nem tartott sokáig. Voronov, aki a megbeszélést

vezette, azt ajánlotta Paulusnak, adjon ki parancsot a német csapatok csoportjának a haditevékenység beszüntetésére, hogy elkerüljék a felesleges vérontást. Paulus végighallgatta, mélyen felsóhajtott, de visszautasította az ajánlatot, arra hivatkozva, hogy ő hadifogoly és parancsai így érvénytelenek. Voronov megismételte ajánlatát, s ezt részletesen meg is okolta. Paulus egyre idegesebb lett, arcának bal oldala mind gyakrabban rándult össze. S amikor ismét Paulus vette át a szót, Rokosszovszkij és Voronov még mindig ugyanazt a választ kapta.

Voronov ezek után megkérdezte Paulustól, milyen étrendet óhajt, hogy egészsége ne károsodjék. A fogoly arca nagy meglepetést mutatott. Azt felelte, hogy nincs különösebb kívánsága, csupán azt kéri, hogy bánjanak jól a sebesült és beteg német katonákkal és tisztekkel.

Voronov erre azt mondotta:

— A szovjet hadsereg humánusan bánik a foglyokkal. Csak-hogy a szovjet egészségügyiek nagy nehézségekkel küszködnek, mert a német egészségügyi személyzet sorsukra hagyta a német kórházakat.

Paulus sokáig késlekedett a válasszal, majd a foga között csak annyit mormolt:

— Marsall úr, vannak a háborúban olyan helyzetek, amikor a hadvezetés parancsait nem teljesítik . . .

Ezzel a kihallgatás véget is ért. Paulus felállt, kihúzta magát, tisztelgett a szovjet tábornokoknak, majd az ajtó felé fordult és kiment. Felöltötte nehéz köpenyét, s már a gépkocsi felé indult, de hirtelen megállt, és így szólt Jakimovics ezredeshez:

— Ezredes úr, nem mehetnék gyalog a szállásomig?

Jakimovics azt felelte, hogy odakint nagyon hideg van, s hogy jobb lenne, ha gépkocsival mennénk. Amint lefordítottam szavait, Paulus arcán láttam, hogy ki akar tartani kérése mellett.

— Különben mindegy — mondotta Jakimovics —, ha úgy óhajtja . . .

Kiléptünk az utcára, és hallgatagon elindultunk hárman az úton. Valahol mögöttünk örök léptei döngtek. Fagyos, csillagos éjszaka volt, csendes és nyugodt. A hó ropogott csizmáink alatt. Paulus hirtelen felém fordult és azt mondta:

— Tudja, már hónapok óta nem láttam a csillagos eget.

Be sem várva a választ, talán nem is óhajtva beszédbe elegyedni, így folytatta:

— Igen, amióta elhagytuk Golubinszkáját.

— Persze — vágtam rá —, Golubinszkájában volt az ön törzse.

Paulus csak bólintott. Vagy öt perc múlva már el is értük a kis házat.

... Paulus állapotát meg lehetett érteni. Nem volt holmi közönséges tábornoka a német hadseregnek; a német fegyveres erők egyik legkiválóbb hadvezérének tartották. Nem volt afféle „beleszületett tábornok”, még nemesember sem volt és — némely szerző szárnyaló fantáziája dacára — sohasem használta vezetéckneve előtt a „von” szócskát. Ezzel szemben Friedrich Paulus kijárta a vezérkari iskolát és nagy magasabbegységek parancsnoka volt. Sőt, közvetlenül részt vett a „Barbarossa-terv” kidolgozásában. Éppen ő volt az, aki 1940 nyarán az első főszállásmester (vagyis a vezérkari főnök helyettese) posztjára kerülve, kezébe vette az egész „Barbarossa-terv” kidolgozásának az irányítását.

Nehéz törvényszerűséget keresni a véletlenben. Senki sem láthatta előre, hogy éppen Paulus vezértábornagy, a „Barbarossa-terv” egyik társszerzője lesz az első német tábornagy, aki a szovjet csapatok fogságába kerül. Igen hosszú volt az út Berlintől Zavariginóig, s Friedrich Paulus semmiképpen sem gondolhatta, hogy a sors ily szokatlan módon demonstrálja majd neki annak a tervnek a kudarcát, amelyet maga készített elő.

A SZEMTANŰ VALLOMÁSA

Sok tudományos dolgozat foglalkozik a „Fall Barbarossa” genesisével. Mi azonban inkább Friedrich Paulusnak adjuk át a szót. Míg a Szovjetunióban volt hadifogságban, majd az NDK-ban élt, többször is tollat ragadott, hogy megírja visszaemlékezéseit. Feljegyzései között különösen figyelemreméltó kettő: az egyik 1946 májusában íródott és az angliai invázióról való lemondás okait taglalja, a másik pedig közvetlenül a „Barbarossa-terv” előkészítésével foglalkozik.

Kezdjük az elsővel, annál is inkább, mert már tudjuk, mennyire fontos ez a kérdés annak tisztázása szempontjából, hogy az OKW-ben és az OKH-ban 1940 nyarán—őszén hogyan látták a háború stratégiai perspektíváit.¹

„Paulus,
a volt német fegyveres erők
vezértábornagya

1946. május 3.

Azokról az okokról, amelyek az Anglia elleni partraszállási hadműveletről való lemondásra késztettek.

Amikor felvetődik a kérdés, vajon miért mondott le Hitler az Anglia elleni hadművelet végrehajtásáról, mindenekelőtt meg kell vizsgálnunk az 1940 nyarán kialakult helyzetet.

A Nyugaton folytatott támadó hadműveletek eredményeképpen a német csapatok 1940. május végén Hollandia, Belgium és Észak-Franciaországok területén elérték az Atlanti-óceánt. Az angol expedíciós csapatok épségben maradt egységei (10—12 hadosztály) Dunkerque körzetéből hadihajókon, parti hajókon és kisebb vízi járműveken Angliába menekültek. A német csapatok a partvidéken megálltak, és nem vették üldözőbe az ellenséget, hiszen ilyen esetre nem is volt előkészítve semmi. Hitlernek az volt az elgondolása, hogy előbb rövid idő alatt teljesen kivonja a háborúból egész Franciaországot, s úgy vélte, hogy ehhez Németország összes fegyveres erőinek erőfeszítéseire lesz szükség.

Az erők június 7-i átcsoportosítása után megindult a támadás dél felé, Franciaország fennmaradt része ellen, s ez június 22-én ért véget Franciaország kapitulációjával.

Ezek után ezeket a csapatokat ismét az Atlanti-óceán partvidékére vezényelték, s ott elfoglalták a megindulási terepszakaszokat az Anglia elleni támadáshoz. Az erre vonatkozó parancsok június végén—július elején mentek ki. A partraszállási hadművelet végrehajtására kikülönítették (jobbról balra menve) a 9., a 16. és a 6. hadsereget, a megindulási terepszakasz Flandriától Cherbourg-ig és St. Malóig terjedt. A fő csapást Boulogne körzetéből akarták mérni.

A kiadott parancsok valóban arra engedtek következtetni,

hogy partraszállás végrehajtását tervezik. Így is értelmezték ezeket a parancsokat a hadseregek és a csapatok parancsnokai. A »Norvégia« hadsereget kezdettől fogva csak az ellenség dezinformálására és erőinek lekötésére szánták.

A haditengerészeti flottának az volt a feladata, hogy kutassa fel és készítse elő a szükséges átkelési eszközöket, s a hadseregek törzsei is azt az utasítást kapták, hogy gyűjtsék össze a működési sávjukban található kisebb parti és folyami hajókat. A műszaki csapatok azonnal hozzáláttak e hajók előkészítéséhez, kompok építéséhez, a csapatok pedig megkezdték a berazkodás és a partraszállás gyakorlását. A szárazföldi csapatok egységeinek és magasabbegységeinek törzseihez tengerésztiszteket vezényeltek ki.

Senki sem kételkedett a legfelső hadvezetés szándékainak komolyságában. Igaz, hogy a csapatoknál és a törzsekben egyúttal kételyek is felmerültek az átkelési eszközök csekély száma és részben alkalmatlan volta miatt. Az ezzel kapcsolatos érdeklődésekre és igénylésekre a főparancsnokság azt felelte, hogy egyelőre a rendelkezésre álló eszközökkel kell folytatni a csapatok felkészítését és kiképzését, hogy a további átkelési eszközök készülnek és idejében rendelkezésre állnak majd.

Körülbelül 1940. augusztus végén a 6. hadsereg parancsnoksága — a hadsereg a hadművelethez kibontakoztatott erők bal-szárnyán állt — azt a tájékoztatást kapta, hogy a hadsereg frontszakaszán csak színlelt támadást terveznek, a tényleges partraszállási hadműveletet viszont a 9. és a 16. hadsereg erői fogják végrehajtani. Ezt az információt tilos volt a 6. hadsereg törzsén kívül bárkivel is közölni. A haditengerészeti erők parancsnoksága azt ígérte, hogy elegendő mennyiségben bocsát majd rendelkezésre átkelési eszközöket a 9. és a 16. hadsereg erőivel végrehajtandó hadművelethez.

Addigra nyugaton összevonták a két légiflottát, amelynek Sperrle tábornagy és Kesselring tábornagy volt a parancsnoka. Arra számítottak, hogy ezek jelentős fölényben vannak az angol légierővel szemben.

Csupán a tengeri erőviszonyok keltettek komoly aggodalmat. A kérdés lényege ez volt: sikerül-e a légierőnek megsemmisíteni

az angol flotta nyilvánvaló fölényét a német flottával szemben, kiváltképpen a szorosban oly gyakori ködökre való tekintettel?

Ezzel egyidejűleg az OKH köreihez tartozó személyektől megtudtam, hogy a haditengerészet parancsnoksága bizonyos feltételekkel lehetségesnek tartja ugyan a sikeres angliai partraszállást, de kételyei vannak afelől, vajon a flotta és a légierő tudja-e hosszabb időn át biztosítani az utánpótlást a csatornán át. Arra számítottak, hogy az angol flotta már a hadművelet második napján aktivizálódna.

Amikor 1940 szeptemberében a Fontainebleau-ban elhelyezett OKH-ba érkeztem, az volt a benyomásom, hogy a szárazföldi csapatok parancsnoka is, a vezérkar főnöke is komolyan hisz abban, hogy Hitlernek szándékában áll a partraszállás végrehajtása.

A partraszállási hadművelet végrehajtását Hitler (az OKW) egyre csak halogatta, míg októberben nyilvánvalóvá nem vált, hogy a késő őszi és téli rossz időjárás miatt 1940-ben már szó sem lehet a hadművelet végrehajtásáról. Mindamellett hozzám nem jutott el semmiféle olyan direktíva, amelyben szó esett volna a partraszállási hadművelet tervének visszavonásáról. 1940 őszének végén olyan parancsot kaptam, amely arra utasított, hogy folytassuk az előkészületeket, a tél folyamán gyűjtjük és általánosítsuk a már felhalmozott tapasztalatokat, hogy ezeket felhasználhassuk, mielőtt újra lehetővé válik a hadművelet végrehajtása, nevezetesen 1941 tavaszán.

1941 tavaszán a »Barbarossa-tervvel« kapcsolatban átcsoportosították az erőket. Ettől fogva a partraszállási hadművelet előkészületei már csak az ellenség dezinformálását, az angol erőknél a szigethez kötését és elsősorban a figyelemnek a Keletről való elterelését célozták.

Ha most, a történelmi események menetének megvizsgálása után, választ próbálok adni arra a kérdésre, vajon Hitlernek valóban szándékában állt-e valaha is az angliai partraszállás végrehajtása és miért mondott le erről a hadműveletről, mindenekelőtt le kell szögezmem, hogy a hadművelet végrehajtására vonatkozó szándékait illetően nincsenek első kézből való értesüléseim.

Jóllehet a hadművelet tényleges végrehajtására vonatkozó

parancsok önmagukban még semmit sem bizonyítanak, mégis az a véleményem, hogy Hitler, aki a Norvégia és Franciaország elleni hadjáratban elért nagy és gyors sikerek hatása alatt állt és túlbecsülte a technikai lehetőségeket, eleinte csakugyan végre akarta hajtani az inváziót.

Amint utólag vizsgálom az eseményeket, úgy látom, hogy a hadműveletről való későbbi lemondásra a következő okok készíthették:

1. A hadművelet *kockázatos* volta és az attól való félelem, hogy a hadművelet kudarca esetén *elveszti presztízsét*.

2. Az a *remény*, hogy az *invázióval való puszta fenyegetés* is, a tengeralattjáró-háborúval és a légitámadásokkal egyetemben, *rábírhajta Angliát a békekötésre*.

3. Az a *szándék*, hogy *túlságosan meg ne nyirbálja Angliát*, hiszen Hitler régóta abban reménykedett, hogy sikerül kölcsönös megértésre jutnia vele.

4. *Hitlernek* az az 1940 nyarára már véglegessé vált *szándéka*, hogy *megtámadja Oroszországot*.

Ad 1. Az angliai partraszállás akármilyen körülmények között is kockázatos volt. Bár Anglia abban a dunkerque-i vereség utáni válságos pillanatban a szigeten mindössze körülbelül tizenegy hadosztállyal rendelkezett, mégis óriási embertartálékai voltak a népfelkelő csapatok formájában. Július elejére (a Franciaország elleni háború befejezése után), amikor már másfél hónap telt el Dunkerque óta, a Brit-szigetek védelme megerősödött. Emellett a német hadvezetés, mivel csak korlátozott mennyiségben álltak rendelkezésre átkelési eszközök, rövid idő alatt csupán korlátozott számú hadosztályt szállíthatott át Angliába. Ráadásul a továbbiakban azonnal az angolok tengeri tevékenységének aktivizálódásával kellett számolni. Ily módon nehéz lett volna jóslatokba bocsátkozni az invázió után a szigeten kibontakozó harcok menetét illetően.

Jöllehet a tengeri hadműveletek vezető törzse azt jelentette Hitlernek, hogy lehetségesnek tartja a hadművelethez kiküldönített csapatoknak a rendelkezésre álló alkalmi eszközökkel való átszállítását, a haditengerészeti flotta parancsnokának nem minden képviselője értett egyet ezzel a véleménnyel.

Minthogy az angol flottának óriási túlsúlya volt, komoly ag-

godalmak merültek fel azt illetően, hogy sikerül-e hosszabb időn át biztosítani a zavartalan utánpótlást a La Manche-on át. Arra kellett számítani, hogy már a partraszállás másnapjától aktivizálódik az angol flotta tevékenysége.

Másfelől, figyelembe kell venni, hogy abban az időszakban a német légierő fölényben volt az angollal szemben, s így tevékenységet fejthetett ki az angol flotta ellen a csatorna térségében, amelynek szélessége a legszűkebb helyén (Calais—Dover) mindössze 30 km. Nyomban a partraszállás után a német légierő egy részét át lehetett volna telepíteni angol part menti repülőterekre.

Ily módon nem muszáj feltétlenül egyetérteni azzal az állítással, hogy a fentebb megvizsgált körülmények között az invázió lehetetlen volt.

Éppen ezért talán jogos az a feltevés, hogy Hitler vállalta volna az ezzel a hadművelettel járó kockázatot, ha kizárólag arra törekedett volna, hogy vereséget mérjen Angliára.

Ad 2. Hitler nyilván abban reménykedett, hogy Franciaország katonai összeomlása és az angolok dunkerque-i veresége után, amelynek következményeit talán túl is becsülte, Anglia kész lesz a békekötésre, s hogy Angliát már csak meg kell fenyegetni az invázióval, alátámasztva ezt sikeres tengeralattjáró-háborúval és a német légierő fölényével, s mindjárt rá lehet bírni erre a lépésre.

Ad 3. Ehhez Hitlernek még csak egy számítását kell hozzávenni. Angliával kapcsolatos politikai álláspontja és a vele való kölcsönös megértés elérésére irányuló törekvése eléggé közismert »Mein Kampf« című könyvéből, valamint beszédeiből. Az események utólagos vizsgálata alapján megállapítható, hogy hű maradt ezekhez az eszméihez. Éppen ezért talán nem tévedek, ha feltételezem, hogy a partraszállási hadműveletet illető határozatlanságát az a régi reménye is magyarázza, hogy sikerül kölcsönös megértésre jutnia Angliával.

Ad 4. A fenti fejtegetések alapján arra a következtetésre lehet jutni, hogy a háború fő célját Hitler nem Anglia leverésében látta.

Ezzel kapcsolatban fel kell vetnünk ezt a kérdést is: vajon

nem az Oroszország elleni támadás szándéka készítette-e Hitler az Anglia elleni hadműveletről való lemondásra?

Ha már maga az Anglia elleni partraszállási hadművelet is kockázatos volt, azt már végképp lehetetlen volt előre látni, hogy a sikeres partraszállás után mennyi ideig húzódik el a harc Londonért és a Brit-szigetekért, s hogy ez a német hadsereg mekkora erőit emésztí fel és köti le. Továbbá, Hitler nem volt bizonyos benne, vajon sikerül-e elegendő erőt összegyűjteni az Oroszország elleni támadáshoz.

A partraszállási hadművelet kudarcra viszont olyan presztízavesztéssel járt volna, hogy Hitler attól tartott, ez esetben nem sikerül már kellő számban pártfogókat találni a Szovjet-Oroszország elleni támadáshoz.

Ha figyelembe vesszük, hogy az Oroszország elleni támadás terve közvetlenül a Franciaország elleni háború után, vagyis 1940 júliusában fogalmazódott meg Hitlerben (amint ez Jodl naplójából vált ismeretessé*), akkor teljesen valószínűnek látszik, hogy bizonyos összefüggés lehetett Hitler e szándéka és az Anglia elleni partraszállási hadműveletről való lemondása között.

Paulus."

Igen nyomós érvek ezek, különösen, ami kvintesszenciájukat: a „Seelöwe”-ről való lemondás és a Szovjetunió elleni támadás tervének előnyben részesítése közötti összefüggést illeti.

Csakugyan, ha vesszük a „Seelöwe” vállalkozás tervezésének dátumát és ezeket egybevetjük a „Fall Barbarossa” tervezésének dátumaival, a következőket láthatjuk: A „Seelöwe” kidolgozására az első megbízatást az OKW július 2-án adta ki, a megfelelő utasítást (16. sz.) Hitler július 16-án írta alá.² A „Barbarossa-terv” kidolgozására szóló megbízatások viszont június 25-én és 30-án (Hitler—Halder-megbeszélések), július 3-án és 22-én (Hitler—Greiffenberg, Hitler—Brauchitsch) keltek. Július 31-én meghatározták, hogy Németországnak 1941 májusában meg kell támadnia a Szovjetuniót . . .

* Paulus ezeket a jegyzeteket emlékezetből írta. Mint Halder naplójából tudjuk, az első utasítások már júniusban keltek, Warlimont pedig 1940 tavaszára datálja őket.

1940 augusztusában megkezdődött az „Anglia fölötti csata”, és a partraszállást szeptember 21-re tűzték ki. Ám már szeptember 17-én Hitler az egész hadműveletet „meghatározatlan időre” elhalasztotta. Ezt, egyébként, még akkor tette, amikor legjavában dúltak a légi harcok: Coventry és Birmingham bombázása szeptember 14—19-én folyt. Jodl közlése szerint nem szeptember 17-én döntött a „Seelöwe” elhalasztása mellett, hanem már 13-án (vagyis még a híres „Britannia napja” — szeptember 15. — előtt). Szeptember 17-én pedig a Führer kijelentette, hogy a „Seelöwe” végrehajtásához még nem teremtették meg a feltételeket.

Persze bizonyos szerepet játszott Hitler és az OKW döntésében az angol légierő erőteljes ellenállása. Ám az e kérdésben folytatott legújabb kutatások azt mutatták, hogy Hitler az „Anglia fölötti csatától” nem annyira légi uralom kivívását és a partraszálláshoz szükséges feltételek létrehozását várta, mint inkább Anglia ellenálló képességének a megtörését és Anglia kapitulálását. Ezt a hadműveletet sem elszigetelten mint öncélt fogta fel, hanem hosszabb távú tervei megvalósítása szempontjából. Ebben az összefüggésben kell vizsgálnunk azokat a közismert érveket, amelyeket a Führer Halderrel folytatott megbeszélésein felsorakoztatott. „Anglia Oroszországban és Amerikában reménykedik, s ha első reménye szertefoszlik majd, el-esik Amerika is.” Vagyis: „Ha Oroszország összeomlik, Anglia elveszti utolsó reményét.”³

Fontos egy másik körülmény is: a Szovjetunió elleni támadás nem volt az egyetlen elgondolás ezekben a hónapokban, a „Seelöwe” pedig nem az egyetlen alternatíva vele szemben. Terítékre kerültek más variánsok is: a földközi-tengeri „periferiális stratégia” (emellett szállt síkra Raeder és Heusinger) vagy még az afrikai variáns is (egy 150 milliós gyarmatbirodalom létrehozása Afrikában). Ám mindezeket a terveket elvetették — a „Barbarossa” érdekében.

Térjünk most át az elhunyt tábornagy terjedelmesebb dokumentumára, amely képet ad arról, hogy miképpen is ment végbe a „Barbarossa-hadművelet” katonai tervezése. Paulus a következőképpen kezdi elbeszélését:

„1940. július végén Hitler közölte az OKW hadműveleti osztályával, valamint a három haderőnem főparancsnokaival, hogy nem zárja ki a Szovjetunió elleni hadjárat lehetőségét, s megbízást adott az előzetes előkészületek megkezdésére. S így, jóllehet a háború Nyugaton még nem ért véget és végső fokon kimenetele még nem tisztázódott, Hitler le akart mondani az egyfrontos hadviselés nagy előnyéről, és vállalni akarta a kétfrontos hadviselés kockázatát. Ám ez csak katonai szempontból jellemzi elgondolásait . . .

A szárazföldi haderő vezérkara vegyes érzelmekkel fogadta Hitler szándékát. Az Oroszország elleni hadjáratban a második front megnyitásának veszélyes tényét látta, amellet lehetőségesnek és valószínűnek tartotta az Egyesült Államok hadba lépését Németország ellen. Úgy vélte, hogy az erők ilyen csoportosításával szemben Németország csak akkor állhatja meg a helyét, ha sikerül gyorsan levernie Oroszországot.

Csakhogy Oroszország erői nagy, ismeretlen mennyiséget alkottak. Az volt a vélemény, hogy a hadműveletek csak olyan évszakokban lehetségesek, amikor jó az időjárás. Ez azt jelentette, hogy e hadműveletekhez tulajdonképpen kevés idő állt rendelkezésre. A vezérkar úgy vélte, hogy feladata a hadműveletek anyagi és személyi lehetőségeinek és azok határainak a meghatározása. Egyébként az volt a nézet, hogy engedelmeskedni kell a politikai vezetésnek.”⁴

S valóban, az egyetlen, amit nem lehet a német vezérkar szemére vetni, az az, hogy nem folytatott kellő előkészületeket. A Wehrmacht egyetlen haditervét sem készítették elő ilyen alaposan. Íme az összehasonlító adatok.

Hadművelet	A kidolgozás ideje	A kidolgozás tartama
„Weiss” (támadás Lengyelország ellen)	1939. április— 1939. szeptember 1.	5 hónap
„Weserübung” (Dánia és Norvégia elfoglalása)	1939. december— 1940. április 9.	4 hónap
„Gelb” (támadás Franciaország ellen)	1939. szeptember— 1940. május 10.	8 hónap
„Marita” (behatolás Görögországba)	1940. november— 1941. április 6.	7 hónap
„25” (agresszió Jugoszlávia ellen)	1941. március— 1941. április 6.	1 hónap
„Barbarossa” (támadás a Szovjetunió ellen)	1940. tavasza— 1941. június 22.	több mint 12 hónap

Fennmaradtak a „Barbarossa-terv” eredeti elgondolásai, amelyek 1940. július 22-i keletűek. Halder feljegyezte Hitler és Brauchitsch következő direktíváit:

„a) Felvonulás négy-hat hét.

b) Szét kell zúzni az orosz szárazföldi hadsereget vagy legalább akkora területet kell elfoglalni, hogy Berlin és a sziléziai iparvidék biztosítva legyen az ellenség légitámadásai ellen.

Kíváncsú olyan előnyomulás Oroszország mélyébe, hogy légierőnk lerombolhassa az ország legfontosabb centrumait.

c) Politikai célok: ukrán állam, balti államszövetség, Belorusszia, Finnország. A Baltikum — szálla a testben.

d) Kell 80—100 hadosztály. Oroszországnak 50—75 jó hadosztály van.”⁵

Ezeket a gondolatokat fejtette ki Hitler és Brauchitsch. Ezek alapján Halder megbízta Werner Marcks vezérőrnagyot, a 18. hadsereg törzsének főnökét, a tehetséges vezérkari tisztet, Erich Marcks neves történész fiát azzal, hogy dolgozza ki a terv első vázlatát. Marcks tábornok július 29-én fogott hozzá a munkához, és hamarosan be is számolt már a munka első eredményeiről. Elgondolása a következő volt: „egyetlen fő csapást kell mérni... Romániából, Galíciából és Dél-Lengyelországból a Donyec-medence irányában, szét kell zúzni az Ukrajnában álló hadsereget, és ezután Kijeven át Moszkva ellen kell vonulni.”⁶

Marcks tábornokkal párhuzamosan dolgozott Greiffenberg tábornok és Feuerabend vezérkari alezredes, akik szintén arra a gondolatra jutottak, hogy a déli szakaszt kell súlyponttá tenni és a Moszkvánál álló csapatokat rá kell kényszeríteni arra, hogy „fordított fronton” vegyék fel a harcot. A térképen ez az elgondolás igen csábítónak tűnt: hatalmas nyíl hatol át a Szovjetunió déli részén, elhúz Kijev mellett és eléri Moszkvát. A Minszk—Szmolenszk körzetében álló szovjet hadseregeket így elvágják saját fővárosuktól.⁷ Nincs tudomásunk arról, hogy ezeket az eredeti variánsokat előterjesztették-e Hitlernek (igen valószínűnek látszik, hogy nem terjesztették elő őket). Annyi bizonyos, hogy 1940. július 31-én Hitler újabb megbeszélést tartott az OKH vezetőivel, és a következő irányelveket adta nekik:

„A következtetés: e döntés alapján Oroszország likvidálandó. Határidő: 1941 tavasza. Minél előbb zúzzák szét Oroszországot, annál jobb. A hadműveletnek csak akkor lesz értelme, ha egyetlen csapással megsemmisítjük az államot. Bizonyos területnek az elfoglalása egymagában nem elegendő. Télen a helyzet veszélyes. Éppen ezért jobb várni, de aztán, felkészülve, szilárdan elkötelezni Oroszország megsemmisítését. Ennek végrehajtása során tekintetbe kell venni a Balti-tengeren uralkodó helyzetet is. Egy második nagyhatalom léte a Balti-tengeren tűrhetetlen.

A hadjárat kezdete: 1941. május. A hadművelet végrehajtásának időtartama: öt hónap. A legjobb volna már ebben az évben megkezdeni, de ez nem nyújt lehetőséget a hadművelet összehangolt végrehajtására.

A cél: Oroszország életerejének megsemmisítése. A hadművelet részei:

első csapás: Kijev, elérni a Dnyepert, a légierő szétrombolja az átkelőhelyeket. Odessza;

második csapás: Baltikum, Belorusszia, irány Moszkva.

Ezek után: kétoldalú átkarolás északról és délről, később — részhadművelet Baku körzetének elfoglalása céljából.”⁸

Ilyen előzmények után készült el egy részletesebb terv az „Operationsentwurf Ost” fedőnéven, s ennek is Marcks tábornok volt a szerzője. Ebben már két csapást mérő csoportosítás szerepel: egy délen, egy másik a középső szakaszon. Az első csoportosítás elé Marcks tábornok Kijevet tűzte ki célul, a másik elé a Rogacsev—Vityebszk terepszakaszt. Ezután a második csoportosításnak csapást kellett volna mérnie egyenesen Moszkvára.⁹ Von Sodenstern tábornok egészen más megoldást ajánlott. Elgondolása jobban figyelembe vette Hitler július 31-i, fentebb idézett útmutatásait: két csapást mérő csoportosítás helyezendő el a szárnyakon. Az északi csoportosításnak át kell törnie Moszkva felé, a délinek Harkov felé, a középső csoportosításnak pedig (Bresztnél) csupán le kell kötnie orosz erőket.¹⁰

Ez volt hát a helyzet, amikor Paulus átvette a vezérkari főnök helyettesének posztját. Neki kellett összegeznie a terveket oly módon, hogy a Führer elé terjeszthessék őket. Paulus teljesítette ezt a feladatot. Így jött létre végeredményben a „21. sz. utasítás”¹¹, amely így hangzott:

„Bizalmas szolgálati ügy!”

A Führer és a Wehrmacht legfőbb parancsnoka

A Führer főhadiszállása
1940. XII. 18.

OKW/WFSt(L/I) oszt. 33408/40. sz. vkf.

A felső vezetés részére
Csak tiszttek kezébe!

9 példány
4 példány

21. sz. utasítás
»Fall Barbarossa«

A német fegyveres erőknél fel kell készülniük arra, hogy akár az Anglia elleni háború befejezése előtt is *Szovjet-Oroszországot gyors hadjáratban leverje* (»Fall Barbarossa«).

A szárazföldi csapatoknak ehhez be kell majd vetniük valamennyi rendelkezésre álló magasabbegységet, azzal a megszorítással, hogy a megszállt területeket biztosítani kell minden meglepetés ellen.

A *légierő* esetében az lesz a döntő, hogy a keleti hadjáratban olyan nagy erőket szabadítson fel a szárazföldi csapatok támogatására, hogy számolni lehessen a szárazföldi hadműveletek gyors lefolyásával, s ezzel együtt a lehetséges minimumra kell korlátozni a keletnémet térségben az ellenséges légitámadások okozta károsodást. Ennek a keleti súlypontképzésnek határt szab az követelmény, hogy az uralmunk alatt álló egész harc- és hadiipari tér ellenséges légitámadások ellen kellően oltalmazandó, és nem állhatnak le az Anglia, különösen pedig a szállítási ellen támadó cselekmények.

A *haditengerészet* bevetésének súlypontja a keleti hadjárat alatt is egyértelműen Anglia ellen irányul.

A *felvonulást* Szovjet-Oroszország ellen adott esetben nyolc héttel a hadművelet tervezett megkezdése előtt fogom elrendelni.

A hosszabb beindítási időt igénylő előkészületeket — amennyiben még nem történtek meg — már most meg kell kezdeni és 1941. V. 15-ig be kell fejezni.

Döntő jelentőséget kell tulajdonítani annak, hogy a támadás szándéka ne váljék felismerhetővé.

A főparancsnokságok előkészületei a következő szempontok szerint hajtandók végre:

I. Általános elgondolás:

Az orosz szárazföldi haderő Oroszország nyugati részében álló tömege merész hadműveletekben messze előretörő páncélos ékek révén megsemmisítendő, harcképes részeknek az orosz térség végtelenségébe való visszavonulása megakadályozandó.

Gyors üldözésben aztán el kell érni egy olyan vonalat, ahon-

nan az orosz légierő német birodalmi területeket már nem támadhat.

A hadművelet végső célja az eltorlaszolás az ázsiai Oroszország ellen nagyjából a Volga—Arhangelszk-vonalon. Ily módon szükség esetén az Urálban az oroszok kezén maradó utolsó iparvidék a légierő révén kikapcsolható.

E hadművelet során az orosz *Keleti-tengeri Flotta* hamar elveszti majd támaszpontjait, és így nem lesz már harcképes.

Az orosz légierő hatékony közbelépése már a hadművelet kezdetekor erőteljes csapásokkal megakadályozandó.

II. Valószínű szövetségesek és feladataik:

1. Hadműveletünk szárnyain számolhatunk *Románia* és *Finnország* tevékeny részvételével a Szovjet-Oroszország elleni háborúban.

Hogy milyen formában kerülnek majd a két ország haderői beavatkozásuk során német parancsnokság alá, ezt a Wehrmacht főparancsnoksága idejében fogja összeegyeztetni és megszabni.

2. *Románia* feladata az lesz, hogy az ott felvonuló erőcsoportosítással együtt az ott szemben álló ellenséget lekösse, és egyébként a mögöttes területen segédszolgálatot teljesítsen.

3. *Finnországnak* fedeznie kell a Norvégiából jövő átvezényelt német »Észak« *hadseregcsoport* (a XXI. csoport részei) felvonulását, és vele együtt kell működnie. Emellett Finnországra hárul Hangö kikapcsolása.

4. Számolni lehet azzal a lehetőséggel, hogy *svéd* vasutak és országutak legkésőbb a hadművelet megkezdésétől számítva a német »Észak« csoport rendelkezésére állnak majd.

III. A hadműveletek vezetése:

A) *Szárazföldi csapatok* (az elem terjesztett elgondolások jóváhagyásával):

A Pripjaty-mocsarak által északi és déli részre osztott hadműveleti térségben a súlypontot e területtől *északra* kell képezni. Itt két hadseregcsoportot kell előirányozni.

E két hadseregcsoport közül a délinek — a teljes front köze-

pének — az a feladat jut, hogy különösen erős páncélos és gépesített magasabbegységekkel a Varsó körüli és tőle északra eső körzetből előnyomulva Belorussziában szétzúzza az ellenséges erőket. Ezzel meg kell teremteni a feltételeket ahhoz, hogy a gyorscsapatok erős részei észak felé forduljanak és a Kelet-Poroszországból leningrádi általános irányban támadó »Észak« hadseregcsoporthal együttműködve megsemmisítsék a Baltikum-ban harcoló ellenséges erőket. Csakis ennek az elsőrendű feladatnak a teljesítése után, amelyet Leningrád és Kronstadt megszállásának kell követnie, folytatandók a támadó hadműveletek Moszkvának, a legfontosabb közlekedési és hadiipari központnak az elfoglalása céljából.

Csakis az orosz ellenállás váratlanul gyors összeomlása indokolhatná mindkét feladat egyidejű végrehajtását.

A XXI. csoport legfontosabb feladata a keleti hadművelet során is Norvégia védelme marad. Az ezen felül rendelkezésre álló erők északon (hegyivadász hadtest), elsősorban a Petsamo-vidék és ércbányái, valamint az északi-jeges-tengeri útvonal biztosítására vetendők be, hogy aztán finn erőkkel együtt előnyomuljanak a murmanszki vasútvonal felé és elvágják a Murmanszk terület szárazföldi ellátási útjait.

Hogy az ilyen hadművelet *jelentősebb* német erőkkel (2—3 hadosztály) Rovaniemi körzetéből és tőle délről végrehajtható-e, az attól függ, hogy Svédország kész lesz-e az ilyen felvonuláshoz rendelkezésünkre bocsátani vasútjait.

A finn haderő zöme azt a feladatot kapja, hogy a német északi szárny előnyomulásával összhangban a Ladoga-tótól nyugatra vagy mindkét oldalán indított támadással minél nagyobb orosz erőket kössön le és elfoglalja Hangöt.

A Pripjaty-mocsaraktól délre bevetett hadseregcsoporthoz a súlypont Lublin körzetében kijevi általános iránnyal képzendő, hogy jelentős páncélos erőkkel gyors ütemben az orosz erők mély szárnyába és hátába lehessen előnyomulni, és azokat a Dnyeper vonalában fel lehessen göngyölíteni.

A német—román erőcsoportosításnak a jobbszárnyon az a feladat jut, hogy:

a) védje a román térséget és ezzel az egész hadművelet déli szárnyát,

b) a »Déli« hadseregcsoporthoz északi szárnyának támadása során a szemben álló ellenséges erőket lekösse, és a helyzet kibontakozása során a légierővel együtt üldözve őket, megakadályozza rendezett visszavonulásukat a Dnyeszter mögé.

A Pripjaty-mocsaraktól északra és délre vívott csaták befejezése után az üldözés során törekedni kell: *délen* a hadigazdasági szempontból fontos Donyec-medence idejében való elfoglalására; *északon* Moszkva gyors elérésére.

Ennek a városnak az elfoglalása politikai és gazdasági szempontból döntő sikert jelent, amellyel ezáltal elesik a legfontosabb vasúti csomópont.

B) Légierő:

Feladata az lesz, hogy amennyire csak lehet, megbénítsa és kikapcsolja az orosz légierő működését, valamint támogassa a szárazföldi haderő hadműveleteit azok súlypontjaiban, nevezetesen a »Közép« hadseregcsoporthoz és a »Dél« hadseregcsoporthoz súlyponti szárnyain. Az orosz vasútvonalakat a hadművelet szempontjából való jelentőségüktől függően el kell majd vágni, illetve legfontosabb közeli objektumaiknál (folyamátkeléseknél!) ejtőernyősök és deszantcsapatok merész bevetésével el kell majd foglalni.

Az összes erőknél az ellenséges légierő ellen és a szárazföldi haderő közvetlen támogatására való összpontosítása céljából a fő hadművelet alatt a hadiipart nem kell támadni. Csak a mozgó hadművelet befejezése után jöhetnek számításba ilyen támadások, elsősorban az Urál-vidék ellen.

C) Haditengerészet:

A haditengerészetnek Szovjet-Oroszország ellen az a feladat jut, hogy saját partjaink biztosítása mellett megakadályozza az ellenséges haderő kitörését a Keleti-tengerről. Mivel Leningrád elérése után az Orosz Keleti-tengeri Flotta elveszti utolsó támaszpontját és így reménytelen helyzetbe jut, ezt megelőzően kerülendő a nagyobb tengeri hadműveletek.

Az orosz flotta kikapcsolása után az lesz a legfontosabb, hogy

teljes mértékben biztosítsuk a forgalmat a Keleti-tengeren, a többi között az északi haderőszárny utánpótlásának tengeri szállítását is (aknátlanítás!)

IV.

A főparancsnok urak által ezen utasítás alapján teendő összes intézkedéseknek félreérthetetlenül olyan színezetet kell adni, mintha *preventív lépésekről* volna szó arra az esetre, ha Oroszország változtatna velünk kapcsolatos eddigi magatartásán. Az előmunkálatok korai szakaszába bevont tisztek számát a minimálisra kell korlátozni, további munkatársakat minél később kell bevonni és csakis az egyes munkatársak tevékenységéhez elengedhetetlen mértékben. Különben az a veszély fenyeget, hogy a végrehajtási határidő tekintetében még nem is rögzített előkészületeink kiszivárgása folytán a legsúlyosabb politikai és katonai hátrányok adódnak.

V.

Várom a főparancsnok urak előterjesztéseit ezen utasításon alapuló további elgondolásaikat illetően.

Valamennyi haderőnem tervezett előkészületeiről és időbeli lefolyásukról a Wehrmacht főparancsnoksága útján kérek jelentést.

Adolf Hitler."

Így festett az elgondolás 1940 decemberében és lényegében változatlan is maradt 1941 júniusáig (nem számítva a déli szárny hadműveleteivel kapcsolatban végrehajtott korrekciókat).

Ezzel kapcsolatban fontosnak tartjuk megvilágítani a következő kérdést: milyen mértékben függött össze a „Barbarossa-hadművelet” későbbi kudarca a „21. sz. utasítás”-ban kifejtett hadászati és hadműveleti elgondolással, és milyen mértékben írható ez Adolf Hitler „magánszámlájára”?

A német hadtörténetben ismeretesek olyan esetek, amikor egyik másik terv körül legendák kaptak szárnyra, amelyek frenetikus hatást gyakoroltak a közvéleményre. Példa erre Alfred

von Schlieffen gróf híres terve,* amely a XIX—XX. századi katonai gondolat remekművének számított. Az 1914-es események aztán megmutatták, hogy ez a terv nem juttathatta győzelemre Németországot, hanem ellenkezőleg, előrevetítette az összeomlás árnyékát. Ám ez nem volt akadály annak, hogy a Schlieffen-tervet ne vegye körül valamiféle mítosz. „Ha kitartunk mellette — jelentette ki 1915-ben Wilhelm Groener — győzhetünk, ha elfordulunk tőle, minden odaveszhet.”¹² E jelszónak megfelelően minden győzelmet a Schlieffen-terv javára írtak, minden vereséget pedig a tervtől való elfordulás rovására.

Az elmondottak teljes mértékben alkalmazhatók a „Barbarossa”-tervre is. A háború utáni nyugatnémet irodalomban az az erőteljes törekvés figyelhető meg, hogy minden vereséget a Führer „dilettáns döntéseinek” a számlájára írjanak, minden győzelmet pedig az OKW/OKH dicsőségére számoljanak el. Milyen belső összefüggés van hát a „21. sz. utasítás”-ban Hitler döntései és a katonai szakemberek döntései között?

Ha összehasonlítjuk a „21. sz. utasítás”-t Marcks tábornok előzetes elgondolásaival, csakugyan látunk különbséget. Ez abban rejlik, hogy Marcks tábornok javaslata szerint Ukrajnán át kellett volna a fő csapást mérni, Hitler viszont a Pripjaty-mocsaraktól északra helyezte át a súlypontot, és ráadásul különös jelentőséget tulajdonított Leningrád elfoglalásának. Ez utóbbi elgondolás kapcsán mostanában rengeteg szemrehányással illetik a Führert, azt mondván, hogy Hitler önkényesen vette be Leningrádot az elsőrendű célok közé, s ebben nem katonai, hanem ideológiai megfontolások vezérelték („Leningrád a bolsevizmus fellegvára”). Ha a Wehrmacht nem kötötte volna le erőit Leningrádra, egyszerűbben vehette volna be Moszkvát . . .

A legutóbbi időkig ezekkel az állításokkal meglehetősen nehéz volt vitába szállni: Hitler valóban gyakran beszélt Leningrádról

* Schlieffen német vezérkari főnök 1905-ben kidolgozott tervezetéről van szó, mely Németország kétfrontos háborújára vonatkozott, és az első világháborúban próbálták megvalósítani. Lényege az volt, hogy a német hadseregnek a semleges Belgiumon keresztül kell csapást mérnie Franciaországra és gyors hadműveletek útján 4—6 hét alatt megsemmisíteni a francia haderőt, mielőtt az orosz hadsereg befejezhetné felvonulását Kelet-Poroszországban.

ügy, mint a „bolsevizmus támaszáról”, s valóban van különbség Marcks tábornok terve és a „21. sz. utasítás” között. Honnan eredt az utasítást szülő döntés? Voltak-e valamilyen közbülső szakaszok? Eddig a történészeknek csak homályos célzások álltak a rendelkezésükre egy olyan tervet illetően, amelyet Jodl égisze alatt az OKW-ban dolgoztak ki (az úgynevezett „Lossberg-tanulmány”), de keletkezésének dátuma körül teljes bizonytalanság uralkodott. Az OKW naplójában szeptember 12-én említik, de Jodl helyettese, Warlimont tábornok emlékirataiban azt állítja, hogy a „tanulmány” november végén készült, vagyis akkor, amikor minden elvi döntés már megvolt. Ezt az álláspontot vette át Hillgruber is „Hitler stratégiája” című sarkalatos művében.

Ma már valamivel világosabban látjuk ezt a kérdést. Először, a „Lossberg-tanulmány” valóban létezett, s ma birtokunkban van. Másodszor, kelte szeptember 15. Harmadszor, éppen ebben fejtették ki az északi frontszakasz szerepére vonatkozó elgondolást, amely a Hitler által aláírt „21. sz. utasítás” alapjává vált.

Kiderül, hogy a „Lossberg-tanulmány” igen behatóan fejtegeti azt a dilemmát, hogy a Pripjaty-mocsaraktól északra vagy délre legyen-e a súlypont. A dokumentumban szó szerint ez olvasható:

„Hogy végre lehessen hajtani a hadműveleteket, előbb el kell dönteni, hogy a Pripjaty-mocsaraktól északra vagy délre lesz-e a fő csapás iránya. A német erők fölényére való tekintettel bizonyosra vehető, hogy a hadműveletek egyidejűleg indulnak meg mindkét körzetben.

Amellett, hogy a fő csapást északon mérjük, a következő megfontolások szólnak:

jóval kedvezőbbek az összpontosítás lehetőségei (vasútvonalak);

érdekünk, hogy minél előbb leverjük az oroszokat a Baltikum-ban;

viszonylag jobbak az utak a hadműveleti irányban;
lehetőség van a kölcsönös támogatásra a Finnországban működő XXI. csoporttal;

elérhető Leningrád és Moszkva.
Amellett, hogy a fő csapást délen mérjük, a következő érvek szólnak:

Románia fenyegetett helyzete, az a lehetőség, hogy a német gépesített magasabbegységeket romániai és galíciai kőolajforrásokra támaszkodva lássuk el (ezzel szemben az orosz határ átlépése után rosszabbak az utak).

Ukrajna jelentősége.

*Az a javaslatunk: válasszuk a fő csapás irányául az északit.*¹³

Ezek szerint már itt teljesen határozott formában megtalálható az ajánlás — s ez nem Hitlertől, hanem az OKW-től ered! Mellesleg meg kell jegyeznünk, hogy az OKW úgy ajánlotta az északi variánst, hogy tudatosan lemondott néhány olyan különleges lehetőségről, amely véleménye szerint Ukrajnában kínálkozhatott volna. A „Lossberg-tanulmányban” a következő figyelemre méltó pont olvasható:

„A déli hadműveletre nézve jelentős előnyként veendő figyelembe az a körülmény, hogy minden jel szerint az oroszok Ukrajnában hamarosan belső nehézségekkel találják szembe magukat. Ezek az Abwehr 2. osztályának* munkája által irányított bonyodalmak az amúgy is gyenge vasúti közlekedés felbomlásához vezethetnek.”

Lossberg, mint látható, sokat várt Canaris tengernagy hivatalának munkájától, és előre látta a szovjetország „belső nehézségeit”. Ám ennek ellenére lemondott a déli variánsról!

Ami a „tanulmányban” kifejtett általános elgondolást illeti, érdekes a következő kitétel:

„Ily módon a továbbiakban megszervezhető a két fő csoportosítás együttműködése a Pripjaty-mocsaraktól keletre, s hogy ennek mi lesz a végső célja, ez jelentős mértékben attól függ majd, hogy a kezdeti német sikerek után bekövetkezik-e Oroszország összeomlása, és mikor következik be. Ha Oroszország elveszti nyugati vidékeit és a tengerrel való összeköttetést, valószínűtlennek tartjuk, hogy megőrzi cselekvőképességét — még ha számításba vesszük is az Urálban levő orosz hadiipari vidéket. Igen távoli célként megjelölhető ez az általános vonal: Arhangelszk—Gorkij—Volga Sztálingrádig—Don a Fekete-tengerbe** való betorkolásig.”

* A szabotázs és diverziók osztálya.

** Az eredeti szövegben így.

Amint már láttuk, éppen ezt a célt tűzte ki hivatalosan Hitler a „21. sz. utasítás”-ban.

Amikor a német vezérkar hadtörténeti csoportfőnökségében még a háború alatt egy összeállítást készítettek a hadműveletekről, leszögezték, hogy Lossberg megfontolásai felhasználásra kerültek, és jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy az európai Oroszország északi részére mint a főerők összpontosításának körzetére esett a választás.¹⁴ Ebben a dokumentumban világosan rámutatnak arra, hogy valamennyi álláspont mérlegelése után két dokumentum alapján esett a döntés az északi szakaszra, s ez az 1940. szeptember 15-i „Lossberg-tanulmány” és a vezérkar november 26-i terve. A vezérkar tervvázlatában az északi variáns mellett a következő érveket sorakoztatták fel:

1. éppen itt van a Vörös Hadsereg fő csoportosítása;
2. itt jobbak a vasúti feltételek csapataink felvonultatásához;
3. a Moszkva és Leningrád elleni támadáshoz itt sokkal több a megfelelő országút és vasút;
4. éppen innen a legközelebb az út a fő célig: Moszkváig;
5. végül, itt van a Baltikum, amelynek elfoglalása az egyik fő cél az első szakaszban.

Megismétlik Lossberg csaknem valamennyi érvét. Emellett a hadtörténeti csoportfőnökség említett dokumentumában megállapítják, hogy Hitler a végleges döntés meghozatalánál egyetértett Jodl és Lossberg arra vonatkozó megfontolásaival, hogy a német erőfölény szükségtelenné teszi a támadás időbeli lépcsőztetését: valamennyi csoport egy és ugyanabban az időben indíthatja meg a támadást.

Nem mondhatjuk, hogy a „Barbarossa-terv” kidolgozása során a német vezérkar nem volt tudatában e vállalkozás nehézségeinek. Véleménye szerint a nehézség abban állt, hogy egyidejűleg két feladat megoldására kellett törekedni. Az első feladat a frontális áttörés volt, a második pedig a frontális áttörésnek átka-rolóvá való változtatása, ami együttvéve sokkal bonyolultabb feladatot jelentett, mint az, amelyet a tábornoki kar bálványja, Alfred von Schlieffen tábornagy tűzött maga elé, amikor megtervezte a Franciaország elleni támadást. A hírhedt „Schlieffen-terv” számtani feladványnak tűnik a „Barbarossa” algebrai egyenletéhez viszonyítva. Hiszen Schlieffen nem gondolt arra,

hogy áttöréssel kezdje híres „jobbszárnyán”, hanem egészen egyszerűen a gyengén védett Belgiumon való átvonulást irányozta elő. Itt viszont ilyen lehetőség nem kínálkozott.

De hol és hogyan törjék át a szovjet frontot? Kezdetől fogva az a vélemény alakult ki, hogy Marcks tábornoknak az a javaslata, miszerint a frontot egyetlen helyen kell áttörni, teljesen irreális. Így merült fel a két helyen való áttörés gondolata. Aztán ezt is elégtelennek tartották. Végül egy ilyen javaslat született: tagolják fel a szovjet védelem egész sok száz kilométeres frontját egyes szakaszokra, s így nehezítsék meg a Vörös Hadsereg esetleges visszavonulását.

Felmerült a hadművelet céljainak a kérdése is, s ebben igen érdekes árnyalatok mutatkoztak. Ha hinni lehet a nyugatnémet historiográfia hagyományos állításainak, a német vezérkar mindig józan, megfontolt és óvatos volt, csak a kalandor Hitler tűzött ki teljesíthetetlen feladatokat. Valójában ez nem mindig volt így. Amikor a célok kitűzéséről esett szó, a józan, megfontolt és óvatos Brauchitsch kijelentette, hogy az „Észak” hadseregcsoporthoz legközelebbi céljának Pszkovnak és Leningrádnak kell lennie, a „Közép” hadseregcsoporthoz — Szmolenszknek és Moszkvának, a „Dél” hadcsoporthoz pedig — Kijevnek. Más szavakkal, a legkalandorabb módon feltételezte, hogy mindhárom hadseregcsoporthoz feltartóztathatatlanul előnyomulhat Leningrádig, Moszkváig, illetve Kijevig. S lám milyen paradox helyzet adódott erre: a kalandor Hitler ellenezte ezt, s megjegyezte, hogy a hadműveletet két szakaszra kell osztani. Először, úgymond, meg kell semmisíteni az ellenséget a Baltikumban, és meg kell teremteni a megbízható bázist a Moszkva elleni szárnytámadáshoz. S éppen ennek az általános megfontolásnak megfelelően dolgozta ki Hitler a „21. sz. utasítás”-t.

FRIEDRICH PAULUS KOMMENTÁRJA

A „21. sz. utasítás”-sal sok kommentár foglalkozik — merőben katonaiak, katonapolitikaiak és egyebek. Meg kell jegyeznünk, hogy magát az utasítást óriási mennyiségű kiegészítő parancs, végrehajtási utasítás, rendelkezés kísérte: nem véletlen, hogy a

vezérkarnál a „Barbarossa-ügyirat” lassanként „Barbarossadossziévé” dagadt. Ám a különféle kommentárok között különleges helyet foglal el Paulus kommentárja, amelyet a hadifogság éveiben írt. Ebben párosul az illetékesség az önelemzésre való képességgel (amely a Wehrmacht tábornokainál nem túlságosan gyakori). Paulus így emlékezik vissza:

„A »Barbarossa-hadműveletet« előkészítő hadijáték az én irányításom alatt folyt 1940. december derekán két napon át a szárazföldi haderő parancsnokságának főhadiszállásán, Zossenben. Az időpont nagyjából egybeesett az OKW által kiadott »21. sz. utasítás« [„Barbarossa”] aláírásával.

Ma, amikor a keleti hadjáratnak nevezett hadművelet tényleges menete már a történelemre tartozik, a katonai kérdések iránt érdeklődők számára talán hasznos lesz megismerkedni az akkori gondolatokkal és a lehetőségek akkori értékelésével: az alábbiakban kifejtem a vezérkari hadijáték főbb szempontjait — persze nem térve ki mindazokra a részletekre, amelyek akkor megtárgyalásra kerültek.

A »KÉKEK« (NÉMET FÉL) MEGINDULÁSI HELYZETE

1. Előbb ismertettük az OKW júliusi utasítása alapján végzett hadászati feldolgozás alapgondolatait: gyors hadműveletek és páncélos erők mély behatolása útján meg kell semmisíteni a Nyugat-Oroszországban álló orosz hadsereget, és meg kell akadályozni épségben maradt harcképes egységeinek Oroszország mélyébe való visszavonulását.

Az első cél: Ukrajna (beleértve a Donyec-medencét), Moszkva, Leningrád. A fő irány: Moszkva. A végső cél: Volga—Arhangelszk. Az OKW utasításának megfelelően a szárazföldi haderő vezérkara a következőkben határozta meg alapvető elgondolását: Moszkva mint politikai, közlekedési és hadiipari centrum, a Donyec-medence és Leningrád mint hadiipari centrumok, Ukrajna mint a legfőbb élelétár az orosz hadvezetés számára döntő jelentőségű. Éppen ezért az volt a feltevés, hogy ha az oroszok a visszavonuláshoz fel is használják tágas térségeiket, így vagy amúgy fel kell venniük a harcot ezekben a körzetekben.

Következésképpen a szárazföldi csapatok feladata ez volt:

a) a légierő támogatásával semmisítsék meg az orosz szárazföldi haderő legjobb törzscsapatait, döntő ütközetet kényszerítsenek ki, s így gátolják meg az óriási orosz emberpotenciál tervszerű és teljes értékű felhasználását;

b) gyors ütemben kényszerítsék ki ezt a döntést, nevezetesen, mielőtt még az oroszok teljesen kibontakoztathatnák védelmi erőiket;

c) az első áttörés sikere után igyekezzenek egységenként szétverni az orosz erőket, és ne hagyják, hogy egységes új frontot hozzanak létre.

Ha e döntések segítségével nem is lehetett még biztosítani a háború végleges megnyerését, mégis az volt a feltevés, hogy Oroszország sem fegyverzet, sem személyi állomány tekintetében nem lesz képes hosszabb ideig tartani magát, és még kevésbé lesz képes fordulatot elérni a háború menetében.

2. Abból indultunk ki, amikor az oroszok magatartását értékeltük, hogy szívós ellenállást tanúsítanak majd a határon:

a) politikai okokból — mert nemigen lehetett arra számítani, hogy az oroszok önként engednek át olyan területeket, amelyek újra Oroszországhoz csatlakoztak;

b) katonai megfontolásokból — azért, hogy kezdettől fogva gyengítsék a német támadó erőket, és azért, hogy a németeket rákényszerítsék a döntő ütközetek elhalasztására mindaddig, míg sikerül kibontakoztatni a teljes védelmi készültséget. Ezenkívül az ország belsejébe való visszavonulással az oroszok számíthattak arra, hogy sikerül a németekre akkor rákényszeríteniük a harcot, amikor előzőleg már legyengítették őket, vagyis távol fő támaszpontjaiktól.

A NÉMET HADVEZETÉS ÁLTALÁNOS ELGONDOLÁSA ÉS CÉLJAI AZ 1941-ES HADJÁRAT ELEJÉN

A fő cél Moszkva volt. E cél elérése és az északról való fenyegetés kizárása végett meg kellett semmisíteni a balti köztársaságokban álló orosz csapatokat. Ezután el kellett volna foglalni Leningrádot és Kronstadtot, az orosz Balti Flottát pedig meg kellett volna fosztani támaszpontjától. Délen az első cél Ukrajna volt a

Donyec-medencével, a távolabbi cél pedig a Kaukázus az olajforrásaival. Az OKW terveiben különös jelentőséget tulajdonítottak Moszkva elfoglalásának. Moszkva elfoglalását azonban meg kellett előznie Leningrád elfoglalásának. Leningrád elfoglalása több katonai célt is szolgált volna: az orosz Balti Flotta fő támaszpontjainak likvidálását, e város hadiiparának megbénítását és Leningrádnak mint a Moszkva felé törő német csapatok elleni ellentámadás fő összpontosítási körletének a likvidálását.

Amikor azt mondom, hogy ilyen döntést hoztunk, ezzel nem azt akarom mondani, hogy a felelős parancsnokok és a vezérkari tisztek között teljes volt az egyetértés. Sok aggodalom kapott hangot — mind az egész hadművelet megvalósíthatóságát illetően, mind a kitűzött cél elérésével kapcsolatos nehézségeket illetően. Másfelől, bár erről keveset beszéltek, voltak olyan vélemények, hogy be kell várni a szovjet ellenállás gyors összeomlását, amelyet elkerülhetetlenné tesznek az úgynevezett »agyaglábu óriás« belpolitikai nehézségei, szervezeti és anyagi hiányosságai ...»¹⁵

Ez a véleménye Paulus tábornagynak. Ebből képet kaphatunk a „Barbarossa-terv” kalandor voltáról, amellyel lelkük mélyén a német vezérkar tagjai is tisztában voltak. Ez azonban mit sem gátolta őket abban, hogy kötelességszerűen végrehajtsák a nemzetiszocialista vezetés utasításait. Ám a német vezérkar legtapasztaltabb tábornokai sem nyújtózkodhattak tovább, mint ameddig a takarójuk ért. Az ő erőik is korlátozottak voltak: Hitler eredetileg 80—100 hadosztályt „utalt ki” a keleti hadjáratra. Később (1941 elején) 144 hadosztályról esett szó (nem számítva Olaszország, Románia, Magyarország, Finnország hadosztályait). S nagyjából így is maradt. Június 22-én 153 német hadosztály, 12 román, 2 magyar, 3 olasz, 18 finn hadosztály, összesen mintegy 3,5 millió ember kelt hadra.

S mit kellett volna elérni e hadosztályok segítségével? Étvágyban nem volt hiány.

Július 31-én, mint emlékszünk rá, a célokat a következőképpen fogalmazták meg: első csapás — Kijev ellen, vagyis Ukrajna ellen. Második csapás — a balti államok ellen és Moszkva irányában. Tehát a listán szerepelnie kell:

a) Moszkvának,

b) Ukrajnának.

Aztán egy ilyen pont következett:

c) A Kaukázus és a bakui olaj. Ehhez az OKW hadigazdasági csoportfőnöksége ragaszkodott, s emellett Keitel is, mivel 1941. június 17-i, 32. sz. utasítása szerint a Kaukázuson át kellett a Közel-Kelet, Irán és India felé előnyomulni.¹⁶

Az ember azt hinné, ez bőven elegendő. Márpedig tudjuk, hogy Hitler egy északi irányon is töprengett. Február 3-án az OKW meghatározta az „északi súlypontot”. Leszögezte: „A fő feladat: nem szabad megfeledkezni a Baltikum és Leningrád megszerzéséről.”¹⁷ Tehát:

d) Leningrád és a Baltikum.

A norvégiai német csapatok parancsnoksága pedig arra törekedett, hogy elfoglalja

e) Murmanszkot.

S itt szólt közbe a vezérkar. Elengedhetetlennek minősítette a moszkvai irányban való összpontosulást a Vörös Hadsereg főerőinek szétzúzása céljából. Hitler viszont nem akart erre szorítkozni. Erre Halder felteszi Jodlnak a kérdést:

— Le akarjuk-e verni az ellenséget, avagy gazdasági célokat követünk?

Jodl így felelt:

A Führer lehetségesnek tartja ezt is, azt is . . .¹⁸

MŰKÖDÉSBEN A „MÁSODIK KORMÁNY”

Itt eljutottunk a „Barbarossa”-elgondolás egyik kulcsmozzanatához. Fentebb már kifejtettem néhány általános gondolatot azokat a társadalmi-gazdasági erőket illetően, amelyek a nemzeti-szocialista rezsim és expanziója mellett álltak. Ám az elmélet csak elmélet, de mit mond a gyakorlat?

A német ipar teljesen meghatározott eredményeket várt a háborútól. Friedrich Flick például 1940. június 23-án (egy nappal Franciaország kapitulációja után) így írt: „Morális és materiális jogunk van igényt támasztani az objektumok elosztására.”¹⁹ A morálról Flicknek furcsa fogalmai voltak, de materiális dolgokban kitűnően eligazodott. Reinhardt, a kohóipar birodalmi

csoportjának fő ügyvezetője ennek megfelelően a következő tartalmú levéllel fordult a 44 legnagyobb Ruhr-vidéki vállalkozóhoz, köztük olyanokhoz, mint Zangen, Poensgen, Reusch, Vögler, Klöckner:

„Hivatalos részről felkérték bennünket, hogy sürgősen határozzuk meg, mik a kívánságaink az európai térségben hamarosan várható békés rendezést és gazdasági újjászervezést illetően. Itt a következő országok jönnek számításba: Norvégia, Dánia, Svédország, Finnország, Hollandia, Belgium, Luxemburg, Franciaország, Anglia és a Balkán.”²⁰

A címzettek nem nagyon kérték magukat. Több vaskos kötetben fejtették ki „kívánságaikat”. Az anyag összeállítóit csöppet sem zavarta az, hogy a levélben felsorolt kilenc európai ország közül csak hat állt megszállás alatt. Finnország „szövetségesnek” számított, Svédország semleges ország volt, Angliát illetően pedig éppen csak hogy megkezdték az előkészületeket annak elfoglalásához. De a Ruhr-vidéki vállalkozók már a zsebükben érezték nemcsak a lotaringiai ércet, hanem az angol szenet is. Más szavakkal: az agresszió nagyon is határozott célokat követett.

A legnagyobb cégek háborús gazdagodásának jellegét a nürnbergi per során gondosan kivizsgálták. A Krupp-, az IG Farben és a Flick-cég ügyeit vivő amerikai katonai jogászok hatalmas anyagot gyűjtöttek össze. Bennünket ez természetesen csak a „Barbarossa-tervvel” összefüggésben érdekel, de teljesen világos ennek az anyagnak az általános tonalitása. Ha a német agressziót illetően feltesszük a klasszikus kérdést: „Ez kinek volt hasznára?” — a válasz teljesen egyértelmű: természetesen nem a német katonának, aki ott pusztult Szmolenszk környékén és a Volga-melléken, hanem azoknak, akik arra számítottak, hogy a Szovjetunió roppant természeti kincseinek és ipari potenciáljának a birtokába jutnak.

Adolf Hitler sokszor a szemére vetette vezérkarának, hogy tisztán katonai szempontokat követ és nem veszi számba Németország gazdasági szükségleteit. Miben látta az elérendő gazdasági célt? „Meg kell szereznünk mindazt, amire szükségünk van, s ami nekünk nincs meg. Legyen célunk mindazoknak a területeknek az elfoglalása, amelyekhez különös hadigazdasági érde-

keink fűződnek.”²¹ Éppen ezt mondotta Hitler két nappal a háború megindítása előtt Fritz Todt fegyverkezésügyi miniszternek. Német iparmágnások egy csoportjával való találkozása alkalmával Göring ilyen ígéreteket tett: „Ha Németország megnyeri a háborút, a világ legerősebb hatalma lesz, uralkodik majd a világpiacokon. Németország meg fog gazdagodni. Ezért a célt érdemes kockázatot vállalni.”²² S mivel Göring és Hitler csupán katonái életét óhajtotta kockáztatni, nyugodtan feltehetette a kérdést: mik a kívánságok?

E kérdésre a választ az OKW hadigazdasági csoportfőnöksége (Thomas tábornok) adta meg, amely összekötő kapocs volt a német ipari cégek és a Wehrmacht között. 1941. február 28-án Thomas hivatalában úgy döntöttek, hogy a „Barbarossa-terv” végrehajtása során „a fő szervezési feladat a nyersanyagoknak és minden fontosabb vállalatnak a lefoglalása lesz, amibe kezdettől fogva be kell vonni a német konszernek megbízható képviselőit, mert csakis az ő tapasztalatuk segítségével biztosítható a siker (például barnaszén, érc, vegyészet, olaj)”.²³ E „megbízható képviselők” bevonásával készültek aztán Thomas tábornok ajánlásai. Legyen most is a dokumentumé a szó:

„A Szovjetunió európai részének (az Urál nélkül) elfoglalására irányuló hadművelet a következő eredményeket hozza:

I. Már az első hónapokban enyhül Németország élelmezési és nyersanyaghelyzete, ha a gyors tevékenység eredményeképpen sikerül

- a) elejét venni a készletek megsemmisítésének,
- b) épségben megszerezni a kaukázusi olajbányákat,
- c) megoldani a közlekedési problémákat.

II. Hosszabb hadviselés esetén a tényleges enyhülés a következő feltételektől függ:

a) *valamennyi területen*

- 1. a közlekedési probléma megoldásától;
- 2. attól, hogy a lakosság mekkora része marad a helyén, és mennyire sikerül ezt a részt a munkába bevonni;

b) *a mezőgazdaság területén*

- 1. attól, hogy mennyire sikerül megakadályozni a gép- és traktorállományok megsemmisítését és mennyire lehet majd ezeket

felhasználni és pótolni a gép- és traktorparkjukat a Szovjetunióban újból beindított termelésből:

2. az üzemanyag-ellátástól;

c) az ipar területén

1. attól, hogy sikerül-e épségben elfoglalni és üzembe helyezni az erőműveket;

2. attól, hogy sikerül-e az ipart ellátni azokkal a nyersanyagokkal, amelyek a Szovjetunió európai részében nem találhatók.

III. A Távol-Kelettel való kapcsolat megteremtése előtt nem oldható meg Németországnak kaucsukkal, volfrámmal, rézzel, platínával, ónnal, azbeszttel és koprával való ellátása.

IV. A hadműveletnek ki kell terjednie a Volga és a Don torkolatától délre eső vidékekre, beleértve a Kaukázust. A meg szállt vidékek kiaknázásához elengedhetetlenek a Kaukázus olajforrásai.”²⁴

Ez a dokumentum nem volt az egyetlen ilyen jellegű az OKW hadigazdasági dokumentumai sorában. Hans Adolf Jacobsen „A második világháború. 1939—1945” című vaskos dokumentumgyűjteményében (Darmstadt 1961) a hadigazdasági csoportfőnökségnek egy sajátos „autoreferátumát” közli,²⁵ amelyben Thomas tábornok felsorolja, a háború során előterjesztett legjelentősebb ajánlásokat. Köztük szerepel a fent idézett 1941. február 28-i memorandum, valamint egy 1941. október 2-i memorandum. Ezt Thomas csak egészen röviden ismerteti, de mivel teljes egészében a rendelkezésünkre áll, nem állhatom meg, hogy ne ismertessem meg vele az olvasót.

A 3208/41. sz. szigorúan bizalmas emlékirat már a háború alatt, nevezetesen 1941. október 1-én készült, egy nappal a Moszkva elleni döntő támadás megindítása előtt.²⁶ Ez utóbbi körülményre való tekintettel az OKW hadigazdasági csoportfőnöksége egy becslést állított össze a Szovjetunió hadipotenciáljának lehetséges csökkentéséről. Az emlékirathoz egy térképet mellékeltek, amelyen a német csapatok előnyomulásának négy lehetséges szakaszát jelölték meg.

„A” szakasz: a Krím, Harkov, Kurszk, Tula, Moszkva, Lenin-grád, Kandalaksa elfoglalása.

„B” szakasz: Az egész Donyec-medence elfoglalása.

„C” szakasz: Gorkij elfoglalása.

„D” szakasz: a Kaukázus, Baku, Groznij, Sztálingrád, a nyugati Urál elfoglalása.

A dokumentumban a következő feltételeket fejtették ki:

„A” terepszakasz. Ennek elérése azt fogja jelenteni, hogy Oroszország elveszti acél- és alumíniumtermelésének $\frac{2}{3}$ részét, ami kizárja a mai kapacitások növelését. „Lehetetlenné válik az anyagi biztosítás, még ha télen szünet következik is be a harctevékenységben. Mindamellettt nem várható Oroszország hadipotenciáljának döntő gyengülése.”

„B” terepszakasz. Ennek elérése ezenfelül a szénkészletek $\frac{2}{3}$ részének az elvesztését jelenti. Végeredményben Oroszország hadipotenciálja „annyira legyengül, hogy 1942 nyarán képtelen lesz saját erejéből megteremteni a hadigazdasági feltételeket ahhoz, hogy az Uráltól nyugatra sikeresen újra felvegye a haditevékenységet”.

„C” terepszakasz. Gorkij elvesztése azt fogja jelenteni, hogy szinte teljesen leáll a teher- és személyautó-gyártás, s jelentősen gyengül a repülőgépgyártás is. Az általános potenciált illetően „ez a »B« terepszakasz eléréséhez viszonyítva lényeges változást nem jelent”.

„D” terepszakasz. A hadigazdasági potenciál további jelentős gyengülése következik be, bár ez sem vezet még teljes összeomláshoz. „Ez utóbbi az Urál iparvidékeinek elvesztésével következik be.”

Min akad meg az ember szeme e dokumentum olvastán? Most eltekintenék attól, hogy Thomas tábornok prognózisa mennyire vált be (erre még visszatérek). Feltűnik viszont valami, ami a memorandumban nincs leírva: ez, először is, az a szellem, ahogy a még el nem ért terepszakaszokra és a még el nem foglalt vállalatokra — egészen az Urálig — számítottak, jöllehet a német csapatok akkor még Vjazmától nyugatra álltak. Másodszor, egy ki nem mondott, de magától értetődő probléma az, hogy mi lesz ezzel az egész iparral.

S ez a kérdés sokakat izgatott. Fridrich Flick úr például már 1941. június 26-án egy emlékiratában, amelyet valamelyik beosztottja készített, megállapította:

„Azt hallottam ma, hogy már tárgyalják az orosz üzemek elosztására vonatkozó terveket; különösen nagy igényeket tá-

maszt a Reichswerke: ezek az igények kiterjednek Ukrajna szénlelőhelyeire.

Emellett Schwede (Vereinigte Stahlwerke) igyekszik növelni a Vereinigte Stahlwerke részét. Különböző más konszernnek is beadták igényléseiket . . .”²⁷

Flick úrnak, mint látjuk, jó okai voltak a nyugtalanságra. Akkoriban már kidolgozták azokat az alapelveket, a hírhedt „Zöld dossziét” (Grüne Mappe), amelyek szerint kell majd vezetni a csapatokat Keleten.

A „Zöld dosszié” volt az egyik legrészletesebb olyan dokumentum, amely kifejtette a megszállt szovjet területek szisztematikus gazdasági kiaknázásának a programját. Egy olyan szerv tevékenységének a terméke volt ez, amelyet a Wirtschafts-Führungsstab Ost (a gazdasági vezetés keleti törzse) névvel külön a Szovjetunió gazdasági kiaknázását szolgáló rendszer kidolgozására hoztak létre, s amelyet közvetlenül Hermann Göring birodalmi marsallnak rendelték alá.

A „Zöld dosszié” fő feladatát e hosszú dokumentum előszavának első pontjában fejtették ki. Ez a pont így hangzott:

„A Führer parancsa értelmében minden intézkedést meg kell tenni a megszállt területeknek Németország érdekében való haladéktalan és teljes felhasználására. Minden olyan intézkedés, amely gátolhatná e cél elérését, elhalasztandó vagy végleg visszavonandó.”

A második pontban pedig ez olvasható:

„Németország számára minél több élelmiszert és kőolajat kell szerezni — ez a hadjárat legfőbb gazdasági feladata. Emellett a német hadiiparnak más nyersanyagokat is kell kapnia a megszállt területekről, amennyire ez technikailag lehetséges, és úgy, hogy fennmaradjon ezeknek a területeknek az ipara. Ami a megszállt területek iparának nemét és volumenét illeti . . . ezt első sorban azokkal az igényekkel kell összehangolni, amelyeket a mezőgazdaságnak és az olajiparnak a német hadigazdaság szükségletei szerinti kiaknázása támaszt . . . Teljesen elfogadhatatlanok az olyan vélemények, hogy a megszállt területeket minél előbb rendbe kell hozni, gazdaságukat pedig helyre kell állítani.”²⁸

Teljesen világosan kitűnik tehát, hogy a Szovjetuniót Német-

ország valamilyen sajátos hatalmas gyarmatává akarták változtatni. Ebből a célból a „Zöld dosszié” a hadigazdasági intézmények egy eléggé összehangolt rendszerének a létrehozását irányozta elő a hadseregcsoportok és a hadseregek mögöttes területein — ezek úgynevezett gazdasági felügyelőségek, különítmények és csoportok voltak.

Ezt követte 1941. július 27-én az „Instrukció a gazdaság vezetésére az újonnan elfoglalt keleti területeken”, amely előírta bizonyos monopoltőkés jellegű cégek alapítását, amelyeknek kezükbe kellett venniük az elfoglalt szovjet vállalatokat (az ilyen fajta cégek közül megemlíthető az úgynevezett Ostwerke GmbH). Ennek az intézkedésnek az értelmét maguk a német nagyiparosok így magyarázták:

1941. VIII. 13.

„Feljegyzés Flick úr részére

a John ezredessel folytatott megbeszélésről.

John úrral folytatott mai megbeszélésemen szóba hoztam az Ostwerke GmbH megalapítását. John úr megerősítette azt, amit Scheer úrtól már hallottam, nevezetesen: hogy e cég megalapításával akarják elkerülni azt, hogy a német iparban viszályok támadjanak az orosz üzemek körül. Emellett pontosan körül akarják határolni a politikai hatóságok illetékességét... Mindamellett érdekes volt John úrnak az a kijelentése, hogy semmiképpen sem szándékszik az egész orosz gazdasági komplexumot állandó jelleggel állami tulajdonban hagyni. Ellenkezőleg, az a szándéka, hogy a háború befejezése után kielégítse a magántulajdonosi érdekeket.”²⁹

És csakugyan, a BHO (Ostwerke, avagy Berg- und Hüttenwerke Ost) irattárában — e cég igazgatótanácsának tagja lett Flick úr — számos utalást találunk arra, hogy a Flick-konzern ebben a formában is rendelkezési jogot kapott számos szovjet vállalat fölött, nevezetesen olyanok fölött, mint a dnyeprodzersznszki kohómű, vagongyár, gázgyár, cementgyár és fűrésztelep plusz a Petrovszki Kohóművek, a dnyepropetrovszki gázgyár, a DSZMO Komintern, Liebknecht, Lenin, Artyom kohóművek.

Krupp megkapta a kramatorszki gépgyárat; Mannesmann a taganrogi kohóüzemet.³⁰

Ez az eljárás nem korlátozódott a kohóiparra. P. Henrichs igazgató például (a Zeiss-cégtől) 1941. július 22-én a következő tartalmú levelet küldte a finommechanikai és optikai gazdasági csoport címére:

„Dr. K. Albrecht úrnak

1941. július 22.

Bizalmas

Hen/Ri

Az orosz optikai iparról

Igen tisztelt dr. Albrecht úr! Mai telefonbeszélgetésünk alapján megküldöm Önnek, amint ezt kérte, a kék dossziét a számozott okmányokkal, amelyeket Ön legutóbbi látogatása alkalmával Kothaus úrnál hagyott. Emellett a Leeb tábornoknál június 30-án tartott tanácskozás alapján szeretném megjegyezni, hogy a keleti területet az első időkben három gazdasági körzetre kellene felosztani: Leningrádra, Moszkvára és Kijevre. Mivel nehézségek mutatkoznak az élelmiszer- és nyersanyagellátásban, rendkívül fontos volna, ha az említett körzeteket jelentőségük szerint a következőképpen határoznánk meg: Ukrajna (Kijev és Harkov), Moszkva és Leningrád.

Kothaus úr, tudomásom szerint, azt ajánlja, hogy e három körzet felmérése és gyámság alá helyezése a következőképpen történjék: Ukrajnában — az Emil Busch-cég, Moszkvában — a Leit-cég, Leningrádban — a Zeiss-cég.

A kék dossziéból kivettem a listát az Ön ajánlataival, amelyeket illetően Ön telefonon megkért, hogy fejtsem ki véleményemet. Ebben a listában Ön meglehetősen nagyszámú német cégnek orosz vállalatok fölötti gyámságát irányozza elő, míg Kothaus úr, mint már említettem, az első időkben csupán három német cégre gondol. Ha különválasztjuk az első szemlét, amely a gyárak ipari profiljának tisztázását szolgálja, és a későbbi gyámságot az egyes üzemek fölött, amelyeknek Németország rendelkezéseire kell majd dolgozniuk (fontosnak tartanám, hogy ne vonjuk össze ezeket a kérdéseket), meg lehetne állapítani, hogy a szemléhez elegendők volnának a három fentnevezett cég illeté-

kes képviselői, s később lehetne megnevezni azokat a cégeket, amelyek gyámsága alá helyeznek orosz üzemeket.

Nézetem szerint Ön nagyon helyesen válogatta össze azokat a cégeket, amelyekre gyámságot lehetne bízni. Ha ellenben később kitűnne, hogy a német fél nem bontakoztathatja ki azonnal a termelést az említett három körzetben, hanem mondjuk csak a déli körzet (Kijev—Harkov) üzemeiben, akkor arra kérném, hogy térjünk vissza az e körzetben létesítendő gyámság kérdésére.

Elvben ismétlem azt, amit mai telefonbeszélgetésünk során hangsúlyoztam, nevezetesen: azt ajánlom, hogy az orosz üzemeket minden körülmények között csak haditermelésre használjuk fel. A lakosság szükségleteit kielégítő áruk gyártásáról szó sem lehet.”³¹

Ha beváltak volna Thomas tábornok prognózisai, a német ipar „gyámsága” nemcsak a Donyec-medencére és Ukrajnára terjedt volna ki, hanem Moszkvára, Leningrádra, Bakura, Groznijra és Sztálingrádra is.

A „második kormány” nemcsak azt követelte Hitlertől, hogy egyik-másik ország elfoglalásával ideológiai elégtételt szolgáltasson, hanem meghatározott jutalmat is biztosítson. Ez pedig óhatatlanul maga után vonta a „Barbarossa” céljainak térbeli kiterjesztését: nemcsak Moszkva, hanem Leningrád is; nemcsak Leningrád, hanem a Donyec-medence is; nemcsak a Donyec-medence, hanem a Kaukázus is; nemcsak a Kaukázus, hanem Sztálingrád is; nemcsak Sztálingrád, hanem az Urál is; nemcsak az Urál, hanem . . .

A célok valóban mindenre kiterjedtek. De bármilyen vakon bíztak is a Harmadik Birodalom vezetői legyőzhetetlenségükben és a „Barbarossa-hadművelet” feltétlen sikerében, mégis tisztában voltak vele, hogy valamire támaszkodniuk kell. S ha egyik támaszukul a Wehrmacht mint katonai eszköz szolgált, ezzel párhuzamosan létrehoztak még egyfajta „titkos fegyvert” is, amelyet a megszállandó területen akartak bevetni.

S a továbbiakban erről lesz szó.

Halálpiramis

A PIRAMIS LÁBÁNÁL

1942. március 23-án Johannes Krämer münsteri orvos életében súlyos tragédia következett be: megdőglött kedvenc madara, Hansl. Krämer magányos, érzékeny lelkületű ember volt, és csak kanárija szépítette meg magányát: még az ünnepeket is vele töltötte. Éppen ezért naplójában¹ — amelyet a XIX. században felkapott szokás szerint vezetett — az elkeseredett doktor ezt jegyezte be:

„Ma délután 2 órakor kínjaiba belepusztult Hansl. Végtelenül sajnálom szegényt, mert nagyon hozzánőtt szívemhez... Ez a kanári mindig hű barátom volt. Elhamvasztottam.”

Alig egynéhány hónap múlva a szentimentális dr. Krämer nem egy madár, hanem sok ezer ember halálának a tanúja lett. Münsterből Auschwitzba (Oświęcimbe) helyezték át. Krämerrel ismertették új feladatát: a vasúti peronon fogadja majd az érkezőket és különválasztja a munkaképeseket meg a munkaképteleket; az utóbbiakra „különleges bánásmód” várt. Nem, Auschwitzban még ezt a kifejezést sem volt szabad használni. Azt kellett mondani: „szűrésre” kerülnek.

1942. augusztus 30-án Krämer megkezdte munkáját; naplójába ezek a „melankolikus” feljegyzések kerültek: „38 fok árnyékban. Por és iszonyúan sok légy. A koszt remek: ma például libamáj-pástétomot vacsoráztam; 40 pfenniget fizettem érte.”

Am ez csak az előjáték. A továbbiakról a napló már sokkal szemléletesebben számol be:

„1942. szeptember 2. Délután 3 órakor vettem részt először a

szabad ég alatt végrehajtott különleges akción. Ehhez képest Dante pokla valóságos komédiának tűnik. Kár, hogy Auschwitzot nem nevezik haláltábornak...

1942. október 6. Höss parancsnok leesett a lóról.

1942. október 7. Részt vettem a kilencedik különleges akcióban...

1942. október 9. Elküldtem Münsterbe az első csomagot, négy és fél kiló folyékony szappant. Esős az idő.

1942. október 10. A táborban tovább tart a karantén.

1942. október 11. Vasárnap van: hirtelen sült nyúlhús. Egy egész combot kaptam gombóccal és vörös káposztával. Az egészért 1 márka 25 pfenniget fizettem.

1942. október 12. Megkaptam a második oltást tifusz ellen; este már éreztem a reakciót: hőemelkedésem volt. Ennek ellenére az éjszaka részt vettem egy különleges akción Hollandiából érkezettekkel (1600 fővel). Iszonyú látványban volt részem az utolsó bunker előtt. Ez volt a tizedik különleges akció az én részvételemmel.

1942. október 13. Jelen voltam, amikor foglyokat megfenyítették, majd 7 lengyel polgári személyt kivégeztek.

1942. október 14. Berlinből megérkezett a köpenyem.

1942. október 15. Ma éjjel volt az első fagy...

1942. október 17. Jelen voltam foglyok fenyítésénél és 11 kivégzésénél...

1942. október 18. Nyirkos, hideg az idő. Ma vasárnap van. Reggel jelen voltam a tizenegyedik különleges akción a Hollandiából érkezettekkel. Hajmeresztő jelenetek játszódtak le három asszony körül, akik könyörögtek életükért.

1942. október 19. Wirtz Obersturmführerrel és Hoess asszonnyal Kattowitzba utaztunk, hogy vállpántot vásároljak köpenyemre...

1942. október 24. Halálos injekciót adtam 6 asszonynak, akik Ludában lázadásban vettek részt...

1942. október 31. Már két hete nagyszerű őszi időnk van, s ez arra késztet, hogy naponta napfürdőt vegyek az SS-csapatok házának kertjében...

1942. november 8. Ma éjjel két különleges akcióban vettem részt. Ebéd után még egy különleges akcióban vettem részt...

1942. november 10. Ma volt először enyhe havazás...

1942. november 13. Friss élő emberi anyagot távolítottam el (májat, lépet és gerincvelőt) egy 18 éves zsidó fogolynál, aki súlyos sorvadásban szenvedett (68030. sz. fogoly). Előzőleg lefényképeztem.

1942. november 14. A közös klubban varietéelőadás volt: nagyszerű. Táncoló kutyák és kukorékoló törpekakasok.

1942. november 15. Ebéd előtt jelen voltam, amikor foglyokat büntettek.

1942. november 16. Csomagban küldtem Miának és Gretchennek folyékony szappant (körülbelül 6 kilót) 300 márkás érték feltüntetésével...

1942. november 18. Elutazás Prágába 13 óra 28 perckor. Drezdán, Lipcsén, Hannoveren, Osnabrückön át utazom haza, Münsterbe."

Így végződött dr. Johannes Krämer szolgálati útja Münsterből Auschwitzba és vissza. Alig 600 kilométer, legfeljebb egynapi út háborús időkben. Szép kis szolgálati út: utazás a barbárságba, de nem az időszámításunk előtti XX. század barbárságába, hanem saját XX. századunk barbárságába.

Gondoljuk csak végig dr. Krämer naplójának sorait, ha ezek nem is alkotnak korántsem holmi egyedülálló jelenséget. A háború után, sőt már a háború alatt sok hasonló dokumentum látott napvilágot, s ezektől mindig borsódzott az ember háta. Tulajdonképpen nem is annyira az itt a lényeg, hogy minden képzeletet felülmúló iszonyú dolgokat műveltek Auschwitzban és más koncentrációs táborokban. A meglepő itt az a természetesség és szenvtelenség, amellyel a naplók szerzői az iszonyú eseményekről beszámolnak. Embert ölni vagy sültet enni, tolakodó legyeket elhessegetni vagy emberek ezreinek kivégzésén jelen lenni — ez nekik egyre megy. Mihail Romm igen találó kifejezést talált erre a jelenségre: hétköznapi fasizmus. Hétköznapi emberek cselekszenek és hétköznapi módon gyilkolnak le más hétköznapi embereket.

Nincs és nem is lehet semmiféle pontos statisztika a nácik által Európában folytatott népiirtó politika eredményeiről — hiszen milliokról meg milliokról van szó. Csak a Szovjetunió 20 millió embert vesztett! De azt is számításba kell vennünk, hogy a mil-

liók ezrekből, az ezrek százakból, a százak egyesekből adódnak. Mindezt meg kell szervezni, előre kell látni, valóságos megsemmisítő ipart kell létrehozni.

Az általánostól az egyes felé haladva valahogy szem elől tévesztjük a méreteket. Amikor valaki képet próbál adni a hitlerista népirtó politika egész piramisáról, általában Hitlerrel és Himmlerrel, a wannseei tanácskozással, Heydrichtől vett idézetekkel kezdi. Márpedig a piramisnak nemcsak csúcsa van — az alapjánál kezdődik. Nem elegendő parancsot kiadni koncentrációs táborok építésére. Ezekhez meg kell találni a megfelelő helyet, meg kell tervezni minden berendezést, fel kell építeni őket, ki kell képezni a személyzetet. Csak azután gördülhetnek be a „Mindenkinek érdeme szerint” jelszóval feldíszített kapun a Keletről jövő szerelvények, amelyek a megsemmisítésre vagy rabszolgamunkára szánt embereket szállították.

Előttem fekszik egy dosszié az egyik hitlerista haláltábor, a buchenwaldi, építésére vonatkozó dokumentumokkal. A buchenwaldi tábor alig különbözött az auschwitzitól. Auschwitznak volt egy fiókja, Monowice, ahol a foglyok a vegyészeti konszern üzemében dolgoztak. Buchenwald fiókja pedig Neustassfurt volt, ahol föld alatti repülőgépgyárban dolgoztak a foglyok.

Mindez nagyon hétköznapi volt. A légierő parancsnokságának alárendelt építőcsoportot, amely azt a megbízatást kapta, hogy lássa el munkaerővel a föld alatti üzemeket, arra utasították, hogy építsen kis, egészen kis és egészen hétköznapi koncentrációs táborokat. Akadt egy építész is, aki fogta a ceruzát, és gondosan megtervezte a táborot meg a barakkokat, amelyekben elhelyezik majd a foglyokat. Megterveztek egy barakkot az SS-legények számára is, egy egészen hétköznapi: magassága 3,35, szélessége 8,14 méter. Hiszen egy barakkot is meg kell tervezni. A tervet láttamoztatni kell. A láttamozás mind a mai napig ott áll az okmányon: „Lübke”*.

Az építészek azért építenek, hogy az embereknek legyen hol lakniuk, a koncentrációs táborok épületeinek tervezői viszont azért építettek, hogy az embereknek legyen hol meghalniuk.

* Heinrich Lübke a háború után miniszteri posztot töltött be Adenauer kormányában, majd a nyugatnémet állam elnöke volt (1969-ig).

Apró, de nélkülözhetetlen fogaskerekei annak a gigászi gépezetnek, amelyet a Harmadik Birodalom szervezett.

A piramist tehát fel kellett építeni. Azok, akik a Szovjetunió elleni támadást improvizációnak próbálják feltüntetni, elfelejtik, hogy erre a legjobban maga Hitler cáfolt rá. Nem lehetett improvizáció egész népek kiirtása. Mindezt előre megfontolták, előkészítették és megtervezték.

HOGYAN ÉPÍTETTÉK A PIRAMIST?

„Az antikommunizmus korunk alapvető ostobasága” — mondotta sok évvel ezelőtt Thomas Mann. Szavai mind a mai napig megőrizték jelentőségüket. Mindamellett nyilván a nagy német humanista sem láthatta előre, hogy bizonyos fokon az ostobaság bűncselekménnyé válik. A fasizmus a legvégletesebb formájáig fejlesztette az antikommunizmust: az antihumanizmus előre megfontolt rendszerévé tette. Ebben a formájában, amelyet hivatalosan állami doktrína rangjára emeltek, az antikommunizmus 12 évig maradt fenn. Éppen ez lett az alapja mindazoknak az emberellenes terveknek, amelyek a „Barbarossa-hadművelet” alkotórészévé váltak.

1941. március 30-án Hitler úgy döntött, hogy a Wehrmacht vezetőit beavatja a nácizmus valódi céljaiba. Evégett egy tanácskozást hívott össze. Halder, szokásos akkurátusságával, most is feljegyezte Hitler szavait:

„Két ideológia harca . . . Csakis élethalálharcról lehet itt szó.”²
És a továbbiakban:

„Harc Oroszország ellen. A bolsevik komisszárok és a kommunista értelmiség megsemmisítése. Útját kell állni annak, hogy egy új értelmiség jelenjen meg.”³

A Führernek ezt az utasítását, amelyet nem lehetett félreérteni, a vezérkar éppúgy keresztülhajszolta a maga gépezetén, mint bármely más utasítást. Számára közömbös volt, mivel foglalkozik: pontonhidak kifejlesztésének a tervével vagy a kommunista ideológia megsemmisítésének a tervével. A feladat megvolt, s hamarosan megjelentek a megfelelő instrukciók.

Am mivel magyarázható, hogy programjában Hitler összekap-

csolta ezt a két megsemmisítendő „objektumot”: a politikai biztosokat és a szovjet értelmiséget? Ez az összekapcsolás mélyen benne gyökerezett a náci ideológia lényegében.

Vegyük előbb az értelmiséget. Ha van olyan ideológia, amely a legmesszebbmenően tagadja az értelmiség mindennemű pozitív szerepét a történelmi folyamatban, akkor ilyen a náci ideológia. Szűk környezetével folytatott egyik beszélgetésében (ez 1943. január 18-án történt) Hitler megvallotta: „Milyen szerencse egy kormányra nézve, hogy az emberek nem gondolkodnak. A gondolkodás csak parancsok kiadásából vagy végrehajtásából állhat.”⁴

Ugyanilyen elragadtatással ismételte Goebbels is kedvenc mondását: „Az embereknek azt kell tenniük, amit a fejükbe tömünk.” A náciizmus legfőbb törekvése arra irányult, hogy félrevezesse, becsapja az embert, elfeledtesse vele emberi mivoltát, és rábírja a Führertől, Adolf Hitlertől és a legkülönbözőbb rangú főhrerecskéktől kapott parancsok végrehajtására. Persze az ilyen államnak, az ilyen társadalomnak nincs szüksége értelmiségre.

Hitler leküzdhetetlen undort érzett a szovjet értelmiség iránt. Sőt, félt tőle. Maga is azt mondta egyszer, hogy: „Azt az értelmiséget, amelyet Sztálin hozott létre, meg kell semmisíteni. Meg kell semmisíteni az orosz állam vezetésének egész gépezetét. A nagyorosz térségben a legdurvább erőszakot kell alkalmazni. Az ideológiai kötelékek még nem fűzik össze eléggé erősen az orosz népet. Mihelyt eltűnnek a funkcionáriusok, ezek a kötelékek megbomlanak.”⁵

Himmler, az SS birodalmi vezetője a maga részéről így magyarázta a Führer elgondolásait: „Az orosz igavonó barom, amelynek nincs semmiféle kultúrája.”⁶ A Führernek és az SS birodalmi vezetőjének, mint láthatjuk, némileg eltért a véleménye. Himmler abból indult ki, hogy az oroszoknak nincs kultúrájuk, nincs és nem is lehet értelmiségük. Hitler ennél óvatosabb volt: „Élethalálharcról van itt szó. Ha ezzel nem vagyunk tisztában, akkor ma leverjük az ellenséget, 30 év múlva pedig újra ott áll velünk szemben a kommunista ellenlábásunk. Márpedig nem azért viselünk háborút, hogy konzerváljuk az ellenséget!”⁷

Bormann-nal és kísérete más tagjaival folytatott beszélgetéseiben Hitler többször visszatért erre a gondolatra, és figyelmeztetett: semmiképpen sem szabad eltérni, hogy a leigázott orosz földön művelt emberek lépjenek fel! Egyik alkalommal Rosenberg meggondolatlanságból azt javasolta, hogy Kijevben létesítsenek egyetemet, amelyen a megszálló hatóságok számára az árulók kádereit nevelnék. Hitler valósággal kikelt magából, és megtiltotta neki, hogy bármilyen lépéseket tegyen az ukrán kultúra fejlesztésére.

A szovjet értelmiséget Hitler veszélyes ellenségének tartotta. Még jobban félt a szovjet politikai munkásoktól. Valahányszor a „komisszárok” kerültek szóba, Hitler tajtékozott a dühtől.

Ma már rekonstruálható az is, hogy mit tett az OKW a politikai vezetés ezen akarátának teljesítéséért. 1943. március 3-án Jodl tábornok arra utasította törzsét, hogy dolgozzon ki egy olyan parancsot, amely „azonnal ártalmatlanná tenné a bolsevik vezéreket és komisszárokat”.⁸ Március 5-én Wagner főszállásmester közölte Joddal, hogy erre vonatkozólag rendelkezésre állnak Himmler megfelelő utasításai.⁹ Ezeket figyelembe vették, s március 13-ra elkészült a megfelelő parancs.¹⁰ Ebben utalás történik arra, hogy „a szárazföldi csapatok hadműveleti mögöttes területén az SS birodalmi vezetője a politikai igazgatás előkészítése céljából speciális felhatalmazásokat kap, amelyek a Führernek abból az utasításából adódnak, hogy végérvényesen meg kell oldani a két ellentétes politikai rendszer közötti konfliktust”.

S a gépezet tovább dolgozott. Május 13-án megjelent a „Rendelet a hadi törvénykezésről a »Barbarossa«-területen és a csapatok különleges intézkedéseiről”. Ebben az irtó rendszabályok meglehetősen széles programját vázolták már fel.¹¹ Végül következett a hírhedt komisszár-parancs: „Írányelvek a politikai biztosokkal szembeni eljáráshoz” (Az OKW 1941. június 6-án kelt 44822/41. sz. parancsa). Ebben ez állt:

„1. Ebben a harcban helytelen volna az ilyen elemek [a politikai biztosok — *a szerző*] kímélése és a nemzetközi jog tiszteletben tartásával való kezelése. Ezek az elemek veszélyeztetik saját biztonságunkat és a meghódított területek gyors pacifikálását.

2. A barbár ázsiai harcmodor kezdeményezői a politikai biz-

tosok. Ezek ellen ezért *azonnal* és minden további nélkül a legnagyobb eréllyel kell eljárni.

Éppen ezért, ahol harcban vagy ellenállásban érik őket, minden körülmények között fegyverrel azonnal elintézendők.”¹²

Van még egy utasítás (1941. május 16-án kelt), amely törvényesíti a szovjet lakosság elleni drákói intézkedéseket. Mindazokkal, akik „ellenséges” tevékenységgel gyanúsíthatók, a helyszínen le kell számolni. „Ott, ahol elszalasztják az ilyen intézkedésekre alkalmas időpontot vagy ezek azonnal nem lehetségesek, a gyanúsított személyek haladéktalanul a fölöttes tiszt elé állítandók. A tiszt dönt kivégzésükről.”¹³

Végül, a szeptember 16-i utasítás a partizánok elleni harc ürügyén terrorrendszer bevezetését irányozta elő. „Az ellenállást csírájában elfojtandó már az első alkalommal haladéktalanul a legkeményebb intézkedésekhez kell folyamodni a megszálló hatóságok tekintélyének megszilárdítása céljából... Ennek során szem előtt kell tartani, hogy az érintett országokban az emberélet teljesen értéktelen és hogy elrettentő hatást csak is a legnagyobb kíméletlenséggel lehet elérni.”¹⁴

Ezeket az utasításokat továbbfejlesztve Erich von Manstein vezértábornagy azt a parancsot adta csapatainak, hogy járjanak el kíméletlenül „a bolsevik bujtogatók, partizánok, szabotőrök és zsidók ellen”.¹⁵ Hasonló parancsokat adott ki von Rundstedt, von Leeb, Reichenau, Busch. 1941. december 7-én Keitel kiadta a „Nacht-und-Nebel-Erlass”-t (Ködpalást-rendeletet), amely engedélyezte az ellenállási mozgalomban részt vevő polgári személyeknek a megszállt területekről Németországba való deportálását, hogy ott koncentrációs táborokban végezzenek velük.¹⁶

Mire kellett a parancsoknak és rendelkezéseknek ez a hosszú sora? A megsemmisítés náci rendszerének éppen az volt a sajátossága, hogy a hitleristák mindig kerestek a törvényesség látszatát keltő igazolást bűncselekményeikhez. Nem elégedtek meg az ember meggyilkolásával. A gyilkossághoz megfelelő utasítás kellett nekik, s akkor könnyű szívvel gyilkoltak. Már csak a háború után hallottuk e módszer valóban klasszikus meghatározását. 1966-ban az egyik bírósági tárgyalásra tanúként megidézték Hans Globkét, aki Hitler alatt magas beosztású tisztviselőként dolgozott a belügyminisztériumban, Adenauer

alatt pedig államtitkár volt. Megkérdezték tőle, hogyan készíthetett végrehajtási utasítást egy olyan bűnös okmányhoz, mint az antiszemita „nürnbergi törvények”. Globke ezt felelte: igen, tisztában volt a törvények bűnös értelmével, de, ugyebár, szeretett volna „rendet vinni az önkénybe...”¹⁷

Óh, csak az a kínos rend ne lett volna! Volt alkalmunk megismerkedni vele 1941-ben, azokban az években, amikor a Szovjetunió egy része német megszállás alatt volt. A szovjet emberek megértették, hogyan is gondolja Hitler „végérvényesen megoldani a két ellentétes politikai rendszer közötti konfliktust”. A hitleri „háborús ideológia” értelme módfelett egyszerű volt: az eszmei ellenfelek fizikai kiirtását jelentette.

VAGYIM BIKADOROV ELBESZÉLÉSE

A Harmadik Birodalom levéltáraiban garmadával maradtak fenn kétfajta dokumentumok: a háború dokumentumai és a barbárság dokumentumai. Ezeket olykor nehéz különválasztani, bár van különbség közöttük. A háborús dokumentumok csak a szakemberek szűk körének érthetők, a náci barbárság dokumentumai viszont hozzáférhetők mindenki számára. Ezek alatt az évek alatt sok mindent megismertünk: Hans Franknak és Rudolf Hössnek, az auschwitzi táborparancsnoknak a naplóját, tábori orvosok feljegyzéseit és foglyok visszaemlékezéseit. Éppen ezért a szerző némileg nehéz helyzetben volt, amikor anyagot gyűjtött a fejezethez. Mi lehet borzalmasabb annál, amit Auschwitz krematóriumairól, Buchenwald barakkjairól, a táganrogi kivégzésekről megtudtunk?

Márpedig, mint erre már utaltam, van valami, ami a fentebb felsorolt szokatlan gaztetteknel is szörnyűbb, s ez: a szokásos gaztettek. Akkor döböntem rá erre, amikor moszkvai dolgozószobámban felkeresett egy középkorú férfi, Vagyim Fjodorovics Bikadorov harkovi mérnök. Annak idején Bikadorov Buchenwald egyik fiókjának, a Nordhausen közelében létesült „Dora”-tábornak a foglya volt. Tulajdonképpen nincs a sorsában semmi rendkívüli, s nem is szívesen beszélt róla. Végül mégis ráállt, s elbeszélésében, amelynek, mint mondani szokták, minden szava

vádol, minden szóból emberi sorsok tárulnak elénk. Tábori beszámolóját Bikadorov maga írta. Nem szerkesztettem ezt a szöveget, s abban a formában közlöm, ahogy a szerző rendelkezésemre bocsátotta.

„A Nagy Honvédő Háború éveiben nem sikerült elmenekülnöm, s 1942 júniusában Harkovból elhurcoltak Németországba a Hannover melletti Seelze nagy vasútállomására. Ott vizsgálat és bírósági ítélet nélkül, sőt bűnösségemet megerősítő mindenmű bizonyíték nélkül — csupán ama gyanú alapján, hogy aknamunkát végeztem a Reich ellen — koncentrációs táborba csuktak. A velem együtt letartóztatott harkovi társaim közül egy sem tért haza.

1943-tól 1945-ig összesen több mint tucatnyi börtönben és Gestapo-kínzókamrában, büntetőtáborban és négy koncentrációs táborban voltam. A borzalmas 1943—1944-es telet a neuengammei koncentrációs táborban szenvedtem végig, amely hírhedt arról, hogy ott »Zyklon-B« gázzal pusztítottak szovjet hadifoglyokat, a »Kap Arkona« hajóval foglyokat süllyesztettek el, és más vandálságokat műveltek. Különböző neveken két ízben jártam a buchenwaldi koncentrációs táborban. E tábor egyik fiókjából (Langenstein, Halberstadt közelében) megszöktem. Elfogtak, börtönből börtönbe hurcoltak, majd újabb szökés után a spergauai büntetőtáborba kerültem (Merseburg, Leuna-Werke üzem), onnan pedig újra Buchenwaldba. Csak a véletlennek és társaim segítségének köszönhetem, hogy itt nem ismertek fel, s így a »Dora«-táborba vittek.

A tábor történetének 1943 augusztusa és 1944 májusa közötti szakaszát csak szemtanúk elbeszéléséből ismerem. Mindamellettléleg jól ismerem, mert érdeklődtem iránta még a táborban, s később is apránként gyűjtöttem az anyagot, hogy valamikor majd beszámoljak erről az embereknek. Bár nem voltam szemtanúja ezeknek az eseményeknek, hitelességükért kezeskedem és ezt bármilyen esküvel fogadhatom, mert a holtak nem hazudnak.

Az első transzport 1943 augusztusában érkezett a »Dorá«-ba. Ezt tucatnyi újabb transzport követte. A buchenwaldi táborparancsnok vonakodás nélkül teljesítette Berlinnek azt az utasítását, hogy lássa el a Mittelbau (Mitteldeutsche Baugemein-

schaft, vezérigazgató Rikge, üzemvezető Zowacky) konszernet. Az ilyen gyors ütem eredményeképpen szeptember havában már 3000 ember élt a táborban, novemberben 9000, 1944 januárjáig pedig ez a szám 12 000-re emelkedett.

A »Dorá«-ba érkezésünknek már az első napján megéreztük, mennyire elviselhetetlenek az életkörülmények az új táborban. A legnagyobb csapásnak azonban, természetesen, az embertelen munkakörülményeket éreztük. Itt valamikor mészkövet termeltek ki. Az évek folyamán a hegybe egy fél kilométeres alagutat vájtak, s ebből több tucatnyi vágat ágazott el. A tárnákat a leg-rövidebb időn belül műhelyekké kellett kiszélesíteni és rakéta-fegyverek gyártására alkalmassá tenni.

A tábor fennállásának első időszakában senkinek eszébe sem jutott, hogy a föld alatt dolgozó foglyoknak barakkokat építtessen. A felszíni munkák kizárólag vagonkirakodásra és SS-lakások építésére korlátozódtak. Ezzel úgynevezett »Aussenkommandók« foglalkoztak. Ezeknek a kommandóknak az egyetlen előnye az volt, hogy az ember mérgezetlen, friss levegőhöz juthatott.

A többi fogoly mind legalább napi 12—14 órát a föld alatt dolgozott, szörnyű munkakörülmények között. Követ raktak, csilléket toltak, padlót betonoztak stb. Különösen nehéz és ártalmas volt a munka az új tárnák vakfejtéseiben. Ilyen szakaszok voltak a föld alatti labirintus bejáratától a legmesszebb eső részeiben, nevezetesen az »A—Dora« alagút délkeleti részében, ahol abban az időben nem volt még kijárat a felszínre. Itt iszonyú káosz uralkodott. Kátyúk tele vízzel, kőbuckák, halomban álló meddő, homok, zúzalék, építkezési szemét. A munkások fő szerszáma a csákány, a lapát, a saroglya és a talicska volt. A por és a gyakori robbantásoktól eredő gáz itt olyan sűrű köddé állt össze, hogy a hatalmas reflektorok fényében is alig néhány lépésnyire látott az ember. A fejtéstől tíz méternyire álló gyenge ventillátorok legfeljebb valamivel arrébb hajtották a mérgezett levegőt a föld alatti labirintusban.

Amint közeledett a tél, akuttá vált az elhelyezés problémája. Erre a táborparancsnok és Zowacky igazgató a föld alá költöztették a foglyokat, ahol abban az időben bőven akadt még »lakótér«. Ez az átköltöztetés remek megoldás volt a tábor vezetői

számára: megoldódott az elhelyezés, a fűtés (az alagút nyirkos volt ugyan, de nem hideg), a téli ruházat, sőt még az őrzés problémája is.

Ezzel kezdődött a »Dora« történetének legszörnyűbb szakasza.

Azok közül, akik elsőként kerültek a »4—b« tárna boltozata alá, a legtöbbnek már nem adatott meg, hogy újra meglássa a napfényt. »Lakókörletnek« három tárnát jelöltek ki az alagútrendszer délkeleti részében. (Később ehhez hozzájött még a »B« alagút déli bejáratánál egy tárna.) Ezek nemrég kihajtott és még ki nem képzett fejtések voltak, amelyeknek egyetlen kijáratuk volt az »A« alagút vak része felé.

Szörnyű látványt nyújtottak ezek a szállások: elevenen eltemetett emberek kriptái. Hetekig nem volt itt semmiféle berendezés. A foglyok ezrei a csupasz nyirkos kövön háltak, vékony pokróccal takaróztak, és facipőjüket vagy egy darab meddőt raktak a fejük alá. Később, december elején a »lakótárnákban« ötszintes fapriccseket állítottak fel, s egy-egy ilyen ketrecszerű alkotmányon 45—90 embert helyeztek el. Csatornázás a föld alatt még nem volt. Az illemhely szerepét a falak mentén sorakozó, örökké csordultig teli hordók töltötték be, amelyek orrfacsaró büzt árasztottak.

Hogy itt nem tört ki nagyobb járvány, ennek csak az a magyarázata, hogy az emberek előbb pusztultak bele az elviselhetetlen munkakörülményekbe. A szálláshelyek közelében folytak a robbantási munkálatok. Általános szellőztetés nem volt. A ventilátorok pedig éppen ezekbe a tárnákba hajtották a szennyezett levegőt a napnak mind a 24 órájában. Különösen nehéz dolguk volt azoknak, akik a fejtésekben dolgoztak. Ezeknek az embereknek meg volt pecsételve a sorsuk. 10—15 nap alatt megbetegedett a tüdejük, hirtelen köhögési rohamokat kaptak, görcs szorongatta a torkukat, arcuk elkékült, nyelvük kibuggyant a szájukból, szemük vérbe borult. Az ilyen rohamok többnyire álmukban jöttek rájuk. A szerencsétlenek felugráltak és éjnek évadján föl-alá mászkáltak, levegő után kapkodva. Néhány ilyen roham után a betegek vért köptek és 3—5 nap alatt el is pusztultak. Iszonyú kínokkal járt ez a halál.

1943—1944 őszén majd telén naponta átlagban 70—80 ember

halt meg a táborban. De voltak olyan napok, sőt időszakok is, amikor ez a szám 150-re, olykor még 200-ra is emelkedett. A magas halandóság ellenére a segélyhelyek és a »betegszobák« örökké zsúfoltak voltak súlyos betegekkel és dystrophiásokkal. Az újonnan érkező foglyok túlságosan is hamar hullákká váltak. A munkaképtelenek száma katasztrofális méreteket öltött. Csupán »könnyű« betegekből és »járó« dystrophiásokból több mint ezer lézengett a táborban. Magától értetődik, hogy a használatatlan emberek eltartása veszteséget jelentett a monopóliumoknak. Ám a »nem eléggé öntudatos« foglyok nem voltak hajlandók szem előtt tartani a Mittelbau konszern jövedelmét és »idejében« meghalni.

Ámde a föld alatti birodalom urai megszerezték maguknak az »SS-csapatok« ama jogát, hogy tömeges rostálásokat hajtsanak végre és az alkalmatlan foglyokat Bergen-Belsenbe szállítsák át. Hogy elkerüljék a táborban a lázadást, azt a hírt bocsátották szárnyra, hogy a foglyokat »gyógykezelésre« viszik. Csakhogy ennek a mesének aligha adott hitelt bárki is, és »szanatórium« helyett mindenki csak gázkamráról suttogott. A rostálástól megrémült foglyokat őrzítő kétségbeesés fogta el. Ismervén az SS módszereit, mindegyikük tudhatta, hogy sorsa megpecsételődött. A beteg és kimerült emberek elbujdostak a föld alatti labirintusban. Az akciót a táborparancsnok, a blokkparancsnokok és a kommandóparancsnokok vezették dr. Zowacky közvetlen részvételével. Az »egészségügyi« osztályozást SS-orvosok végezték a főorvos irányítása alatt. Az SS-katonákon kívül a vadászatban tevékenyen részt vettek az összes örök, a blokkbizalmiak és a kápók.

Az alagútban összesen 500 embert szedtek össze. A felszínen hozzájuk került még 200 súlyos beteg a kórházból. Szemtanúk szavai szerint minden képzeletet felülmúló látvány volt ez a halálmenet. A lábukon már alig álló embereket vagonba rakták, és elszállították... Csakugyan gyógykezelésre? Ezt ma, több mint húsz esztendő után is aligha merné bárki is állítani.

1944 nyarán javult a foglyok helyzete. Ennek oka persze nem abban keresendő, hogy a náciokban talán újra felébredt az emberszeretet, s nem is abban, hogy féltek a bűneikért való majdani felelősségre vonástól. Egyszerűen arról volt szó, hogy

a gyárban a munkához állandó szakképzett munkaerő kellett, ezt pedig az adott körülmények között csakis az életszínvonal emelésével lehetett biztosítani.

S ettől fogva a föld alatt dolgozóknak dupla adag margarint adtak, javult a leves és, ami a legfőbb, növelték a kenyéradagot. Kedvezően hatott a foglyok egészségére az is, hogy kikerültek a föld alól. Ezt sem a náci humanitása diktálta, még kevésbé köszönhető Himmler nagylelkűségének, aki névtelen levelekből »értesült« a »törvénysértésekről«. Egyszerűen arról volt szó, hogy a háborúnak ebben a szakaszában a hitleristáknak a föld alatti helyiségek százszorta többet értek és szükségesebbek voltak, mint holmi fából összetákolat barakkistállók. Csökkent a halandóság, és ennek eredményeképpen javultak az egészségügyi viszonyok az alagútban. Befejeződött az új tárnák elővájtása. Megjelent a víz. Működni kezdett a csatornázás.

1944 nyarára sok ezer munkáskéz elvégezte a dolgát. A »Dorá«-ban nagy változások mentek végbe. A felszínen óriási terület épült be, vasútállomás, több raktár, SS-tábor, foglytábor létesült. Csak barakkokból több mint 140 darab épült. A Konstein-hegy oldalában új krematórium épült fel. Hasonló változások mentek végbe a föld alatt is. Átvágták az »A« alagutat. Februárban és márciusban az összes foglyokat felköltöztették a felszínre, lebontatták a szálláshelyeket, és a helyiségeket termelőműhelyekké alakították át. Minden követ kiszállítottak, a padlókat lebetonozták, a falakat bemeszelték, s mind a 46 tárna meglehetősen jó műhelyé alakult át. Körös-körül tisztaság és rend uralkodott. Igaz, hogy ezt a rendet piszkos, embertelen úton érték el. A foglyok sokszor életükkel fizettek érte. Az egyetlen, ami változatlan maradt, a felügyelők önkénye...

A munka a föld alatt két műszakban folyt, minden műszakban 12 óra volt a munkaidő félórás szünettel. Ám ez általában nem volt még minden: műszak előtt vagy után szinte naponta különféle munkákat végeztek még a foglyokkal a tábor körül. Pihenőnapok szinte egyáltalán nem voltak. Egyszer egy hónapban volt az alagútban dolgozóknak műszakváltásuk, s ezáltal 12 óra többletpihenéshez jutottak. Általában ezeken a napokon tartottak a táborban 3—4 óra hosszát tartó általános létszámmellen-

őrzést, s ilyenkor került sor a nyilvános fenyítésekre, olykor kivégzésekre is.

A hidegek beálltával a foglyoknak nem adtak semmiféle meleg ruhát. Nem fejeződött be a fürdő építése sem. Lehullott a hó, s a foglyoknak, meztelenre vetköztetve, hosszú ideig kellett a szabad ég alatt várakozniuk, míg sorra kerülnek a tusolóban vagy megkapják ruhájukat a fertőtlenítőből. Mindaz, ami addig a »Dora«-táborban történt, elhalványult az 1944 őszén kezdődő borzalmak mellett. A foglyokat teljesen váratlanul érte, amikor november 19-et szabadnappá nyilvánították. Már korán reggel, még a reggeli kiosztása előtt, az összes oroszokat felsorakoztatták a gyülekezőhelyen. Itt örök és fegyveres SS-legények vártak rájuk. Korbácsok segítségével egykettőre egymástól méteres távolságra levő egyenes sorokba tereltek bennünket. Később ide hajtották az éjjeli műszakról jövő orosz munkacsapatokat is. Valamennyien a gyülekezőhely északi részében sorakoztunk fel. Minden őrtoronyról gépfegyverek csövei meredtek a foglyokra. Ott álltunk vigyázzállásban, hajadonfőtt. A kapunál foglyoknak egy kisebb csoportja állt, SS-katonáktól körülvéve. Később odavittek még néhány embert, akit a sorokból emeltek ki.

10 óra körül a kapunál meglehetősen sok SS-tiszt gyűlt már össze. Hamarosan odavittek még vagy tíz embert a bunkerből. Eleinte nem láttam világosan, mi is történik, mert elég messze álltam. Kis idő múlva Sander és az ügyeletes hozott a csoportból egy orosz foglyot és végigvezette őt a sorok mentén, hogy alaposan szemügyre vegye a felsorakoztatottakat. Még néhány embert emeltek ki. Ezek után a gyülekezőhely délkeleti részében megkezdődött a kihallgatás, s ez több mint egy óra hosszát tartott. A vigyázzban álló többi fogolyra a magas táborvezetőség hosszú ideig ügyet sem vetett. Néhány öreg SS-katona felügyelt ránk. Szüntelenül mászkáltak a sorok között, és alaposan végigmustráltak mindenkit. Aki megmozdult, vagy akinek bármilyen apró fogyatékosága volt a ruházatán, vagy aki bármilyen más okból egyszerűen nem tetszett, azt korbáccsal elagyabugyálták, és kiemelték a sorból egy külön csoportba, amely a tér közepén állt. Én a magam részéről azért kerültem ebbe a csoportba, mert mellemre ferdén volt rávarrva a szám. A »rendbontók« első csoportjának valamelyik SS-legény azt

mondta, hogy felakasztják őket, mert »példát akarnak statuálni«. Ez a hír futótűzként terjedt el, s vagy száz fogoly több órán át várta a halált.

Estefelé, amikor véget ért a kihallgatás, a »rendbontókkal« közölték, hogy »a táborparancsnok úr ezúttal megkegyelmez nekik, és csak 10—10 korbácsütést kapnak«. De figyelmeztettek bennünket, hogy ha a szabotázs folytatódik, a következő alkalommal válogatás nélkül mindenkit felakasztanak.

Egyes és csoportos kivégzések a »Dora«-táborban az »összesküvés leleplezése« előtt is voltak — többnyire szökésért, munkamegtagadásért vagy apróbb vétségekért. A »szervezett szabotázszt« megtorló tömeges kivégzések néhány nappal november 19. után kezdődtek, és mindvégig tartottak. Hogy ez alatt az idő alatt hány embert végeztek ki, azt igen nehéz volna megállapítani. Bizonyára maguk a hóhérok sem tudták. Nyilvános kivégzések legalább 10 alkalommal voltak a táborban, s a felakasztottak száma már nem tízesekkel, hanem százasokkal fejezhető ki. Ehhez hozzájönnek még azok, akiket agyonlőttek, vagy a bunkerban, a táborban és az alagútban egyszerűen agyonverték, meg azok, akik a vallatások során a bunkerban és a nordhauseni Gestapóban belehaltak a kínzásokba. A tömeges kivégzéseken általában nem vett részt az egész tábor (nyilván nem akarták, hogy leálljon a rakétagyártás). A gyülekezőhelyre csak egyes munkacsoportokat hajtottak ki, néhány blokkot vagy a föld alatt dolgozók egy műszakját. Néha csak önként jelentkezők mentek el a látvány megtekintésére. A többi fogoly munkába menet és a táborba jövet látta az akasztottakat. A kivégzéseket a hangszórók útján mindig közhírré tették, mégpedig feltétlenül fenyegetések kíséretében. Olykor egyes embereket akasztottak, olykor nagy csoportokat, még 60 embert is egyszerre. Személyesen nagyon jól emlékszem néhány tömeges kivégzésre, a többi között egy 54 fős csoportnak a kivégzésére. Az akasztás a gyülekezőhelyen folyt a konyha mellett és a »B—Dora«-alagútban a V—2 rakéták rakodására szolgáló darun. Sokszor több csoportban végezték az akasztást, s hogy a halál bekövetkezését meggyorsítsák, beléjük is lőttek. Az is megesett, hogy bottal verték agyon azokat, akiket nehezebben ragadott el a halál.

A hóhérok szerepét SS- és Gestapo-legények töltötték be, köz-

tük Sander, egy SS-legény, akit mindenki csak Lófejnek nevezett, s valamelyik ügyeletes. Olykor valamelyik foglyot állították oda akasztani. Nagyon jól emlékszem egy esetre, amikor az akasztás megtagadásáért életével fizetett két német kommunista. A kivégzéseken általában részt vett sok SS-tiszt, Gestapoember és néhány civil is, köztük Zowacky. Amikor az alagútban folyt a kivégzés, ott volt a rakétafegyver gyártásában részt vevő cégek sok képviselője, megjelentek a föld alatti üzem polgári vezetői és mások.

Vajon bűnösök voltak-e a kivégzettek? Erre többféleképpen lehet válaszolni. Nem akarom azt állítani, hogy a rakétalövedékek gyártásának szabotálásával az antifasiszták nem ártottak a hitlerista hadigépezetnek és nem szegték meg a náci »törvényeket«. Annyi bizonyos, hogy tevékenységük nem a bűnös háború folytatására, hanem London és Brüsszel lakosainak megmentésére irányult. Emellett a kivégzettek között sok olyan is volt, akit egyszerűen csak elrettentésül akasztottak fel, vagyis akit ugyanaz a bűn terhelt, mint a cseh Lidice lakóit.

A szabotázsért felakasztottak zöme szovjet állampolgár volt. Az oroszokat illetően nem volt pusztán fenyegetés a parancsnok által beígért megtorlás. Minden olyan orosz, akinek addig tűrhető élete volt, november 19. után a legnehezebb munkákat végző legrosszabb csapatokba osztottak be. Az SS-legények és a német köztörvényes bűnözők külön utasítást kaptak arra, hogy kíméletlenül bánjanak az oroszokkal. Az oroszok fenyítését és megölését a legkülönbözőbb módokon ösztönözték és provokálták. Ha az oroszok nem olyan összetartók és szívósak, ha a táborban nincs az az internacionalista szolidaritás, ha más országokból való foglyok nem tanúsítanak olyan megbecsülést és segítőkészséget, az oroszok többségét már jóval az evakuálás megkezdése előtt likvidálták volna. Kétségtelenül közrejátszottak a szovjet hadsereg sikerei is, mert a hóhérok ezek láttán félni kezdtek attól, hogy felelniük kell majd gáztetteikért.”¹⁸

Így festett a gyakorlatban a szisztematikus népirtó politika. A szovjet embereket pusztították börtönökben, koncentrációs táborokban, „munkatáborokban”, bírósági ítélettel és ítélet nélkül, egyesével és ezrével — teljesítve azok kannibáli elgondolásait, akik a világuralom várományosainak tartották magukat.

Még két nap választotta el a világot Hitlernek a Szovjetunió elleni támadásától. Breszt utcáin gyermekek játszadoztak, a szovjet emberek végezték békés munkájukat. Berlinben pedig első ízben hozták nyilvánosságra — igaz, csak igen szűk körben — a Szovjetunió német fennhatóság alatti feldarabolásának tervét. Az ott megjelentek most tudták meg először, hogy a megszállt területeken négy birodalmi biztosság létrehozását tervezik: Baltenland (vagy Ostland), Ukrajna, Kaukázus és Oroszország (vagy Moszkovija).

Különböző dokumentumok alapján ma már megállapítható, hogy a német tervek szerint a Szovjetunió négy birodalmi biztosságra oszlott volna:

1. Moszkva birodalmi biztosság (birodalmi biztos Siegfried Kasche, székhelye Moszkva). Ezen belül főbiztosságok alakultak volna: Moszkva, Tula, Leningrád, Gorkij, Vjatka, Kazany, Ufa, Perm.

2. Ostland birodalmi biztosság (birodalmi biztos Heinrich Lohse, székhelye Riga), amely Észtország, Lettország, Litvánia, Belorusszia főbiztosságokból áll.

3. Ukrajna birodalmi biztosság (birodalmi biztos Erich Koch, székhelye Rovno); főbiztosságai: Volhinia-Podólia, Zsitomir, Csernyigov, Kijev, Harkov, Nyikolajev, Taurija, Dnyepropetrovszk, Sztalino, Rosztov, Sztálingrád, Szaratov, Volga-vidéki németek, Voronyezs.

4. Kaukázus birodalmi biztosság (birodalmi biztos Arno Schickedanz, székhelye Tbiliszi) Kubany, Sztavropol, Grúzia, Azerbajdzsán főbiztosságokkal, a Hegyi biztossággal, Kalmükija és Örményország főbiztosságokkal.

Ez a struktúra nem alakult ki mindjárt ebben a formájában. Eredetileg, Rosenberg 1941. április 2-i emlékirata szerint, az volt az elképzelés, hogy a Szovjetunió automatikusan hét komplexumra hullik szét: Nagy-Oroszország, Belorusszia, Ukrajna, a Krím, a Baltikum, a Kaukázus, Turkesztán.¹⁹ Később már négy birodalmi biztosságról volt szó, s ezekből kettő: Ostland és Ukrajna gyakorlatilag meg is alakult, kettő: Moszkva és a Kaukázus.

zus csak papíron létezett, az ötödiket pedig — Turkesztánt — Hitler jóvá sem hagyta. Rosenberg elgondolásait, akit a Führernek a kelet-európai térség problémáinak centralizált kidolgozására illetékes különleges megbízottjává neveztek ki, eredeti formájukban jóváhagyta Himmler, aki minden biztosságban megalapította a rendőrség és az SS főnökének tisztségét. Mellesleg ilyen főnököket kineveztek azokba a bizottságokba is, amelyek végül is nem jöttek létre; például a moszkvai rendőrségi és SS-főnök „hatáskörével ruházták fel” Erich von dem Bach-Zelewski SS-Gruppenführert, a Kaukázusba pedig ugyanerre a tisztségre Korsemann SS-Oberführert nevezték ki. Meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen „tervezés” a háború során sem állt le. Mint anekdotát említhetnénk azt a memorandumot, amelyet 1943. március 1-én intézett Terbovenhez nem más, mint Vidkun Quisling, s amelyben szerzője azt ajánlotta, hogy a Szovjetunió területén hozzanak létre több tartományt: egy novgorodit (amelynek központja Pétervár volna), egy központit (központja Moszkva), továbbá egy orosz-ukrajnait, egy észak-kaukázusit, egy volgait, egy északorosz, egy urálit, egy nyugat-szibériait és egy kelet-szibériait.²⁰

Jelentős, ha ugyan nem központi, helyet foglalt volna el a Szovjetunió megszállt területének egész struktúrájában az Ukrajna birodalmi biztosság, amelyet nemcsak papíron, hanem a valóságban is létrehoztak: 1941. szeptember 1-én alapították meg Erich Koch vezetése alatt, akinek székhelye Rovno lett. A birodalmi biztosságba tartozott hat főbiztosság: Volhinia—Podólia, Nyikolajev, Zsitomir, Kijev, Dnyepropetrovszk és Tauria (a Krímmel). A továbbiakban még néhány olyan főbiztosság létrehozását tervezték, mint Csernyigov, Harkov, Voronyezs és Sztalino. Minthogy azonban ezek a biztosságok a front közvetlen közelében maradtak, továbbra is a megfelelő hadseregek és hadseregcsoporthoz hadtápszerveinek „joghatósága” alatt álltak.

Annak idején Rosenberg úgy tervezte, hogy Ukrajnához hozzászátolják Szaratov, Sztálingrád és Rosztov területet, de ezek a területek érthető okoknál fogva csak nem kerültek Erich Koch fennhatósága alá. Le kellett mondani egy „önálló ukrán állam” létrehozásának a tervéről is. Ebben több ok is közrejátszott. Először is, kiderült, hogy a német ügynökök között, akiket a

háború előtt Németország területén hosszú éveken át neveltek, egy sem akad, aki többé-kevésbé megfelelné arra, hogy ennek a bábállamnak csak valamennyire is tekintélyes vezetője legyen. Az „ukrán trónkövetelők” közötti viszályokban és civakodásokban viszont nem volt hiány. Tudomásunk van egy botrányos epizódról, amely 1941. június 30-án játszódtott le, amikor Bandera csoportjának képviselői, Lvovba érve, sürgősen (hogy az elsők legyenek) kikiáltották az „ukrán államot”. A német katonai hatóságok és az SS viszont nem hagyták jóvá a banderistáknak ezt az „önállósági” törekvését.

Ez a körülmény mindamellett nem szolgálhat alapul egy újabb legendához (amely egyébként Nyugaton már meg is jelent), nevezetesen egy olyan legendához, miszerint, ha a német megszállók Oroszországban és Ukrajnában „valamivel okosabbak” lettek volna, minden a legsimábban ment volna, és a szovjet állampolgárok, ahelyett, hogy partizánnak mentek volna, a Reich hű alattvalóivá váltak volna. A Szovjetunióban Hitler által folytatott megszállási politikával foglalkozó nyugatnémet és amerikai értekezések egész sorában mind a mai napig heves vita dúl akörül, hogy mik is voltak Hitler főbb hibái. Több szerző (például Erich Edwin Dwyer) olyan szemrehányásokkal illeti Hitlert és Himmlert, hogy, a többi között, Hitler, úgy mond, nem használta ki a kínálkozó esélyeket, hogy a megszálló csapatok oktanul folytattak olyan kíméletlen politikát, hogy több szabadságot kellett volna adni a helyi lakosságnak, szentesíteni kellett volna egyes nemzeti államok megalakulását — s akkor minden a legnagyobb rendben lett volna...

A történelem sok olyan esetet ismer, amikor egyik-másik terv kudarca után akadtak emberek, akik kijelentették: én mindent jobban csináltam volna. De az igazat megvallva, borsószik a hátam, amikor olyan műveket olvasok, amelyek lényege a szerzők efféle kérkedő megállapítása: én ezt a bűncselekményt jobban hajtottam volna végre, mint mások. Márpedig másként nem értelmezhető a fent említett vita Hitler megszállási politikája körül. Hiszen azok, akik ma vitatkoznak, ugyanolyanok, mint Hitler volt: antikommunisták, a szovjet állam és a szovjet társadalmi rendszer likvidálásának a hívei, éppen csak udvariasabb és tapintatosabb antikommunistáknak szeretnének mutat-

kozni — szerencsére senki sem tudja elhinni, hogy ugyanolyan tapintatosak volnának akkor is, ha a hitleristák helyében vannak. Az igazság viszont az, hogy a szovjet emberek nem voltak hajlandók megbékülni a megszállókkal, akik rabságba döntötték őket, akik meg akarták fosztani a Szovjetunió népeit nagy szociális vívmányaiktól, amelyek az Októberi Forradalom zászlaja alatt váltak valóra. Akik olyan illúziókat próbálnak elhinteni, mintha lehetséges volna Hitler „kijavítása” és kísérletének „jobb változatban” való megismétlése, azok a tudatos és veszélyes félrevézetés útjára lépnek...

De térjünk csak vissza a birodalmi biztosságokhoz. Szóval, sohasem alakult meg a Moszkva birodalmi biztosság olyan főbiztosságokkal, mint Moszkva, Tula, Gorkij, Kazany, Ufa stb. Úgy tervezték, hogy ez északon az Északi-Jeges-tengerig terjed majd, keleten pedig Cseljabinszkig, Magnyitogorszkig, Omszkig, Tobolszkig és Novoszibirszkig bezárólag.²¹ Délen ez a hatalmas biztosság Turkesztánnal lett volna határos. A biztosság élére Siegfried Kasche SA-Obergruppenführert jelölték, aki közel állt Göringhez. Megjegyzem, Kaschének sokáig kellett várnia kinevezésére, de Erich Kordt vallomása szerint még 1944-ben is arról ábrándozott, hogy betöltheti majd posztját, és ki is választotta néhány barátját a „moszkvai törzs” tagjává.²²

Sohasem alakult meg egy másik birodalmi biztosság: a Kaukázus sem, amelynek élére Rosenberg legközelebbi munkatársa, Arno Schikedanz került volna. Schikedanznak voltak vetélytársai is: az első közöttük Gerhard von Mende német türkológus professzor. Ebből a csatából Schikedanz került ki győztesen, sőt már egy törzset is megalakított vagy ezer emberből, de csak nem kezdhette meg munkáját. Maga Schikedanz 1943-ig leste a várva várt pillanatot, aztán belátva, hogy a Kaukázusra úgysem jut el, Minszkbe kérte magát.

Végül hosszas vita folyt a közép-ázsiai szovjet köztársaságok sorsa körül. Itt tervezték a Turkesztán birodalmi biztosság létrehozását. Szóba kerültek más elnevezések is: Pánturkesztán, Nagy-Turkesztán, Mohamed birodalma. Felmerült az is, hogy létrehozzák félautonóm államoknak egy német protektorátus alatt álló föderációját, amelybe beletartozott volna Kazahsztán, Üzbegisztán, Kirgizia és Türkmenisztán. A Pánturkesztán létre-

hozására irányuló előkészítő munkálatokkal Rosenberg tanácsosa, Veli Kajum-kán foglalkozott, de új „birodalmába” csak nem indulhatott el soha, s így inkább ott maradt a bécsi Imperial Szálló komfortos szobájában.²³

De maradjunk meg a valóságnál: a fantasztikus terveken kívül voltak egészen konkrét intézkedések is, amelyek a keleti gyarmatpolitika megvalósítására irányultak. Ahogy Hitler 1941. július 16-án mondta, „kellőképpen fel kell osztanunk az óriási koncot, hogy először is, birtokba vehessük, másodszor, igazgathassuk, harmadszor, kiaknázhassuk”.²⁴

Az első — a „birtokbavétel” — Hitlernek és tábornokainak meg birodalmi vezetőinek nem tűnt olyan nehéz ügynek, s mindeképpen már biztosítotttnak tartották. Következésképpen fel kellett készülni az „igazgatásra”, s 1941. július 15-én a vezérkar egy tervet állított össze, amely a feladatnak ezt a részét volt hivatva megoldani. E terv szerint „az elfoglalt orosz területek megszállását és őrzését” „minimális erőkkkel” kellett volna el látni, nevezetesen: 12 páncélos-, 6 gépesített, 34 gyalogos-, 3 hegyivadász és 1 lovashadosztállyal. Tehát összesen 56 hadosztály — se több, se kevesebb.²⁵ Ezekkel az erőkkkel szándékozott a hitlerista Németország „uralkodni és kormányozni” új gyarmatán, leigázni országunk népeit. A Szovjetunió nevének is el kellett volna tűnnie a térképről, a „Moszkva” szónak pedig örökre feledésbe kellett volna merülnie. Mit is akartak a nácik Moszkvával csinálni?

MIRŐL BESZÉLT ÉS MIRŐL HALLGATOTT GERSDORFF TÁBORNOK?

...Magam elé tudtam képzelni, hogyan festhetett a háború éveiben báró Rüdiger Christoph von Gersdorff vezérőrnagy, ha ez nem is volt olyan egyszerű az elaggott ember láttán, aki most tolókokcsiban ült (mint vérbeli lovas hajlott korában sem hagyott fel a lovaglással, míg le nem esett a lóról). Ám a sziléziai nemes-ségnek ez a képviselője, akinek családjában egymást követték a tábornokok, olyan természetességgel viselkedett. amelyen érző-

dött, hogy a viselkedést nemcsak hosszú éves tanulással sajátította el.

Amikor von Gersdorff báró 1941 tavaszán megérkezett Poznańba, ahol von Bock törzse működött, még nem ismerte parancsnokát, de hamarosan éppen eléggé megismerhette.

— A német tábornagyok Rundstedtből, Mansteinből és Bockból álló „hármasszögében” Fedor von Bock volt bizonyára a legragyogóbb figura — így jellemezte von Gersdorff azt az embert, akinek el kellett volna foglalnia Moszkvát. — Kiváló hadász, remek szakember, porosz tábornagy, hogy különbet el sem lehet képzelni: pontos, korrekt, simulékony. Csakhogy ezek a tulajdonságok Bocknál becsvággyal, karrierizmussal és kíméletlenséggel párosultak. Bock volt az az ember, aki, mint mondani szokták, hullákon gázolt át...

Von Bock a Szovjetunió elleni támadás megindulásáig szép katonai karriert futott már be: e karrier fontosabb állomásai közé tartozott Párizs és Varsó elfoglalása. Bock volt egyike a Wehrmacht ama tábornokainak, akiket Hitler szokatlanul ünnepélyes keretek között léptetett elő tábornaggyá: von Bock a birodalmi kancellária márványtermében kapta meg a marsallbotot a sassal és horogkereszttel. Más szavakkal, semmi kétség nem lehet afelől, hogy Hitler Moszkva elfoglalására olyan embert szemelt ki, aki rendelkezett mindazokkal az adottságokkal, amelyekkel a német militarizmus szempontjából rendelkeznie kellett a „Barbarossa”-terv egyik központi feladatát végrehajtó hadvezérnek.

— Bock azon a nézeten volt — mondta el Gersdorff —, hogy éppen az ő rendelkezésére kell állniuk az erőknek, és éppen az ő szakaszán kell a fő csapást mérni. Amikor 1941 augusztusában kitűnt, hogy Bocknak páncélosadosztályai egy részét át kell adnia déli szomszédjának, valósággal magánkívül volt.

— Hogyan képzelte el Bock Moszkva elfoglalását?

— Tudja, két variánsa volt. Az elsőt „nagy döntésnek” nevezte. Ez két hatalmas erejű páncéloscsapást irányzott elő: az egyiket Moszkvától északra, valahol Rzsev—Kalinyin körzetében; a másikat tőle délre, Orjolon és Tulán át. A két csapásnak nem magában Moszkvában kellett volna találkoznia, hanem

párhuzamosan kellett volna futnia, hogy aztán a szovjet fővárostól keletre összeérjen.

— Pontosan hol?

— Már nem emlékszem jól minden településre, de Gorkij-ról volt szó...

Ezúttal nem is tehettem szemrehányást beszélgetőpartneremnek: csakugyan 30 év telt el azóta, s a német tábornokok emlékezete bízvást nem őrzi már olyan frissen az orosz városok nevét. Csakhogy a gyengülő emlékezet pótolható — pótolható dokumentumokkal. A dokumentumokban pedig ez áll: el kell érni a Rjazany—Vlagyimir—Kaljazin—Kalinyin vonalat.

Némi szünet után partnerem mégis hozzáfűzte kommentárját:

— E terv megítélésekor figyelembe kell venni azt, hogy Hitler parancsa szerint csapatainknak nem kellett bevonulniuk Moszkvába. Csak körül kellett keríteniük a várost.

— Nem kellett bevonulniuk Moszkvába?

— Nem, ez világosan kitűnt a Führer parancsaiból...

Kiderül, hogy a Moszkva elleni támadás megindulása előtt Bock törzséhez érkezett a náci vezetésnek egy magas rangú képviselője (a nevét Gersdorff elfelejtette), s úgy mutatkozott be, mint a „Moszkva előretolt törzs” főnöke. Közölte, hogy a Führertől olyan utasítása van, miszerint a csapatoknak nem szabad bevonulniuk magába a városba. Bocknak csupán csapatokat kell rendelkezésre bocsátania a „biztonság biztosításával” kapcsolatos feladatok teljesítéséhez. Gersdorff e formulázás pontosabb meghatározását kérte, mire a berlini vendég e feladatokat „a politikai biztonság feladatainak” nevezte.

— SS-tiszt volt az illető? — kérdeztem, mivel már publikált dokumentumokból kiderült, hogy az SS-Einsatzgruppe „B” állományában volt egy „Moszkva előretolt különítmény”.

— Nem, erre pontosan emlékszem, látogatóm a náci párt egyenruháját viselte...

Ezt a látogatót, Gersdorff szavai szerint, nem is engedték Bock elé, és a mögöttes területre küldték, míg a csapatok el nem érik Moszkvát. De ha Gersdorff ily módon akarta a nácikra hárítani a felelősséget Moszkva elzárásának barbár gondolatáért, úgy ez nem sikerült, mert ezt a gondolatot részletesen ki-

fejtette a vezérkar hadműveleti osztályának egyik direktívája. Az 1941. október 7-én kelt 441675/41. sz. parancs arra utasította a Wehrmachtot, hogy ne vonuljon be sem Leningrádba, sem Moszkvába, csupán zárja el hermetikusan ezeket a városokat. Október 12-én az 1571/41. számú parancs ezt megerősítette. Von Bock törzse pedig 1941. október 15-én továbbította csapatainak ezt a bűnös parancsot. A tábornokok semmiben sem maradtak el a náci boncok mögött.

Ilyen körülmények között a vezérkari tisztek agya egy pontosan meghatározott irányban működött: előkészítették a Wehrmacht, az SS és az SD szoros együttműködését, hogy Moszkvát hatalmas koncentrációs táborrá változtassák. A továbbiakat illetően pedig azt tervezték, hogy Keleten egy „szuper-Auschwitzot” hoznak létre, s ennek gázkamráiba küldik majd a moszkvaiakat — gyermekeket, asszonyokat, öregeket. S maga a város?

Néhány évvel ezelőtt, amikor K. K. Rokosszovszkij, a Szovjetunió marsallja vezetése alatt egy tanácsadó csoportban működtem, amely K. Szimonov és V. Ordinszkij „Ha szereted hazádat...” című filmjéhez nyújtott segítséget, a marsallnak beszámoltam a rendelkezésemre álló adatokról, a többi között arról, amit fővárosunk elárasztásának tervéről mondott el von Schlabrendorff, aki a „Közép” hadseregcsoport törzsénél a hadműveleti osztály vezetőjének segédtisztjeként működött. Ám a csoportban kételyek támadtak: vajon csakugyan lett volna ilyen szándék? Hiszen technikailag aligha megoldható a városnak a Moszkva—Volga-csatorna vizével való elárasztása.

A marsall úgy vélte, hogy erre bizonyítékot kell keresni. Utasításának megfelelően megkértem bonni barátaimat, hogy kutassák fel von Schlabrendorffot. Schlabrendorff megerősítette, hogy Hitler éppen erről beszélt, amikor Boriszovba érkezett Bockhoz. Én meg közben beástam már magam a levéltárakba.

Kutatásaim nem is maradtak eredménytelenek. A többi között ráakadtam egy feljegyzésre, amely a Führernek kíséretével folytatott úgynevezett asztalbeszélgetései során készült. 1941. október 9-én az egyik SS-tiszt ezt jegyezte fel naplójában:

„A Führer úgy rendelkezett, hogy egyetlen német katonának

sem szabad Moszkvába bevonulnia. A várost elárasztják és le-
törlik a föld színéről.”

Az október 17-i bejegyzés így hangzott:

„Az orosz városokba, így a nagyokba is, a németeknek nem szabad belépniük, ha a városok túlélik a háborút. Pétervárral és Moszkvával ez nem történik meg.”²⁶

Bizony, bizony, ezt beszéltek. S ezt nemcsak beszéltek, ezt meg is akarták tenni. Nem véletlen, hogy a hóhér Heydrich vérszomjas buzgalmában 1941. október 20-án ezt írta Himmlernek:

„Reichsführer!

Kegyes engedelmével szeretném felhívni az Ön figyelmét arra a tényre, hogy a Pétervárt és Moszkvát illetően kiadott szigorú utasítások nem teljesíthetők, ha kezdettől fogva nem folyamodunk a legkíméletlenebb rendszabályokhoz.

SS-Brigadeführer Stahlegger, az Einsatzgruppe »A« parancsnoka azt jelentette nekem, hogy Pétervárról visszatért ügynökeinek a jelentései szerint a rombolások a városban még igen csekélyek. A volt lengyel főváros példája megmutatta, hogy még a legintenzívebb lövetéssel sem érhető el a kívánt rombolás.

Véleményem szerint ilyen esetekben gyújtóbombák és rombolóaknák tömeges alkalmazásával kell operálni. Alázatosan kérem, adandó alkalommal említse meg a Führernek, hogy ha a Wehrmacht nem kap abszolút pontos és szigorú parancsokat, a két említett várost nem lehet majd lerombolni.

Heil Hitler!
Heydrich.”²⁷

Moszkvának tehát el kellett volna pusztulnia — ez volt az egyik lépcsője a bűnös tervnek. De nem az utolsó!

A VÉGSŐ CÉL

Mi is volt az a „Generalplan Ost”? E terv teljes szövege nem került meg. A Harmadik Birodalom legtitkosabb dokumentumai közé tartozik, mivel az SS kebelében dolgozták ki, mégpe-

dig Himmler személyes felügyelete alatt. Egyelőre csak Himmlernek néhány levele került meg, amelyekben kifejti az „általános terv” alapgondolatait, valamint az SS és a Rosenberg-féle hivatal tisztviselőinek több feljegyzése, amelyek e terv egyes részleteit taglalják. Annyit azonban bizonyosan tudunk, hogy Himmler már 1940-ben azzal bízta meg az SS Birodalmi Biztonsági Főhivatal (Reichssicherheitsamt) IV. osztályát (Gestapo), hogy dolgozzon ki terveket a szláv népek kiirtására és a szlávok ama részének az elnémetesítésére, amelyet az SS rabszolgának kívánt életben hagyni.

A „Generalplan Ost” rendszerének egyik legelső dokumentuma fennmaradt. Íme a szövege:

„Reichsführer SS

Különvonat

1940. V. 28.

Szigorúan bizalmas

Államügy

F. hó 25-én szombaton írásban előterjesztettem a Führernek elképzeléseimet a keleti területek helyi lakosságával szembeni bánásmódot illetően. A Führer elolvasta tervezetemnek mind a hat oldalát, teljes egészében helyeselte és jóváhagyta. Ugyanakkor a Führer utasítást adott arra, hogy minél kevesebb példányban gépeltessem le a tervet, tiltsam meg sokszorosítását, és szigorúan bizalmas okmányként kezeljem. Beszélgetésünkön részt vett Lammers miniszter is. A Führer ama kívánságának adott hangot, hogy hívjam meg Berlinbe Frank főkormányzót, ismertessem meg a tervvel és közöljem vele, hogy a Führer a tervet teljes mértékben jóváhagyja. Azt ajánlottam a Führernek, bízza meg Lammerst, akinek átadtam a terv egy példányát, hogy ismertesse meg e tervvel a keleti területek négy Gauleiterét: Kochot, Forstert, Greisert és Szilézia legfőbb előljáróját, Frank főkormányzót, valamint Darré birodalmi minisztert, s közölje velük, hogy a Führer jóváhagyta ezt a tervet és megerősítette mint direktívát . . .

A Führer egyetértett velem, és megadta Lammers miniszternek a megfelelő megbízatást.

Egy példány SS-Brigadeführer Greifelnél van, annak a hivatalnak a vezetőjénél, amely mint a német faj erősítésével

megbízott birodalmi biztosnak nekem van alárendelve. Őt bírom meg azzal, hogy sorjában ismertesse a tervet valamennyi főosztály vezetőjével és elsősorban a »Kelet«, az »Északkelet«, a »Visztula«, a »Warta« területek öt legfelső SS- és rendőrségi vezetőjével, s adjon nekem erről írásbeli jelentést.

A dokumentumnak a főosztályok vezetőivel való ismertetését az SS egyik vezető tisztviselőjére kell bízni. Minden főosztályvezetőnek a jelenlétében kell elolvasnia a tervezetet, és aláírásával kell igazolnia, hogy megismerkedett tartalmával.

Ugyanakkor mindazoknak, akik megismerkedtek a dokumentummal, írásbeli nyilatkozatot kell adniuk, miszerint tudomásul veszik, hogy az adott dokumentum direktíva, amely azonban semmiképpen sem idézhető vagy akár emlékezetből reprodukálható az illető főosztályon kiadott parancsokban.

SS-Brigadeführer Greifelt engedélyt kap arra, hogy a dokumentum tartalmát ismertesse Winkler polgármesterrel és legközelebbi munkatársaival; ez utóbbiak kiválasztása velem egyeztetendő.

A dokumentum egy példányát személyesen átadom a titkosrendőrség parancsnokának azzal az utasítással, hogy a fenti módon ismertesse felelős munkatársaival, de ne engedje meg másolatok készítését. A dokumentummal megismertetendő munkatársak köre szintén egyeztetendő velem...

Reichsführer SS".²⁸

Lám a titkosság milyen fokát irányozták elő ehhez a tervhez!

Később a „Generalplan Ost” kidolgozásával megbízott csoport élére dr. Konrad Meyert, a berlini egyetem tanárát nevezték ki, aki akkor SS-standartenführeri rangot viselt. A „Generalplan Ost” kidolgozásának példáján megfigyelhető a „nem hétköznapi” és a „hétköznapi” fasizmus szerves összefonódása. Persze, maga a terv nem nevezhető hétköznapiinak: ez a kifejezés igazán nem illik erre a dokumentumra, amely emberek tízmillióinak a megsemmisítését irányozta elő. De a terv kidolgozásában hétköznapi emberek vettek részt. Például Konrad Meyer professzor úr, aki 1901. május 15-én született, 1934. április 1-től a berlini Frigyes Vilmos Egyetem agrártudományi és állatorvosi karának a rendes tanára, valamint a kar Földműve-

lési és Agrárpolitikai Intézetének igazgatója volt. Egy általa kitöltött kérdőív tanúsága szerint funkciói ebben még nem merültek ki.

„... *Egyéb feladatok:*

a birodalmi élelmezésügyi minisztérium referense,
a kutató szolgálat vezetője,
a birodalom területkutatási egyesülés vezetője.

Más állami és tudományos tisztségek:

a Német Kutatók Egyesületének alelnöke,
a nemzetgazdasági kutató társaság másodelnöke.

Szakterülete: földművelés, agrárpolitika.”

Mindezeket a munkákat példás buzgalommal végezte. Éppen ezért, amikor a professzort a „hadi érdemkereszttel” való kitüntetésre terjesztették elő, a következő jellemzést adták róla:

„Dr. Konrad Meyer professzor a kutató szolgálat létrehozása során teljesen új utat talált arra, hogy a német nép szabad élelmiszer-ellátásának biztosítása felé irányítsák és erre koncentrálják a tudományt. Emellett a birodalmi gazdasági tanács biológiai és mezőgazdasági szektorának vezetőjeként különböző olyan szervezeti intézkedéseket foganatosított, amelyek kedvezően kihatottak a háború menetére. A német nép élelmiszer-ellátásának biztosítása nem haladt volna olyan gyors ütemben, ha nincsenek a kutató szolgálat koncentrált munkálatai és nem történik kellő hozzájárulás a »kártevők elleni harc« keretében. Emellett dr. Konrad Meyer a Keleten élő német nemzeti kisebbség erősítésével foglalkozó birodalmi biztosság főosztályának vezetőjeként hatalmas előkészítő munkát végzett a keleti tervezés kérdésében, valamint parasztjaink és katonáink felhasználásának kérdésében. Szervező és tudományos munkájával dr. Konrad Meyer az áldozatkészség, a hozzáértés, a tudás és a szervező tehetség kitűnő példáját mutatta, rendkívüli egyéni kezdeményezőerőről tett tanúbizonyságot. Posztján nagy hadigazdasági és hadtudományi munkát végzett.”²⁹

A berlini egyetem levéltárában anyagot találtunk arról, hogy milyen sok fontos posztot töltött be Meyer professzor: 1941. december 11-én kinevezték a poznańi egyetem mezőgazdasági karának tanárává, SS-oberführeri rangot viselt, és ebben a mi-

nőségében a Reichsführer külön utasítására 1944 derekáig felmentést kapott, és csak 1944 októberében hívták be.

Meyer részvétele a „keleti tervezésben”, mint ez a kitüntetésére való előterjesztéséből kitűnik, nem volt titok. Ez később a nürnbergi per során is bebizonyosodott (Greifelt-ügy), amikor Meyert 25 évi börtönbüntetésre ítélték (ennél jóval korábban szabadult ki). Hiába, hétköznapi ember...

Így jött aztán létre maga a „Generalplan Ost”. E dokumentum tartalmáról a történészek közvetett adatok alapján szereztek tudomást — főképpen a Harmadik Birodalom ama különféle hatóságainak a reagálásából, amelyek részt vettek az „általános terv” összeállításában. Eredetileg a terv főképpen Lengyelországra vonatkozott. Ám később fő objektuma a Szovjetunió lett.

1941. július 15-én Meyer megküldte Himmlernek „a keleti területek gyarmatosítási tervvázlatát”, s Himmler ennek másolatait eljuttatta több hatóságnak. A többi között igen részletes szakvéleményt adott róla Erich Wetzel, aki a megszállt keleti területek ügyeivel foglalkozó birodalmi minisztérium politikai főosztályának gyarmatosítási részlegét vezette. Egy másik szakvéleménynek a szerzője Helmut Schubert, a németesítési birodalmi biztos főtörzsének munkatársa. A véleményezők észrevételei és Himmler újabb utasításai alapján Meyer professzor 1942. május 28-án rövid összefoglalást adott az egyes szovjet területek elnémetesítésének módszereivel kapcsolatos kérdésekről. Mindezeket az anyagokat Himmlernek címezték, aki rendkívül nagy érdeklődést mutatott a szláv földek elnémetesítésének problémái iránt.³⁰

1942. június 9-én az SS birodalmi vezetője a legfelső SS-vezetés tanácskozásán újra leszögezte, hogy Kelet-Európát teljes egészében gyarmatosítani kell, s ennek során konkrétan felsorolta, hogy a következő 20 év alatt milyen területek gyarmatosítandók. Ezek a következők: Csehország, Morvaország, Nyugat-Poroszország, Felső-Szilézia, a Főkormányzóság (vagyis Lengyelország), a keleti területek, a Krím és Ingermanland.³¹ 1942. június 12-én Himmler több újabb megjegyzést fűzött Meyer professzor összefoglalójához, és ezt további kidolgozásra megküldte Greifeltnek, a németesítési birodalmi biztosnak.

Himmler megjegyezte, hogy „a terv általában tetszik” neki jelenlegi formájában, s már elő is akarja terjeszteni Hitlernek, úgy, hogy érvényessége 20 évben legyen megszabva.

A terv végleges megszövegezése némi késedelmet szenvedett, s 1942. november 12-én Himmler titkárságának vezetője emlékeztette is erre Meyert. Meyer erre benyújtotta az átdolgozott tervet, de Himmlernek ez sem felelt meg. 1943. január 12-én Himmler egy újabb utasítást adott, amelyben azt kérte, hogy Litvánia, Lettország, Észtország, Belorusszia, Ingermanland, az egész Krím és Tauria is kerüljön be a németesítési tervbe.³² Ennek megfelelően Meyer professzor 1943. február 15-én közölte Himmlerrel, hogy hány embert tart szükségesnek az említett területek elnémetesítéséhez.

A tervezett gaztett méreteiről képet adhat a dokumentum következő részlete:

„A »Generalplan Ost« előirányozza, hogy a háború befejezése után a keleti területek haladéktalan gyarmatosításához... 4 550 000 telepest kell biztosítani... Figyelembe véve a népszaporulat kedvező alakulását a születési arányszám növekedése folytán, valamint más népek lakta országokból való telepések bizonyos fokú odaözlését, arra lehet számítani, hogy körülbelül 30 év alatt 8 millió német áll majd rendelkezésére e területek betelepítéséhez. Ezzel azonban nem sikerült elérni a tervben előirányzott 10 millió németet. Nevezett 8 millió németre a terv szerint 45 millió nem német helyi lakos jut, s ebből 31 millió kitelepítendő ezekről a területekről.”³³

Ne áltassuk magunkat: a „kitelepítés” szó itt egészen mást jelent, nevezetesen „megsemmisítést”. S ez a 31 milliós szám még korántsem volt az utolsó. Rosenberg hivatalában ezt már pontosabban határozták meg:

„A terv szerint kitelepítendőek számának a valóságban az előirányozottnál jóval magasabbnak kell lennie. A nem német származású lakosságnak a tervben szereplő 45 milliós száma csak akkor fogadható el, ha számításba vesszük, hogy az e területeken élő mintegy 5—6 millió zsidó még a kitelepítés végrehajtása előtt likvidálásra kerül. Márpedig a tervből úgy tűnik, hogy a megadott 45 millió fő a zsidókat is magában foglalja. Következésképpen a terv a lakosság számának nyilvánvalóan helytelen felméré-

réséből indul ki. Ebből az a konklúzió adódik, hogy azoknak az embereknek a száma, akiknek az említett területeken kell maradniuk, vagy akiket onnan ki kell telepíteni, jóval magasabb, mint a tervben előírányzott. Ennek megfelelően a terv végrehajtása során nagy nehézségek merülnek még fel. Ha abból indulunk ki, hogy a szóban forgó területeken 14 millió helyi lakos marad, amint ezt a terv előírányozza, akkor 46—51 millió embert kell kitelepíteni.”

Vagyis: 50 millió embert megsemmisíteni, a többit „elnémetesíteni”. Hogy miként akarták végrehajtani az elnémetesítést, arról képet adhat az Ostland és az Ukrajna birodalmi biztosok példája. Heinrich Lohse, az Ostland birodalmi biztosa a Baltikum területén az első naptól kezdve hozzáfogott a „Generalplan Ost” végrehajtásához. Először Észtországot akarták németesíteni, mert ennek lakosságát tartották faji tekintetben a legtisztábbnak. (Ezután, Heydrich véleménye szerint, a lettek következtek volna és csak harmadsorban a litvánok.) Ennek a „besorolásnak” megfelelően a megszállás alatt Észtországban kiirtották az egész zsidó lakosságot, és megkezdték a németesítést. Mindenekelőtt a meggyilkolt szovjet állampolgárságú észtek gyermekeinek a németesítésével kezdték. Himmlernek az volt a véleménye, hogy „az észtek ama valóban kevés nép közé tartoznak, amelynek — egészen csekély kivételektől eltekintve — ránk nézve minden ártalom nélkül megengedhetjük a velünk való összeolvadást”.³⁴

A németesítés következő területe az úgynevezett Ingermanland volt: a Ladoga-tó, Novgorod, az Onyega-tó és Leningrád közötti terület. E vidék lakosságának jelentős részét Finnországba telepítették volna ki, földjeit pedig németesítették volna és beolvasztották volna az úgynevezett „Pétervár közigazgatási körzetbe”.³⁵ (Egyes adatok szerint az volt a terv, hogy Pétervárt [Petersburg] Adolfvárrá [Adolfsburg] keresztelik át.)

Belorusszia területén késlekedett a németesítés — nem Lohse vagy Rosenberg hibájából, hanem a belorusz lakosság hősie és tömeges ellenállása következtében. Rosenbergnek az volt az elgondolása, hogy Belorussziát kelet felé kiterjeszti (egészen Orjolig és „Tverig”), és Szmolenszket teszi meg közigazgatási központjává. Emellett Szmolenszk területre akarta áttelepíteni a lengyel lakosság egy részét, hogy megossza a beloruszokat és

az oroszokat. Végül, Ukrajnában igen korlátozott keretek között volt szó németesítésről: itt inkább úgy merült fel a kérdés, hogy az ukrán lakosságot tömegesen kiirtják vagy áttelepítik, erre a területre pedig mint „katonai telepeseket” romániai, bulgáriai és jugoszláviai németeket visznek.

Ukrajnában Himmler erőltette kedvenc „katonai telepei” létesítését. 1942 augusztusában például Vinnyica körzetéből elűzték a helyi ukrán lakosságot, hogy létrehozzák a Hegewald katonai telepet; Koroszyeny körzetében pedig a Förstenstadt katonai telep létesítését tervezték. Az volt az elgondolás, hogy ezeket a katonai telepeket teszik a németesítés centrumaivá, s buzgón keresték már a kék szemű ukrán gyerekeket, akiket „eugenikai” anyagul használhattak volna fel.

Ami a Krímet illeti, ide (Alfred Frauenfeldnek, a Krím német polgári közigazgatás előljárójának a javaslata szerint) dél-tiroli németeket, valamint a Dnyeszteren túli német településeken élőket költöztettek volna át. 1942-ben Hitler végleg úgy döntött, hogy a Krím lesz a dél-tiroliak új hazája (ezzel szerette volna elejét venni egy esetleges német—olasz konfliktusnak). A dél-tiroliak áttelepítésének a tervét eléggé részletesen dolgozták ki, de megvalósítására, természetesen, nem került sor. Meg kell jegyeznünk, hogy éppen Frauenfeld tartozott az elsők közé, akik a Krímről elmenekültek.

Végül, hogy kerek legyen a kép a szlávok megsemmisítésére irányuló egész tervről, amelyet a birodalmi kancelláriában ötlöttek ki, a „Generalplan Ost” megtárgyalása és részletes kidolgozása során ezt a dokumentumot megküldték a Harmadik Birodalom több olyan hatóságának, amely a megszállás problémáival foglalkozott. Így került a megszállt keleti területek ügyeivel foglalkozó birodalmi minisztériumba is. Ott elkészítették a megfelelő szakértői véleményt (kimenő száma: 1/214, kelte 1942. április 27.) dr. Wetzel aláírásával. Kiderül, hogy Rosenbergnek és munkatársainak nem volt igénye, hogy a Himmler-féle eredeti tervben nem gondoltak az orosz nép biológiai kiirtásának perspektíváira. Lám, mit írtak ebben a kannibálokat megszálló okmányban:

„Ki kell térni még egy kérdésre, nevezetesen arra, hogy miképpen tartható fenn és egyáltalában fenntartható-e hosszabb

távon a német uralom az orosz nép óriási biológiai erejével szemben... Itt nemcsak egy államnak és központjának, Moszkvának a megsemmisítéséről van szó. Ennek a történelmi célnak az elérése sohasem jelentené a probléma teljes megoldását. A legfontosabb az oroszoknak mint népnek a szétzúzása, megosztásuk... Nekünk, németeknek, fontos az orosz nép oly mértékű gyengítése, hogy ne gátolhasson bennünket többé az európai német uralom megteremtésében.”³⁶

Tehát újra megjelölték a célt: német uralom Európában. Hát Európán kívül?

MIRE KÉSZÜLTEK A „BARBAROSSA” UTÁN?

Már meggyőződhattünk róla, hogy a „Barbarossa-terv” kidolgozásának kezdete semmiképpen sem tehető az ilyen elnevezésű dokumentumon szereplő dátumra. Ugyanez mondható a hadművelet kidolgozásának befejezését illetően is. A normális logika alapján az ember azt gondolhatná, hogy a „Fall Barbarossá”-nak mint hadászati tervnek a kidolgozása véget ért 1941. június 21-én — annak a napnak az előestéjén, amelyen három német hadseregcsoport szigorúan az OKW és az OKH által kidolgozott parancsoknak megfelelően megkezdte működését. Ám valójában mégsem volt ez így. A terv kidolgozása június 21. után is folytatódott, mert a német tábornoki kar és a náci vezetés étvágyát semmiképpen sem elégítették ki azok a háborús határvonalak, amelyeket a „21. sz. utasítás” jelölt meg. Még az a Szovjetunió térképén vonalzóval meghúzott merőben elméleti „A—A” vonal (Arhangelszktől Asztrahanyig) sem merítette ki teljesen azokat a terveket, amelyeket a birodalmi kancelláriában dédelgettek. S ez érthető is, hiszen maga a hadművelet alkotta a döntő fokot a világoralomért vívott harcban, ehhez viszont természetesen nemcsak át kellett lépni a hírhedt „A—A” vonalat, hanem jóval messzebbre kellett előretörni. De vajon hová?

A „Fall Barbarossa” „póttervezésének” történetében volt néhány hét, amikor ezt a „21. sz. utasításhoz” viszonyítva jelentősen továbbfejlesztették. Ez 1941 júliusában történt, amikor Hit-

ler és összes katonai tanácsadói (a náci párt vezetőiről már nem is szólva) teljesen bizonyosak voltak abban, hogy a Szovjetuniót már leverték. Ismeretes Halder tábornoknak egy naplójegyzete (július 3-án kelt), amelyben kifejezésre juttatta, mennyire bizonyos a győzelemben. S ugyanilyen bizonyos volt benne maga Hitler is. Július 4-én például kijelentette, hogy „a Szovjetunió gyakorlatilag már elvesztette a háborút”.³⁷ Július 27-én „megjósolta” Haldernek, hogy „csapataink egy hónap múlva Lenin-grádban és Moszkvában, a Orjol—Krim vonalon lesznek, október elején a Volgán, novemberben pedig Bakuban és Batumiban”.³⁹ S ugyanezekben a júliusi napokban Hitler megjelölt egy másik célt is: az Urál elfoglalását. 1941. július 16-án kelt az agresszió később klasszikussá vált dokumentuma: annak a tanácskozásnak már idézett jegyzőkönyve, amelyet Hitler főhadiszállásán tartottak, s amelyen Hitler, Bormann, Rosenberg, Göring, Keitel és Jodl azt tárgyalták, hogyan „összák fel az orosz koncot”. Ez a jegyzőkönyv, amely a nürnbergi per során került nyilvánosságra, s amelyet a második világháborúval foglalkozó különböző művekben eléggé gyakran idéztek, rögzítette, mennyire bizonyos volt a náci klikk abban, hogy a Szovjetuniót már leverték, s hogy a szovjet hadsereg képtelen bármiféle jelentősebb ellenállást tanúsítani.

Készen állt-e a Wehrmacht erre a szituációra? Természetesen. A náci tábornoki kar mindig előre tudott látni olyan eseteket, amikor a sikert tovább fejlesztheti — éppen csak vereségeit nem tudta előre látni. A német vezérkarban senki sem állított össze terveket a „Barbarossa” kudarca esetére, de már 1941. június elején, vagyis még a Szovjetunió megtámadása előtt, kidolgozták a „32. sz. utasítást” — a „Barbarossa” utáni tevékenységről. Erre mindjárt visszatérünk. Előbb azonban néhány szót szólnánk még a német imperializmus kevésbé ismert, de talán még kalandorabb elgondolásairól.

... Tehát, 1941. július közepén vagyunk. Hitler főhadiszállásán és a vezérkarban teljesen bizonyosak a győzelemben. Ilyen körülmények között Halder tábornok asztalára kerül egy feldolgozás, amely abból indul ki, hogy a háború véget ért, az elfoglalt terület „biztosításához és megszállásához” pedig mindössze 56 hadosztályra lesz szükség. Ezek megszállási feladatokat látnak

majd el, emellett „portyákat” hajtanak végre a még meg nem szállt vidékekre. Halder úgy döntött, hogy erre a célra néhány speciális csoportot alakítanak, nevezetesen

a) egy páncéloshadtestet a *kaukázusontúli* hadműveletekhez;
b) két páncéloshadtestet a *Volga torkolatvidékének* ellenőrzésére;

c) egy páncéloshadtestet a *dél-uráli* hadműveletekhez és egyet az *észak-uráli* hadműveletekhez.³⁹

Uráli hadműveletekhez? Bizony, az uráli hadműveletekhez. Ezzel az első pillantásra fantazmagóriának tűnő feladattal egy speciális feldolgozás foglalkozik, amelynek címe: „Hadművelet az uráli iparvidék ellen”, kelte pedig: 1941. július 27. Ez olvasható benne:

„1. A hadműveletet 8 páncélos- és 4 gépkocsizó hadosztályból álló gépesített csapatok fogják végrehajtani. Szükség esetén be kell vonni egyes gyalogoshadosztályokat is azzal a feladattal, hogy a mögöttes területen őrizték a közlekedési vonalakat.

2. A hadművelet jellemző vonása az, hogy a gépesített magasabbegységek nagyvonalúan elgondolt tevékenységét kedvezőtlen terepen kell majd végrehajtani, ahol kevés az alkalmas közlekedési útvonal. Éppen ezért felül kell vizsgálni a páncéloshadtestek szervezeti struktúráját, és mentesíteni kell őket minden olyasmitől, ami a magasabbegységek üttöerejének növelése szempontjából nem szükséges. Ennek megfelelően csökkenteni kell a gépkocsik számát . . .

A hadművelet az elgondolás szerint az országutakhoz és vasútvonalakhoz kötődik . . .

A hadműveletet a meglepetés hatásának maximális kihasználására törekedve kell végrehajtani, oly módon, hogy a négy csoport egyidejűleg mér csapást, és így minél rövidebb idő alatt elérje az uráli iparvidéket. Az ellenség viselkedésétől függően az elfoglalt területeket meg lehet tartani vagy át lehet engedni, de csak az életbevágóan fontos objektumok megsemmisítése után, amihez speciálisan kiképzett egységeknek kell rendelkezésre állniuk.”

A továbbiakban így hangzott a hadműveleti terv:

„3. A hadszíntér sajátossága megköveteli a téli időszakra való

speciális felkészülést, mégpedig konkrétan olyan problémákban, mint

a) az utak felderítése;

b) a legalkalmasabb időpont kiválasztása a hadművelet végrehajtásához az éghajlati viszonyoknak megfelelően;

c) a terep és a természeti akadályok tanulmányozása;

d) a hadműveletek megfelelő szervezeti hadtáp-előkészítése;

e) megfelelő számú megerősített hídfőállás foglalása a volgai vasúti hidaknál, amelyeket abban az esetben, ha szétrombolnák őket, helyre kell állítani a csapatok átszállításához;

f) speciális hadműveletek előkészítése a vasútvonalak mentén található legfontosabb objektumok elfoglalásához.”⁴⁰

Végül, előirányozták a tevékenység konkrét irányát is Asztrahantól Kujbisevig, még egy beékelődésre is számítva az Uráltól délre (Magnyitogorszktól és Cseljabinszktól keletre), északon pedig — egészen Vorkutáig. Sem többet, sem kevesebbet!

Persze, ma már könnyű élcelődni az OKW és az OKH tábornokain, akik azt hitték, hogy 12 hadosztállyal gyakorlatilag végigpásztázhadják a Szovjetunió egész európai területét és elfoglalhatják az Urált. Akárcsak a „Barbarossa-hadművelet” megtervezésekor, a német tábornokok most is abban a hitben éltek, hogy az Urálban holmi légüres térben működnek majd. Számukra nem létezett a Vörös Hadsereg, nem létezett a szovjet lakosság sem. Nem ok nélkül mondják, hogy akit az isten el akar veszíteni, annak előbb az eszét veszi el . . .

Ám 1941 augusztusától kezdve a német vezérkar okmányaiban már a leghalványabb célzást sem találni az Urálra. A szovjet—német front eseményeinek alakulása hamar kijózanította mind Halder tábornokot, mind sok más tábornokot is — rémülten állapították meg a szovjet ellenállás egyre növekvő erejét. Az Urált el kellett felejteniük, mert megingott a „Fall Barbarossa” egész épülete.

Csakhogya agressziónak megvan a maga sajátos tehetetlenségi ereje. Bár a hitleri hadosztályoknak nem sikerült elfoglalniuk sem Leningrádot, sem Moszkvát, a náci hadászok a háború legvégéig Szverdlovszkról és Cseljabinszkről ábrándoztak. Például Albert Speer birodalmi fegyverkezésiügyi miniszter emlékirataiban, amelyek a hatvanas évek végén példátlan hírverés ki-

séretében jelentek meg a nyugatnémet könyvpiacra, beszámol még egy, ugyancsak meg nem valósult tervről, amely az Urálra vonatkozott.⁴¹ Kiderült, hogy Speer, aki emlékirataiban azt a lát-szatot igyekezett kelteni, hogy elszántan harcolt Hitler ellen, 1943 áprilisában olyan javaslattal fordul a Führerhez, hogy ké-szítsenek elő egy új hadműveletet az Urál ellen. A német hír-szerzés adataira támaszkodva Speer azt bizonygatta, hogy az Urál a Vörös Hadsereg harci erejének egyik legfőbb kovácsmű-helye, s éppen ezért azt sürgette, hogy minden erő bevetésével igyekezzenek megbénítani az Urált. Ehhez a gondolatához Speer megnyerte Göringet is, aki ebben a rablótervben lehetőséget lá-tott arra, hogy rehabilitálja csődbe jutott légierijét.

Hitler eleinte szkeptikusan fogadta Speer javaslatát, mert a keleti front minden ízében recsegett-ropogott, s a Führernek nem Szverdlovszk bombázása volt a fő gondja, hanem Németor-szág határainak oltalmazása. Speer ennek ellenére ragaszkodott tervéhez, s így el is jutott a vezérkarhoz feldolgozásra. Hosszú ideig keresték a bombázó hadművelet végrehajtásához alkalmas repülőgépeket. És Speer legnagyobb bánatára, nem akadtak ilyen gépek.

Körülbelül ugyanebben az irányban kalandoztak a főhóhér, Himmler, gondolatai is. Kaltenbrunnerrel, az SS Birodalmi Biz-tonsági Főhivatal (RSHA) főnökével folytatott levelezésében rá-akadtak egy levélre, amelyben az SS birodalmi vezetője a követ-kezőket közli hű segítőtársával: neki, Himmlernek, tudomására jutott, hogy a hadfelszerelést és a lőszert az Urálból nem vasúton szállítják a frontra, hanem szekéren és szánon, s hogy, mint írja, minden szekér megtesz néhány kilométert, aztán a rajta vitt két vagy három lövedéket átrakják egy másik szekérre, s így teszi meg a lőszer a hosszú utat az Uráltól a frontig. Bízvást nevetésre ingerli már az olvasót a Gestapo fejedelmének ez az informá-ciója. Ám korai még a nevetés! Ezek után ugyanis Himmler azt követelte Kaltenbrunnertől, hogy szervezzék meg olyan diver-zánsoknak az Urálban való bevetését, akik fertőző betegségeket terjesztenek, és így akadályoznák meg a lőszer és fegyverzet szállítását. A reá jellemző gondossággal Himmler azon nyomban fel is sorolt egy hosszú listát olyan különféle betegségekből, amelyeket a Szovjetunió területén terjeszteni kellene.⁴²

Az Urálnak a német haditervezésben volt még egy specifikus szerepe. Arról van szó, hogy a hitleri Németországnak az agresszió „ideális” fejlődése esetén így vagy amúgy szemben kellett találnia magát a japán imperializmus érdekeivel. Elméletileg azt vallották, hogy a Wehrmacht hadosztályainak és a japán szamurájoknak valahol Novoszibirszk körül kellene találkozniuk. Mindenesetre az Urált Hitler magának akarta megtartani. S bár 1941 végén már nyilvánvaló volt, hogy szó sem lehet sem Szibériáról, sem az Urálról, az agresszorok mégis kísérletet tettek a befolyási övezetek hivatalos felosztására. 1941. december végén Oshima tábornok, berlini japán nagykövet egy speciális egyezménytervezetet nyújtott át Ribbentropnak a „befolyási övezetek” Németország és Japán közötti „felosztásáról”.⁴³ A tervezet három részből állt. Az első rész, amelynek „A hadműveleti övezetek felosztása” volt a címe, azt irányozta elő, hogy a japán és a német érdekeltség közötti határvonal a keleti hosszúság 70. foka legyen az egész ázsiai kontinensen át — Szibéria északi részétől Közép-Ázsián keresztül az Indiai-óceánig. Az Indiai-óceán medencéjében a hadműveletek a határvonal mindkét oldalán folytathatók. A második részben (címe: „A hadműveletek általános leírása”) megállapították, hogy Japánnak Kelet-Ázsiában el kell foglalnia az angol—amerikai támaszpontokat és területeket, és uralkodnia kell a Csendes-óceán nyugati része fölött. Ami pedig Németországot és Olaszországot illeti, nekik területeket kell elfoglalniuk Európában és Ázsiában, a többi között a Közel- és Közép-Keleten, valamint a Földközi-tenger medencéjében.⁴⁴

Ezeket a dokumentumokat Berlinben behatóan megtárgyalták. A „szakértők” részéről egész sor ellenvetés érkezett: a tengernagyok például lehetetlennek tartották, hogy a japánoknak bármilyen pontos ígéreteket tegyenek az érdekeltségeknek a világtengeren való elhatárolását illetően. A szárazföldi csapatok vezérkara pedig azt ajánlotta, hogy a keleti szélesség 70. foka helyett valamiféle olyan „természetes határ” mentén osszák el a világot, amely jóval keletebbre húzódna, nevezetesen a Jenyiszejen, majd a Szovjetunió, Mongólia és Kína között húzódó határ mentén és egészen Afganisztánig. Az ilyen elhatárolás eredményeképpen mind az uráli iparvidék, mind a szibériai ipari komplexum a németek kezére jutott volna.⁴⁵

A szerződést mégis eredeti formájában írták alá. Hitler nyilván tisztában volt vele, hogy a befolyási övezetek konkrét felosztásáról korai volna még beszélni, nem akarta felingerelni a japánokat, és inkább belement abba, hogy a 70. foknál legyen a határvonal — könnyű szívvel engedte át a japánoknak Szibériát, kiváltképpen, hogy nem volt a birtokában. Ebben a pillanatban sokkal fontosabb volt számára a Japánnal való katonai együttműködés megszilárdítása és a két agresszor által az antihitlerista koalíció hatalmai ellen folytatott tevékenység aktivizálása.

A 70. fok nemcsak a Szovjetunió ázsiai részét osztotta fel. Még lényegesebb volt az a tény, hogy ennek a képzeletbeli vízválasztónak a déli vége elérte az Indiai-óceánt. Márpedig az Indiai-óceán felé nemcsak a japánok sandítottak, hanem a német náci vezetés is.

Nem véletlen, hogy a „Fall Barbarossa” történetének van még egy fejezete: a „déli” fejezete, amely a Wehrmachtnak a Kaukázuson át a Közel-Keletre és még tovább, Afganisztánba és Indiába való előnyomulásával kapcsolatos terveket öleli fel. A nyugati történeti irodalomban az a vélemény terjedt el, hogy Hitler efféle lépései a legkezdetibb latolgatás stádiumában voltak, és tulajdonképpen csak újabb lázálmoknak tekinthetők. Ezt a tételt nem támasztja alá semmi, éppen ellenkezőleg, rációfoknak mindazok az anyagok, amelyek a Harmadik Birodalom bukása után különböző levéltárakból előkerültek.

A legfőbb olyan dokumentum, amely cáfolja a „lázálmom” tézisé, a fentebb már említett „32. sz. utasítás”, amelyet 1941 júniusában dolgoztak ki. Ebben világosan előirányozták egy „kaukázusontúli” hadművelet előkészítésének a megkezdését.

Ennek az utasításnak volt egy érdekes „nyitánya”: kitűnt, hogy a német katonai klikk különböző csoportjainak más-más volt a véleménye a „Barbarossa” utáni időszakról. Míg maga a barnainges Führer úgy vélte, hogy a fő erőfeszítéseket Európára és Ázsiára kell összpontosítani, a német kolonializmus bajnokai nem tudtak megválni attól az álmuktól, hogy visszaszerzik az afrikai birtokokat. Éppen ezért a „32. sz. utasítás” előkészítése során előbb azok a csoportok kerekedtek felül, amelyek azt a véleményt képviselték, hogy előbb Afrikában kell szilárdan megvetniük a lábukat, aztán az ott elfoglalt katonai támaszpontokra

és a visszaszerzett gyarmatokra támaszkodva kibontakoztathatják a harcot az angolok és az amerikaiak ellen. Ezt a célt szorosan összekapcsolták az egész Pireneusi-félsziget elfoglalásával. Hitler, mint ismeretes, elégedetlen volt azzal a szövetséggel, amely közte és Franco fasiszta diktátor között fennállt. Minthogy nem bízott szövetségesében, úgy vélte, hogy a legbiztosabb volna egyszerűen megszállni Spanyolországot Portugáliával együtt, és a Pireneusi-félszigetet nagy katonai felvonulási területté változtatni.

A „32. sz. utasítás” eredeti változatát azonban Hitler mint túlságosan egyoldalút elvetette. Utasítására felülvizsgálták. Meghagyva a nyugat-afrikai támaszpontok felhasználásának a lehetőségét, Hitler sürgette az Észak-Afrikán és Egyiptomon való gyors átvonulást az Arábiai-félszigetre. Itt kellett volna találkozniuk, harapófogót alkotva, Rommel csapatainak, amelyek Észak-Afrikában működtek, és annak a német expedíciós hadtestnek, amelynek Bulgárián és Törökországon át kellett előnyomulnia. Ezután tervezték a második harapófogót: az említett két csoport csapásainak egyesítését egy harmadik, észak felől, a Kaukázusontúlón át előnyomuló csoporttal. Ily módon le akarták rohanni a közel-keleti francia és angol birtokokat. Az egész Arábiai-félszigetnek így német kézre kellett volna kerülnie.

Ám ez sem volt még az utolsó szó a „Barbarossa” utáni tervezésben. A továbbiakban az egyesített német csapatokkal Arábiából át kellett volna lendülni Indiába, s ezzel egyidejűleg ugyanabban az irányban kellett volna még egy csapást mérni — Afganisztánból.

A német szoldateszka régen szemet vetett már Afganisztánra mint átmenő bázisra az India elleni tevékenységhez. Rosenberg hivatala már a harmincas években ügynöki hálózatot épített ki Afganisztánban, a nemzeti politikusok egy áruló csoportjára támaszkodva, 1939. december 18-án Rosenberg emlékiratot küldött Hitlernek, s ebben azt ajánlotta, hogy „szükség esetén” használják fel Afganisztánt „Brit India vagy a Szovjetunió ellen”.⁴⁶ Nyomban a háború kitörése után az afganisztáni német ügynökök szemlélatomást aktivizálódtak. Jelentős szerepet játszott ezekben a tervekben a hazara törzsek vezére, Hadzsi Mirza Khán, az úgynevezett „ipi fakír” is. A hazarák az India és Afganisztán

közötti övezetben éltek, s felkelést kellett volna kirobbantaniuk, s a német csapatok pedig, természetesen, a „segítségükre” siettek volna.

Ez volt az általános politikai háttér, amely aláfestette Hitler rendelkezéseit az India ellen Afganisztán területéről indítandó hadművelet előkészítésére. Persze ebből a „jól felépített” elgondolásból csak egy „apróság” hiányzott: ahhoz, hogy a német csapatok Afganisztánból megindulhassanak India ellen, legelőször is Afganisztánban kell lenniük, miután megtették azt a „csekélyke” 7—8000 kilométert, amely Afganisztánt elválasztja a Szovjetunió nyugati határaitól. Ám az első katonai sikerektől megrészegeedett Hitlernek mit sem számított, hogy merészen szárnyaló fantáziájával túltegye magát olyan „apróságokon”, mint a több ezer kilométeres távolság.

Hogyan akart a Wehrmacht „eljutni” Afganisztánig és Indiáig? Ugyancsak 1941 júliusában kidolgozták a következő tervet: a Kaukázuson való átvonulásnak, a kaukázusi olajtelepek elfoglalásának és az iráni—iraki határ irányában való támadásnak a tervét. A hadműveletet több szakaszban akarták végrehajtani. Az első szakaszt (Észak-Kaukázus elfoglalását) 1941 novemberében kellett volna végrehajtani, 1942 májusáig megtörténtek volna az előkészületek a Kaukázus hegygerincén való átkeléshez. Magát az átkelést ugyanezen év júniusára tervezték. A továbbiak során a német csapatoknak el kellett volna érniük a megindulási állásokat Tabriz körzetében, s végül, 1942. július—szeptemberben be kellett volna nyomulniuk Irakba. Az volt az elképzelés, hogy három útvonalon haladnak: a Fekete-tenger partjai mentén, a grúz hadiúton és végül a Kaszpi-tenger mentén Mahacskalától Derbentig. Erre a hadműveletre jelentős erőket tartottak fenn.

Mindamellettt Irak csak az egyik és ráadásul kisegítő jellegű iránya volt a leendő globális agressziónak. A „távolabbi cél” India volt. E cél elérése érdekében a csapatokon kívül fel akarták használni az „ötödik hadoszlopot” is: az „ipi fakírt” és másokat. (A németek nagy reményeket fűztek például az indiai nacionalista mozgalom vezetőjéhez, Subhas Chandra Bose-hoz.) Arra számítottak, hogy India nacionalista erői felkelést robbantanak majd ki, mihelyt a német csapatok az indiai határhoz közeled-

nek. Az indiai határ elérésének a feladatát az úgynevezett „F magasabbegység” kapta — egy gépesített hadtest Felmy tábornok parancsnoksága alatt, amelyet Görögországban szerveztek és speciálisan szubtrópusi és trópusi viszonyok között folytatandó tevékenységre szereltek fel.

Nem valósult meg sem Afganisztán elfoglalásának, sem az Indiába való behatolásnak a terve. Ezt a témát tárgyalva, Andreas Hillgruber, az ismert német történész azt írta, hogy „mindazt, ami Afganisztánra vonatkozott, és általában mindazokat a terveket, amelyek a »32. sz. utasítással« függtek össze, a »Barbarossa” utáni időkre irányozták elő. Csakhogy az ilyen elgondolások megvalósításának legdöntőbb feltétele: a Szovjetunió gyors összeomlása nem valósult meg.”⁴⁷

Bizony, nem valósult meg! Hitlernek nem sikerült valóra váltania sem a „32. sz. utasítást”, sem más olyan hadműveletek terveit, mint a „Tannenbaum” (Svájc elfoglalása), a „Polarfuchs” (Svédország elfoglalása), a „Felix—Isabella” (Spanyolország és Portugália elfoglalása)*, nem indulhatott el az amerikai kontinens elfoglalására sem. S mindez egy egyszerű oknál fogva történt: a szovjet nép legendás hőstetteivel megghiúsította a „Barbarossa”-tervet és ezzel megmentette a világot a fasiszta rabságtól.

* Ezeket a terveket a szerző részletesen tárgyalta „Német tábornokok Hitlerrel és Hitler nélkül” című könyvében.

A balítéletek stratégiája

Z Á R T A J T Ó K M Ő G Ő T T

Franz Halder nyugalmazott vezérezredes nyugodtan versenyre kelhet Chamisso „Peter Schlemihl különös története” című klasszikus elbeszélésének hőisével. Peter Schlemihl árnyéka, mint ismeretes, önálló életet kezdett élni, aminek Schlemihlre nézve végzetes következménye lett. Franz Halder hasonló helyzetbe került, bár olcsóbban úszta meg. Csendesen éldegél a bajorországi Aschau falucskában (a Chiem-tó közelében), az Ahornweg 89. sz. alatti házban. Árnyékát csakugyan elvesztette, de egészen különös módon.

A háború alatt — 1939. augusztus 14-től 1942. szeptember 24-ig — naplót vezetett, mégpedig nem az utódok épülésére (ahogy azt naplót író emberek gyakran teszik), hanem saját szolgálati használatára. Franz Haldernek mint a német szárazföldi haderő vezérkari főnökének szüksége volt arra, hogy pontosan rögzítse azt a tömérdek utasítást, amelyet részben Hitlertől, részben a szárazföldi haderő főparancsnokától, von Brauchitsch tábornagtól kapott. Volt egy másik szokása is: feljegyezte a nap folyamán hallott legfontosabb gondolatokat — szerencsére tudott gyorsírní, és így hamar papírra vethetett mindent, amit figyelemre méltónak érzett.

Túlságosan is hosszúra nyúlna, ha le akarnám írni, hogyan is vált közkinccsé ez a napló. A lényeg az, hogy fennmaradt, és rendkívül értékes anyagot szolgáltat nemcsak a német vezérkar hadászatanak, hanem lélektanának a tanulmányozásához is. Ez utóbbi pedig sokkal szélesebb körű érdeklődésre tarthat számot.

Hiszen mindaz, ami a Wehrmacht „agyában” lejátszódott, nemcsak a német imperializmusra jellemző, mivel a hitlerista agresszió nem nemzeti, hanem nemzetközi jelenség volt, és a nemzetközi imperializmus lényegének egyik megnyilvánulásaként fogható fel.

Vegyük hát elő Halder naplóját. Ha fellapozzuk a „Barbarossa-hadművelet” — a Szovjetunió elleni támadás — első napjainak szentelt oldalakat, meglepő sorokra bukkanunk, például olyan bejegyzésekre, amelyekből kitűnik, hogy 1941 júniusában a német vezérkari főnök a háborút megnyertnek tartotta. S ez nem volt propagandisztikus frázis, nem volt kérdés *à la* Goebbels. Nem. Halder a legkomolyabban hitt ebben.

Ezek a kitételek annyira felkeltették érdeklődésemet, hogy tisztázni szerettem volna, meddig is hitt a vezérkari főnök abban, amit hajdan naplójába beírt. Éppen ezt a kérdést akartam feltenni Franz Haldernek.

Egyik alkalommal, amikor az NSZK-ban jártam, tettem is ilyen irányú kísérletet. De Halder, rossz egészségi állapotára hivatkozva, nem fogadott. Erre egy másik módszert választottam: Moszkvából levelet írtam Aschauba. És kaptam is rá választ, amelyben Halder a következőket közölte:

„Miután a politikai vezetés a háború megindítása mellett döntött, lehetségesnek tartottam az első hadműveleti cél (Gyeszna stb.) elérését. S ezt valóban sikerült is elérni. A Kijevért vívott csata után nem ajánlottam a Hitler által eltökélt Moszkva elleni támadást, és a politikai megoldás mellett szálltam síkra. A szárazföldi haderő főparancsnoka, akinek a Kijevért vívott csata előtt igen kellemetlen konfliktusa volt Hitlerrel, úgy vélte, hogy végre tudja hajtani a Moszkva elleni támadást, s Hitler ezt engedélyezte. Csakhogy a támadás túlságosan későn kezdődött, s nem volt kellő bázisa, mert nem volt elegendő idő a felkészülésre. Katonai szempontból ez azt jelentette, hogy a kellő eszközök nélkül kíséreljük meg a hadművelet végrehajtását. A Moszkva alatt lezajlott események megmutatták, hogy a németek erői kimerültek. Ettől a pillanattól kezdve nem hittem már a döntő német győzelem lehetőségében.”¹

Mit jelentett ez a levél? Számomra ez már nélkülözhető, de fontos és hiteles igazolása volt annak, hogy az 1941 júniusából

való feljegyzések valóban a szerzőnek azt a meggyőződését fejezték ki, hogy megvan a lehetőségük a szovjet fegyveres erők és a szovjet állam leverésére. Mire is épült ez a meggyőződés?

Eléggé közismert, hogy a Szovjetunió elleni háború megindítása előtt néhány nappal Hitler ezt mondotta:

— Amikor az ember háborút indít a Szovjetunió ellen, az az érzése, mintha egy sötét, ismeretlen szobába nyitna be, ahol nem tudja, mi is leselkedik rá az ajtó mögül...²

Vajon eléggé őszinte volt-e a Führer, amikor ezeket a szavakat mondta? Nézetem szerint, nem túlságosan. Hiszen az 1941. június 22-t megelőző években Hitler mindvégig azon buzgólkodott, hogy akár csak egy kis rést is nyisson és belessen, vajon „mi is leselkedik rá az ajtó mögül” — a mögül az ajtó mögül, amelyen be akart rontani. Ezt a feladatot a német hírszerző szervezetekre bízta: az OKH katonai hírszerző szolgálatára (az úgynevezett Abteilung Fremde Heere Ostra [a Keleti Idegen Hadseregek Osztályára], amelynek Kienzl ezredes volt a főnöke, az OWK katonai hírszerzési és elhárító osztályára (az Abwehrre), amelynek élén Canaris tengernagy állt, az SS kémiszolgálatára, amelyet Schellenberg Brigadeführer vezetett, az NSDAP Külpolitikai Hivatalára, amelynek Rosenberg volt a feje, az NSDAP „külföldi szervezetére”, amelynek élén Bohle Gauleiter állt. Az egész munkát széles alapokra helyezték, olyannyira, hogy Wannsee-ben egy külön tudományos kutatóintézetet létesítettek.

Milyen jelentéseket is küldtek ezek a szervezetek?

Engel őrnagy, Hitler segédtisztje 1940. december 18-án ezt jegyezte fel:

„A Führer nem tudja, mit tegyen. A katonáknak nem hisz. Bizonytalanság uralkodik az oroszok létszámát illetően... Érzésem szerint a Führernek az a véleménye, hogy az oroszok gyengék. Ebben megerősítették Köstring jelentései és beszámolóí.”³

Ki is ez a Köstring és mi az értelme az itt idézett feljegyzésnek? Köstring figyelemre méltó alak. Apja Gustav Köstring, egy eloroszosodott német, hajdani tulai földbirtokos, akinek könyvkereskedése volt a Kuznyeckij moszton. Ernst Köstner Moszkvában tanult, és úgy beszélt az oroszra, akár az anyanyelvét. 1917-ben hagyta el a cári Oroszországot, és moszkvai német katonai attaséként tért vissza 1931-ben Szovjet-Oroszországba.

(1933-ig maradt ezen a poszton, majd 1935-től 1941-ig ismét ezt a funkciót töltötte be.) 1966 végén az NSZK-ban megjelent egy gyűjteményes kötet, ezzel a címmel: „Ernst Köstring tábornok — a katonai közvetítő Németország és a Szovjetunió között.” Ezt követően a nyugatnémet lapokat elárasztották az olyan recenziók, amelyek reklámot csaptak a könyvnek. E recenziók értelme abban foglalható össze, hogy Köstring az „orosz nép barátja” volt, és több ízben figyelmeztette Hitlert a Vörös Hadsereg erejére. Első pillantásra ezek a recenziók meggyőzőknek tűnnek (legalábbis a nyugatnémet olvasónak). Az egyik ilyen recensens dr. Hermann Perzgen, aki a háború előtt a „Frankfurter Allgemeine Zeitung” moszkvai tudósítója volt, és személyesen ismerte Köstringet. Különös meggyőző erőt kölcsönzött a könyvnek az a körülmény, hogy nemcsak az azóta elhunyt Köstring visszaemlékezéseit tartalmazta, hanem azokat a jelentéseket is, amelyeket Moszkvából Berlinbe küldözgetett. A tábornok figyelmeztetett...

Ah, valamennyien figyelmeztettek. Kiderült, hogy Köstring figyelmeztetett, Walter Schellenberg, amennyiben hinni lehet memoárjainak, szintén figyelmeztetett. Figyelmeztetett, ugyebár, Wilhelm Keitel is. S Hermann Göring kihallgatása során tőle is azt hallottam, hogy ő igazán figyelmeztette Hitlert...

Nem szándékozom taglalni a Köstring tábornoknak szentelt egész kötetet, de szeretném megjegyezni, hogy az a verzió, miszerint Köstring a Szovjetunió barátja volt és figyelmeztette Hitlert „a bolsevikok erejére”, nyomban összeomlik, mihelyt belelapozunk a könyvébe. Nem vitás, hogy utólag — 1947 és 1953 között — írt visszaemlékezéseiben a nyugalmazott tábornok azt bizonygatja, hogy ellenezte a háborút, és sokat beszélt a Vörös Hadsereg erejéről. Ám van itt egy bökkenő: azokban a jelentésekben, amelyeket Köstring 1937-től 1941-ig küldözgetett, a nyomát sem találjuk az efféle figyelmeztetéseknek. Éppen ellenkezőleg! A Kasszandra szerepében tetszelgő Köstring jelentéseket menesztett Berlinbe a Vörös Hadsereg gyengüléséről, a szovjet gazdaság nehézségeiről stb. stb. Igaz, nem látta „tisztán, mi is adja meg majd a kegyelemdőfést a roskatag szervezetnek” (1937. december 25-i jelentés). De akkurátusan regisztrálta országunk minden nehézségét. Például: „Örömmel jelenthetem,

hogy bizonyos válságjelenségek mutatkoznak a gazdaságban” (1938. október 24-i jelentés). Az örömhírek mellett Köstring természetesen beszámolt a kellemetlen dolgokról is: a szovjet rendszer konszolidációjáról, a Szovjetunió védelmi képességének megszilárdítására tett intézkedésekről. Ám a mérleg teljesen egyértelmű volt: „Régóta az a véleményem, hogy hosszú ideig jelentős fölényben maradtunk az oroszokkal szemben” (1940. augusztus 8-i jelentés).⁴

Engel naplójegyzete mindent a helyére rak: kiderül, hogy Ernst Köstring tábornok nem a Szovjetunió erejéről, hanem gyengeségéről próbálta meggyőzni Hitlert. Egyébként ugyanezt tette Heinz Guderian vezérezredes is, akiben a Führer különösen bízott. Guderian annak idején egy külön jelentést terjesztett a Führer elé a Vörös Hadseregről. A jelentés olvastán (amelyről, mellest, Guderian visszaemlékezéseiben mélyen hallgatott) Hitler felkiáltott (ez 1940. augusztus 10-én történt):

— Ha ügyesen nekimegyünk ennek a kolosszusnak, hamarabb omlik össze, mintsem a világ sejtene. Ó, bárcsak sikerülne megsemmisíteni ezt a Szovjetuniót!⁵

Ezek szerint most már tudjuk, milyen jelentéseket is küldött valójában Köstring. Ám ő csak egy kis fogaskerek volt abban a hatalmas gépezetben, amelyet azért indítottak be, hogy Hitlert és a vezérkart ellássa a Szovjetunióról szóló anyaggal.

MUNKÁBAN A HÍRSZERZÉS

Ha belelapozunk a német hírszerzők emlékirataiba, csak úgy árad belőlük a panasz: ó, milyen nehéz volt a hírszerzés a Szovjetunió ellen! Philippi tábornok bevallása szerint „rendkívül körülményes volt megbízható értesítéseket szerezni a Vörös Hadsereg állapotáról és harcképességéről, valamint fegyverkezésének forrásairól”.⁶ Dr. Paul Leverkuchen, Canaris tengernagy közel-keleti rezidense „Der geheime Nachrichtendienst der deutschen Wehrmacht im Kriege” (A német Wehrmacht titkos hírszerző szolgálata a háborúban) című könyvében megállapítja, hogy a német hírszerző szolgálatnak a Szovjetunióban igen nehéz dolga volt.⁷ Körülbelül ugyanezt a véleményt

képviselte dr. Paul Schmidt, a birodalmi külügyminisztérium sajtóosztályának hajdani vezetője is.⁸

Ám hadd idézzünk egy hitelesebb tanúvallomást. Ez nem ered mástól, mint Hans Pieckenbrock altábornagytól, aki sok éven át Canaris legközelebbi munkatársa volt és a Wehrmacht hírszerzési és elhárító osztályának (az Abwehrnek) az első osztályát vezette, vagyis a tájékoztatási osztályt, amelyben a hírszerzés összes adatai összefutottak. Az Abwehrről becézve, csak „Piecki”-nak hívták Hans Pieckenbrockot — hiszen egyik veteránja volt ennek a hivatalnak, ráadásul Canaris egyik bizalmasa és kebelbarátja.

Főnökétől eltérően Pieckenbrocknak sikerült életben maradni. Még a háború befejezése előtt a hadra kelt seregbe helyezték át, s így nem esett bele az 1944. július 20. után végrehajtott letartóztatásokba. Egy hadtest törzsének a főnökeként szovjet hadifogságba esett, leülte a büntetteiért kiszabott éveket, majd visszatért Nyugat-Németországba, ahol szerényen leélte utolsó éveit és 1964-ben elhunyt. Pieckenbrock nem vesztegette az időt, és megírta emlékiratait, amelyekben eléggé nyíltan beszámolt a Wehrmacht hírszerző szolgálatának tevékenységéről.

„Oroszország a legnehezebb ország a hírszerző szolgálat tevékenysége szempontjából. Ennek oka elsősorban az ország erős elszigeteltsége, amely a ki- és beutazás bonyolult eljárása következtében keletkezett. Az országban mindig kevés a külföldi, Európában pedig kevés a szovjet állampolgár. Az Oroszországba érkező külföldiek mindig szembetűnnek, erős ellenőrzés alatt állnak és nem járhatják észrevétlenül az országot. A külföldön élő oroszok többségükben emigránsok, akik semmit sem tudnak az új Oroszországról és akiknek nincsenek kapcsolataik vele. A többi, Európában tartózkodó állampolgár mindmegannyi különös gonddal ellenőrzött, megbízható ember, akikkel nincs értelme próbálkozni. A pénz nem vonzza az oroszokat. Akik Oroszországot ismerik, mind igen jónak és szerteágazónak tartják az orosz elhárítást. Az elhárítás munkájában tevékenyen részt vesz a lakosság. Mindezek a körülmények rendkívül megnehezítik az Oroszország elleni felderítő tevékenységet, s ehhez hozzájött még az is, hogy 1939-ig Németországnak nem volt közös határa Oroszországgal.

Békeidőben Oroszország ellen Németországban a Königsbergben, Breslauban, Bécsben, Stettinben, Hamburgban és Berlinben működő hírszerző állomások végezték a munkát. Az ügynökhálózat elsősorban lengyelekből és litvánokból állt, akik az orosz határ közelében éltek, és átjárhattak Oroszországban élő ismerőseik és rokonaik meglátogatására. Emellett kaptunk értesítéseket Finnországból és Észtországból is, s ezek az országok külön arra a célra küldtek ki ügynököket, hogy bennünket érdeklő adatokat szerezzenek.

Emellett jó előre kapcsolatba léptünk mindazokkal a németekkel — munkásokkal, technikusokkal és mérnökökkel —, akik Oroszországba utaztak, s az ő segítségükkel igyekeztünk tisztázni bizonyos kérdéseket. Többségük nem óhajtott a hírszerzéssel kapcsolatba kerülni, mert tartottak az orosz ellenőrzéstől. Visszatérésük után közölték velünk értesítéseiket, amelyek főképpen azoknak az iparvállalatoknak a tevékenységére vonatkoztak, ahol dolgoztak. Ennek ellenére, azoknak a németeknek a kihallgatása alapján, akik Oroszországban dolgoztak vagy rövidebb utazást tettek Oroszországban, meg lehetőségek képet sikerült alkotni az orosz hadigazdaság állapotáról.

Amikor a balti államokat a Szovjetunióhoz csatolták, nagy mennyiségű ügynököt hagytak ott. Ezek adatokat küldtek az ezekben az országokban állomásozó katonai alakulatokról, s addig folytatták a munkát, míg Németország meg nem szállta ezeket az államokat. Jó szolgálatot tett nekünk Rowel felderítő repülőszázada.

A Lengyelország elleni hadjárat végeztével Oroszországnak és Németországnak közös határa lett. A háború következtében a keleti vidékekről való sok lengyel a nyugati vidékekre menekült és fordítva. Erős mozgás indult meg a demarkációs vonalon át. Ez újabb ösztönzést adott az Oroszország elleni felderítő tevékenységnek. Ügynököknek többnyire nincstelen lengyeleket használtunk fel, akiket azzal toboroztunk, hogy élelmet, ruházatot, jószágot, italt ígértünk nekik. Az eredmények nem voltak teljesen kielégítőek, mégis sokkal jobbak, mint ezt megelőzően. Ügynökökben nagyok voltak a veszteségeink, mintegy 50 százalék. Ráadásul nem tudtuk, vajon tényleges veszteségeke-

ezek, avagy az ügynökök egyszerűen önként átálltak a másik oldalra.

1941 februárjától kezdve a felderítő tevékenységbe bekapcsolódtak a Nyugatról Lengyelországba átvezényelt hadseregek törzseinek felderítő szervei. Ezek — különösen áprilisban, májusban és júniusban — áttértek a harcászati felderítésre.”⁹

A nürnbergi per során Pieckenbrock a következőket vallotta azokról a feladatokról, amelyeket a tervezett hadművelettel kapcsolatban kapott:

„E feladatok teljesítésére jelentős számú ügynököt irányítottunk a szovjet és a német csapatok közötti demarkációs vonal körzetébe. Hírszerzésre használtuk fel azoknak a német állampolgároknak egy részét is, akik különböző ügyekben a Szovjetunióba utaztak, emellett kihallgattuk a Szovjetunióban korábban járt személyeket.

Emellett a hírszerzés periferiális osztályai, amelyek Oroszország ellen fejtettek ki tevékenységet, azt a feladatot kapták, hogy küldjenek ügynököket a Szovjetunióba. Ugyanezt — a Szovjetunió elleni ügynöki tevékenység fokozását — kapta feladatul a hadseregek és hadseregcsoportok valamennyi felderítő szerve is. Az Abwehr mindezen szerveinek eredményesebb vezetése céljából 1941 májusában egy speciális hírszerző törzset hoztunk létre, amely a »Wally—1« fedőnevet kapta. A törzset a Varsó melletti Sulewek községben helyeztük el.

A »Wally—1« vezetésére az Oroszország elleni tevékenységben legjáratosabb munkatársunkat, Braun őrnagyot nevezték ki. Később, amikor példánkat követve az Abwehr 2. és 3. osztálya is létrehozta a »Wally—2«, illetve a »Wally—3« törzset, ez az egész szerv a »Wally« törzs nevet kapta, és a Szovjetunió ellen irányuló egész hírszerző, elhárító és diverziós tevékenységet irányította. A »Wally« törzs élén Schmalschläger alezredes állt.”¹⁰

Csakugyan megváltozott a helyzet, amikor 1939 után a Vörös Hadsereg csapatai előrenyomultak egy új határra, amely már nem volt olyan szilárd.

Nézzük csak meg Halder naplójában, milyen jelentéseket küldött a hírszerzés:

1940. július 22. Brauchitsch első becslései:

„A Szovjetunióknak 50—70 jó hadosztálya van.”¹¹

1940. július 24. Az OKH becslése: 141 hadosztály a Szovjetunió nyugati részében.¹²

1940. augusztus. Marcks tábornok előterjesztése: 147 hadosztály és dandár.¹³

Most vegyük elő újra Paulus visszaemlékezéseit. Amikor 1940 decemberében a vezérkarban hadijátékot szervezett a „Barbarossa”-hadművelet kapcsán, a vezérkarnak, az ő szavai szerint, a következő elképzelése volt a Vörös Hadseregéről:

„Feltételezéseink szerint az oroszok rendelkezésére álló erők a következők voltak (emlékezetből rekonstruálva): összesen 185 hadosztály, 50 páncélos- és gépesített dandár, ebből mintegy 20 hadosztály le van kötve a finn határon, mintegy 25 hadosztály a Távol-Keleten, 15 hadosztály pedig a Kaukázusban és Közép-Ázsiában. Ily módon az orosz—német frontra maradt 175 magasabbegység, nevezetesen 125 gyalogoshadosztály, 50 páncélos- és gépesített dandár.”¹⁴* Számoltak azzal, hogy a háború kitörése után 3 hónapon belül további 30—40 hadosztályt vetnek be — mind újonnan alakítottat, mind Oroszország más határaitól átvезényelteteket —, a háború kitörésétől számított hat hónapon belül pedig további 100 hadosztályt... Úgy számítottak, hogy a „vörösök teljes létszáma a háborús időszak alatt 2 millió 611 000 lesz”.

Amikor egyik beszélgetésünk alkalmával megemlítettem ezt a számot Georgij Konsztantyinovics Zsukovnak, a Szovjetunió marsalljának, ezen igen meglepődött:

— Kevesebb mint hárommillió? Ez nem lehet. Paulus nyilván tévedett. Elképzelhetetlen, hogy a németek azt hitték volna, hogy hárommilliónál kisebb létszámú ellenséggel találkozhatnak majd a fronton...

* A Paulus által emlékezetből rekonstruált becsléssel való összehasonlítás végett rámutatnánk arra, hogy a német vezérkar hírszerző osztálya 1941. január 29-én egy olyan becslést adott, amely szerint a Vörös Hadsereg teljes létszáma 100 gyalogoshadosztály, 32 lovashadosztály és 24 gépesített dandár. Feltételezték, hogy Nyugat-Oroszországban a háború kitörésekor 121 gyalogoshadosztály, 25 lovashadosztály és 31 gépesített dandár áll majd. Ez körülbelül meg is felel Paulus számadatainak.

Vajon csakugyan tévedett volna Paulus? Hiszen a hadosztályoknak az a száma, amelyet visszaemlékezései idézett részletében ad meg, nagyjából egyezett azokkal a becslésekkel, amelyekhez 1940—1941 telén a német vezérkar tartotta magát. Paulus 175 magasabbegységről beszélt (a leendő frontot illetően), a vezérkari dokumentumokban pedig 1941. január 29-re vonatkozólag 177 hadosztály szerepel. Ha figyelembe vesszük, hogy a tábornagy sok évvel később írta le jegyzeteit, ez a hiba igazán megbocsátható.

Most pedig vegyük szemügyre azt az adatot, amely Zsukov marsallt annyira meglepte. Abban a nagy összesítő dokumentumban, amelyet a német szárazföldi haderők vezérkara 1941. január 15-én állított össze és a hadosztálytörzsekig lemenőleg szétküldött, a Vörös Hadsereg létszámának ez a becsült adata szerepel. A Keleti Idegen Hadseregek Osztálya azt bizonygatta, hogy a Vörös Hadseregnek békeidőben 2 millió fő volt a létszáma, teljes mozgósítás esetén pedig 100 gyalogos- és 25 lovashadosztályt vonultathat fel a nyugati határokra. A leendő szovjet—német fronton harcoló csapatok maximális létszámát az osztály 4 millió főre becsülte, de azzal a fenntartással, hogy, véleménye szerint, a Szovjetunió nem hívhat be katonai szolgálatra elegendő embert, mivel „hiány mutatkozik szakképzett munkaerőben”.¹⁵ Paulus tehát nyilván nem tévedett, ha az OKH-nak az volt a véleménye, hogy a Vörös Hadsereg alig-alig szedhet össze 4 millió harcost, akkor egy hadjáratéknál, amelynek a háború első heteinek „gyakorlása” volt a célja, nyugodtan vehettek mintegy 3 millió embert.

Újra száraz adatokat kell elővennünk, amelyek hozzátartoznak egy vezérkar hétköznapi életéhez. Hiába, éppen ezekből a száraz adatokból adódott az a Hitlerre és birodalmára nézve végzetes ellentmondás, amely a „Barbarossa” hadászati elgondolásában jutott kifejezésre. A szovjet fegyveres erők teljes potenciáljának felmérésében a hitlerista vezérkar alaposan elszámította magát. Abból a feltevésből indultak ki, hogy a Vörös Hadsereg sikeres mozgósítás esetén összesen 3—4 millió harcosból álló hadosztályokat vethet be a harctéren. Valójában a Vörös Hadsereg létszáma már 1941. január 1-én 4,2 millió fő volt, 1941 júniusában pedig csaknem 5 millió fő.¹⁶

De folytassuk Halder adatainak elemzését. Míg 1940 decemберében a német vezérkar 175 hadosztályra becsülte leendő ellen-ségének erőit, a továbbiak során a hírszerzés adatai mind maga-sabbak lettek:

1941. január 28. — 177 hadosztály és dandár.¹⁷

1941. február 2. — 180 hadosztály és dandár, ebből a nyugati határon 155.¹⁸

1941. április 4. — 247 hadosztály és dandár.¹⁹

1941. június 21. — 213 hadosztály és dandár. Összlétszám 4,7 millió fő (a nyugati katonai körzetekben).²⁰

Ugyebár, érdekes kép: Brauchitsch első „hurrá”-becslésétől (50—75 jó hadosztály) a háború küszöbén nyilvánvalóan eltúl-zott becslésig! Mire következtethetünk ebből? Először: a néme-teknek nem volt eléggé mély felderítésük, nem ismerték tarta-lékainkat. Másodszor: a német hírszerzés becslései egy újabb vonással kiegészítik a „Barbarossa” kalandor elgondolásáról al-kotott általános képünket. Marcks tábornok jelentésétől a szov-jet hadosztályok száma a német jelentésekben a kétszeresére nőtt, míg a német erők létszáma a régi maradt. Halder és Brauchitsch olyan biztos volt a dolgában, hogy lehetségesnek tartotta 150 hadosztályukkal szétzúzni egy akár 2, akár 4 mil-liós létszámú hadsereget.

De ezek az általános becslések. Vegyük szemügyre a részleges becsléseket.

Például, ami a szovjet légierőt illeti, Hitlernek ebben határo-zott véleménye volt: félt tőle. Már a „Barbarossa-terv” első vál-tozataiban is találni utalásokat arra, hogy „el kell hárítani” a szovjet bombázások lehetőségét. Az OKH 1941. január 31-i utasí-tása hangsúlyozta, hogy „az eddiginél nagyobb mértékben kell számolni az orosz légierőnek a szárazföldi csapatok elleni tevé-kenységével”. Ha belepillantunk a „21. sz. utasítás” I. pontjába, ott ezt olvashatjuk: „Gyors üldözésben . . . el kell érni egy olyan vonalat, ahonnan az orosz légierő német birodalmi területeket már nem támadhat.”²¹

Hogy értendő ez? Minden jel arra vall, hogy a szovjet légierő-vel a spanyol égen való találkozás eléggé kellemetlen emlékeket hagyott a németekben. Eszükbe jutottak a kijevi katonai körzet-ben 1935-ben rendezett gyakorlatok is, amelyeken jelentős erők

hajtottak végre légideszantot. Berlinben gondosan figyelemmel kísérték, milyen új repülőgépek jelennek meg fegyveres erőink fegyverzetében. Úgy látszik, ez volt az egyik oka annak, hogy a „Barbarossa-hadművelet” előkészítésére irányuló intézkedések komplexumába bevették a határ menti övezet gondos légi fényképezésének a programját, amelynek az volt a célja, hogy felderítsék a szovjet légierő elhelyezkedését, és oda mérjék az első csapásokat. Lám, hogyan írja le ezt a programot dr. Paul Schmidt, Ribbentrop hivatalának akkori sajtófőnöke.

„Minthogy az oroszok szinte áthághatatlan akadályokat gördítettek a »közönséges« kémkedés útjába, a német hadvezetésnek csak egy olyan eszköz maradt, amelyet 20 évvel később, napjainkban, az amerikaiak is alkalmaztak. A nagy magasságból végzett titkos légi felderítésre gondolok. Az a módszer, amelynek segítségével az amerikaiak próbáltak nagy magasságban szálló U—2 típusú repülőgépekkel kémkedni a Szovjetunió ellen, nem volt amerikai találmány. Az amerikaiak előtt sikeresen alkalmazta ezt a módszert Hitler. Ez az érdekes fejezet eddig kevésbé ismert, mert az erre vonatkozó adatokat amerikai titkos levéltárakban őrzik. Az is feltételezhető, hogy éppen ezeknek a dokumentumoknak a tanulmányozása adta az ötletet az U—2-esek bevetéséhez.

1940 októberében Rowel, aki akkor alezredes volt, Hitlertől szigorúan bizalmas személyi parancsot kapott: „Alakítson felderítő kötelékeket, amelyek nagy magasságból fényképezhetnék Oroszország nyugati részét. A magasságnak akkorának kell lennie, hogy az oroszok semmit se vegyenek észre. A fényképezés befejezésének határideje: 1941. június 15.”

Különböző repülőgépgyártó cégek sürgősen hozzáláttak speciális repülőgépek kifejlesztéséhez. A repülőgépeket hermetikusan zárt fülkékkel, speciális motorokkal, speciális fényképező berendezésekkel látták el.

A tél vége felé kezdték meg titkos repüléseiket Rowel századai. Az első raj Kelet-Poroszország tavairól szállt fel, és a belorusz területeket derítette fel. Ezek speciális motorokkal felszerelt Heinkel—111 típusú gépek voltak. A második raj Insterburg (Csernyahovszk) támaszpontjáról szállt fel és a balti államok fölött működött (egészen az Ilmeny-tóig). Ebben az irányban

DO—215 és B—2 típusú gépek repültek. A Fekete-tenger partvidékétől északra repült a harmadik raj, amelynek támaszpontja Bukarest volt . . .!”²²

A hírszerzés tehát arca veritékével dolgozott . . .

MIÉRT SZÁMÍTOTTÁK EL MAGUKAT?

Ha elemezzük a német hírszerző szolgálat által a hadvezetésnek szállított adatokat, azt látjuk, hogy ezek két elemből tevődnek össze, s ezek a következők:

a) Információ a szovjet határ menti körzetekben álló csapatokról. Ez viszonylag gazdag volt, mivel az új államhatár, amelyet a szovjet csapatok 1939 szeptemberében foglaltak el, már nem volt olyan áthatolhatatlan az ellenséges felderítés számára, az egykori burzsoá államok területén pedig Canaris és Schellenberg jelentős ügynökséggel rendelkezett. Ennek eredményeképpen a német felderítési adatok itt nagyjából egyeztek a valósággal.*

b) Információ a Szovjetunió tartalékairól és hadigazdasági potenciáljáról, valamint fegyveres erőiről. Ebben a tekintetben a német hírszerzés és a legfelsőbb hadvezetés találgatásokra kényszerült, sőt a náci ideológia rabja maradt, amely a szocialista rendszer belső erejének még a gondolatát sem tűrte meg.

S mi lett az eredménye ennek? Az a szilárd meggyőződés alakult ki, hogy a Szovjetunió egykettőre összeomlik. Ez a meggyőződés határozta meg a német politikai és katonai vezetés minden lépését a Szovjetunió elleni támadás előtt. S ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell még valamit: Hitler és a vezérkar nagyon hasonló álláspontot képviselt. A háború után olyan látszatot pró-

* De ezek az adatok is bizonyos fokig hiányosak voltak. 1941 júniusában például a német vezérkar úgy tudta, hogy a határon áll (északról délre menet) a 8., a 11., a 3., a 10., a 4., az 5., a 6., a 16. és a 2. szovjet hadsereg. Valójában a 2. hadsereg egyáltalán nem is létezett, de ott volt a 12. hadsereg, a 16. hadsereg helyett a 26. hadsereg állt ott. A németek nem tudtak arról, hogy van egy második lépcső a 13. és a 19. hadseregből, s hogy a belső körzetekből folyik a 22., a 20. és a 16. hadsereg felvonultatása.²³

báltkak kelteni, hogy a tábornokok mindenre figyelmeztették Hitlert, de Hitler nem hallgatott rájuk. Még Wilhelm Keitel is azt bizonygatta, hogy összeállított egy ilyen memorandumot. Csak az a baj, hogy semmiféle ilyen emlékirat nem maradt fenn. Egy olyan jól tájékozott ember pedig, mint Walter Schellenberg SS-Brigadeführer memoárjaiban ezt írja: „A vezérkarnak az volt a véleménye, hogy csapatokban, technikai felszerelésben és katonai vezetésben olyan nagy a fölényünk, hogy a koncentrált hadjárat 10 hét alatt befejezhető.”²⁴

Keitelről, aki állítólag a szovjet erőre figyelmeztető emlékiratokat fabrikált, az idézett „memoáriró” megállapítja: „Keitelnek az volt a véleménye, hogy a Führer által tervezett intézkedések olyan hatékonyak, hogy a szovjet rendszer óhatatlanul összeroppan.”²⁵

Mire épült hát Hitler és tábornoki kara „ítéleteinek” vagy pontosabban „balítéleteinek” rendszere? A válasznak nemcsak hadtörténeti jelentősége van, Hitler korántsem volt az első és nem is az utolsó olyan politikus, aki élete céljául tűzte ki a szovjet állam megsemmisítését.

A „balítéletek” rendszerének első és legalapvetőbb eleme annak a tagadása volt, hogy a szovjet állam, mint olyan, életképes. Kifejezésre jutott ez az „agyaglábu óriás” szomorú híru formulájában, amelyet Hitler és szekértolói unos-untalan ismételgettek.

Azt a meggyőződésüket, hogy a szovjet rendszer és az orosz ember nem teljes értékű, Hitler és a vele egyívásúak átvitték a Vörös Hadseregbe és a szovjet állam védelmi képességére is. Az OKW 1940 októberében egy jelentést készített a Szovjetunió katonai potenciáljáról, s ennek az volt az alapgondolata, hogy a hadiipar 75 százaléka Oroszország európai részében van. Elegendő ezt elfoglalni, s meg is szűnik az orosz ellenállás. Ráadásul a hírszerzés, Schellenberg vallomása szerint, rendületlenül azt hajtogatta, hogy Moszkvától keletre a vasútvonalak egypályásak (alapvető tévedés) és hogy az oroszok ezért nem tudják kellő ütemben utánszállítani a csapatokat és a fegyverzetet.²⁶

Ezen az alapon Hitler arra a szilárd meggyőződésre jutott, hogy szét kell zúzni a Vörös Hadsereg élő erejének zömét, el kell foglalni Moszkvát, Leningrádot és a Donyec-medencét, s az „oro-

szok kapitulálnak”. Ami pedig a szovjet hadiiparnak a Keletre való áttelepítését illeti, ezzel a lehetőséggel Hitler egyáltalán nem is számolt.

Ma viszont azok, akik utólag igazolni próbálják a német vezérkart, azt bizonygatják, hogy „figyelmeztették Hitlert az oroszok erejére”. A dokumentumok elemzése éppen az ellenkezőjét mutatja. A német hírszerzők egyre azt sugallták Hitlernek, hogy a Szovjetunió nagy ország ugyan, de hadserege korántsem olyan erős... A legjobb bizonyíték erre az OKH egy, 1941. január 15-én összeállított dokumentuma, amelynek címe: „A Szovjetunió háborús védelmi ereje”.²⁷ Ebben megállapítják például, hogy a Szovjetuniónak „lehetősége volna” 11—12 millió ember mozgósítására, de nyomban azzal a fenntartással élnek, hogy ekkora embertartalékokat a Szovjetunió mégsem mozgósíthat, mert, először is, nagy a hiány szakképzett munkaerőben, és, másodszor, aligha tudna ilyen sok embert megfelelő fegyverzetrel felszerelni.

Még szkeptikusabban ítélték meg a vezérkarban a Szovjetunió hadiiparának a lehetőségeit. Megállapították ugyan, hogy a hadiipar az utóbbi időben fejlődik és hogy lépések történnek a hadiiparnak az Urálba és az Urálon túlra való áthelyezésére, de ugyanakkor a vezérkar egyik dokumentumában utalnak például arra, hogy az Urálnak a Szovjetunió európai részétől való elvá-gásához elegendő a Volga négy hídjának a lerombolása. Igen szkeptikus volt a hadiipar általános értékelése az 1941. január 15-i jelentésben is: a jelentés szerzői megállapították, hogy az egész szovjet ipar szakemberhiányban szenved, amióta a külföldi szakembereket hazamenesztették.

Mi is a gyökere annak, hogy ennyire lebecsülték a szovjet ipar, a szovjet hadigazdasági potenciál erejét? Miért alkottak olyan felületes ítéleteket a német vezérkarban a szovjet ipar lehetőségeit illetően?

Ennek gyökere mindenekelőtt az, hogy nem mérték fel objektíven a tényeket. A tények azt mutatják, hogy 1928-tól kezdve, amikor az évi vas- és acéltermelés 3—4 millió tonna volt, a Szovjetunió gyors léptekkel felzárkózott az ipari nagyhatalmak mellé. 1929-ben megkezdődött az első ötéves terv, 1932-ben a második [ez 1933—1937-re szólt — *a szerk.*], abban az időszakban pedig,

amikor a „Barbarossa-hadművelet” tervezése és kidolgozása folyt, a Szovjetunió népei már a harmadik ötéves terv végrehajtásán munkálkodtak.

A harmincas években az óriási méretű országban példátlan ütemű iparosítás ment végbe, s az ország a gépesített nagyüzemű mezőgazdaság országává alakult át. A második ötéves terv éveiben például 4500 új iparvállalatot építettek fel és helyeztek üzembe, s a beruházás jellegű építkezésekre az első ötéves tervidőszak 65 milliárd rubeljével szemben 148 milliárdot fordítottak. 1937-ben az ipari termelésnek több mint 80 százalékát új vagy teljesen újjáalakított gyárak adták. Az egész ipar bruttó termelése a második ötéves tervidőszak utolsó éveiben 1932-höz viszonyítva a kétszeresére, 1929-hez viszonyítva pedig csaknem a négyszeresére nőtt. S ez a fejlődési ütem megmaradt a harmadik ötéves tervidőszak elején is. Ennek megfelelően nőtt a honvédelmi ipar termelése is. Míg 1932—1934-ben évente átlagban 2500 repülőgépet, 3300 harckocsit és 3700 löveget gyártottak, 1935—1937-ben az átlagos évi termelés már 3578 repülőgép, 3139 harckocsi és 5000 löveg volt.²⁸

Ezzel párhuzamosan hatalmas arányú kulturális forradalom ment végbe. A hajdan írástudatlan Oroszországban nemcsak általánossá vált az írni-olvasni tudás, hanem emellett az ország igen jelentős tudományos-technikai eredményeket is elért, amelyek a tudományos-technikai haladás élvonalába helyezték. A szovjet tudomány eredményeit egyébként Berlinben is jól ismerték, mivel a német tudósok még a rapallói egyezmény utáni idők óta szoros, baráti kapcsolatokat tartottak fenn országunkkal. A Szovjetunió Németország számára nem volt „terra incognita”, jól ismerték a német értelmiség képviselői, professzorok és írók. A Szovjetunióba nemcsak hírszerzők jártak. Igen vendégszerető fogadtatásban részesültek munkások, írók, a német politikai élet balszárnyának a képviselői. Csakhogy őket nem hallgatták meg azok, akik a „Barbarossát” kiötlötték.

Persze azt nem állíthatjuk, hogy az OKH-ban teljesen kihagyták a számításból a szovjet hadiipart. Mindamellett, először is, lehetőségeit a ténylegeseknél jóval kisebbekre becsülték, másodszor, azt hitték, hogy csak a nyugati minták utánzására épül, harmadszor, a német hírszerzők hitegető jelentéseinek hatására

az a vélemény alakult ki, hogy a Szovjetunió hadiiparában és az egész szovjet iparban nincs elegendő hazai szakember, s negyedszer, feltételezték, hogy a német előnyomulás gyorsasága következtében a Szovjetunió a legrövidebb időn belül elveszti alapvető bázisait és nem tudja majd kellő mértékben ellátni iparát. Erre a következtetésre szám adatok alapján jutott az OKH.

A szám adatok csakugyan nem kedveztek országunknak. 1940-ben a Szovjetunió 153 millió tonna szenet, 18 millió tonna acélt és 31 millió tonna kőolajat termelt. Ugyanakkor a tulajdonképpeni Németország termelése (az 1937-es határok közt) 252 millió tonna szén, 19 millió tonna acél és 1 millió tonna kőolaj volt. Ám ha hozzá vesszük a megszállt és csatlós országok termelését, ezek a számok szénből 391 millió tonnára, acélból 30 millió tonnára és kőolajból 7 millió tonnára emelkedtek. Ily módon a fő mutatószámok nem a Szovjetunióknak kedveztek — leszámítva a kőolajtermelést, de ezt Németország, mellesleg, igen fejlett szintetikus üzemanyaggyártással kompenzálta. A német vezérkarban végzett számítások amellet t azt is mutatták, hogy a szovjet ipar legfőbb központjai az ország nyugati részében helyezkednek el, s így már a háború első szakasza után nem termelhetnek a Vörös Hadsereg számára.

A történelem megmutatta, mennyire alaptalanok voltak mindezek a számítások. A Szovjetunió ipari potenciálja nemcsak puszt a számokból állt. Ennek az axiómáknak egyik legfőbb bizonyítéka az iparnak — a többi között a hadiiparnak — a példátlan arányú áttelepítése a Szovjetunió nyugati részéből a keleti részébe. A nyugati hadtudomány egyáltalán nem tartotta lehetségesnek azt, hogy az ilyen áttelepítést csak valamelyest is jelentős méretekben végrehajtsuk. Sikorski tábornoknak, Lengyelország egykori hadügyminiszterének például az volt a véleménye, hogy „nagy városok teljes evakuálása vagy akár csak részleges evakuálása is megvalósíthatatlan. A nagyobb arányú evakuálás gátolja a csapatok gyors mozgósítását és összpontosítását, emellet t teljesen megbontja a nemzet normális életét, jelentősen gyengíti ellenálló erejét a háború idején”.²⁹ Így írt tehát „A leendő háborúról” című könyvében. Amikor a „leendő háború” kitört, kiderült, hogy Sikorski tézisei saját országára vonatkoztathatók, de nem állnak a Szovjetunióra.

A szovjet tervgazdaság plusz a hazáját védő nép rendkívüli energiája és hazafisága lehetővé tette óriási mennyiségű technikai eszköz és ember áttelepítését. Több mint 1360 nagyüzem települt át új körzetekbe. A szovjet vasútvonalakon a háború kitörésétől 1941 végéig csaknem 1,5 millió vagon evakuált rakományt szállítottak el, és több mint 10 millió embert vittek a mögöttes területekre. Ez, persze, nem volt könnyű feladat. A szovjet iparnak haditermelésre való átállása egészében csak 1942-re fejeződött be, s csak ekkor kezdtek a hadiüzemek teljes kapacitással dolgozni.³⁰

Hadd idézzek még néhány adatot. 1941-ben a Szovjetunió iparának össztermelése az 1940-es termelés 98 százalékának felelt meg — noha az ország jelentős területeket veszített el! Igaz, hogy 1941 novemberében és decemberében a szovjet ipar 50 százalékkal kevesebbet termelt, mint 1940 hasonló hónapjaiban. Ám ezek után megindult az állandó növekedés, amely a Szovjetunió ipari erejének helyreállításához vezetett. Az összesített adatok azt mutatják, hogy az egész háború alatt a szovjet hadiipar 489 000 különböző kaliberű tüzérségi löveget, 136 800 repülőgépet, 102 500 harckocsit és önjáró löveget gyártott. Összehasonlításképpen hadd mondjam meg, hogy ez alatt az idő alatt a Szovjetunió szövetségeseitől 9600 löveget, 18 700 repülőgépet és 10 800 harckocsit kapott. Ezek szerint a szövetségeseik szállítmányai tüzérségi lövegekben alig 2 százalékát, repülőgépekben mintegy 12 százalékát és harckocsiban 10 százalékát alkották a harceszközök ama teljes mennyiségének, amelyet a Vörös Hadsereg a háború alatt kapott.³¹

„A Szovjetunió fejlődése 1938-tól 1941 első feléig olyan viszonyok között ment végbe, amikor egyre fokozódott az imperialista agresszió veszélye — állapították meg „A Szovjetunió Kommunista Pártjának története” szerzői. — A párt látta, milyen veszélyt jelent a fasiszta államok politikája, s lépéseket tett az ország védelmi erejének növelésére. A párt Központi Bizottsága és a kormány fontos intézkedéseket foganatosított a hadiipari bázis fejlesztése, a hadiipar munkájának olyan átszervezése céljából, amely számol az egyre fenyegetőbb háborús veszéllyel, intézkedéseket tett a fegyveres erők harckészültségének fokozására. Ám

az ország védelmével kapcsolatos egyes kérdéseket mégsem sikerült megoldani.

Egészében véve azonban a szovjet állam a párt által végzett munka eredményeképpen rendelkezett a szocializmus vívmányainak védelméhez szükséges hatalmas katonai erővel. A Szovjetunió gazdasági és katonai erejének növekedése, a Kommunista Párt vezetése, a nép társadalmi és erkölcsi-politikai egysége, a szovjet hazafiság — mindmegannyi olyan tényező, amelynek az imperializmussal való katonai összecsapás esetén biztosítania kellett a szocialista ország győzelmét.”³²

... S milyen összesített értékelésre jutott a Vörös Hadsereget illetően a náci vezérkar? Érdekes, hogy az értékelés állandóan változott. 1939 januárjában a német vezérkar elismerte, hogy a Vörös Hadsereg „hatalmas eszköz”³³ és képes megoldani országa védelmét, de 8 hónappal később — 1939 augusztusában — ez utóbbi következtetés már hiányzik, és a Vörös Hadsereg pozitívumainak elismerése helyett a szovjet parancsnoki állomány gyengeségét emelik ki.

Berlinben, természetesen, gondosan regisztrálták mindazokat az intézkedéseket, amelyeket a szovjet kormány és a párt a Szovjetunió védelmi képességének erősítése céljából tett. Figyelemmel kísértek minden újdonságot, amely a szovjet—finn háború után bevetésre került. Ennek ellenére a háború megindítása előtt a Vörös Hadseregről adott általános értékelés arra szorítkozott, hogy az átszervezést szolgáló intézkedések nem hozzák meg a kellő eredményeket.

A vezérkar vezetőinek bele kellett oltaniuk a háborúba küldendő német tisztekbe és katonákba azt a meggyőződést, hogy a szovjet állam és a Vörös Hadsereg olyan állapotban van, amelynek tulajdonképpen már csak egyetlen lökés kell, és nyomban összeomlik.

Azt mondják, hogy még az őrületben is van bizonyos rendszer. Volt bizonyos rendszer a náci politikai vezetés nézeteiben is, a német vezérkarnak a szovjet fegyveres erőkről vallott nézeteiben is. Ennek alapja az antikommunizmus volt. A náci hírszerzőket és politikusokat is ugyanaz a vakság jellemezte, amelynél fogva Hoffmann tábornok 1918-ban abban reménykedett, hogy egyetlen zászlóaljjal végigvonulhat Berlintől Moszkváig.

Ebből a szempontból nem volt kivétel Oroszországnak és az orosz nyelvnek egy olyan kitűnő ismerője sem, mint Köstring tábornok, akihez Berlinben oly nagy reményeket fűztek. Német tábornoki mundérban is a tulai földbirtokos fia maradt. A Szovjetunióban — különösen a mezőgazdaságban — végbement jelentős változásokat mind kizárólag a szovjethatalom újabb nehézségei szempontjából vizsgálta. Még azokban a pillanatokban is, amikor a tábornok tapasztalt szemével látta a Szovjetunióban végbement pozitív változásokat, lélekben tulai földbirtokos maradt, és ezeket csupán a véletlennek tulajdonította.

Persze, aki összekeveri a véletlent és a szükségszerűt, csúnya tévedésekbe esik. S éppen ez történt a német hírszerzéssel is. A német vezérkar és az egész német nácizmus sarkalatos balítélete abban rejlett, hogy nem értették meg, nem akarták és nem tudták megérteni a szovjet rendszer lényegét, a szovjet embert. Rendkívül érdekes megfigyelni Köstring jelentéseiben, milyen gondosan választotta külön a tapasztalt hírszerző az „orosz” fogalmát a „szovjet” fogalmától. Az orosz ember Köstring szemében igen derék ember volt, s a földbirtokos-tábornok hajlott arra, hogy a legjobb tulajdonságokkal felruházza. A kommunista ideológiát viszont szörnyűséges valaminek és a nagy Szovjetunió állampolgárától különállónak tartotta. Mindenesetre ezt próbálta elhíttetni főnökeivel, s „elégedetlenek millióiról” írt, akiket a Vörös Hadsereg soraiban vélt megtalálni. Könnyű szívvel kimondta, hogy az összes (!) ukránok, örmények, grúzok, azerbajdzsánok és más kaukázusi népeknek a képviselői a Vörös Hadsereg soraiban „megbízhatatlanok”, és így potenciális szövetségei Hitlernek.

Ebből adódott az az abszurd és hiú remény, hogy a hitlerista seregek megindulása napján az orosz ember felkel a szovjet ember ellen. Jelentős mértékben éppen erre építettek Berlinben. S mint fentebb már láttuk, nemcsak a legvadabb nácik számítottak erre, hanem a tábornokok is: a „Lossberg-tanulmányban” a szerző Canaris tengernagy által szervezett „ukrajnai felkelésre” spekulál. Hogy milyen messzire mentek ebben a vakságukban, az kitűnik a német vezérkar egész sor olyan dokumentumából, amelyben komolyan foglalkoztak azzal a gondolattal, hogy Leningrádot éppen azáltal veszik majd be, hogy a bekerített város

lakossága . . . fellázad. Nehezebb volna elképzelni is ennél gyalázkodóbb és badarabb feltevést, márpedig éppen ezt tartalmazta a vezérkar 1942. január 2-i hivatalos szakvéleménye!

Abban, hogy a német vezérkar ennyire helytelenül ítélte meg a Szovjetuniót, sok minden közrejátszott: a náci fanatizmus is, a porosz tábornokok vaskalapossága is, a hagyományos antikommunizmus is, amelyet az 1918-as német intervenciósoktól kaptak örökbe. Megvolt minden, csak a tények objektív értékelése hiányzott. Nem értették meg, milyen belső erő rejlik egy olyan népben, amely megdöntötte kizsákmányolóit, és megkezdte az új társadalom építését. Az ilyen nép belső potenciálját nem lehetett csupán a meglevő hadosztályok száma és a megtermelt acél tonnái alapján megítélni. A számadatokat ismerhették a németek, csakhogy ezek a számadatok figyelmen kívül hagyták a mögöttük álló embereket, akik mindenre képesek, csakhogy megvédjék hazájukat, a győzelmes szocializmus országát.

Ám az ilyen tévedések nemcsak Köstring tábornokra és harcostársaira jellemzők — fellelhetők ezek mind a mai napig. Már a háború után nagy port vert fel az orosz kérdések ismert nyugatnémet „szakértőjének”, Klaus Mehnertnek „Der Sowjetmensch” (A szovjet ember) című könyve. Mehnert sokban hasonlított Köstringre. Míg a tábornok egy tulai földbirtokosnak a fia volt, Mehnert a moszkvai Einem gyár hajdani tulajdonosának az unokája. Kitűnően beszélt oroszul, de keveset értett meg a szovjet életből. Éppen ezért Klaus Mehnert azt bizonygatta könyvében, hogy a szovjet embernek semmi köze a kommunista ideológiához, hogy az utóbbit kívülről vitték be, hogy a „szovjet ember” egyáltalában nem vezett még el a Nyugat számára — amennyiben orosz maradt és nem vált kommunistává. Könyvében Mehnert eléggé leplezetlen formában ezt ajánlja: a Nyugat mentse meg az orosz embert, szabadítsa fel a kommunizmus alól, s az oroszok kimondhatatlan hálásak lesznek ezért. Mehnert könyve nyugodtan akár 1940-ben is megjelenhetett volna, s ez sokkal logikusabb is lett volna. Csakhogy a második világháború után jelent meg — azután, hogy az egész világ meggyőződött a szovjet rendszer szilárdságáról, a szovjet ember erejéről és állhatatosságáról.

Mi tagadás, Nyugaton még ma is szép számmal találhatók sze-

mélyiségek, akik olyan illúziókban ringatják magukat, hogy a szovjet rendszer gyenge. Az egyikük Alexander Seversky, az ismert amerikai repülőgép-konstruktőr (mellesleg orosz származású) „America: Too Young to Die” (Amerika túlságosan fiatal ahhoz, hogy meghaljon) című könyvében, amelyet 1960-ban írt, új módszert talált a vigasztalhatatlanok megvigasztalására. Ahhoz hasonlóan, ahogy a német vezérkar 1940-ben úgy vélte, hogy a szovjet hadiipar kizárólag a nyugati ipar kopírozásával foglalkozik, Seversky felfedte a második világháború utáni szovjet sikerek „titkát”. Ezt írta: „Oroszország nem saját népének a műve, s ez a nép nem saját kezével tört utat magának.” Seversky magyarázataiból kitűnik, hogy „Oroszország ipari erejének rohamos növekedése . . . nem a kommunizmusnak köszönhető . . . Bár világszerte emberek százmilliói, kétségtelenül Oroszország ragyogó sikerei láttán, a kommunizmus felé húznak, ez utóbbi lényegében csak másodrendű tényezője az orosz katonai és tudományos haladásnak.” Hát akkor miféle tényezőnek köszönhetőek „Oroszország ragyogó sikerei”? Mister Seversky a kis üzletember magabiztosságával, kinyilatkoztatja: „A Szovjetunió nem ért volna el semmiféle sikereket . . . ha nincs az amerikai gazdasági segítség, ha nincsenek, a többi között, az amerikai mérnökök, akik segítséget nyújtottak az első ötéves terv gyárainak építésében.” Kiderül tehát, hogy éppen az amerikaiak rakták le az alapját a szovjet ipar lendületes fejlődésének.

Végezetül Seversky színlelt felháborodással megállapítja: „Az orosz metamorfózis történelmi anomália. Ez nem ismétlődhet meg sehol másutt.” Lám, most már kiderül, mitől is fél Seversky! Egyébként, 1941-ben Hitler is ugyanettől félt. Éppen ezért akarta az egész világnak bebizonyítani, hogy a szovjet állam történelmi anomália, eltérés a normáltól, hogy csak meg kell indítani a Wehrmacht hadosztályait, s az anomália nyomban megszűnik, az egész világ pedig nyugodtan haladhat tovább azon az úton, amelyen 1917 előtt járt . . .

A második világháború eseményei nagyon is meggyőzően bebizonyították, hogy egészen más volt akkor az anomália, nevezetesen a náci rezsim felbukkanása, amely aztán az egész haladó emberiség erőfeszítései nyomán 1945-ben el is tűnt a föld szí-

néről. Anomália volt a történelem progresszív fejlődésének megállításaért tett kísérlet.

De térjünk vissza a „Barbarossá”-hoz, s vizsgáljuk meg még egy elemét az ellenség értékelésére kialakult német rendszernek. Arról van szó, hogy a német katonai felderítés, amely hibák tömkelegét követte el, ezúttal észrevette, hogy a Vörös Hadsereg 1939-től kezdve gyors ütemben korszerűsíti fegyverzetét, javítja a harci kiképzést, erősíti a parancsnoki gárdát, levonja a következtetéseket az 1939—1940-es téli háborúból. 1940. szeptember 3-án például Moszkvából Berlínbe érkezett régi ismerősünk, Ernst Köstring tábornok. A következőket jelentette Haldernek: „A hadsereg a fellendülés stádiumában van. De szüksége van még négy évre, hogy elérje régi színvonalát.”³⁴

A hírszerzők idegeskedtek, Köstring beszámolt arról, hogy a hírszerző munka milyen nehézségekbe ütközik „a GPU-ellenőrzés miatt”.³⁵ December 5-én Hitler nyugtatgatni próbálta Haldert: „Az oroszok, akár csak a franciák is, rosszabbul vannak felfegyverkezve, mint mi. Kevesebb a korszerű tábori ütegük; minden egyéb pedig a régi lekopírozott anyagi felszerelés. III. típusú harckocsink 5 cm-es ágyújával (tavaszra 1500 darabunk lesz belőle) kétségtelen fölényt biztosít majd nekünk. Az orosz harckocsik tömegének gyenge a páncélja. Az orosz ember nem teljes értékű. A hadseregnek nincsenek parancsnokai. A hadsereg belső átorientálása tavaszra nem fejeződik még be. Mi tavaszra a legjobb vezetéssel, anyagi felszereléssel, csapatokkal rendelkezünk majd — az oroszok pedig a mélypontra jutnak.”³⁶

Mindemellett Hitlert és az egész német legfelső hadvezetést már mardosta a kétely fullánkja. Február 3-án Halder ezt jelentette a Führernek a Vörös Hadseregről: „A harckocsik teljes száma (gyalogoshadosztályok plusz gyors magasabbegységek) igen magas (10 000 harckocsi 3500 némettel szemben), de ezek a harckocsik többségükben, nyilván, csekély értékűek. Ennek ellenére számolni kell meglepetésekkel.” Ez után a jelentés után Hitler hirtelen megváltoztatta véleményét az orosz harckocsizó csapatokról. Felhívta Halder figyelmét arra, hogy ezek „tekintélyesek”, hogy vannak közöttük „óriási típusok”, számukat tekintve pedig ezek az erők „a legnagyobbak a világon”.³⁷

Jelentéseket küldtek Hitlernek a légierőről is. Köstring helyet-

tese, Krebs ezt jelentette Moszkvából: „Az új fegyverzettel való felszerelés teljes gőzzel folyik. Van új vadászrepülőgép. Van új távolbombázó.”³⁸ Ez különös hatást váltott ki. Hitler gondolkodni kezdett: egyszerre csak arra a megállapításra jutott, hogy a Vörös Hadsereg „realizálni fogja azokat a helyes következtetéseket, amelyeket az utóbbi időben leszűrt”.³⁹ Sok volt a kétely, de ezeket a már annyiszor idézett Köstring igyekezett eloszlatni. 1941. május 8-án, a háború küszöbén, újra ezt jelentette: „A szovjet hadsereg jelentéktelen mértékben javult. A parancsnoki állomány nem kielégítő.”⁴⁰ Ily módon a támadás időpontját igen konkrétan választották meg: számba véve azt, hogy a Vörös Hadsereg az új fegyverzettel való felszerelésnek és a parancsnoki állomány erősítésének a stádiumában van, hogy ez a folyamat még nem fejeződött be.

Ám nem minden múltott csupán a támadás időpontjának megválasztásán. A legdöntőbb a sarkalatos katonapolitikai balítélet volt. A háború menete teljes mértékben bebizonyította, hogy a német vezérkar 1941. június 22. előtti becsléseibe nem valamilyen másodrendű számítási hiba csúszott, hanem hogy a hitlerista hadászok összes akkori prognózisait valamilyen szerves fogypatékosság jellemezte, nevezetesen az, hogy figyelmen kívül hagyták a szovjet rendszer erejét, a szovjet fegyveres erők erejét, s ezzel kapcsolatban túlbecsülték a Wehrmacht lehetőségeit.

Ez utóbbi korántsem valamiféle eredeti sajátossága a hitleri hadsereg tábornokainak. Saját erejének gőgös és kérkedő túlbecsülése mindig is jellemző vonása volt a porosz katonai iskolának, s ezúttal ezt csak megsokszorozta az a fanatikus és vad gyűlölet, amelyet az imperialista náci rezsim urainak tábornoki kara minden haladóval, a kommunizmussal és elsősorban a Szovjetunióval szemben táplált.

A szovjet rendszerről 1941 előtt adott értékelések kalandorsága törvényszerűen vezetett el a Wehrmacht 1945. májusi összeomlásához. Ám a balítéletek stratégiájának megvolt a maga belső logikája, amely nem volt mindig teljesen egyértelmű. A háború első szakaszában, mondjuk a moszkvai csatáig, az események látható menete még nem tette szükségessé, hogy a számítási hibákat észrevegye az, aki nem akarta őket észrevenni. Ám idővel az 1941. június 22. előtt elkövetett kétségtelen számítási hi-

bák megsokszorozódtak és kifejezésre jutottak a június 22. után elkövetett számítási hibák roppant tömegében.

Ha újra elővesszük Franz Halder naplóját és hétről hétre, hónapról hónapra végiglapozzuk, feltűnik, hogy mind erőteljesebben jelentkezik az érthetetlen kérdés: honnan vannak az oroszoknak újabb erőik? Honnan érkeznek az erősítések? Miért erősödik váratlanul az ellenállás? Ezeket a kérdéseket nemcsak Halder tette fel. Ám a német felderítés nem tudott rájuk válaszolni.

Valahányszor a háború döntő fordulópontjához ért, a német hírszerzés mindig csődöt mondott. A zsákmányolt okmányok elemzése alapján kitűnt, hogy sem von Bock vezértábornagy törzsében, aki 1941. október 2-án megindította a döntő támadást Moszkva ellen, sem a szárazföldi haderő hírszerzési osztályán, sem az OKW-ban nem számítottak arra, hogy a szovjet hadsereg 1941 decemberében ellentámadásba mehet át. Vegyünk csak két részletet az „érdekelt személyek” megnyilatkozásaiból — két olyan részletet, amely, mint mondani szokták, önmagáért beszél:

Hitler (1941. október 3.): „Az ellenséget letiportuk, és soha többé nem áll lábra.”⁴¹

Halder (november 23.): „Oroszország katonai ereje nem jelent többé veszélyt . . . Az ellenséget szétzúztuk . . .”⁴²

1941. december 6-án a „szétzúzott” ellenség, amely „nem jelent többé veszélyt”, olyan csapást mér von Bockra, amely nemcsak a tábornagnak a posztjába került, hanem a német csapatokat is örökre visszavetette Moszkvától. Akkora csapás volt ez, hogy a Wehrmacht már nem is heverte ki többé!

Ez történt 1941-ben. De vajon más volt-e a helyzet a háború későbbi szakaszaiban? Elegendő, ha annyit mondok, hogy például a szovjet csapatok 1942. november 19-én megindult történelmi jelentőségű ellentámadását szintén nem jelezte előre a német felderítés. Amikor 1945 nyarán kihallgatták Jodl vezérezredest, a saját szájából hallottam azt a keserű beismerést, hogy a hitleri Németország főparancsnokságának vezérkarát teljesen váratlanul érte ez a szovjet támadás . . .

Tehát balítéletek, balítéletek, balítéletek. Mindmegannyi láncszeme ez annak a láncnak, melyet teljes joggal a balítéletek stratégiájának nevezhetünk — olyan stratégiának, amely valóban immanens sajátossága volt a hitleri katonai és politikai ve-

zetésnek. Persze a hitleri hadigépezet kolosszális ereje, a fasiszta Németország által 1941-ig gyűjtött gazdag tapasztalat, a náciizmus csizmája alatt nyögő szinte egész Európa egyesített potenciálja olyan helyzetbe hozta a német fegyveres erőket, hogy a balítéletek az első időkben nem mutatkoztak meg annyira szembeötlő formában. Am hónapról hónapra, évről évre ez az átmeneti fölény lassanként megszűnt, s érvényre jutottak az alapvető tartós tényezők.

A küszöbön

MI VÉGETT REPÜLT ANGLIÁBA HESS?

A háborús előkészületek tehát befejeződtek. Minden hét közelebb hozta a vezérkarban kidolgozott grafikon teljesítését: működésbe hozták azt a „pokolgépet”, amelyet a náci párt, a német monopóliumok és a német hadvezetés közös erőfeszítéseivel konstruáltak meg. Ennek ellenére kénytelenek vagyunk egy kis időre elállni a háborús előkészületek folyamatának elemzésétől, mert az események időrendjében most egy olyan epizód következik, amelyet semmiképpen sem hagyhatunk ki a „Barbarossa”-hadművelet előkészítésének történetéből. Rudolf Hess Reichsleiternek, a Führer helyettesének angliai útjáról van szó, amelyet 1941. május 10-én, vagyis közvetlenül a hitlerista Németország által a Szovjetunió ellen indított támadás előtt hajtott végre.

Hess repülőútjával igen gazdag történelmi irodalom foglalkozik. Ennek ellenére mind a mai napig sok kérdés maradt tisztázatlan, márpedig ezek megvilágítása nélkül nem érthetjük meg, milyen helyet foglalt el ez az epizód az akkori események általános láncolatában. A nyugati irodalomban a legelterjedtebb az a nézet, hogy Rudolf Hess a saját szakállára hajtotta végre példátlan repülőútját, s hogy Hitlernek meg a Harmadik Birodalom többi főkolomposának nem volt semmi köze ehhez a kockázatos vállalkozáshoz. Ez a verzió, amely lényegében nem ered mástól, mint Martin Bormanntól, aki annak idején azt ajánlotta Hitlernek, hogy nyilvánítsa örülnék Hesst, már 1941 májusában kapott lábra, és különböző változatokban azóta is fel-felbukkan a történelmi tanulmányok és népszerű füzetek hasábjain. Ám ez

sem teszi különösebben meggyőzővé. Ellenkezőleg! Az a tény, hogy ez a verzió Martin Bormanntól származik, különös körülményekre készítet bennünket. Hess útja egy másik, Nyugaton ugyancsak igen elterjedt és kevésbé vitatott verzió szerint holmi „extravagancia” volt, amely nem illik bele az akkori náci politika általános összefüggéseibe. Éppen ez készítet bennünket arra, hogy behatóbban kitérjünk erre az epizódra. Két alapvető kérdést kell szemügyre vennünk: Először is, Hess magánügye volt-e útja, avagy sem? Másodszor, mik voltak a politikai céljai e furcsa vállalkozásnak?

Vegyük hát sorjában a történeteket. Ehhez be kell pillantanunk Hitler bajorországi rezidenciájába, a Berchtesgaden városka közelében fekvő úgynevezett Berghofba.

Sokféle leírás található 1941. május 10-nek, annak a napnak az eseményeiről, amikor Hitler tudomást szerzett kedvenc munkatársának és helyettesének angliai útjáról. A krónikások között a legkülönbözőbb emberek szerepelnek, például Schellenberg, az SS hírszerző szolgálatának főnöke, Schmidt, Hitler személyes tolmácsa, Keitel, az OKW főnöke és mások, s különböző variációkban ismétlik egy és ugyanazt a mesét. Valamennyien arról számolnak be, hogy Hitler, a történetekről értesülve, tajtékozott mérgében, és egymás után kapta a dührohamokat, amelyeket a náci vezér életrajzírói oly gyakran ecsetelnek. S nyomban azt is elmondják mind, hogy Hitler parancsa szerint Hesst örültnek kellett nyilvánítani.

Am rendelkezésünkre állnak olyan tanúvallomások, amelyek sokkal megbízhatóbban írják le a május 10-i események tényleges menetét. Az egyik Hitler személyes segédtisztjétől, Otto Günsche SS-Sturmbannführertől származik, aki hosszú időt töltött szovjet hadifogságban, ahol bőven volt ideje a visszaemlékezésre, s így rekonstruálta a birodalmi kancelláriában és a Berghofban lejátszódott eseményeket.

Günsche a következőkről számol be:

„... Május 10-én 10 óra körül a Hitler dolgozószobája előtti fogadóterembe benyitott a Führer segédtisztje, Albert Bormann, Martin Bormann-nak a fivére Hess segédtisztjével, Pintsch SA-Oberführerrel. Pintsch egy pecsétetes fehér csomagot szorongatott

a kezében. Albert Bormann megkérte Linge komornyikot, hogy ébressze fel Hitlert és jelentse neki, hogy Pintsch sürgős levelet hozott Hesstől. Linge bekopogott a hálószobába. Hitler álmos hangon mormogott:

— Aha, mi történt?

Linge jelentést tett. Mire ez volt a válasz:

— Mindjárt jövök.

Néhány perc múlva Hitler, borotvátalanul, kilépett a hálószobával egybenyíló dolgozószobából. Odalépett Pintschhez, üdvözölte és átvette tőle Hess levelét. A levéllel a kezében Hitler gyors léptekkel lement a lépcsőn a szalonba. Linge, Pintsch és Bormann még le sem ért a lépcsőn, s Hitler máris csengetett. Amikor Linge belépett a szalonba, Hitler ott állt az ajtónál, kezében a felbontott levéllel. Éles hangon megkérdezte Lingétől:

— Hol ez az ember?

Linge kiment és behívta Pintschet. Hitler Pintschhez fordult:

— Ön ismeri a levél tartalmát?

Pintsch igenlő választ adott. Amint Linge kilépett a teremből, annyit látott még, hogy Pintsch és Hitler a nagy márványlapos asztalhoz lép. Néhány perc múlva újra szólt a csengő. Linge ismét bement a szalonba. Hitler még mindig ott állt az asztalnál. Mellette szorongott Pintsch. Hitler odabökte Lingének.

— Hívja csak ide Heglt.

Hegl, a Hitler törzséhez kivezényelt rendőri szolgálat parancsnoka, pillanatok múlva jelentkezett. Hitler parancsot adott Pintsch letartóztatására. Ezután felhívatta Martin Bormannt, aki abban az időben mint törzsparancsnok működött Rudolf Hess mellett. Bormann-nal folytatott beszélgetése után Hitler Berghofba kérte Göringet és Ribbentropot. Közben a Führerhez hívták Dietrich birodalmi sajtófőnököt, aki éppen Berghofban tartózkodott. Hitler arra utasította Dietrichet, hogy tegyen majd jelentést a Hess útjával kapcsolatban Angliából érkező összes hírekről, s egyúttal megtiltotta, hogy egyelőre a sajtóban bármit is közöljenek Hessről.

Május 10-én este Hitler tanácskozott a Berghofba érkezett Göringgel, Ribbentroppal és Bormann-nal. A megbeszélés nagyon elhúzódott. Többször is behívták Dietrichet és megkérdezték, nem érkezett-e valamilyen jelentés Angliából.

Hessről nem volt semmi hír.

Késő este Dietrich azt jelentette Hitlernek, hogy az angol rádió jelentése szerint Hess ejtőernyővel földet ért Észak-Anglia egy elhagyott vidékén, hogy a rendőrség letartóztatta, és a rendőrségen olyan kijelentést tett, miszerint angliai útjának célja a barátjával, Hamilton herceggel való találkozás.

Hitler hamar megkérdezte, nem közöltek-e az angolok valamit Hess szándékairól. Dietrich azt felelte, hogy erről mélyen hallgatnak. Erre Hitler azt az utasítást adta Dietrichnek, hogy a német sajtóban egy „beszámíthatatlan” ember tétlenek állítsák be Hess útját. Hitler környezetében úgy értesültek, hogy Hitlernek Göringgel, Ribbentroppal és Bormann-nal folytatott tanácskozásán született meg az a döntés, hogy Hesst pszichopatának nyilvánítják.

Amikor Londonból az a hír érkezett, hogy Hamilton herceg tagadja Hess-szel való ismeretségét, Hitlerből kitört a felháborodás:

— 'Micsoda képmutatás! Most nem akarja ismerni!

A Hitler utasítására letartóztatott Pintschet Berlinbe a Gestapóra szállították. A Gestapón azt követelték Pintschtől, tegyen olyan vallomást, hogy Hess útja előtt már néhány napja az elmezavar tüneteit figyelte meg rajta. Miután Pintsch a Gestapón aláírt egy olyan nyilatkozatot, hogy titokban fogja tartani a Hess angliai útjával kapcsolatos összes tényeket, szabadon bocsátották, mégpedig, mint a Gestapón mondották neki, Hitler parancsára. Am szabadlábra helyezése után a tábornoki rangban levő Pintschet lefokozták közkatonává és büntetőszázaddal a frontra küldték. Nyilván így akartak megszabadulni e kényes ügy tanújától. De Pintsch ezt is ép bőrrel megúszta, s így Hitler 1944 decemberében kegyeskedett őt közkatonából hadnaggyá előléptetni.

Hess feleségét nem tartóztatták le, birtokán maradhatott, s Hitler utasítására jelentős összegekkel támogatták. Angliában tartózkodó férjével levelezhetett is. A leveleket Martin Bormann továbbította.”

Egészen világos képet kapunk itt az eseményekről: semmiféle dühroham, hanem szemmel látható aggodás, egészen a Hamiltonról elejtett megjegyzésig, amely félreérthetetlenül tanúskodik

arról, hogy Hitler pontosan ismerte Hess útjának összes körülményeit. S hogy az egész éppen így történt, ezt nem más, mint a Günsche visszaemlékezéseiben is szereplő Karl Heinz Pintsch SA-Oberführer, Hess személyes segédtisztje is megerősíti. Pintsch is szovjet hadifogságban volt, s Günschéből függetlenül beszámolt Hess eltűnésének körülményeiről. Günschéhez hasonlóan Pintsch is határozottan cáfolja azt a verziót, amely szerint Hess megháborodott volna. Sőt, vallomásaiból kitűnik, hogy Hess lépései szervesen beletartoztak azokba a katonapolitikai akciókba, amelyeket Hitler és közvetlen környezete a Szovjetunió elleni támadás küszöbén kitervelt.¹

Kiderül, hogy Pintsch először már 1941 januárjában értesült Hess szándékának hátteréről, amikor Hess először tett kísérletet arra, hogy az ellenség táborába repüljön (ez a kísérlet megghiúsult). Ezek után Hess — Pintsch értetlen kérdéseire válaszolva — meglehetősen nyílt magyarázatot adott segédtisztjének. Ezt mondotta:

— Igaz, hogy Hitler nem tudott mai próbálkozásomról. De legsürgősebb és legfőbb óhaja az, hogy minél előbb békét kössön Angliával.

Amikor Pintsch újra megkérdezte, hogy Hitler valóban nem tudott semmit a repülőútról, Hess kijelentette:

— Megpróbálom önnek megmagyarázni az egészet. Egyik legrégibb tagja vagyok a nemzetiszocialista pártnak, s a „Mein Kampf” sokat tartalmaz az én gondolataimból is. Bizonyos vagyok benne, hogy jobban megértem a Führer gondolatait, mint bárki más a környezetében. Ez érthető is, hiszen húsz évet vagy még többet töltöttünk együtt. Ha bárki is tudja, mit akar Hitler, akkor ez én vagyok. Hitler egy erős Angliát akar látni. Békét akar Angliával. Ezért is nem tört rá Angliára Dunkerque után. Ezt könnyen megtehettük volna, ezt ön is tudja. Azóta is tárgyalásokat folytattunk Angliával. Fő ellenségünk most nem Nyugaton, hanem Keleten van. Ezek a gondolatok foglalkoztatják a Führert!

— Ön Oroszországra gondol? — kérdezte a meglehetősen éles elméjű Pintsch.

Hess ezt felelte:

— Oroszországra gondolok . . .

Majd hozzáfűzte:

— Éppen ezért szeretné a Führer felajánlani az angoloknak az események megváltoztatását és az összefogást — természetesen Oroszország ellen . . .

Pintsch beszámolója önmagáért beszél. Arról tanúskodik, hogy Hess terve azokból a katonapolitikai — pontosabban antikommunista — megfontolásokból fakadt, amelyek Hitlert 1938—1940-ben vezérelték. Hess, mint látjuk, azt a megbízatást kapta, hogy tegye meg az utolsó kísérletet egy egységes összeurópai koalíció létrehozására. Az már más lapra tartozik, hogy kalandorságában sem Hitler, sem maga Hess nem tudta megérteni, mennyire megvalósíthatatlan az ilyen kombináció. Mint mindig, most is hiányzott belőlük a kellő érzék a realitások iránt. De hogy is tarthatta volna vissza őket az ilyesmi?!

S vajon hogyan teljesítette feladatát Hess? A korábban elmondottakból tudjuk, hogy Haushofer professzor már 1940-ben próbált kapcsolatokat találni Angliában — ezt dokumentumok igazolják. Egyébként, erről Günsche is beszámol jegyzeteiben. Szavai szerint „Hess 1941 januárjában bizalmasan közölte Pintschcel, hogy Hitler döntése szerint Angliába szándékszik repülni, hogy befejezze az 1940 augusztusában megkezdett tárgyalásokat. Abból, amit Hess elmondott, Pintsch tudott arról, hogy 1940 augusztusában Bedford hercegnek és más tekintélyes angol politikusoknak a kezdeményezésére Genfben angol megbízottak találkoztak Albrecht Haushofer professzorral, akit Hess küldött Genfbe, hogy előkészítő tárgyalásokat folytasson az angolokkal. A kapcsolatfelvétel során a német fél tudomására hozták, hogy Anglia kész megkezdni a béketárgyalásokat Németországgal. Ennek előfeltételéül az angolok az 1939-ben Németország és a Szovjet-Oroszország között létrejött megnemtámadási egyezmény felbontását jelölték meg. Hess azt mondta Pintschnek, hogy Hitler meg ő készek lettek volna elfogadni az angoloknak ezt a feltételét, de Hitler szerette volna elhalasztani az Angliával való konkrét tárgyalások megkezdését, míg el nem foglalja a Balkánt. Hess és Pintsch beszélgetéséből kitűnt, hogy Németország politikája abban az időben a Szovjet-Oroszország elleni háború előkészítésére irányult.”

Günschének ezek a jegyzetei (mint tudjuk, a hadifogságban

írta őket) meglepően egyeznek azokkal a dokumentumokkal, amelyeket a háború után Angliában és az NSZK-ban tettek köz-zé, s amelyeket Günsche nem ismert. A dokumentumok azt mutatják, hogy Haushofer professzor az előttünk már ismert svájci politikus, Karl Burckhardt útján folytatta puhatolózásait, akinek jó kapcsolatai voltak Londonban. Burckhardt eleget tett Haushofer kérésének, és 1941 áprilisában közölte azokat a felté-teleket, amelyek alapján bizonyos angol körök lehetségesnek tartják a „kompromisszumot”:

Anglia „nominálisoknak” minősíti kelet-európai érdekeit (a görögországiakat leszámítva);

Anglia szükségesnek fogja tartani, hogy Nyugat-Európában „helyreálljon az államok rendszere”;

a gyarmati kérdés megoldható a hajdani német gyarmatok visszaszolgáltatása síkján.²

Haushofer közölte ezeket a feltételeket Hess-szel és Hitlerrel, majd 1941. április 28-án Genfben személyesen találkozott Burck-hardttal. Hess május 3-án beszélt utoljára Hitlerrel. Tehát, az előkészületek nem voltak olyan elenyészők, amint ezt most próbálják beállítani . . .

Hess május 10-én este érkezett Angliába. Útja nem volt zök-kenőmentes; gépével nem tudott leszállni, kénytelen volt ejtőer-nyővel kiugrani, s az ugráskor megsérült a lába. Május 11-én reggel meglátogatta Hamilton herceg, akinek aztán nagy voná-sokban vázolta missziója lényegét, s akit megkért, hogy küldjön táviratot Zürichben egy titkos címre. Ezt követően Hesst felke-reste Ivone Kirkpatrick, a berlini angol nagykövetség egykori tanácsosa, aki azonosította Hesst, és meghallgatta útja részlete-sebb „kommentálását”, beleértve a világ befolyási övezeteinek elosztásán alapuló angol—német egyezményre vonatkozó aján-latot. Kirkpatrick három ízben beszélt Hess-szel: május 13-án, 14-én és 15-én. Az ember azt hinné, az angolok most már világ-gosan megértettek mindent, beleértve Hessnek azt a kijelentését is, hogy „Németország bizonyos igényeket kíván támasztani Oroszországgal szemben, amelyeket akár tárgyalások útján, akár háború eredményeképpen ki kell majd elégíteni”. Éppen így szá-molt be kormányának Kirkpatrick Hess-szel folytatott megbe-széléseiről.

S mi történt ezután? A hadihelyzet logikájából kiindulva (Anglia és Németország ellenséges politikai és katonai táborokhoz tartoztak, ráadásul Anglia azokban a napokban már tudta, hogy a háború a Szovjetunió elleni támadás folytán hamarosan tovább terjed) természetesen arra kellett volna számítani, hogy Hess próbálkozásait azonnal visszautasítják, őt magát pedig hadifogolytáborba csukják. Mi tárgyalnivalójuk is lehetett egy olyan emberrel, aki részese volt a hitlerista klikk legvéresebb gáztetteinek, társszerzője volt a galád náci terveknek? De sajnos, ma már tudjuk, hogy a burzsoá politikusok egyes esetekben megfélemlenek a logikáról. Megfélemlkeztek róla Münchenben, megfélemlkeztek róla 1939 szeptemberében, 1940 májusában. Most pedig 1941 májusát írták...

Most, sok év múltán, amikor a történelem már ítéletet mondott a múlt háború bűnösei fölött, le kell szögeznünk egy kétségtelen tényt: 1941 májusában, a „Barbarossa-hadművelet” küszöbén, az angol politikusok nagyon küszködtek a kísértéssel, hogy visszatérjenek a müncheni idők harcos antikommunizmusának végzetes hagyományaihoz. Gyakorlatilag fel is vették a tárgyalásokat Hess-szel, s ezt John Simon lordkancellárra bízták, aki Kirkpatrick kíséretében június 9-én háromórás beható megbeszélést folytatott a náci emisszáriussal.³

E tárgyalások során Hess olyan ajánlatokat tett az angoloknak, amelyekről Günsche a következőket közölte:

„A Hitler törzsében Hess útjáról folytatott megbeszélések során szigorúan bizalmas formában olyan értesüléseket szereztünk, hogy Hess magával vitt Angliába egy emlékiratot az Angliával való béke feltételeiről, s hogy ezt ő maga állította össze, Hitler pedig jóváhagyta. Ennek az emlékiratnak az volt a lényege, hogy Anglia adjon szabad kezet Németországnak a Szovjetunió elleni tevékenységben, Németország pedig kész garantálni Angliának pozíciói fennmaradását a gyarmati birtokon és az uralmat a földközi-tengeri térségben. Az emlékiratban emellett hangsúlyozták, hogy »Németországnak mint szárazföldi nagyhatalomnak« és »Angliának mint tengeri nagyhatalomnak« a szövetsége biztosítja nekik az uralmat az egész világ fölött.

Azt is megtudtuk, hogy 1941 februárja óta Hess intenzív munkával kidolgozta azokat a politikai és gazdasági ajánlatokat,

amelyeknek az angolokkal folytatandó tárgyalások alapjául kellett szolgálniuk. E javaslatok kidolgozásában részt vett Bohle, a nemzetiszocialista párt külföldi szervezetének vezetője, Jagwiz, a birodalmi gazdaságügyi minisztérium tanácsosa, Karl Haushofer tábornok és Hess fivére, Alfred Hess, aki Bohle helyettese volt.”

Nem kétséges, hogy Hess a legrészletesebben ismertette az angolokkal elgondolásait. Először is, a Simon és Hess június 5-i tárgyalásairól készült és fennmaradt jegyzőkönyvben az olvasható, hogy Hess valami fontosat szándékozott Simonnal „négy-szemközt” közölni. Magának a közlésnek a szövege nem került be a jegyzőkönyvbe. Másodszor, az akkori események egyik közvetlen tanúja, Sefton Delmer, a lélektani hadviselés szakértője a háború után közölte, hogy 1941 szeptemberében Hess tárgyalt az angol kormány egy másik tagjával is: lord Beaverbrookkal. Hess ezúttal kereken megmondotta Beaverbrooknak, hogy célja: rábírní Angliát a Németországgal való béke megkötésére, hogy aztán közösen harcolhassanak a Szovjetunió ellen.⁴

Ilyen körülmények között érthető az a szerep is, amelyet maga Hitler játszott Hess útjában. Ebben a kalandban túlságosan is nagy volt a tét, semhogy Hitler kockáztathatta volna a személyes részvételt. Hitler bizonyára ösztönözte Hesst erre az útra, de olyan látszatot keltve, mintha az egészhez nem volna semmi köze, s Hess nagyon jól megértette ezt a játékot. Május 10-én Hitlernek hátrahagyott levelében például teljesen szabad kezett adott Hitlernek, vagyis módot nyújtott neki arra, hogy kudarc esetén elhatárolja magát az ő, vagyis Hess, útjától. John Leasor angol kutató ezt írja ezzel kapcsolatban: „A Hitler környezetéhez tartozók tisztában voltak vele, hogy Hess olyasmit csinált, amit maga a Führer kívánt, s hogy Hitler tudott mindenről, kivéve a repülés napját és időpontját, amely kizárólag az időjárástól függött. Ám mint hivatásos politikus nem merte azonosítani magát Hess missziójával, számolva ennek esetleges kudarcával.”⁵

Ha újra megvizsgáljuk az események menetét, csakugyan azt látjuk, hogy Hitler eleinte hagyott magának némi lehetőséget az utazásban való részesedés vállalására. Ám mihelyt nyilvánvalóvá vált a kudarc, kíméletlenül megtagadta kedvencét. Ezt a módszert, egyébként, többször is alkalmazta. Néhány évvel később,

már a háború legvégén, amikor más körülmények között Wolff SS-tábornok körülbelül hasonlóképpen próbált eljárni, igyekezvén felvenni a kapcsolatot Allen Dulles amerikai emisszáriussal és megszerezni ehhez Hitler hozzájárulását, Hitler pontosan ugyanilyen álláspontra helyezkedett. Hozzájárult Wolff missziójához, de figyelmeztette, hogy kudarc esetén „ugyanúgy megtagadja, ahogy megtagadta Hess”.⁶

Hess missziója nem járt sikerrel az imperialista Németországra nézve. Churchill volt annyira reálpolitikus, hogy a „Barbarossa” küszöbén ne dőljön be a náci szirén csábító hangjának. Ám, ha kerek képet akarunk kapni azokról a mesterkedésekről, amelyekhez a nemzetközi antikommunizmus a negyvenes évek elején folyamodott, nem hagyhatjuk figyelmen kívül Rudolf Hess útját sem.

K Ö D F Ü G G Ö N Y

Néhány nappal azelőtt, hogy Keleten megindult a háború, Goebbels ezt jegyezte fel naplójában:

„Oroszországgal kapcsolatos elgondolásainkat fokozatosan felfedik. Találgatnak. Az idő sűrűget.”⁷

Csakugyan volt mitől tartania Goebbelsnek, s nem is csupán neki. Hogy lehetett volna titokban tartani egy hárommilliós hadsereg összpontosítását? A vezérkar kidolgozta a „Barbarossa” külön ütemtervét, amely szerint a három hadseregcsoport hadosztályait öt lépcsőben (összesen 17 000 vasúti szerelvényen) vonultatták fel a szovjet határra:

februárban	— 13 hadosztály,
márciusban	— 7 hadosztály,
áprilisban	— 13 hadosztály,
májusban	— 30 hadosztály,
júniusban	— 51 hadosztály, a többi között páncélos- és gépesített hadosztályok,
június—júliusban	— 19 hadosztály mint a főhadiszállás tartaléka. ⁸

S hogyan álcázták ezeket a lépéseket. Az álcázást illetően az

OKW 1941. február 15-én egy külön utasítást adott ki, amelynek címe „Útmutatások az ellenség dezinformálásához”.⁹ A dokumentum bevezető részében hangsúlyozták, hogy a „Barbarossa-hadművelet” sikere közvetlenül függ attól is, mennyi ideig tudjuk titokban tartani és mennyire jól álcázzuk azt. Az előkészítés első szakaszában, vagyis február 15-től április 15-ig, azt a verziót kellett sugallni, hogy Németország még nem döntötte el, hol indítja meg újabb tavaszi támadását, s hogy készülődik az Anglia elleni invázióra. Olyan híreket kellett terjeszteni, hogy készülnek az invázióhoz szükséges újabb harc- és szállítóeszközök, emellett fel kellett fújni a másodrendű hadműveletek jelentőségét. „A »Barbarossa-hadművelethez« kijelölt csapatok mozgását — állapítja meg az utasítás — úgy kell magyarázni, mint Nyugaton, a tulajdonképpen Németország területén és Keleten állomásozó helyőrségek áthelyezését, mint hadtápszállítmányokat »Marita-hadművelet« számára, s végül, mint olyan intézkedést, amely a saját háterszágnak Oroszország részéről fenyegető támadás elleni védelmét szolgálja.” Az előkészítés második szakaszában, vagyis április közepétől a Szovjetunió elleni támadásig, azt írták elő, hogy a „Barbarossa-hadművelethez” szükséges erők összevonását úgy kell feltüntetni, mint „a történelem legnagyobb szabású színlelt manőverét, amelynek célja a figyelem elterelése az Anglia elleni invázió utolsó előkészületeiről”.

Az „Útmutatások az ellenség dezinformálásához” című dokumentum hangsúlyozza, hogy az ellenség félrevezetése céljából különösen élénk tevékenységet kell kifejtenie az Abwehrnek. Az Abwehrt utasították arra, hogy megfelelőképpen instruálja a semleges országokban működő német diplomáciai képviselők katonai attaséit Németország katonapolitikai céljairól. A haderőnek — a szárazföldi haderő, a légierő és a haditengerészeti flotta — főparancsnokai azt a feladatot kapták, hogy a „Barbarossa-hadműveletre” való felkészülés során is fenntartsák a csapatokban azt a véleményt, miszerint rendületlenül tovább folyik az angliai invázió előkészítése, és éppen csak ennek formái változnak. A „Barbarossa-hadműveletet” az utasítás szerint minél tovább kellett titokban tartani a Keleten összevont magasabb-egységek előtt, s mindent el kellett követni azért, hogy ezeknél a

csapatoknál az a meggyőződés alakuljon ki, miszerint feladatuk az ellenség félrevezetése, vagyis Anglia dezinformálása, s azt kellett sugallni nekik, hogy Németország Keleten csupán a Szovjetunió elleni támadás előkészítésének „színlelése” céljából vonja össze csapatait, ennek valódi célja pedig az angliai invázióra vonatkozó tervek álcázása . . .

Különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak az „útmutatásban” annak, hogy hamis hírek terjedjenek el olyan ejtőernyős csapatokról, amelyeket állítólag az angliai partraszálláshoz képeznek ki. Hogy a Wehrmacht katonái valóban hitelt adjanak ezeknek a híreknek, s hogy erről tudomást szerezzenek a semleges országok és a Németországgal baráti viszonyban levő országok felderítő szervei, azt a parancsot adták ki, hogy az ejtőernyős csapatokhoz kell vezényelni mindazokat, akik angolul beszélnek. E csapatok parancsnokai között kiosztották Nagy-Britannia részletes térképeit. Végül, a szóban forgó „útmutatásban” hangsúlyozták, hogy minél nagyobbak a Keleten összevont német erők, annál erőteljesebben kell a világot tévhitben tartani az új német katonai terveket illetően. Ebből a célból a La Manche és Norvégia partvidékének egyes részein tilos övezeteket létesítettek.

Az „útmutatások” a következő szavakkal zárultak: „Minél nyilvánvalóbbá válik a »Barbarossa-hadműveletre« való felkészülés, annál nehezebb lesz félrevezetni az ellenséget. S mégis minden lehető el kell követni ebben az irányban abból, amit ezek az »útmutatások« előírnak.”

S miképpen hajtották végre ezt az „útmutatást”? Az OKW hadinaplójában találunk néhány feljegyzést erre vonatkozólag. Az OKW osztályvezetőinek március 12-i titkos tanácskozásáról készült gyorsírói jegyzőkönyv szövegének 4. pontja így hangzott:

„A Wehrmachtsführungsstab az orosz katonai attaséra is kívánja terjeszteni a dezinformálási akciót.”¹⁰

A jegyzet rövid és nem is egészen világos. Megértésében segített engem Mihail Alekszandrovics Voroncov altengernagy, aki 1941-ben szovjet haditengerészeti attasé volt Berlinben. A következőket mondta el:

— Valamikor 1941 tavaszán meghívtak Schniewind tenger-

nagyhoz, a német haditengerészet vezérkari főnökéhez. A meghívás már önmagában is furcsa volt, hiszen abban az időben a szovjet—német viszony meglehetősen feszült volt, s német részről általában tartózkodást tapasztaltunk. Schniewind meglepő témával kezdte a beszélgetést: hosszas fejtegetésbe kezdett az indiai- és a csendes-óceáni háború perspektíváiról, az ott várható tevékenységről. Ezután pedig váratlanul sajnálkozását fejezte ki amiatt, hogy a szovjet haditengerészeti erőknél nincs közbülső támaszpontjuk a Fekete-tengeri és a Csendes-óceáni Flotta közötti útvonalakon, s egy ilyen félreérthetetlen célzással fejezte be: „Nem volna-e szüksége a szovjet flottának szingapuri támaszpontra?”

Meg kell vallanom, hogy az ilyen beszéd rendkívül szokatlanul hangzott Schniewind szájából — annál is inkább, mert ebben az időben már voltak értesítéseink arról, hogy a németek korántsem a Csendes-óceánon, hanem a szovjet határon vonnak össze erőket. Persze, végighallgattam Schniewindet. Amikor aztán megjegyeztem, hogy nincs felhatalmazásom erről a kérdésről tárgyalni, megkért arra, hogy erről a beszélgetésről feltétlenül tájékoztassam Moszkvát...

A német hadvezetés tehát minden erejével azon volt, hogy elterelje a Szovjetunió figyelmét a szovjet—német határon folyó csapatösszevonásokról. Schniewind Voroncovval folytatott megbeszélése csupán egy részlet volt. A dezinformálásra vonatkozó fenti OKW-utasítás előírásai szellemében gróf Schulenburg moszkvai német nagykövetnek is arra kellett hivatkoznia, hogy Németország, a Brit-szigetek elleni invázióra készülve, pihe-nésre vezényli ki csapatait. Továbbá, a szovjet rendelkezéseken dolgozó vállalatok azt az utasítást kapták, hogy fogják vissza a rendelkezések teljesítését, de kötelezték őket arra, hogy lehetőleg minél tovább „halogassák” a szovjet hatóságok értesítését erről a tényről.

Goebbelsnek az az aggodalma, hogy „elgondolásainkat fokozatosan felfedik”, nem volt alaptalan. Andreas Hillgruber nyugat-német történész „Hitler stratégiája” című kardinális munkájában a következő érdekes epizódról számol be. Sztálin 1941. május 5-én beszélt a katonai akadémiák végzett hallgatói tiszteletére rendezett fogadáson. A moszkvai német nagykövetség igen

nagy érdeklődést mutatott ez iránt a beszéd iránt, kiváltképpen, hogy a „Pravda”-ban megjelent hivatalos tudósítás igen szűkszavú volt. Erre a nagykövet segítségére sietett a német tájékoztatási iroda moszkvai tudósítója, Schüle úr. Közölte, hogy rendelkezésére áll a szóban forgó beszéd hiteles szövege, s ezt a szöveget a nagykövetség hivatalos jelentéseként Berlinbe küldték. Schüle tájékoztatása szerint Sztálin ebben a beszédében különösen behatóan foglalkozott a szovjet—német megnemztámadási egyezményrel, és hangsúlyozta, hogy a Szovjetunió nem számít semmiféle agresszív cselekményre Németország részéről. Ezt a jelentést Berlinben nyilván nagy meglepéssel fogadták.¹¹

Csak hogy Schüle tájékoztatása nem felelt meg a valóságnak: valójában Sztálin egészen másról beszélt. Alkalmam nyílt elbeszélgetni Fjodor Jefimovics Bokov tábornokkal, aki abban az időben a Lenin Katonapolitikai Akadémia parancsnoka volt, és részt vett a Kremlben rendezett fogadáson. Bokov megőrizte eléggé részletes jegyzeteit Sztálin beszédéről. Ezekből kitűnik, hogy Sztálin figyelmeztette a Vörös Hadsereg tisztjeit és tábornokait arra, hogy a helyzet rendkívül feszült, s hogy a legrövidebb időn belül számolni kell a Szovjetunió elleni támadással. Sztálin azt mondotta, hogy az eljövendő háborúban az ellenség Németország lesz. Egész beszédét annak szentelte, hogy fokozni kell a Vörös Hadsereg magasabbegységeinek éberségét és harc készségét.

P. A. Zsilin altábornagy, szovjet történész „Hogyan készítette elő a fasiszta Németország a Szovjetunió elleni támadást?” című könyvében ezt írja: „Mindazok, akik 1941. május 5-én részt vettek a nagy Kreml palotában a katonai akadémiákról kikerült parancsnokok tiszteletére rendezett ünnepi gyűlésen, emlékeznek Sztálin ott elhangzott beszédére, amelyben kitért a nemzetközi helyzet rendkívül bonyolult voltára, arra, hogy mindenféle meglepetésekre kell számítani. Arra szólította fel a katonákat, hogy fokozzák a csapatok éberségét, harckészségét, tartsák szárazon a puskaport. Sztálin körülbelül negyven percig beszélt. Végül eléggé határozottan kijelentette, hogy Németországgal hadat kell majd viselni.”¹²

... Berlinben idegeskedtek. Joseph Goebbels június 19-én azt jegyezte fel, hogy véleménye szerint „Oroszországban átlátnak az események értelmén”. S ezt lehetetlen is volt elkerülni. Abban

az időben az OKW csakugyan arra a megállapításra jutott már, hogy a csapatösszevonásokat lehetetlen álcázni. Voroncovval például közölték, hogy Németország kénytelen elhalasztani a Szovjetunió által Németországtól vásárolt és a balti hajógyárban épülő „Lützow” cirkáló vezérlővegeinek leszállítását. Voroncovot immár nem Schniewind, hanem maga Raeder vezértengernagy fogadta, aki azt bizonygatta attasénknak, hogy a lövegekre sajnos magának Németországnak is szüksége van és hogy a rendelést első adandó alkalommal, több mint valószínűleg négy hónapon belül teljesíteni fogja.

Erről a beszélgetésről Voroncov azonnal jelentést küldött Moszkvába N. G. Kuznyecov haditengerészeti népbiztosnak.

— Jól emlékszem erre a jelentésre — jegyezte meg Kuznyecov. — Nem az első olyan jelzés volt ez, amely arra utalt, hogy a németek szabotálják rendelkezéseink teljesítését és egyszersmind elvezénylik a „Lützow”-on dolgozó német szakembereket. Ezeket az adatokat továbbítottuk a kormánynak. Sztálin a jelentés meghallgatása után megállapította, hogy a németek megszegik a szerződést . . .

Am ennél nagyobb gőzzel folytatták az OKW által tervezett dezinformálási akciót. Ez többféle elemből állt: diplomáciaiakból, propagandisztikusokból és tisztán katonaiakból. Németország diplomáciai képviselőit arra kötelezték, hogy az illető országokban minden erejükből igyekezzenek fenntartani azt a benyomást, hogy Németország továbbra is hű az 1939-es paktumhoz; a propaganda Anglia ellen összpontosította tüzeit, a Keleten folyó csapatösszevonásokat pedig „elterelő intézkedéseknek” álcázták, amelyeknek állítólag meg kell előzniük az angliai inváziót. A többi között a Keletre átvezényelt magasabbegységek katonái közé olyan híreket szivárogtattak ki, hogy a Wehrmachtot átengedik majd szovjet területen egy indiai hadművelethez. A „Barbarossa” egész dokumentációját viszont hét pecsét alatt tartották. Mindent latba vetettek, hogy elérjék a fő célt: biztosítsák a Szovjetunió elleni támadás sikerét.

Ugyanennek a célnak rendelték alá az 1941 elején folytatott hadműveleteket is: a Görögország és Jugoszlávia elleni támadást. Ezzel kapcsolatban most egyik-másik nyugatnémet történész arról ír, hogy a balkáni haditevékenység „megakadályozta” a

„Barbarossa-hadművelet” sikerét. Csakugyan így volna? Ezt a kérdést az NSZK-ban külön megvizsgálta a freiburgi hadtörténeti hivatal, s ilyen következtetésekre jutott:

a) a csapatok elvonása a Balkánra nem gátolta a Keleten folyó csapatösszevonást, s azok a magasabbegységek, amelyek „kés-tek”, később felvonulhattak — különösen figyelembe véve, hogy a déli szárny nem teljesítette a döntő feladatokat;

b) az 1941. június 22-re való elhalasztást elsősorban időjárási viszonyok tették szükségessé, mivel a vezérkar várt, míg felszáradnak a folyók árterületei: 1941-ben igen elhúzódott a tavasz, különösen Belorussziában;

c) a vezérkar várta a finnországi és a romániai csapatösszevonás befejezését;

d) végül, abban az időben a vezérkartól távol állt az a gondolat, hogy néhány hét bármit is megakadályozhat, hiszen az egész keleti hadjáratot néhány hónapra tervezték.¹³

AZ UTOLSÓ PERCEK

1941. június 18-án a berlini Prinz-Albrecht-Strassén a Reichsführer SS rezidenciájában a következő jelenet játszódott le.

Az SS főnöke elé audienciára hívták meg Edwin Erich Dwinger-t, a náci körökben közkedvelt író-t, az SS-Obersturmbannführert, aki az „orosz kérdés szakértőjének” számított. Oroszországra vonatkozó ismeretei abból adódtak, hogy az első világháború éveiben orosz hadifogságba esett, közelről megfigyelhette az Októberi Forradalom eseményeit, és szibériai fehérgárdista bandák soraiban harcolt az Októberi Forradalom ellen.

Amikor Dwinger megjelent Himmler dolgozószobájában, az SS főnöke dagályos szóáradattal fogadta:

— Azért kérttem önt ide, hogy a következőkről tájékoztassam. Ön egyike ama kevés németnek, aki részt vett az oroszországi bolsevik forradalom eseményeiben már a kezdet kezdetén. Éppen ezért szeretnék önnek mint korunk krónikásának lehetőséget nyújtani arra, hogy tanúja lehessen a bolsevik forradalom likvidálásának. Ehhez különleges helyet biztosítok önnek. Úgy határoztam, hogy törzskaromba veszem önt és a keleti kér-

désekben személyes referensemme teszem. Hál' istennek, ön erős ember, s ezt könyveiből is tudom. Szükségünk van ilyen emberekre, mert itt nem babra megy majd a játék. Nem kerülhetjük el, hogy meg ne semmisítsünk legalább hárommillió kommunista párttagot...

Dwinger nagyon hízelgőnek találta a Reichsführer SS ajánlatát, de egy kis haladékokat kért: a háború elejét barátjával, Guderian tábornokkal együtt akarta tölteni az egyik páncéloshadosztály törzsében. Himmler ezt nem ellenezte:

— Ha úgy óhajtja, ám legyen. Maradjunk ebben: ön Moszkvában csatlakozik majd hozzám, vagyis hat hét múlva.

— Hat hét múlva?

Himmler nyilván elégedetlen volt, hogy szavaiban valaki kételkedni merészelt:

— Talán nem hiszi el? Legyen egészen nyugodt, ezt maga a Führer mondta nekem! Legkésőbb augusztus 4-én Moszkvában leszünk, mert ez az állam összeomlik, akár a kártyavár.¹⁴

Június 21-én hasonló jelenet játszódott le a Prinz-Albrecht-Strasse szomszédságában, a külügyminisztérium épületében. Ott Ribbentrop hívta össze hivatala magasabb rangú tisztviselőit. Tájékoztatása rövid volt:

— A Führer biztosított arról, hogy a Wehrmacht 8 hét alatt leveri a Szovjetuniót...¹⁵

A Himmler és Ribbentrop által közölt időtartamok megfelelték a birodalmi kancelláriában akkoriban uralkodó általános meggyőződésnek. Igaz, hogy 1940 nyarán, amikor Hitler először adott Brauchitschnek általános útmutatásokat a „Barbarossa” kidolgozásához, határidőket nem jelölt meg. 1940. augusztus 31-én a Führer ezt mondotta: „5 hónapot adok a végrehajtására”.¹⁶ A vezérkari feldolgozásokban ilyen határidők szerepeltek:

Werner Marcksnál — 9—17 hét,¹⁷

Sodensternél — mintegy 16 hét,¹⁸

Paulusnál — 8—10 hét.¹⁹

Ciano azt írja, hogy „a németek szerint 8 hét alatt vége lesz az egésznek”,²⁰ Brauchitsch pedig úgy vélte, hogy a háború eltart 6—8 hétig.²¹ Tehát az, amit Ribbentrop mondott, nem volt propaganda; csupán megismételte a vezérkar adatait. Meg kell jegyeznünk, hogy hamarosan még ebből az időből is lefaragtak.

Hitler (von Bockkal folytatott megbeszélésén) azt mondta, hogy a háború csak 6 hétig tart majd, sőt Jodl 3 hétről beszélt.²² Ma mindez komikusnak, szinte hihetetlennek hat. Márpedig Hitler egyik kedvenc mondása, amelyben az egész náci bölcsesség koncentrálódott, ez volt: „nincs lehetetlen...”

...Nehéz háborúkról írni, amikor még nem kezdődtek meg. De nem könnyű írni róluk akkor sem, amikor már befejeződtek. Mindent a megfelelő történelmi polcokra helyezni nem olyan egyszerű, ahogy azt az ember elképzelné. Régi mondás tartja azt, hogy győztesek fölött nem ítélik. Mellesleg, éppen erre számított Adolf Hitler is. Ezt ki is jelentette:

— Akár igaz, akár igaztalan úton, győznünk kell. Ez az egyetlen út, ez igaz morálisan és a szükségszerűség folytán. S amikor győzünk, ki kéri számon tőlünk a módszert? Enélkül is oly sok terheli lelkiismeretünket, hogy győznünk kell!²³

Hát nem, a szovjet emberek másként gondolkoztak. Nem keverték össze az igazat és az igaztalant. Ha Hitler akár igaz, akár igaztalan úton győzni akart, a Szovjetunió jelszava így hangzott: „A mi ügyünk igaz ügy, miénk lesz a győzelem!”

S a történelem szolgáltatott igazságot a két fél között.

Befejezés

ELMÉLKEDÉSEK A TÖRTÉNELEM ÉRTELMÉRŐL

Nem úgy alakult minden, ahogy a „Barbarossa-hadművelet” tervezői elképzelték. Vajon miért? Ezt kellene kifejtennem dokumentált elbeszélésem zárófejezetében. S ez a fejezet már meg is íródott, ha nem is én írtam meg, megírták katonamundért, munkaruhát, szerény kolhozparaszti öltözéket viselő szovjet emberek milliói, azok, akik hősies harcukkal és munkájukkal a Nagy Honvédő Háború éveiben nemcsak országunkat, hanem az egész emberiséget is megmentették a fasizmus rabságától. A „Barbarossa-tervet” megghiúsította a szovjet emberek hősiessége. 1945 májusa nem új életet hozó tavasza, hanem az utolsó tavasza lett az „ezeréves” birodalomnak.

De mit is jelent mindez? A történelmet nem ezért írják, hogy vaskos fóliánsokkal tömjék tele a könyvtárak polcait. Minden tiszteletünk a levéltárosoké, akik fáradságot nem kímélve gyűjtik a dokumentumokat, meg a történészeké, akik ezeket értelmezik, hogy az emberiség okuljon a múlt tanulságaiból. Ám soha egyetlen oltóanyag sem gyógyított még úgy, hogy a patika polcán maradt. A „történelmi tény” oltóanyaga is csak az emberi társadalom eleven életével való kölcsönös reakció útján fejlesztheti ki a társadalomban az immunitást a múlt hibáinak megismétlése ellen.

A náci vezetők érezték, milyen világtörténelmi értelme lesz vereségüknek. Jodl tábornok 1943. november 7-én a Gauleiterek előtt mondott beszédét, amelyben áttekintést adott a háború eseményeiről, a következő mondással fejezte be:

— Győzni fogunk, mert győznünk kell. Különben a történelem elveszti értelmét!¹

Csakugyan, 1945 májusában a történelem végképp elvesztette értelmét a náciizmus és a militarizmus szemében, mert ellenük vallott, és fordítva, igazi értelmet kapott a világ szabadságszerető népei szemében.

Ezt az értelmet a következőképpen határozta meg az SZKP Központi Bizottsága Lenin születésének 100. évfordulója alkalmából kiadott téziseiben:

„Népünk a szocializmus nevében a Kommunista Párt vezetésével halhatatlan tettet vitt végbe, tömeges hősiességet tanúsítva a Nagy Honvédő Háborúban. Súlyos megpróbáltatás is, a bátorság iskolája is volt ez a háború. Azért végződött nagy győzelemmel, mert a szocializmus biztosította az egész szovjet társadalom megbonthatatlan egységét, gazdaságának erejét és példátlan mobilitását, a hadtudomány hatalmas fejlődését, nagyszerű katonákat és katonai parancsnokokat nevelt. A nemzetközi imperiaizmus rohamosztagainak: a német fasizmusnak és a japán militarizmusnak a leverése, a szovjet hadsereg felszabadító missziójának teljesülése döntő mértékben előmozdította a népi demokratikus forradalmak sikerét több európai és ázsiai országban.”²

Hogy a „Barbarossa-hadműveletben” a Szovjetunió győzelmet aratott, a német fegyveres erők pedig vereséget szenvedtek, ez vitathatatlan, bár nem mindenki által elfogadott tényné vált. Ám értelmezésében mind a mai napig rendkívül nagy tarkaság figyelhető meg — különösen, ha szemügyre vesszük a háború vesztes fele által adott magyarázatokat.

Az első *variáns* még a háború alatt jelentkezett, és úgy hangzott, hogy Oroszországban nem a szovjet csapatok győztek, hanem a „Tél tábornok” és a „Sár tábornok”. Az egész „Barbarossa-hadművelet” kudarcát azzal magyarázták, hogy 1941 őszén járhatatlanokká váltak az utak, november—decemberben pedig szokatlan fagy állt be, ami, úgymond, lehetetlenné tette a Wehrmachtnak Moszkva elfoglalását.

Ez a dr. Joseph Goebbels által szárnyra bocsátott érv sokáig újra meg újra felbukkant a náci főkolomposok beszédeiben, történelmi tanulmányok egész sorában, míg végül nyilvánvalóvá nem vált tarthatatlansága. A Nyugat és a Kelet komoly kutatói

megegyeztek abban, hogy a sárra és a fagyra való hivatkozás csak kifogás. Sem a sár, sem a fagy nem volt olyan tényező, amelyet ne lehetett volna előre számításba venni. Ha a „Barbarossa” tervezői nem annyira kalandorok, bármilyen képzett vezérkar előreláthatta volna, hogy a Szovjetunióban van ősz, ezután pedig tél következik. Emellett a sár és a fagy teljesen „partatlan” volt, s ezek a tényezők kihatottak mindkét félre. Végül, a meteorológiai jelentésekbe beletemetkező történetek megállapították, hogy valójában Moszkva alatt nem is volt semmiféle 50 fokos fagy, amint erről Hitler oly előszeretettel beszélt.

A *második variáns* úgy hangzik, hogy a háborút megnyerték volna, ha nincs Hitler, akiből hiányzott a kellő hadvezéri tehetség. Egy új változata volt ez a „hátdöfés” régi legendájának, amely 1918 novembere után dívott, amikor a császári hadsereg vereségét „Németországon belüli árulással” próbálták magyarázni. Ezúttal Adolf Hitler nyakába varrtak mindent.

Persze, itt nem adhatok részletes cáfolatot a „hátdöfés” új legendájáról, mert ehhez végig kellene venni a Wehrmacht valamennyi hadműveletét 1939-től 1945-ig, ez pedig messze túlmegegy azon, amire ebben a könyvben vállalkozhatunk. De aligha akad ma már komoly kutató, aki az egész második világháborút egyes-egyedül Adolf Hitler hibbant ötletének akarná tekinteni.

Ezt a tézist először Franz Halder állította fel, aki már 1947-ben ezt fejtette ki „Hitler mint hadvezér” című könyvében. Amint ezt a könyvet olvastam, lelki szemeim előtt megjelent egy másik tábornok, aki legalább olyan jól ismerte Hitlert, mint Halder, nevezetesen Alfred Jodl. Bad-Mohndorfban a vizsgálati fogházban szovjet tiszték előtt ülve, Jodl kijelentette:

— Hitler kiváló katonai képességekkel rendelkezett . . .

Kinek az álláspontja volt morálisan megalapozottabb? Bármilyen furcsának hangzik is ez szovjet szerző szájából, Jodlt becsülöm többre. Jodl nem ravaszkodott, nem próbált minden bűnt a halottra kenni: megmaradt az elvesztett háború tábornokának. Azok pedig, akik Franz Halderhez hasonlóan Hitlert próbálják „bűnbaknak” felhasználni, kétszeresen is undorítóak: 12 éven át az egekig magasztalták Führerjüket, most pedig már több mint 25 éve kígyót-békát kiáltanak rá . . .

Hát nem, eszünk ágában sincs Hitlert a vereség egyetlen bű-

nösévé nyilvánítani. Egymaga nem agyalhatta ki és nem készítette elő a „Barbarossát”, egymaga nem is vesztette el.

A *harmadik variáns* mindent a Szovjetunió fegyveres erőinek számbeli fölényével magyaráz, azzal, hogy a Szovjetunió egyre újabb és újabb kontingenseket vetett be...

Lehet-e egyáltalán komolyan venni ezt a variánst? Hiszen annak felismeréséhez, hogy a Szovjetunióknak nagyobbak az ember-tartalékai, mint Németországnak, nem kellett Führernek vagy tábornoknak lenni. A Szovjetunió Fegyveres Erőinek potenciális számbeli fölénye „adva volt” már a háború kitörése előtt, s ha minden czen múlt, meg sem kellett volna kezdeni a „Barbarossa-hadműveletet”. Fontos itt más valami: ha helyes a számbeli fölény szerepére vonatkozó tézis, akkor felmerül a kérdés, vajon mi gátolta meg a Wehrmachtot a háború megnyerésében 1941-ben, amikor megvolt ez a fölénye. Hozzátennénk ehhez azt, hogy a szovjet csapatok első győzelmüket Moszkvánál számbeli fölény nélkül aratták.

A *negyedik variáns* csak a legutóbbi időkben terjedt el. Las-sanként kitűnt, hogy előnytelen minden bűnt Hitler nyakába varrni. Először is, ez nem felel meg a valóságnak, s a német tábornokoknak nem minden esetben sikerült bebizonyítaniuk bűntelenségüket. Másodszor, azzal az állítással, hogy a vezérkar semmit sem tudott kezdeni Hitler helytelen döntéseivel, a német militarizmus veteránjai mintegy elismerik tehetetlenségüket és hozzá nem értésüket. Valamilyen új verziót kellett találni. S meg is találták. Ennek megfelelően Hitlernek nem minden döntését vitatják. Ellenkezőleg, sok döntést helyeselnek — ki-váltképpen azokat, amelyeket a tábornoki kar tanácsára hozott (például, a franciaországi hadjáratra vonatkozó tervet). Emellett azonban a tábornokok állítása szerint voltak olyan döntések is, amelyekhez a tábornoki karnak nem volt semmi köze. S kiderül, hogy éppen ezek miatt vesztették el a második világháborút.

A legvilágosabban Adolf Heusinger fogalmazta meg ezt az álláspontot. Ehhez a hadtörténeti felfedezéshez az szolgáltatta neki az alkalmat, hogy Nyugat-Németországban megjelent Andreas Hillgruber „Hitler stratégiája... 1940—1941-ben” című alapvető műve. Hillgruber a nyugatnémet történészek új nem-zedékéhez tartozik. Ennek az iskolának a képviselőit előnyösen

különbözteti meg elődeiktől az, hogy kitűnően ismerik és jól tudják összeválogatni, feldolgozni az anyagot. Sem Hillgruber, sem kollégája, Jacobsen, akit több ízben is idéztem, nem százszázalékos ügyvédje a Wehrmachtnak: elismerik a Szovjetunió elleni támadás bűnös jellegét, leleplezik azt a legendát, amely szerint a háború preventív jellegű volt, s végül, Jacobsen félreérthetetlenül megállapítja, hogy a „Barbarossa-hadműveletet” nem lehetett megnyerni. Ám nyilvánvaló, hogy Heusingernek nem annyira Hillgruber álláspontja, mint inkább a saját álláspontja volt a fontos. A „Spiegel” című folyóiratnak a tábornok recenziót írt Hillgruber értekezéséről, s ennek ezt a címet adta: „Elszalasztottuk az utolsó esélyt.” A recenzióban ezt írja: „*Miután Hitler 1941 augusztusában a Moszkva elleni támadás leállítása mellett döntött, elszalasztottuk az utolsó esélyt is a háború megnyerésére*” (az én kiemelésem — a szerző).⁸

Miért tartom elvi jelentőségűnek ezt a kurta megállapítást? Azért, mert Heusinger tábornok nem áll egyedül ezzel a véleményével. Körülbelül ugyanezt az álláspontot képviselte háború utáni memoárjaiban Halder is, hasonló nézeten van Walter Görnitz, a tekintélyes nyugatnémet történész és sokan mások is. Csakugyan megnyerhette volna-e a Wehrmacht az oroszországi hadjáratot, ha 1941 augusztusában más döntés születik?

Több ízben is megvizsgáltunk már hipotetikus lehetőségeket, próbálkozzunk meg ezúttal is ezzel a módszerrel az 1941. augusztusi helyzet elemzésében. Mi történt volna, ha 1941 augusztusában a két tábori és két páncéloshadseregből álló „Közép” hadseregcsoport nem állítja le az előnyomulást Moszkva felé? Ezt a kérdést tettem fel egy olyan embernek, aki nagy szaktekintélynek tekinthető ebben a kérdésben: Georgij Konsztantyinovics Zsukovnak, a Szovjetunió marsalljának, aki nem történelmi tanulmányokból, hanem saját tapasztalataiból ismeri a háborút. 1941. június 22-én G. K. Zsukov a Vörös Hadsereg vezérkarának a főnöke volt. A háború első hónapjában ezen a poszton maradt még, majd áthelyezték a Leningrádi Frontra, ahol a hősiessé leningrádi ütközet első szakaszát vezette, majd 1941 októberében a Nyugati Front parancsnoka lett.

— Hogy mi lett volna, ha a német csapatok 1941 augusztusban

folytatják az előnyomulást Moszkva felé? — ismételte meg kérdésemet és elgondolkodott. Aztán így felelt:

— Nem olyan egyszerű erre válaszolni. Sok mellékes, különleges körülmény is közrejátszott itt, mind a mi szempontunkból, mind az ellenség szempontjából. A háború, mint ismeretes, több oknál fogva ránk nézve kedvezőtlen körülmények között kezdődött. A határ menti katonai körzetek szovjet csapatai kénytelenek voltak visszavonulni, nagy veszteségeket szenvedve. Ám júliusban a szovjet frontoknak mégis sikerült megszervezniük a védelmet, és több szakaszon komoly vereséget mérni az ellenségre. Ennek következtében a német hadvezetésnek augusztusban már nem voltak meg a kellő erői és eszközei ahhoz, hogy egyidejűleg folytassa az előnyomulást valamennyi hadászati irányban. A szovjet hadvezetés viszont egyre fokozta védelme erejét azzal, hogy újabb és újabb tartalékokat vonultatott fel az ország mélyéből.

— Hogyan értékelték abban az időben az ellenség szándékait? — kérdeztem meg a marsalltól.

— Abban az időben az a vélemény dominált, hogy a németek folytatják az előnyomulást Moszkva felé. Csak később vált ismeretessé, hogy a német haderő főparancsnokságát komolyan aggasztotta az Ukrajnában kialakult helyzet, ahol a „Dél” hadseregcsoporthoz nem sikerült megtörni a szovjet csapatok ellenállását. A „Közép” hadseregcsoporthoz az oldalcsapás komoly veszélye fenyegette Központi és Délnyugati Frontunk csapatai részéről. Ugyanakkor a német csapatok, miután Luga körzetében heves ellenállásba ütköztek, nemcsak hogy nem tudták áttörni a védelmet a leningrádi irányban, hanem erős ellencsapások is érték őket az Ilmeny-tó körzetében. Csapásunk elhárítása és az „Észak” hadseregcsoporthoz erősítése céljából a német hadvezetésnek sürgősen át kellett vezényelnie Szmolenszk körzetéből a 39. páncéloshadtestet, ami gyengítette a központi irányban működő német erőket. A 2. páncéloscsoporthoz és a 2. hadsereg kényszerű délre és délkeletre fordulása, valamint a Tartalék Front által (Jelnya körzetében) és a Nyugati Front által (Duhovscsina irányában) megindított támadó hadműveletek a „Közép” hadseregcsoporthoz is arra kényszerítették, hogy védelembe menjen át és átmenetileg lemondjon a Moszkva felé való előnyomulásról.

Összegezve az elmondottakat, Zsukov meggyőzően leszögezte:

— Hogy menetből elfoglalják Moszkvát, ahogy ezt egyik-másik hitlerista tábornok képzelte, erre a német csapatoknak augusztusban nem volt meg a lehetőségük. Előnyomulás esetén pedig még súlyosabb helyzetbe kerülhettek volna, mint amilyenbe 1941. november—decemberben Moszkva alatt kerültek! Hiszen amellet, hogy a „Közép” hadseregcsoport közvetlenül a főváros megközelítő útjain csapataink elkeseredett ellenállásába ütközött, erős ellencsapás is érhetne a Délnyugati Irányban működő csapataink részéről. Éppen ezért a német tábornokoknak és némely nyugati hadtörténésznek mindazok a kísérletei, hogy a Moszkvánál elszenvedett vereségért Hitlerre hárítsák a felelősséget, ugyanolyan tarthatatlanok, mint az egész német katonapolitikai stratégia . . .

A következő, akitől kikértem véleményét Heusinger koncepciójával kapcsolatban, az azóta elhunyt Konsztantyin Konsztantyinovics Rokosszovszkij, a Szovjetunió marsallja volt. A háború alatt mindvégig a fronton teljesített szolgálatot, átélte az első hónapok vereségeinek keserűségét, részt vett a Moszkva alatt lejátszódott sorsdöntő és fordulatot hozó eseményekben. Az ő nevéhez fűződnek a szovjet hadászat Sztálingrádnál és Belorusszia harcmezőin aratott nagyszerű győzelmei. Konsztantyin Konsztantyinovics Rokosszovszkij megjegyezte:

— Nézetem szerint teljesen komolytalan és megalapozatlan az ilyen kérdésfeltevés. Hogy lehet a Moszkva elleni támadás folytatásáról beszélni, amikor egyrészt a német csapatok hadtápjá annyira megnyúlt, másrészt pedig a csapásmérő csoportosítás szárnyain olyan erős szovjet harccsoportok álltak?

Megkérdeztem:

— Ön, ha jól tudom, abban az időben Szmolenszknál volt?

A marsall így felelt:

— Igen, 1941. július 12-én érkeztem Szmolenszkhöz a Délnyugati Frontról, s ettől fogva a Nyugati Irányban működtem. A szovjet csapatok igen nehéz helyzetben voltak, gyakorlatilag új arcvonalakat kellett kialakítani. Kevés volt az erő. Mindamellett úgy vélem, hogy a német csapatoknak abban az időben nem volt meg a reális lehetőségük arra, hogy menetből nagyarányú

támadást folytassanak Moszkva ellen. Feltétlenül szünetet kellett tartaniuk, s ez következett be augusztusban . . .

— Vegyük például a jelnyai kiszögellést — folytatta Rokosz-szovszkij. — A németek itt nagyon előreszaladtak. De nagyon megnyúltak utánpótlási vonalaik, s így a szovjet csapatoknak, a rendkívül nagy nehézségek ellenére, sikerült itt ellencsapást mérniük. A németek kénytelenek voltak visszavonulni. Hogy lehet hát arról beszélni, hogy von Bock augusztusban folytathatta volna az előnyomulást Moszkva ellen? Nem, ez komolytalan nézet . . .

A harmadik ember, akit kérdésemmel felkerestem, az azóta szintén elhunyt Vaszilij Danyilovics Szokolovszkij, a Szovjetunió marsallja volt, aki 1941 őszén a Nyugati Front törzsének főnöki posztját töltötte be. Vaszilij Danyilovics nevetségesnek tartotta Heusinger álláspontját, mert úgy vélte, képtelen feltevés az, hogy egy egész háborút egyik vagy másik ütközettel meg lehet nyerni.

— Az ellenünk indított háború — mondotta a marsall — kezdetől fogva kalandor vállalkozás volt, s egyetlen csata itt semmit sem döntött el.

Ami pedig az 1941 augusztusában a Nyugati Fronton kialakult konkrét helyzetet illeti, V. D. Szokolovszkij emlékeztetett arra, hogy a Főhadiszállás létrehozta a Tartalék Frontot, amely a Nyugati Front mögött helyezkedett el.

— A németek ebbe ütköztek volna — jegyezte meg partnernem —, márpedig ez teljes létszámú volt, megtépázatlan . . .

Csakugyan, a Legfelsőbb Főparancsnok Főhadiszállásának ez a döntése még június 30-án született; a Tartalék Front állományaiba hat hadsereg tartozott, s ezek a Rzsev—Vjazma-vonalon álltak. Jelentős erő volt ez.

Így festett a helyzet a Nyugati Fronton 1941 augusztusában a szovjet fél véleménye szerint. Ám hogy lássuk, mi is a tulajdonképpeni értelme Heusinger koncepciójának, szemügyre kell vennünk a német felet is: csakugyan Moszkva ellen vonulhattak volna augusztusban von Bock csapatai? Természetesen nem. A „Közép” hadseregcsoport 1941. július 30-án állította le mozgását, s ez a szünet — korántsem jószántából! — 1941. szeptember 30-ig tartott. Július végén a szovjet Nyugati Front ellen-

csapást mért Jelnyánál, s von Bock maga kérte a szünetet; Guderiannek az volt a véleménye, hogy az előnyomulást csak augusztus 15-én lehet folytatni, Gott (3. páncéloscsoport) pedig úgy vélte, hogy csak 20-án, Halder ugyancsak a megállás szükségességét hangsúlyozta.⁴

De vajon merre kellett volna tovább vonulni a szünet után? Heusinger koncepciójával Hitlernek azt a döntését veszi célba, hogy von Bock fordítsa dél felé erőit. Ismeretes, hogy ez a döntés heves vitákat váltott ki a főhadiszálláson, az OKW-ban és az OKH-ban, s az OKH (vele együtt pedig Bock és Guderian) úgy vélte, hogy a fő csapást Moszkvára kell mérni. Hitler pedig (s ebben támogatta Jodl és Rundstedt) azon a véleményen volt, hogy dél felé kell fordulni. Vajon miért?

... Harmadik hónapja folyt a háború, de lám, az események nem egészen úgy alakultak, ahogy a német tábornoki kar szeretne volna. Ezek a makacs oroszok sehogy sem akarták megérteni, hogy elvesztették a háborút (emlékeztetnék arra, hogy Halder szó szerint ezt jegyezte be naplójába 1941. július 4-én).⁵ Ráadásul ezek a német észjárás számára felfoghatatlan oroszok a déli szakaszon fenn tudtak tartani egy összefüggő arcvonalat, amely kellemetlenül fenyegette a messze előretört Bock szárnyát.

Ha nem Heusinger alapján, hanem a tényekből kiindulva idézzük fel az akkori eseményeket, azt látjuk, hogy a Bock déli szárnyán kialakult helyzet nemcsak Hitleret aggasztotta, akire most mindent rá akarnak kenni. Ugyanaz a Halder, akit ma úgy állítanak be, mint Hitler döntésének „ellenzőjét”, július 8-án ezt írta naplójába: „Egyáltalán nem helyeslem mindkét páncéloscsoport gyors előnyomulását kelet felé.” Azt ajánlotta, hogy Guderian forduljon dél felé, vagyis javaslata megegyezett a Führerével. Nem minden kajánság nélkül utalt erre visszaemlékezéseiben Jodl helyettese, Warlimont tábornok.⁶ Paul Schmidt, Ribbentrop sajtófőnöke „A Barbarossa-hadművelet” című könyvében még határozottabban írt erről: „Igen gyakran és nagy előszeretettel minősítik a keleti hadjárat leghibásabb döntésének Hitlernek azt az elhatározását, hogy le kell állítani a Moszkva felé való előnyomulást. Az ellenkezőjét nem lehet bebizonyítani, de nem hiszem, hogy a Kijev felé fordulás volt az oka az idő-

veszteségnek és a Moszkvánál később bekövetkezett tragédiának. Objektív mérlegelés alapján Hitler döntését megalapozottnak és ésszerűnek kell tekinteni... A harcok és a gyalogság mozgásának eltérő üteme folytán a német csapatok két lépcsőre szakadtak... Ez nagy fogyatékoság volt... Ehhez hozzájön még az is, hogy a »Közép« hadseregcsoporthoz a szárnyai az »Észak« és a »Dél« hadseregcsoporthoz lemaradása folytán nyitva maradtak...»⁷

Végül A. Philippi és F. Heim „Hadjárat Szovjet-Oroszország ellen. 1941—1945” című munkájában, amelyet a nyugatnémet historiográfia „legújabb vívmányának” tartanak, elismeri, hogy „a körülmények felülkerekedtek” az OKW „tervező akaratán”. „A két hadseregcsoporthoz erőit számba véve lehetetlen volt előre nyomulni úgy, hogy a szárnyon a Dnyeper és a Gyeszna között egymillió orosz katona maradjon. A csata menete is igazolta ennek a döntésnek a helyességét.”⁸

Mindazokra a mendemondákra, amelyek szerint Hitler tábornoki kára *nélkül* hozta ezt a döntést és ezzel „elszalasztotta azt a lehetőséget”, hogy 1941 őszén elfoglalja Moszkvát, rácsafolnak a katonai levéltárakban található anyagok. Például, 1941. szeptember 1-én a „Dél” hadseregcsoporthoz parancsnoksága olyan jelentést küldött Hitlernek, amelyben jelezte: „Csak a Kelet-Ukrajnában álló ellenség megsemmisítése után lesz hadműveleti szempontból biztosítva a »Közép« hadseregcsoporthoz a szárnya az utolsó, döntő csapás méréséhez... Nem lehet a moszkvai irányban előbb csapást mérni, mint Ukrajnában.”⁹ S lám Blumentritt gyalogsági tábornok véleménye: „A 2. páncéloscsoporthoz és a 2. hadsereg parancsnokságában igen hamar az a nézet alakult ki, hogy ez az ellenség (a Délnyugati Front csapatai — *a szerző*) komoly figyelmet érdemel. Nem lehetett egyszerűen elmenni mellette.” A továbbiakban Blumentritt megerősíti, hogy csak a ki-jevi csoportosítás likvidálása után „lehetett a célra, vagyis Moszkvára gondolni”.¹⁰

Egybevethetjük tehát az összes tényeket, s ezek Heusinger ellen szólnak, aki a „Barbarossa” kudarcáért minden felelősséget *egyedül* Hitlerre, sőt *egyetlen* hadműveletére akarja hárítani.

Mi készítette mégis Heusinger tábornokot arra, hogy előálljon

az „utolsó esély” legendájával? Érzésem szerint ennek háttere az, hogy a militarizmus apológétáinak nincsenek eléggé nyomós érveik. A német tábornoki kar nem első ízben kezdett háborút abban a vak hitben, hogy már csak egyetlen csatát kell megnyerni, s győzelemmel végződik az egész hadjárat. Mellesleg, ezzel a jelszóval folyt az első világháború híres marne-i csatája, amely alatt a német hadvezetés mindig úgy vélekedett, hogy „már csak egyetlen zászlóalj kell még”, s Franciaország összeomlik. Ismeretes, hogy sok-sok ezer németet kergettek a marne-i vágóhídra, de a háborút mégis elvesztették.

Már a második világháború előtt a hadteoretikusok szinte egyöntetűen azon a véleményen voltak, hogy elmúltak azok az idők, amikor egyetlen csatával lehetett megnyerni egy hadjáratot. A társadalom jellegével együtt megváltozott a háborúk jellege is. Megváltozott a hadtáp mélysége, megnőtt a háborúba bevont emberek tömege. Végül, amikor a szocialista állam elleni támadás került szóba, bizvást feltehető volt, hogy ez az új társadalom foggal, körömmel védekezik majd. Csakhogy a német tábornoki kar nem okult a történelem egész menete kínálta tanulságokból, képtelen volt felülemelkedni saját tévedésein.

A múlt árnyai nem hajlandók önként lelépni a színről. Például, Edwin Dwinger, akinek 1941. augusztus 4-én csaknem sikerült eljutni Moszkvába, sokkal nagyobb sikernek örvendett az amerikai megszálló hatóságoknál. „Tizenkét beszélgetés” című könyvében, amelyet fentebb már idéztem, Dwinger visszaemlékszik arra, hogy a nácizmus bukása után azonnal és nem minden eredmény nélkül felvette a kapcsolatot az amerikai hadsereg hírszerzőivel, a többi között a Patton tábornok mellett működő hírszerző szolgálat főnökével, Snider ezredessel és Rayber századossal. Az amerikaiak nemcsak hogy figyelmesen végighalgatták az SS kebelébe tartozó Dwingert, hanem még azzal is megbízták, hogy dolgozzon ki több memorandumot a német-országi amerikai megszállási politika lehetséges irányait illetően, sőt a Szovjetunióval kapcsolatos további amerikai politikát illetően is. Mister Rayber például, miután megismerkedett Dwinger koncepcióival, így szólt hozzá:

— Ön mindig csak egyet tett: harcolt a kommunizmus ellen

ennek állami formájában. Az antikommunizmus világnézet, s ennek Amerikában is vannak hívei . . .

Snider ezredes pedig felajánlotta Dwingernek, hogy legyen „tanácsadó orosz ügyekben” — ám ezúttal nem Himmler mellett Moszkvában, hanem az Európában működő amerikai expedíciós csapatok törzsénél a „lélektani hadviselés” osztályán.¹¹ Egyébként Dwinger korántsem az egyetlen olyan náci szakértő volt, aki felajánlotta szolgálatait az amerikaiaknak. Körülbelül ugyanabban az időben tette ezt Reinhard Gehlen tábornok is, a német vezérkar katonai felderítésének főnöke, aki magával vitte a Szovjetunió ellen ténykedő hivatala levéltárát. Eszükbe jutottak amerikai barátaik azoknak a német bankároknak és nagyiparosoknak is, akik az Egyesült Államokat tekintették immár a német imperializmus fő támaszának. Így született a XX. század második felében az antikommunizmusnak egy veszélyes változata: a nácizmus ideológiájának és az amerikai reakciónak a szimbiózisa.

Akik nem hajlandók okulni a történelem tanulságaiból, nemcsak önmagukban veszélyesek. Kihasználva óriási lehetőségeiket a hatalmuk alatt álló nyugati világban, gátolják a helyes következtetések leszűrésében az új nemzedéket, amely szeretné megtudni az igazságot a múltról és a jelenről. Itt aztán sokszor elámul az ember, amikor különféle dokumentumokat olvas. Vegyük például az úgynevezett „Csapattájékoztatót”, ezt a rendszeresen megjelenő bulletint, amelyet az NSZK szövetségi véderő-minisztériumának egyik osztálya ad ki, s amely a Bundeswehr személyi állományának ideológiai neveléséhez szükséges irányelveket adja, afféle kvintesszenciáját annak, aminek lelkesítése kellene a nyugatnémet fegyveres erők tábornokait, tisztjeit és katonáit. A bulletin egyik számában (1969. október) a véderő-minisztérium vezetősége instrukciókat kívánt adni beosztottjainak a szovjet fegyveres erők múltjával és jelenével kapcsolatos kérdésekben. Ebből a célból a lapban közölték Henson W. Baldwinak, a „New York Times” című amerikai lap szemleírójának egy írását.¹² Ebben az írásban, természetesen, egy külön fejezet foglalkozott a szovjet—német fronton folytatott haditevékenységgel és a szovjet hadvezetés stratégiájának elemzésével. Az ilyen áttekintés nyújtását tulajdonképpen di-

cséretes vállalkozásnak kellene tekinteni, minthogy a hadtörténeti irodalom nyugatnémet piacát egyébként elárasztották a megvert hitlerista tábornokok emlékiratai.

Csakhogy Baldwintól nem sok újat tudott meg az amerikai és a nyugatnémet olvasó. Például, elsőrendű fontosságú tézisként találja azt, hogy a Szovjet Fegyveres Erők győzelme a második világháborúban kizárólag számbeli fölényüknek volt köszönhető. Baldwin például azt fejtegeti, hogy „a sztálingrádi csatáig a hadvezetés [a szovjet — a szerző] semmivel sem tűnt ki, és sikerei kizárólag a számbeli fölényből adódtak”. Persze, csak nevetethünk ezen az állításon, amely egyetlen tollvonással semmivé teszi a szovjet csapatok által az agresszorral szemben 1941 nyarán—őszén tanúsított hősie ellenállást — azt a feszültséggel teli időszakot, amelyben a szovjet csapatok, nem lévén fölényben, gyakorlatilag megghiúsították a Hitler és tábornokai által oly nagy gonddal kidolgozott hadászati „Barbarossa-tervet”. Ha hitelt adnánk Baldwinnak, kitűnne, hogy nem voltak sem leningrádi ütközetek, sem jelnyai ellentámadások, s végül nem volt semmiféle nagy moszkvai csata. Különben nem nehéz megérteni, miért törli Baldwin úr a második világháború történetéből a moszkvai csatát. Ezt azért teszi, mert a szovjet fegyveres erők itt olyan körülmények között vívtak ki ragyogó győzelmet, amikor korántsem volt számbeli fölényük az ellenséggel szemben. S minthogy ez nem illik bele az elfogult antikommunistának ismert Baldwin koncepciójába, úgy veszi, mintha ez a csata egyáltalában nem is létezett volna!

Tulajdonképpen nemcsak Baldwin úr okoskodott így negyedszázaddal a háború befejezése után — így okoskodtak a hitlerista tábornagyok is 1941-ben. Nem számítottak arra, hogy a szovjet Nyugati Front csapatai képesek nemcsak ellenállni a német nyomásnak, hanem győzelmes ellentámadásba is átmenni. A német csapatok abban az időben, mint ismeretes, fölényben voltak a szovjet csapatokkal szemben, mégpedig előerőben 1,1-szeres, tűzérségben 1,2-szeres, harcokcsikban 1,4-szeres fölényben. Csak a légierőben volt fölénye a szovjet csapatoknak (de ennek a téli viszonyokra való tekintettel nem volt döntő jelentősége).¹³ Mindamellet, amikor 1941. december 6-án a szovjet csapatok ellentámadásba mentek át, akkora csapást mértek von

Bock tábornagra, amelytől nemcsak ő, hanem sok más tábornagy sem tudott már felocsúdni. Ezek a történelmi tények. De mit törődnek az antikommunizmus szakértői a történelmi tényekkel? Ők továbbra is csak a magukét hajtogatják.

S éppen ezt az álláspontot foglalja el Baldwin úr is. „Elméletét” kifejtve ezt bizonygatja: „A tömeg ereje, a számbeli fölény volt a döntő tényező a második világháborúban a Szovjetunió által Németország ellen vívott harcban.” Baldwin úr hájjal kenegeti a Wehrmacht ama tábornokainak és tisztjeinek a szívét, akik a szovjet—német harcmezőkről elkotródva a mai Bundeswehrben találtak menedéket és jó állást.

A jelen politikája a múlt politikájának értékelésére épül. Éppen ezért nem érdektelen az, vajon hogyan is emlékeztek meg német földön a fasizmus bukásának 25. évfordulójáról. Ezen a napon Berlinben a Német Demokratikus Köztársaság dolgozóinak végeláthatatlan sorai vonultak, a Német Szocialista Egységpártnak és az NDK kormányának a vezetőivel az élen, a szovjet hadsereg veteránjaival vállvetve, a Treptow parkba, hogy tisztelettel adózzanak a győztes szovjet katonáknak. A hitleri Németország leverésének napja a Német Demokratikus Köztársaságban állami ünnep: a Felszabadulás napja. S ez nemcsak hivatalos ünnep — kedves, bensőséges ünnepe ez a német népnek, amelynek haladó erői megtalálták a múlt hibáinak bűvös köréből kivezető utat, lerázták a német imperializmus jármát, és felépítették új államukat, a békeszerető németek államát.

Másként viszonyulnak ehhez a naphoz az NSZK-ban. Hosszú időn át teljesen mellőzték Bonn hivatalos politikusai. S amikor 1970-ben Willy Brandt szövetségi kancellár bejelentette, hogy ezen a napon hivatalos nyilatkozatot kíván tenni a Bundstagban, a különböző rendű és rangú reakciók iszonyú lármát csaptak. A kancellárnak ezt a szándékát úgy értékelték, mint „kapitulációt a Kelet előtt!” Nyilatkozatában a kancellár a „keserű tapasztalatokról”, a „tényleges európai határokról” beszélt. Emlékeztetett a Német Demokratikus Köztársaság létezésére, és megállapította, hogy „egyenjogú kapcsolatokat kell kiépíteni Németországban a két állam között”. Tehát kísérlet történt a múlt tisztázására, a történelmi tanulságok levonására.

Am nem mondható el ugyanez a nyugatnémet vezető burzsoá

párt, a CDU képviselőjének a beszédéről: Brandt kancellár után a szónoki emelvényre lépett Richard von Weizsäcker báró. Kertelés nélkül kijelentette:

— Elnök úr, hölgyeim és uraim! Május 8. nekünk nem ünnep!

Ezek után Weizsäcker belefogott a szokásos szovjetellenes ki-rohanásokba. A többi között a német fasizmus leverésének pusztá ténységét, a szovjet népnek ezt a nagy hőstettét, amely emberéletek millióiba került, a báró úgy értékelte, mint „betörést a Hitler által hátrahagyott európai romok mezejére”. Ezzel a fogalmazásával egyébként Weizsäcker korántsem volt eredeti: már előtte is Franz-Josef Strauss a szovjet csapatoknak a fasizmus elleni győzelmes felszabadító hadjáratát „korunk történelmi katasztrófájának” és „Európa pusztulásának” minősítette.¹⁴ Strauss gyásza érthető is, hiszen a fasizmus bukása csakugyan katasztrófa volt a nemzetközi antikommunizmusra nézve, s így katasztrófa volt az európai reakciós erőkre nézve is. Európát magát viszont megmentette a szovjet nép a rabságtól és a pusztulástól.

A TÖRTÉNEK NEM ISMÉTLŐDHETNEK MEG

Amikor az ember elgondolkodik azokon az okokon, amelyek Edwin Dwingert meggátolták abban, hogy 1941. augusztus 4-én Moszkvában legyen, nemcsak Dwingerre és hajdani meg mai pártfogóra gondol. Ez az 1941. augusztusi nap azért nem következett be, mert így követelte a történelmi fejlődés objektív törvényszerűsége. Ezzel szemben 1945 augusztusában beköszöntött egy másik nap, a potsdami egyezmény aláírásának napja. Három nagyhatalom vezetői népeik akaratából aláírtak egy korszakalkotó okmányt: sajátos nemzetközi verdikt volt ez, amely elmarasztalta a fasizmust és összegezte a második világháború eredményeit.

Azt lehet mondani, hogy a potsdami egyezmény, amely a fasizmus fölötti győzelem nemzetközi jogi kifejezése volt, a háború utáni idők kezdetét jelentette. Ez az egyezmény mindmáig megőrizte jelentőségét. Ha az 1945-ös év történelmi lecke volt, legalább olyan fontos leckének bizonyult a háború után német

földön megindult fejlődés időszaka is. Ez megmutatta, hová vezet a második világháború kétségtelen eredményeinek és a nácizmus bukásának a semmibe vevése. Csakis ebben a megvilágításban válik érthetővé azoknak a társadalmi és politikai erőknak a tevékenysége, amelyek a háború eredményeinek revideálását tették doktrínájukká. S itt nem is csupán határrevízióról volt szó, nem is elsősorban erről! E kihívó jelszó mögött ennél több rejlett: kísérlet a háború összes politikai eredményeinek annulálására.

Idővel feltárulnak az események gyökerei. Ám ez nem automatikusan végbemenő folyamat. A pusztulásra ítélt osztályerők nem engedik át önként a helyüket — különösen nem egy olyan tapasztalt osztály esetében, mint a XX. századi burzsoázia.

Annak idején Hjalmar Schacht Nürnbergben azt követelte, hogy Hitler megsegítéséért ne csak a német iparosokat ítéljék el, hanem amerikai kollégáikat is. A sokat tapasztalt és koránál fogva bölcs bankár előre látta azt a napot, amikor bekövetkezik majd Son My — az amerikai katonai-ipari komplexum ténykedésének iszonyú eredménye, amely alig marad el a Harmadik Birodalom Lidicétől, és Oradourtól fémjelzett rémtettei mögött. Az antikommunizmus logikusan elvezet az emberiség elleni bűntettekhez, s akinek nem szolgáltattak elegendő tanulságot a negyvenes évek, az tanulhat a koreai és a vietnami amerikai agresszióknak, a közel-keleti izraeli agresszióknak a tapasztalataitól.

Tudjuk, hogy az Észak-atlanti Szövetség 1949-től, megalakulása pillanatától a nemzetközi antikommunizmus erőinek gyűlekezőhelyévé vált. A NATO-ra összpontosul most minden figyelem azoknak az imperialista politikusoknak, akik azt tartják legfőbb vívmányuknak, hogy sikerült létrehozniuk 16 országnak egy szovjetellenes blokkját, s hogy ezt az európai kontinensen jelentős katonai erővé tudták fejleszteni. Ám az atlanti stratégiák agresszív terveinek sincs több reményük a sikerre, mint a „Barbarossa-tervnek” volt.

Történelmi reminiscenciák? Persze, ezek elkerülhetetlenek. Ez nem a szerző hóbortja, hanem analóg társadalmi erők cselekvésének a természetes eredménye. Eugen Gerstenmaier, a CDU egyik vezetője azt írta, hogy „ki kell tartanunk történelmünk mellett, akár tetszik, akár nem”. A nemzetközi reakció

csakugyan makacsul kitart történelme mellett. Sőt, elfogult irányában, mert képtelen leszűnni a következtetéseket saját vereségeiből.

A nyugati világ gyakran ámuldozik a „szovjet csodán”, amely a Nagy Honvédő Háború harcterein lejátszódott. De bármilyen tetszetős is ez a formula, eltereli a figyelmet az események tényleges értelmétől. Nem csoda, hanem szigorú történelmi törvényszerűség vezette el a Szovjetuniót a győzelemhez — s ugyanez a törvényszerűség határozta meg eleve a hitleri rezsim pusztulását.

Nem véletlen tévedések és számítási hibák hozták magukkal a „Barbarossa-hadművelet” kudarcát. Az antikommunista gondolkodás törvényszerűségei vitték bele a német tábornoki kart és a náci vezetést abba a kelepcebe, amelyet önmagának állított. A „Barbarossa-terv” szerzői nem is titkolták, hogy céljuk a világ első szocialista államának a likvidálása. S éppen ez a célkitűzés tette elkerülhetetlenné a náci tervezés kudarcát.

„A Nagy Honvédő Háborúban vívott fegyveres párharc — olvasható »A Szovjetunió Kommunista Pártjának történeté«-ben — két ellentétes társadalmi rendszernek a harca volt, és világosan kifejezésre jutó osztályjelleggel öltött. A Nagy Honvédő Háborúban a világ első szocialista államának a léte, a világszocializmus fejlődése forgott kockán. Ennek a küzdelemnek a kimenetelétől függött sok népnek és országnak a sorsa: az, hogy a társadalmi haladás útjára léphetnek-e, avagy hosszú időre rabságban maradnak, visszavetve a középkorba, az obskurantizmus és a zsarnokság sötét korába. A küzdelmet osztályjelleg tette különösen hevessé, elszánttá és meg nem alkuvóvá.

Ezt a háborút csak olyan ország nyerhette meg, amelynek megvoltak a maga alapvető, társadalmi rendszerére immanensen jellemző sajátosságai. A háborúbeli győzelem vagy vereség, tanítja a marxizmus—leninizmus, végső soron törvényszerű. Azok a véletlen, időleges előnyök, amelyek csupán az egyes ütközetek, hadjáratok kimenetelét, illetve a háború egyes szakaszait jellemzik, nem dönthetik el eleve a háború végső eredményét. Erről tanúskodik az emberiség egész történelme. A marxista—leninista elmélet igazát bizonyította a Nagy Honvédő Háború is — a második világháború legfontosabb része.

Győzelmünk alapjai a szovjethatalom éveiben a nép által elért óriási társadalmi-gazdasági vívmányokban, a szovjet társadalom eszmei-politikai egységében, a szovjet embereknek a Kommunista Párt köré való szoros tömörülésében rejlettek. A szocializmus felépítése eredményeképpen a Szovjetuniónak minden lehetősége megvolt arra, hogy sikeres harcot vívjon mindennemű agresszor ellen, bármilyen erős is. Ezek a lehetőségek a szovjet állam szocialista termelési módjának, társadalmi rendszerének, katonai szervezetének előnyeiből, a szocialista ideológiából adódtak.”¹⁵

Lenin ezt mondotta:

„Sohasem fogják legyőzni azt a népet, amelynek munkásai és parasztjai nagy többségükben felismerték, megérezték és látták, hogy saját hatalmukat, a szovjethatalmat — a dolgozók hatalmát — védelmezik, hogy azt az ügyet védelmezik, amelynek győzelme nekik és gyermekeiknek biztosítja azt a lehetőséget, hogy élvezzék minden áldását a kultúrának, mindannak, amit az emberi munka létrehozott.”¹⁶

Ezek a bölcs szavak nemcsak előrelátást jelentettek, hanem a cselekvéshez közvetlen útmutatást is adtak a kommunisták pártjának, amely győzelmünk objektív lehetőségeit valóra váltotta. A lehetőségek önmagukban még nem döntenek el a csaták kimenetelét: a lehetőségeket valóra is kell váltani. S éppen ezt a világtörténelmi tettet hajtotta végre a Szovjetunió Kommunista Pártja.

A Nagy Honvédő Háború éveiben a történelem „próbapad-jára” került nemcsak a Szovjetunió katonai vezetése, hanem egész katonapolitikai és államrendszere is, amely akkor még csak 25 éves múltat tekintett vissza. Kiállja vagy nem állja ki a próbát — ez volt a kérdés. S erre teljesen világos és félreérthetetlen választ kaptunk. Amint ezt az SZKP Központi Bizottsága „A Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége megalakulása 50. évfordulójának előkészítéséről” hozott határozatában megállapította, „a háború szertefoszlatta a világimperializmusnak azokat a reményeit, hogy újjáélednek majd a nemzeti viszályok, hogy összeomlik a soknemzetiségű szocialista állam. A Szovjetunió népei vállvetve hőiesen harcoltak és önfeláldozóan dolgoztak a szocialista haza védelme nevében, az ellenség fölötti közös

győzelem nevében, az állhatatosság és a bátorság csodáit mutatták a világnak. A Honvédő Háborúban aratott történelmi győzelem ragyogóan demonstrálta a szocialista társadalmi és államszervezés előnyeit, a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségének nagy életerejét és megbonthatatatlanságát.”¹⁷

A szovjet rendszernek ezek az előnyei ma is lelkesítik az emberek millióit, akik a szocializmus útjára léptek. Nagy győzelmeink eredményei, mint L. I. Brezsnyev az SZKP XXIV. kongresszusán a Központi Bizottság beszámolójában hangsúlyozta, „élnek a mai nemzetközi realitásokban is”.¹⁸ A szocializmus hatalmas tábora a záloga annak, hogy a történetek nem ismétlődnek már meg, bármennyire szeretné is ezt a nemzetközi imperializmus. Ma már nem az imperializmus diktál: olyan új, nagy korban élünk, amelyben diadalra jutottak a szocializmus eszméi.

„A szovjet emberek hősiessége — mondotta L. I. Brezsnyev a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 50. évfordulója alkalmából mondott beszédében — újra megmutatta az egész világnak: nincs a világon olyan erő, amely legyőzhetné a tőke igájától felszabadult népet, nincs olyan erő, amely megsemmisíthetné azt a társadalmi rendszert, amelyet a nép alkotott és szeret: a szocializmust! S amikor a Reichstag fölött az a vörös zászló lobogott, amelyet szovjet harcosok tűztek oda ki, ez nemcsak a mi katonai győzelmünk zászlaja volt. Ez, elvtársak, Október halhatatlan zászlaja volt; ez Lenin nagy zászlaja volt; ez a szocializmus legyőzhetetlen zászlaja volt, a reménység ragyogó jelképe, ez minden nép szabadságának és boldogságának jelképe volt!”¹⁹

A második világháború tanulságai rendkívül igényes kritériumot szabtak a politikai események értékeléséhez. Megkövetelik tőlünk, hogy különös körültekintéssel értékeljük a nemzetközi élet jelenségeit, s minden olyan helyzetben, amelyben mint valami röntgenfelvételen, kirajzolódnak a „Barbarossa” vészt jósoló körvonalai, félreverjük a harangokat. Jobb ezt már idejében megtenni. Nem tűrhetjük, hogy a „Barbarossának” atomháborús gomba alakú szakálla nőjön.

Jegyzetek

1. FEJEZET

- 1 Magyarország és a második világháború. Titkos diplomáciai okmányok a háború előzményeihez és történetéhez. Harmadik kiadás. Kossuth Könyvkiadó 1966. 319—320. old.
- 2 Generaloberst *Franz Halder*: Krigstagebuch (a továbbiakban: KTB *Halder*). I. köt. Stuttgart 1962. 375. old.
- 3 *W. Warlimont*: Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939—1945. Frankfurt am Main 1962. 71. old.
- 4 Spiegel (Hamburg), 1966. 16. sz.
- 5 *H. Michaelis*: Der zweite Weltkrieg. 1939—1945. Konstanz 1963. 9. old.
- 6 Idézi *J. Fest*: Das Geschichte des 3. Reiches. München 1963. 233. old.
- 7 Le testament politique de Hitler. Párizs 1959. 70. old.
- 8 *A. Hitler*: Mein Kampf. München 1941. 742. old.
- 9 Ugyanott, 749. old.
- 10 Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann. II. köt. Berlin 1930. 366. old.
- 11 *P. Meker*: Deutschland — Sein oder nicht Sein. Mexiko 1945. 340. old.
- 12 Ugyanott, 126—127. old.
- 13 Rechberg és Hoffmann levelezését, valamint Rechberg más iratait a következő publikáció közli: *E. v. Vietsch*: Arnold Rechberg und das Problem der politischen Westorientierung Deutschlands nach dem 1. Weltkrieg. Koblenz 1958.
- 14 Die Zeit (Hamburg), 1966. április 29.
- 15 *E. Nolte*: Der Faschismus in seiner Epoche. München 1963. 389. old.
- 16 *W. Maser*: Die Frühgeschichte der NSDAP. Frankfurt am Main 1965.
- 17 Deutsche National- und Soldatenzeitung (München), 1966. január 14.
- 18 *G. F. Hallgarten*: Hitler, Reichswehr und Industrie. Frankfurt am Main 1955. 100. old.
- 19 *J. Steel*: Hitler as Frankenstein. London 1933. 23. old.
- 20 *G. F. Hallgarten*: Id. mű, 99. old.
- 21 Nazi Conspiracy and Agression. Suppl. A. Washington 1947. 1194. old.

- 22 O. *Strasser*: Hitler and I. Boston 1940. 112. old.
- 23 Das Tagebuch von Josef Goebbels 1925/26. Stuttgart 1961. 57. old.
- 24 Ugyanott, 60. old.
- 25 E. *Nolte*: Id. mű, 600. old.
- 26 E. *Czichon*: Wer verhalf Hitler zur Macht? Köln 1967. 81. old.
- 27 Ugyanott, 82. old.
- 28 Ugyanott, 83. old.
- 29 K. *Jaspers*: Wohin treibt die Bundesrepublik? München 1966. 142. old.
- 30 Internationaler Militärgerichtshof in Nürnberg (a továbbiakban: IM). XLVII. köt. 178. old.
- 31 IM. LI. köt. 139. old.
- 32 E. *Calic*: Ohne Maske. Stuttgart 1969. 27. old.
- 33 Ugyanott, 28. old.
- 34 J. *Hindels*: Hitler war kein Zufall. Wien 1962. 99. old.
- 35 Anatomie des Krieges. Berlin 1969. 100—101. old.
- 36 *Lenin* Művei. 33. köt. Szikra 1953. 354. old.
- 37 R. *Kühlmann*: Erinnerungen. Heidelberg 1948. 517. old.
- 38 DZA Potsdam. Akten des Reichswirtschaftsamtes. Ausfuhr nach Russland. VIII köt.
- 39 DZA Potsdam. Akten des Reichswirtschaftsamtes. Ausfuhr nach Russland. I. köt. 1918. XI. 9.
- 40 K. *Helfferich*: Vom Eingreifen Amerikas bis zum Zusammenbruch. Berlin 1919. 477. old.
- 41 Paper Relating to the Foreign Policy of the United States. The Paris Conference. II. köt. Washington 1919. 138. old.
- 42 Idézi A. *Norden*: Falszifikatori. Moszkva 1959. 73—74. old.

2. FEJEZET

- 1 Der Nationalsozialismus 1933—1945 in Dokumenten. Frankfurt am Main 1957. 180. és köv. old.
- 2 Sein Kampf. Nürnberger Dokumente (a továbbiakban: Sein Kampf...). Kiadta P. de Mendelssohn. Hamburg 1946. 20. old.
- 3 Was wirklich geschah. Kiadta H. Holldack. München 1949. 285—292. old.
- 4 W. *Görlitz*: Generalfeldmarschall Keitel — Verbrecher oder Offizier? (a továbbiakban: Keitel...). Göttingen 1961. 128. old.
- 5 G. *Buchheit*: Hitler als Feldherr. Rastatt 1958. 167. old.
- 6 Sein Kampf... 285. old.
- 7 H. v. *Seeckt*: Deutschland zwischen Ost und West. Hamburg 1933. 33—34. old.
- 8 W. *Görlitz*: Keitel... 237. old.
- 9 Foreign Relations of the United States (a továbbiakban: FRUS). 1938. 1. köt. 543. old.
- 10 G. *Haas*: Von München bis Pearl Harbor. Berlin 1965. 99. old.

- 11 Akten zur deutschen auswärtigen Politik (a továbbiakban: ADAP). 4. köt. 557. old.
- 12 FRUS, 1938. 1. köt. 704. old.
- 13 Anatomie des Krieges. 347. old.
- 14 J. v. Ribbentrop: Zwischen London und Moskau. Leoni 1953. 93. old.
- 15 B. J. Wendt: München 1938. Hamburg 1968. 109., 113. old.
- 16 P. Schmidt: Statist auf diplomatischer Bühne. 414. old.
- 17 Okmányok és adatok a második világháború előzményeiről. Második kötet. Dirksen irattára. 1938—1939. Révai Könyvkiadó Nemzeti Vállalat. 32. old.
- 18 F. Hesse: Spiel um Deutschland. München 1955. 146—157. old.
- 19 ADAP, Serie D. VI. köt. 171. és köv. old.
- 20 Ugyanott, 172. old.
- 21 W. Görlitz: Keitel... 207. old.
- 22 Isztorija Polši. Moszkva 1962. 3. köt. 425. old.
- 23 G. Gafencu: Derniers jours de l'Europe. Zürich 1946. 76. old.
- 24 Deutsches Weissbuch. Berlin 1939. 48. dokumentum.
- 25 M. Freund: Geschichte des 2. Weltkrieges in Dokumenten. III. köt. Freiburg 1956. 26—27. old.
- 26 H. A. Jacobsen: 1939—1945. Der zweite Weltkrieg in Chronik und Dokumenten. Darmstadt 1961. 93. old.
- 27 Sztálin: A leninizmus kérdései. Szikra 1953. 684. old.
- 28 Isztorija Kommuniztyicseszkoj partyii Szovjetszkovo Szojuza. Moszkva 1971. V. köt. I. rész. 69. old.
- 29 SZSZSZR v borbe za mir nakanunye vtoroj mirovoj vojni (szentyabr 1938 g. — avguszt 1939 g.). Moszkva 1971. 491. old.
- 30 Ugyanott, 461. old.
- 31 Ugyanott, 475. old.
- 32 Ugyanott, 496—497. old
- 33 Ugyanott, 383. old.
- 34 Times, 1971. január 2.
- 35 Isztorija Kommuniztyicseszkoj partyii Szovjetszkovo Szojuza. V. köt. 1. rész. 70—71. old.
- 36 SZSZSZR v borbe za mir... 543. és köv. old.

3. F E J E Z E T

- 1 SZSZSZR v borbe za mir... 536. old.
- 2 Documents of British Foreign Policy (a továbbiakban: DBFP), Third Series. VI. köt. 1919—1939. 682. old.
- 3 DBFP. 763. old.
- 4 Ugyanott, 763—764. old.
- 5 Ugyanott.
- 6 Ugyanott.

- 7 A. Toynbee—V. Toynbee: The Eve of War. London 1958. 482. old.; DBFP. VII. köt. 682. old.
- 8 SZSZSZR v borbe za mir ... 526. old.
- 9 Charles de Gaulle: Háborús emlékiratok. Gondolat 1973. 10—11. old.
- 10 Vojenno-izsitoricseszkij zszurnál, 1963. 12. sz.
- 11 Assamblés Nationale: I. Legislat, Session de 1937. Annexe de procès-verbal. III. köt. 2743. old.
- 12 G. Bonnet: Le Quai d'Orsay sous trois Républiques 1870—1961. Párizs 1961. 193—195. old.
- 13 SZSZSZR v borbe za mir ... 633. old.
- 14 The Eden Memoirs. The Reckoning. London 1965. 49. old.
- 15 H. A. Jacobsen: Id. mű. 82. old.
- 16 Weltgeschichte der Gegenwart. III. köt. 107. old.
- 17 W. Shirer: Aufstieg und Fall des 3. Reiches. Köln 1961. 495. old
- 18 The Eden Memoirs. 54. old.
- 19 Ugyanott, 55. old.
- 20 DBFP. Third Series. VII. köt. 142. old.
- 21 Ugyanott, VI. köt. 476—477. old.
- 22 Lord Strang: Home and Abroad. London 1956. 192. old.
- 23 KTB Halder. I. köt. 14. old.
- 24 Ugyanott, 15. old.
- 25 Hermann Rauschnig: Hitler bizalmasa voltam. Zrínyi Katonai Kiadó 1970. 118. old.
- 26 SZSZSZR v borbe za mir ... 428. old.
- 27 A. Werth: Russland im Krieg. 1941—1945. München 1965. 40. old.
- 28 A. Bullock: Hitler. Düsseldorf 1961. 519—520. old.
- 29 A Nagy Honvédő Háború története (a továbbiakban: NHH). I. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1964. 184. old.
- 30 Ugyanott, I. köt. 184. old.
- 31 Ugyanott.
- 32 Was wirklich geschah. 285. old.
- 33 ADAP. VII. köt. 50. old.
- 34 KTB Halder. I. köt. 11. old.
- 35 Ugyanott, 48. old.
- 36 ADAP. VII. köt. 51. old.
- 37 SZSZSZR v borbe za mir ... 562. old.
- 38 Ugyanott, 616—618. old.
- 39 Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. I. rész. 340—341. old.
- 40 Vojenno-izsitoricseszkij zszurnál, 1963. 12. sz.
- 41 NHH. I. köt. 181. old.
- 42 G. Gafencu: Id. mű, 165. old.
- 43 A. Werth: Id. mű, 44. old.
- 44 SZSZSZR v borbe za mir ... 539. old
- 45 Ugyanott, 573—622. old.

- 1 *S. Delmer*: Die Deutschen und Ich. Hamburg 1961. 391. old.
- 2 Okmányok és adatok ... II. köt. 58—59. old.
- 3 Ugyanott, 60—63. old.
- 4 Ugyanott, 83. old.
- 5 Ugyanott, 85. old.
- 6 Ugyanott, 87—88. old.
- 7 Ugyanott, 97—99. old.
- 8 SZSZSZR v borbe za mir ... 526. old.
- 9 *F. Hesse*: Id. mű, 177. old.
- 10 Okmányok és adatok ... II. köt. 111—114. old.
- 11 *F. Hesse*: Id. mű, 180. old.
- 12 A szerző saját archívuma. Wohlthat 1966. augusztus 19-i és 7-i levele.
- 13 *G. Ritter*: Carl Goerdeler und deutsche Widerstandsbewegung. München 1964. 231., 496. old
- 14 Ugyanott, 237. old.
- 15 Ugyanott.
- 16 Ugyanott, 214. old.
- 17 Ugyanott, 241. old.
- 18 Ugyanott, 497. old.
- 19 ADAP, VII. köt. 81. old.
- 20 Ugyanott, 61. old.
- 21 SZSZSZR v borbe za mir nakanunye vtoroj mirovoj vojni. Moszkva 1971.
- 22 Ugyanott, 31—32. old.
- 23 Ugyanott, 82. old.
- 24 Ugyanott, 142. old.
- 25 Ugyanott, 199. old.
- 26 Ugyanott, 234. old.
- 27 Ugyanott, 334. old.
- 28 Ugyanott, 362—363. old.
- 29 Ugyanott, 364. old.
- 30 Ugyanott, 376—378. old.
- 31 Ugyanott, 414. old.
- 32 Ugyanott, 537. old.
- 33 *Lenin* Összes Művei. 42. köt. Budapest 1973. 96. old.
- 34 Idézi *M. Thorez*: Izbrannije szocsinyenyija. 2. köt. Moszkva 1962. 5. old.
- 35 *A. Werth*: Id mű, 44. old.
- 36 *G. Gafencu*: Id. mű.
- 37 NHH, I. köt 179. old.
- 38 Hitlers Weisungen, 19. old.
- 39 Ugyanott, 22. old.
- 40 Nationalsozialismus. Dokumente 1939—1945. Kiadta. W. Hofer. Frankfurt am Main 1957. 84—86. old.

- 41 *Sir Ivone Kirkpatrick*: Im inneren Kreis. Berlin 1959. 172—173. old.
- 42 Hitlers Lagebesprechungen. Stuttgart 1962. 715. és köv. old.
- 43 Magyarországi és a második világháború. 202. old.
- 44 *H. A. Jacobsen*: Id. mű, 93. old.
- 45 *D. Posser*: Deutsch-sowjetische Beziehungen 1917—1941. Frankfurt am Main 1963. 51—52. old.
- 46 Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. I. rész. 350. old.
- 47 SZSZSZR v borbe za mir ... 637. old.
- 48 *H. Grosscurth*: Tagebücher eines Abwehroffiziers 1939—1940. Stuttgart 1970. 181. old.
- 49 Ugyanott, 187., 251. old.
- 50 Ugyanott, 69—70. old.
- 51 Ugyanott, 265. old.
- 52 Ugyanott, 266. old.
- 53 A Szovjetunió Kommunista Pártjának története. Kossuth Könyvkiadó 1972. 579. old.
- 54 *H. Grosscurth*: Id. mű, 208. old.
- 55 *A. Dallin*: Deutsche Herrschaft in Russland. Düsseldorf 1958.
- 56 SZSZSZR v borbe za mir ... 365. old.
- 57 Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR. I. rész. 349. old.
- 58 Isztorija vnyesnyej polityiki SZSZSZR I. rész. 349. old.

5. F E J E Z E T

- 1 *H. A. Jacobsen*: Id. mű, 180. old.
- 2 *Jon Kimche*: Unfought Battle (orosz fordítás: Nyesszosztovajsaszja bitva. Moszkva 1971. 15. old.).
- 3 *A. Hillgruber*: Hitlers Strategie, Politik und Kriegesführung 1940—1941. Frankfurt am Main 1965. 34. old.
- 4 *W. Görlitz*: Keitel ... 226. old.
- 5 *H. A. Jacobsen*: Id. mű, 114. és köv. old.
- 6 *J. A. Graf von Kielmannsegg*: Panzer zwischen Warschau und Atlantik. Berlin 1941. 247. old.
- 7 IM. XXVIII. köt. 431. old.
- 8 KTB Halder. I. köt 308. old.
- 9 *W. Görlitz*: Keitel ... 238. old.
- 10 *K. Klee*: Unternehmen Seelöwe. Göttingen 1958. 189. old.
- 11 *F. Hesse*: Id. mű, 230. és köv. old.
- 12 *G. Ciano*: Diplomatic Papers. 373. old.
- 13 *A. Decaux*: Nouveaux Dossiers Secrets. Párizs 1967. 88., 96. old.
- 14 *A. Wheatley*: Operation Seelöwe. 23. old.
- 15 ADAP. IX. köt. 513., 563. old.
- 16 *A. Hillgruber*: Id. mű, 149. old.
- 17 *S. Friedländer*: Pius XII und das Dritte Reich. Hamburg 1965. 53. old
- 18 *A. Hillgruber*: Id. mű, 152. old.

- 19 ADAP. X. köt. 216. old.; KTB *Halder*. III. köt. 31. old.
- 20 *W. Schellenberg*: Memoiren. Köln 1959. 108. old.
- 21 *W. Ansel*: Hitler confronts England. Durham 1960. 157. old.
- 22 ADAP. XI. köt. 78. old.
- 23 A szerző saját archívuma.
- 24 Nyurnbergszkij processz. II. köt. Moszkva 1958. 725. old.
- 25 *B. g'Agostino*: Colloqui con R. Mussolini. Róma 1945; KTB OKW. IV. köt. 56. old.
- 26 IM. VII. köt. 184. old.
- 27 Ugyanott.
- 28 Ugyanott.
- 29 Ugyanott.
- 30 Ugyanott.
- 31 Ugyanott.
- 32 *O. V. Kuusinen*: Izbrannije proizvegyenyija. Moszkva 1966. 362—363. old.
- 33 KTB *Halder*. II. köt. 447. old.
- 34 *C. Mannerheim*: Erinnerungen. Zürich 1952. 406. old.
- 35 *A. Hillgruber*: Id mű, 489. old.
- 36 Ugyanott, 496. old.
- 37 Ugyanott, 495. old.
- 38 Ugyanott.
- 39 Vojenno-izsitoricseszkij Zsurnal, 1962. 4. sz.
- 40 Testament politique de Hitler. 75. old.
- 41 IM. XXXVIII. köt. 86. old.
- 42 *V. Iszraeljan—L. Kutakov*: Gyiplomatija agresszorov. Moszkva 1968. 180. old.
- 43 Was wirklich geschah. 263. old.
- 44 Hitlers Weisungen. 123., 121. old.
- 45 *H. Lupke*: Japans Russlandpolitik 1939—1941. Frankfurt am Main 1962. 93. old.
- 46 *H. A. Jacobsen*: Id. mű, 26. old.
- 47 *J. Ribbentrop*: Zwischen London und Moskau. 241. old.
- 48 *A. Hillgruber*: Id. mű, 411. old.
- 49 Was wirklich geschah. 521. old.
- 50 Ugyanott, 519. old.
- 51 *H. Lupke*: Id. mű, 130. old.
- 52 Ugyanott, 129. old.
- 53 *A. Hillgruber*: Id. mű, 487. old.
- 54 Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Kiad. A. Hillgruber. Frankfurt am Main 1967. 598. old.
- 55 NHH. I. köt. 360. old.

6. FEJEZET

- 1 Lásd a szerző publikációját „Vojenno-izsztoriceszkij Zsurnal”, 1967. 4. sz. 79—81. old.
- 2 Hitlers Weisungen. 61. old.
- 3 KTB Halder. II. köt. 49. old.
- 4 W. Görlitz: Paulus: Ich stehe hier auf Befehl. Frankfurt am Main 1960. 107. old.
- 5 KTB Halder. II. köt. 32—33. old.
- 6 Das Parlament, 1960. 11. sz. Melléklet. 161—198. old.
- 7 A. Hillgruber: Id. mű, 220. old.; KTB Halder. II. köt. 37—39. old.
- 8 KTB Halder. II. köt. 49—50. old.
- 9 Das Parlament, id. h. 173. old.
- 10 A. Philippi: Das Pripjetproblem. Frankfurt am Main 1956. 69. old.
- 11 Hitlers Weisungen. 96. és köv. old.
- 12 W. Groener: Lebenserinnerungen. Göttingen 1957. 531. old.
- 13 A szerző saját archívuma; OKW/Wfst/Abt L/1, Operationsstudie Ost.
- 14 A szerző saját archívuma.
- 15 W. Görlitz: Paulus... 108—113., 132—134. old.
- 16 Hitlers Weisungen. 129. old.
- 17 KTB OKW. I. köt. 1000. old.
- 18 Ugyanott, I. köt. 298—299. old.
- 19 J. Hellwig—W. Weiss: So macht man Kanzler. Berlin 1962. 193. old.
- 20 Ugyanott, 195. old.
- 21 A. Hillgruber: Id. mű, 265. old.
- 22 IM. IX. köt. 133. old.
- 23 A. Hillgruber: Id. mű, 265. old.
- 24 IM. XXX. köt. 276. old.
- 25 H. A. Jacobsen: Id. mű, 298. old.
- 26 Wehr- und Rüstungsamt des OKW. Nr. 3208/41 geh., 1941. X. 1.
- 27 IM. XLVI. köt. 184. old.
- 28 IM. VIII. köt. 31. old.
- 29 IM. XLVI. köt. 185. old.
- 30 Ugyanott, 81. old.
- 31 Betriebsarchiv Carl Zeiss. Nr. 10 180.

7. FEJEZET

- 1 A szerző saját archívuma.
- 2 KTB Halder. II. köt. 336—337. old.
- 3 Ugyanott, 237. old.
- 4 Hitlers Tischgespräche. 159. old.
- 5 KTB Halder. II. köt. 320. old.
- 6 Vierteljahrshefte für die Zeitgeschichte. 1957. 194. old.
- 7 KTB Halder. II. köt. 337. old.

- 8 Anatomie des SS-Staates. Olten 1965. II. köt. 171. old.
- 9 KTB Halder. II. köt. 303. old.
- 10 Anatomie des SS-Staates. 171. old.
- 11 Ugyanott, 172. old.
- 12 Ugyanott, 225. old.
- 13 Ugyanott, 209. old.
- 14 Ugyanott, 259. old.
- 15 A. Dallin: Id. mű, 271—272. old.
- 16 H. A. Jacobsen: Id. mű, 418. old.
- 17 Süddeutsche Zeitung, 1966. május 10.
- 18 A szerző saját archívuma.
- 19 Hitlers Tischgespräche. 321. old.
- 20 The National Archives of the United States (a továbbiakban: NAUS).
Microcopy N, T—175 (Persönlicher Stab des Reichsführers SS), Roll
60, Fr. 2.575.947
- 21 Ostland, Berlin 1942. 8. sz. 133. old.
- 22 E. Kordt: Wahn und Wirklichkeit. Stuttgart 1948. 305. old.
- 23 NAUS, T—175, Roll 70, Fr. 2.587.726—732.
- 24 IM. XXXVIII. köt. 86. old. (Nürnberger Dokumente L—221).
- 25 KTB OKW. I. köt. 1022. old.
- 26 D. Irwing levéltára.
- 27 „Reichsführer!“ Briefe an und von Himmler (a továbbiakban: „Reichs-
führer“ . . .). Stuttgart 1968. 98. old.
- 28 Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1958. 3. sz. 281. és köv. old.
- 29 A berlini Humboldt Egyetem levéltárából.
- 30 NAUS, T—175. Roll 68, Fr. 2.585.085—095.
- 31 Statni ustredny archiv Praha, sis. 109—9—15, 1. 31.
- 32 NAUS, T—175, Roll 68, Fr. 2.585.075, 080—081.
- 33 Vierteljahrshefte . . . 1958. 3. sz. 281. és köv. old.
- 34 NAUS, T—175, Roll 69, Fr. 2.585.781—782.
- 35 A. Dallin: Id. mű, 292—293.
- 36 Vierteljahrshefte . . . id. h.
- 37 KTB OKW, I. köt. 1020. old.
- 38 KTB Halder. III. köt. 108. old.
- 39 KTB OKW. I. köt. 1023. old.
- 40 Ugyanott, 1037. old.
- 41 A. Speer: Memoiren.
- 42 „Reichsführer!“ . . . 221—222. old.
- 43 T. Sommer: Deutschland und Japan zwischen den Mächten. Tübingen
1962. 428. old.
- 44 Probleme des zweiten Weltkrieges. Köln 1967. 134. old.
- 45 Ugyanott, 137. old.
- 46 ADAP, VIII. köt. 431. old.
- 47 A. Hillgruber: Id. mű, 388. old.

- 1 A szerző saját archívuma.
- 2 A. Hillgruber: Id. mű, 511. old.
- 3 Ugyanott, 369. old.
- 4 Profile bedeutender Soldaten. General Ernst Köstring. Der militärische Mittler zwischen Deutschland und Sowjetunion. Frankfurt am Main 1966. 190., 210., 267. old.
- 5 A. Hillgruber: Id. mű, 226—227. old.
- 6 A. Philippi—F. Heim: Der Feldzug gegen Sowjetrußland 1941—1945. Stuttgart 1962. 38. old.
- 7 Idézi: Itogi vtoroj mirovoj vojni. Moszkva 1957. 275. old.
- 8 P. Carell: Unternehmen Barbarossa. Frankfurt am Main 1963. 22. old.
- 9 Dr. J. Mader (NDK) saját archívumából.
- 10 IM. VII. köt. 301. old.
- 11 KTB Halder. II. köt. 33. old.
- 12 Ugyanott, 35. old.
- 13 A. Philippi: Id. mű, 70. old.
- 14 W. Görlitz: Paulus... 113—117. old.
- 15 Die Kriegswehrmacht der UdSSR, OKH/GenStdH/Abt. Fremde Heere Ost. 1941. I. 15.
- 16 Vojenno-izsztoriceszkij Zsurnal, 1966. 6. sz.
- 17 KTB OKW I. köt. 290. old.
- 18 Ugyanott, 296. old.
- 19 Ugyanott, 345. old.
- 20 Ugyanott, 461. old.
- 21 Hitlers Weisungen, 97. old. Lásd Magyarország és a második világháború. 320. old.
- 22 P. Carell: Id. mű, 53. old.
- 23 Velikaja Otyecsesztvennaja vojna Szovjetszkovo Szojuza. Moszkva 1970. 53., 62. old.
- 24 W. Schellenberg: Id. mű, 169. old.
- 25 Ugyanott, 177. old.
- 26 Ugyanott, 170. old.
- 27 Kriegswehrmacht der UdSSR, OKH/GenStdH/QIV. 1941. I. 15.
- 28 NHH. I. köt. 90. old.
- 29 W. Sikorski: Buduscaja vojna. Moszkva 1936. 158. old.
- 30 NHH. VI. köt. Zrínyi Katonai Kiadó 1967. 40. old.
- 31 Ugyanott, 43. old.
- 32 Isztorija Kommunyiszticeszkoy partyii Szovjetszkovo Szojuza. V. köt. 1. rész. 135—136. old.
- 33 OKH, Genstab d. H. 12. Abt. (II), N. 267/39. 1939. I. 28.
- 34 KTB Halder. II. köt. 86. old.
- 35 Ugyanott.
- 36 Ugyanott, 214. old.
- 37 Ugyanott, 267., 335. old.

- 38 Ugyanott, 397. old.
- 39 Ugyanott, 214. old.
- 40 Ugyanott, 399. old.
- 41 Entscheidungsschlachten des 2. Weltkrieges. Frankfurt am Main 1960. 150 old.
- 42 KTB *Halder*. III. kot. 306. old.

9. FEJEZET

- 1 *J. Leasor*: Uninvited Envoy. London 1962 68. old.
- 2 DBFP. XI. kot. 109. old.
- 3 M—116. sz. nurnbergi okmány.
- 4 *S Delmer*: Id. mű, 466—467. old
- 5 *J. Leasor*: Id. mű, 122. old.
- 6 *J. Toland*: Finale. Munchen 1968. 463. old.
- 7 Znamja, 1965. 5. sz
- 8 *A. Philippi—F. Heim*: Id. mű, 52. old.
- 9 NAUS T—77, Roll 792, Fr S 521. 114—115—117.
- 10 KTB OKW. I kot. 352. old
- 11 *A. Hillgruber*: Id. mű, 487. old.
- 12 *P. Zsilin*: Kak fasisztszkaja Germanija gotovila napagenyije na Szovjetszkij Szozuz. Moszkva 1966. 223—224. old
- 13 *A. Hillgruber*: Id. mű, 504. old.
- 14 *E. Dwinger*: Zwölf Gespräche 1933—1945. Velbert und Kettwig 1966. 21—22. old.
- 15 Znamja, 1965. 5. sz.
- 16 KTB *Halder*. II. kot. 459. old.
- 17 *A. Philippi*: Id. mű, 58. old.
- 18 Ugyanott.
- 19 *W. Gorlitz*: Paulus . . . 112. old.
- 20 *G. Ciano*: Tagebucher. 120. old.
- 21 *F. v. Schlabrendorff*: Offiziere gegen Hitler. Zurich 1946. 72. old.
- 22 *W. Gorlitz—H. Quidt*: Adolf Hitler. Stuttgart 1952. 573. old.
- 23 *P. Carell*: Id. mű, 13. old.

BEFEJEZÉS

- 1 *H. A. Jacobsen*: Id. mű, 470. old.
- 2 K 100-letyiju szo dnya rozsgyenyija V. I. Lenina. Tyeziszi CK KPSZSZ. Moszkva 1969. 18—19. old.
- 3 Spiegel, 1966. 16. sz.
- 4 KTB *Halder*. III. kot. 41. old.
- 5 Ugyanott, 53. old.
- 6 *W. Warliment*: Id. mű, 47. old.

- 7 *P. Carell*: Id. mű, 89. old.
- 8 *A. Philippi—F. Heim*: Id. mű, 78—79. old.
- 9 *A. Philippi*: Id. mű, 58. old.
- 10 Ugyanott, 53. old.
- 11 *E. Dwinger*: Id. mű, 180. old.
- 12 Information für die Truppe. Bonn, 1969. október.
- 13 NHH. 2. köt. 240. old.
- 14 *F. J. Strauss*: Herausforderung und Antwort. Stuttgart 1969. 27. old.
- 15 Isztorija Kommunyiszticeszkoi partyii Szovjetszkovo Szojuza. V. köt. 1. rész. 640—641. old.
- 16 *Lenin* Összes művei. 38. köt. Budapest 1972. 306. old.
- 17 Pravda, 1972. február 22.
- 18 Az SZKP XXIV. kongresszusa (1971. március 30—április 9.) Kossuth Könyvkiadó 1971. 36. old.
- 19 *L. I. Brezsnyev*: A lenini úton. Kossuth Könyvkiadó 1971. 244. old.

Tartalom

- [5] Előszó helyett
- [9] *1. fejezet. A forrásnál*
- [9] Mikor született a „Barbarossa-terv”?
- [20] A „második kormány”
- [30] Azokról, akik bevágták a „történelem ajtóit”
- [38] *2. fejezet. Az agresszió geometriája*
- [38] Az első lépések
- [42] München kulisszái mögött
- [52] A béke és a háború mezsgyéjén
- [61] *3. fejezet. Augusztus hét napja*
- [61] Első nap: jegyzőkönyv
- [66] Első nap: rekonstrukció
- [72] Második nap: jegyzőkönyv
- [77] Második nap: rekonstrukció
- [80] Harmadik nap: jegyzőkönyv
- [84] Harmadik nap: rekonstrukció
- [89] Negyedik nap: jegyzőkönyv

- [95] Negyedik nap: rekonstrukció
- [101] Ötödik és hatodik nap: jegyzőkönyv
- [105] Ötödik és hatodik nap: rekonstrukció
- [109] Hetedik nap: jegyzőkönyv
- [112] Hetedik nap: befejezés
- [115] *4. fejezet. München jegyében*
- [115] Sir Reginald és Sir Horace
- [130] Kibogozott szálak
- [137] Ha tovább vártunk volna . . .
- [148] Csapás az ellenséges tervekre
- [159] *5. fejezet. Minden út a „Barbarossa” felé vezet*
- [159] Megkezdődött a háború
- [166] Egy eszme, amely nem halt meg
- [174] Az agresszorok koalíciója: logikátlanság és logika
- [190] *6. fejezet. Hogyan csinálják a háborúkat?*
- [190] Paulus tábornagy Zavarigino faluban
- [194] A szemtanú vallomása
- [202] „21. sz. utasítás”
- [215] Friedrich Paulus kommentárja
- [219] Működésben a „második kormány”
- [228] *7. fejezet. Halálpiramis*
- [228] A piramis lábánál
- [232] Hogyan építették a piramist?
- [236] Vagyim Bikadorov elbeszélése
- [245] Rosenberg birodalmi vezető vázlatai
- [249] Miről beszélt és miről hallgatott Gersdorff tábornok?

- [253] A végső cél
- [261] Mire készültek a „Barbarossa” után?
- [271] *8. fejezet. A balítéletek stratégiája*
- [271] Zárt ajtók mögött
- [275] Munkában a hírszerzés
- [283] Miért számították el magukat?
- [297] *9. fejezet. A küszöbön*
- [297] Mi végett repült Angliába Hess?
- [306] Ködfüggöny
- [312] Az utolsó percek
- [315] *Befejezés*
- [315] Elmélkedések a történelem értelméről
- [329] A történetek nem ismétlődhetnek meg
- [335] *Jegyzetek*

A KIADÁSÉRT FELEL A KOSSUTH KÖNYVKIADÓ IGAZGATÓJA. A FORDÍTÁST
ELLENŐRIZTE ÉS SZERKESZTETTE: FELES GYÖRGGYNÉ. A BORÍTÓ ÉS A KÖ-
TÉSTERV SZÁNTÓ TIBOR MUNKÁJA. MŰSZAKI VEZETŐ SZÉCSI ANDOR. MŰ-
SZAKI SZERKESZTŐ LENGYEL JÓZSEF. A SZEDÉST 1974. AUGUSZTUS 21-ÉN
KEZDTÉK MEG. MEGJELENT 1975 JÚNIUS 30-ÁN, 10 000 PÉLDÁNYBAN

TERJEDELME 22 (A/5) IV.

ЛЕВ АЛЕКСАНДРОВИЧ БЕЗЫМЕНСКИЙ
ОСОБАЯ ПАПКА «БАРБАРОССА»

Документальная повесть
(на венгерском языке).

Перевод Эдвина Залаи
Художник Тибор Санто

Ответственный редактор Дьердьнэ Фэлеш

Совместное издание книжного издательства им. Кошута (Будапешт, ВНР)
и издательства «Карпати» (Ужгород, Украинская ССР).

Зак 883. Бумага № 1. Формат 60×84¹/₁₆. Печ. л. 22. Условн.-печ. л. 20,46. Изд. л. 21,8.
Тираж 32 000. Цена 2 руб. 75 коп.

Отпечатано с матриц типографии им. Кошута (Будапешт, ВНР) Киевской книжной фабрикой «Жовтень» республиканского производственного объединения «Поліграфкнига» Госкомиздата УССР, г. Киев, ул. Артема, 23а. Суперобложка изготовлена на Головном предприятии республиканского производственного объединения «Поліграфкнига», г. Киев, ул. Довженко, 3.